NACIONALISMES I CIÈNCIES SOCIALS

COL·LOQUI INTERNACIONAL
BARCELONA 7,8 i 9-NOVEMBRE 1996

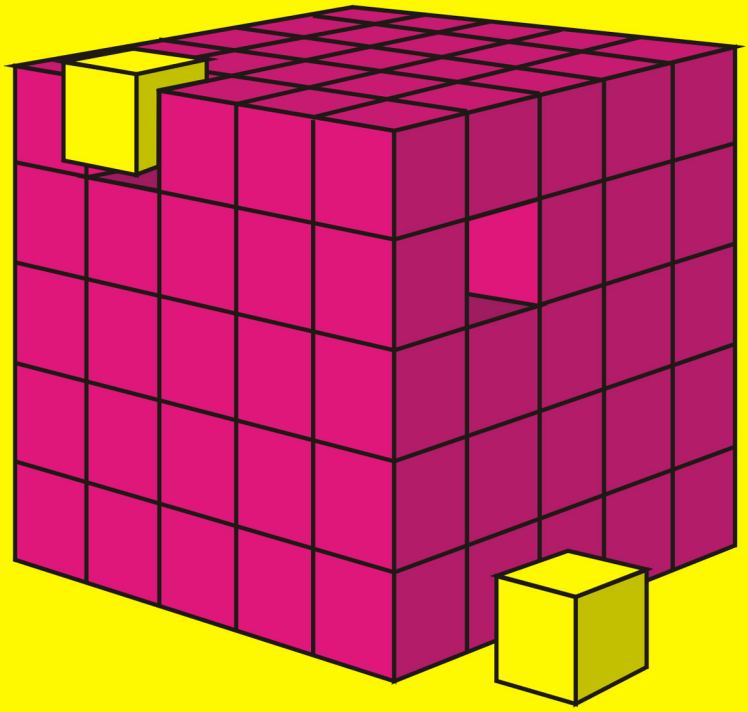

FundacióJaumeBofill

amb la col.laboració de

Càtedra Lluís Companys (U.B.)

NACIONALISMES
I CIÈNCIES SOCIALS

COL·LOQUI INTERNACIONAL
BARCELONA 7,8 i 9-NOVEMBRE 1996

NACIONALISMES I CIÈNCIES SOCIALS

COL·LOQUI INTERNACIONAL
BARCELONA 7,8 i 9-NOVEMBRE 1996

FundacióJaumeBofill
amb la col.laboració de
Càtedra Lluís Companys (U.B.)

EDITORIAL MEDITERRÀNIA

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, compresos la repografía i el tractament informàtic, resta rigorosament prohibida sense l'autorització dels propietaris del "copyright", i estarà sotmesa a les sancions establertes a la llei.

Primera edició: octubre de 1997

©Fundació Jaume Bofill
Provença 324, 1r. - 08037 Barcelona
Tel. 4588700 - Fax 4588708
E-mail: fbofill@pangea.org
Web: http://www.pangea.org/fbofill
© d'aquesta edició: Editorial Mediterrània, S.L.
Guillem Tell, 15, entl. - 08006 Barcelona
Tel. 2183458 - Fax 2372210
Disseny de la coberta i maquetació: Jordi Vives
ISBN: 84-89622-69-8
DL: B-39.745-1997
Impressió: Romanyà Valls, Capellades (Anoia)
Imprès a Catalunya - *Printed in Catalonia*

LLISTA DE PARTICIPANTS AL COL·LOQUI SOBRE ELS NACIONALISMES EN LES CIÈNCIES SOCIALS

Abrahamian, Levon
Acadèmia de Ciències d'Armènia

Balcells Gonzàlez, Albert
Universitat Autònoma de Barcelona

Barrera, Andrés
Universidad Complutense de Madrid

Blas, Andrés de
UNED. Madrid

Bugarski, Ranko
Universitat de Belgrad

Caminal, Miquel
Universitat de Barcelona

Cardús Ros, Salvador
Universitat Autònoma de Barcelona

Colomines, Agustí
Universitat de Barcelona

Devic, Ana
University of California

Estradé, Antoni
Universitat Autònoma de Barcelona

Fossas, Enric
Universitat Autònoma de Barcelona

Greenfeld, Liah
Boston University

Guezala, Luis de
Fundación Sabino Arana

Guibernau, Montserrat
University of Warwick

Gurrutxaga, Ander
Universidad del País Vasco

Jáuregui, Gurutz
Universidad del País Vasco

Keating, Michael
University of Western Ontario

Kozhanovsky, Alexandr
Institut d'Etnologia i Antropologia. Moscou

Kraus, Peter Alfred
Humbold Universität zu Berlin

Lacomba, Juan Antonio
Escuela Universitaria de Estudios Empresariales. Màlaga

Lapetra, Marc
Institut de Sociolingüística Catalana

Llobera, Josep R.
University of London

Máiz, Ramón
Universidade de Santiago de Compostela

Marí Mayans, Isidor
Universitat Oberta de Catalunya

Mira, Joan Francesc
Universitat de València

Núñez Seixas, Xosé Manoel
Universidade de Santiago de Compostela

Petschen Verdaguer, Santiago
Universidad Complutense de Madrid

Pujadas, Joan Josep
Universitat Rovira i Virgili

Requejo Coll, Ferran
Universitat Pompeu Fabra

Rovira, Marta
Universitat Autònoma de Barcelona

Sànchez Picanyol, Jordi
Fundació Jaume Bofill

Treserra, Montserrat
Universitat Autònoma de Barcelona

Unzeta, Alfonso
Consejería de Educación del Gobierno Vasco

Vernet Llobet, Jaume
Universitat Rovira i Virgili

PRESENTACIÓ

Com ja es va sabent, la Fundació Jaume Bofill, organitzadora d'aquestes jornades d'estudi, forma part amb altres dues fundacions del Grup FUS, la finalitat del qual és el desenvolupament de la cultura i, pel que fa a la Fundació Jaume Bofill d'una manera més específica, al desenvolupament de les ciències socials aplicades a un millor coneixement de la nostra societat immediata.

La idea de celebrar aquest col·loqui internacional va néixer d'una iniciativa promoguda inicialment pel professor Andrés Barrera de la Universitat Complutense de Madrid, que la nostra fundació va acollir junt amb un grup de professors de la Universitat Autònoma de Barcelona, principalment amb Salvador Cardús i Montserrat Tresserra.

No sembla fàcil tractar avui del tema dels nacionalismes amb objectivitat. Se'n parla massa amb pressupòsits conscients o inconscients que no es fan explícits. Es condemnen indiscriminadament els moviments nacionalistes sense distingir orígens, història i pràctiques actuals. Es fan crítiques als nacionalismes dels altres i s'accepten acríticament els processos nacionalistes que han portat al mapa actual de les nacions-estat ja establertes. A més, la Unió Europea, i en general la integració en espais econòmics supraestatals, planteja de nou el paper de les nacions per tal configurar el marc polític adequat a les noves exigències. Massa sovint, però, aquesta integració es fa servir de coartada per acusar de premoderns els nacionalismes reivindicatius i, en canvi, es deixa intacte l'exclusiu protagonisme dels estats actuals en aquesta configuració.

Si les ciències socials ja de per si mateixes forneixen un tipus de coneixement difícilment "desinteressat", en aquest cas l'asèpsia científica s'ha mostrat pràcticament impossible. I essent aquesta una de les condicions de possibilitat del coneixement mateix, sembla saludable fer explícites les raons de preocupació pel tema per part de qui fa el discurs. En aquest sentit hem de confessar que la nostra fundació no és del tot desinteressada en plantejar-se aquest col·loqui. Pensem que des de Catalunya aquest tema té un interès de primer ordre, perquè s'hi juga la seva pròpia existència com a país i la seva articulació política estable amb la resta de pobles d'Espanya i d'Europa. Però voldríem que el tractament del tema aquí, durant els dies que durarà aquest col·loqui, es veiés lliure dels condicionaments propis de les estratègies polítiques i de les pressions dels mitjans

de comunicació. Voldríem que es poguessin confrontar, en un diàleg obert, serè i rigorós, discursos que procedeixen de realitats històriques i culturals molt diverses. Ens agradaria, en definitiva, poder avançar en el coneixement d'un dels temes importants en aquesta Europa de principi del segle XXI. Les persones que hi participen en són una garantia. En tot cas, el resultat final ens dirà si això ha estat possible.

Jordi Porta, novembre del 1996

INTRODUCCIÓ

Sobre algunes dificultats en l'anàlisi teòrica del nacionalisme

Salvador Cardús i Ros
Universitat Autònoma de Barcelona

L'objectiu principal pel qual va ser convocat aquest col·loqui internacional fou de fer un balanç sobre l'estat actual dels estudis sobre el nacionalisme i, en particular, per a reflexionar sobre el seu futur. Això era especialment indicat de fer-ho després d'uns anys de notable desenvolupament i transformació d'aquests treballs, principalment a causa d'algunes circumstàncies polítiques que tots tenim presents (la reunificació d'Alemanya, la desintegració de l'antiga URSS, el conflicte dels Balcans, el del Timor Oriental,...), i de determinades característiques en l'evolució de les nostres societats modernes (nous moviments immigratoris, tensions multiculturals, fonamentalismes religiosos,...), que han fet despertar dels il·lusos pronòstics que anunciaven la fi dels nacionalismes i l'emergència d'una societat postnacional. I, més concretament, ens calia debatre aspectes relacionats amb els enfocaments teòrics que se solen utilitzar en aquestes investigacions, els possibles punts de discrepància i els molts interrogants que encara resten oberts.

No es tractava pas de mesurar les diferents forces teòriques amb l'objectiu d'establir majories i minories acadèmiques. Ni hauria estat raonable -ni desitjable- d'orientar les discussions amb l'esperança que, com a resultat del debat, s'hagués arribat a produir una mena de gran acord, de pacte teòric -forçant la confirmació del mite del pactisme com a expressió del caràcter nacional català- que, en qualsevol cas, només podria haver portat la nostra pràctica investigadora cap al més gran dels avorriments.

Des del meu punt de vista, en canvi, crec que vam encertar en l'orientació dels nostres passos en la direcció de ser capaços d'explicitar, de la manera al més clara i transparent possible, els condicionaments extrateòrics que interfereixen -potser inevitablement- en les nostres perspectives acadèmiques d'anàlisi. I, en el mateix sentit, de reflexionar per tal de prendre consciència de quines són les conseqüències que es deriven d'aplicar models teòrics, nascuts en uns contextos geopolítics i històrics determinats, a realitats diverses de les que els justificaven, i de descobrir les confusions que aquestes formes de *colonialisme* de les teories acadèmicament més respectables solen provocar quan no s'usen apropiadament. Per a expressar-ho de manera esquemàtica, diria que va ser extraordinàriament interessant que en aquesta trobada es pogués estudiar el nacionalisme, precisament des de les diverses tradicions acadèmiques nacionals. I tot

això amb l'objectiu final d'afavorir una *reflexivitat* epistemològica com la que proposa Pierre Bourdieu (1992) a *An invitation to reflexive sociology,* (*Per una sociologia reflexiva,* 1994), capaç de facilitar la ruptura amb les adherències més profundes i inconscients que dificulten el treball d'objectivació.

En aquest punt, no em sé estar de fer una referència crítica a les paraules amb què E. J. Hobsbawm acabava la seva introducció a *Nations and Nationalism since 1780* (1990), quan considerava que "cap historiador de conviccions nacionalistes no pot estudiar seriosament les nacions i el nacionalisme". La més gran i imperdonable ingenuïtat de Hobsbawm -i que il·lustra perfectament les prevencions que justifiquen aquestes ratlles- és la pretensió que l'historiador anglès sosté d'haver escrit el seu estudi sobre el nacionalisme "sense la necessitat d'abandonar les seves conviccions no històriques", com si ell mateix no formés part, conscientment o inconscient, d'una tradició acadèmica particular que es constitueix, des del meu punt de vista, en la convicció nacional més decisiva, precisament pel fet de ser-li invisible.

Més particularment, voldria fer tres consideracions que es relacionen amb els condicionaments més habituals que afecten d'arrel l'estudi del nacionalisme: a) els marcs geopolítics i les tradicions acadèmiques d'origen; b) la invisibilitat dels nacionalismes hegemònics dels estats, i c) les relacions entre nacionalisme i democràcia.

a) Pel que fa a la primera observació, es tractaria de prendre consciència de com n'és de difícil despolititzar la perspectiva teòrica d'anàlisi dels nacionalismes, a causa tant d'alguns prejudicis històrics que han marcat l'ús del terme nació i nacionalisme, com per raó de les característiques pròpies de l'observatori nacional de l'investigador. En posaré alguns exemples. Personalment, he observat les dificultats insalvables que comporta per a alguns estudiosos alemanys l'ús del terme *nacionalisme*, per les connotacions historicopolítiques que té en la seva tradició cultural i la impossibilitat pràctica que se'n deriva de mantenir un debat sobre la qüestió. Així mateix, i situat en un altre context ben diferent, reconec que la meva perspectiva catalana d'observació fa que cada vegada que sento dir, des d'una perspectiva espanyola, que volen estudiar els *nacionalismes perifèrics*, no puc evitar -certament a causa de la incomoditat política de ser qualificat de perifèric- de pensar que tant la seva com la meva perspectiva no saben -o no poden- evitar tenir present la respectiva ubicació física, fins i tot en la mateixa denominació de l'objecte d'anàlisi. És en aquest mateix sentit que quan es parla de *nacionalisme minoritari*, em queda la incògnita de si el terme més adequat ha de ser necessàriament, per raons analítiques, el de *minoritari* o més aviat hauria de ser el de *nacionalisme minoritzat*, en el sentit que els casos que se solen estudiar només podrien ser considerats *minoritaris* com a conseqüència de la voluntat política dels nacionalismes expansius dels estats on es troben, i no pas, posem per cas, per raons de tipus quantitatiu, ja sigui pel nombre de la seva població (Catalunya i Escòcia tenen més població que Dinamarca, Finlàndia o Noruega), o dels ciutadans que s'adhereixen políticament a aquells nacionalismes.

Els problemes no s'acaben en aquesta mena de consideracions, que en contra del que podria semblar, no són resultat de susceptibilitats "particularistes" injustificades. Hi ha també altres qüestions de més rellevància teòrica. Així, la referència a l'etnicitat en l'estudi dels nacionalismes s'entén perfectament en uns marcs acadèmics situats en una tradició política de relacions colonials i postcolonials, dedicats a estudiar els fenòmens que s'hi relacionen, ni que sigui perquè n'és una dimensió especialment visible i generalment carregada d'exotisme. Però, en canvi, la menció a l'etnicitat la considero absolutament inadequada en l'anàlisi del nacionalisme en marcs culturals que no es poden pas definir -ni es defineixen ells mateixos- per les variables que solen constituir una identitat de tipus ètnic.

Així mateix, cal anar alerta en l'anàlisi de temes com els de la diversitat lingüística, que no en totes les societats expressa el mateix tipus de relació multicultural -vegin fins a quin punt, per exemple, difereixen els casos basc o català, malgrat la proximitat geogràfica i la mateixa localització estatal. I cal vigilar variables com l'adscripció religiosa, especialment si no es té prou en compte el context general de secularització en què s'expressa aquesta adhesió, que podria suggerir significacions molt diverses segons si és poc o molt accentuada. Aquest tipus de descontextualitzacions analítiques que poden donar lloc a apreciacions equivocades de la realitat, podria quedar ben il·lustrat amb una breu anècdota real. En una ciutat propera a Barcelona, on hi ha una certa presència de població immigrada magribina, l'actitud sostinguda per les seves autoritats polítiques favorable a la defensa dels drets a la diversitat religiosa d'aquest col·lectiu musulmà, resulta que va ser posada en qüestió per l'alcalde marroquí de l'àrea d'origen d'aquesta població, el qual va advertir de la funció de control ideològic totalitari que efectuaven els representants religiosos que eren enviats a acompanyar aquests immigrants. És a dir, que una anàlisi condescendent com la que produeix la mala consciència occidental per l'explotació laboral d'aquest tipus d'immigració, i que sol parlar ingènuament de la necessitat de respectar la identitat religiosa dels nous immigrants a base d'afavorir la construcció de mesquites, contribuïa, sense ser-ne conscients, a l'extensió de formes de control ideològic de les que precisament aquests immigrants fugien, buscant refugi en una societat secularitzada. Doncs bé, és d'aquesta mena d'errors que cal guardar certes anàlisis sociològiques, que observen variables "universals" al marge dels contextos "locals" que les interpreten

b) Pel que fa a la invisibilitat dels nacionalismes hegemònics -no pas dels reivindicatius-, d'aquells que són propis dels estats, no crec que calgui estendre-s'hi massa. Un estudi com el de Michael Billig (1995), *Banal Nationalism*, m'estalvia haver d'entrar en detalls sobre un fet que fins ara havia semblat que només era observable i recognoscible des de la perspectiva d'aquelles nacions que abans qualificàvem de *minoritzades.* Em refereixo al fet que fins i tot vist des de les notòries exageracions dels gestos nacionalistes que provoca una dinàmica política reivindicativa com la del nacionalisme català, les expressions culturals sobretot del nacionalisme nord-americà, però també de l'anglès o del francès, aquí ens semblen increïblement

desproporcionades: el nacionalista català més apassionat que algú es pogués imaginar difícilment seria capaç de sentir-se còmode per un model de patriotisme com el que exigeix el codi nacionalista quotidià nord-americà. En definitiva, és la legitimitat política d'una expressió cultural nacional allò que la invisibilitza perquè esdevé un component implícit, quotidià, banal, del projecte d'identitat política que li dóna suport.

Entre les conseqüències d'aquesta observació, en primer lloc hi ha la que permet descobrir els condicionaments nacionalistes implícits en una perspectiva acadèmica només aparentment *anacional*. Però, i en segon lloc, posa damunt la taula, com assenyala el mateix Billig, que el nacionalisme segueix essent una força ideològica de primer ordre, i no precisament només en algunes àrees d'alta conflictivitat, sinó just en el nucli mateix dels sistemes polítics més avançats i poderosos. No es en va que, si més no des de la sociologia, solem recordar que l'evidència d'allò que es dóna per descomptat, no per esdevenir invisible a la consciència dels individus, deixa de ser la part més sorprenent i interessant de tota anàlisi de la realitat social. Paradoxalment, l'atenció a sorollosos però relativament petits conflictes socials -en el cas que ens ocupa, als nacionalismes minoritaris-, generalment, ha fet que les aproximacions teòriques perdessin de vista les quasi invisibles però enormes i contundents manifestacions socials com les del nacionalisme implícit, o banal pròpies dels grans estats-nació. Conceptualment, la banalitat, o la trivialitat, tant poden fer referència a la irrellevància d'un fet, com, al contrari, a la seva més absoluta centralitat en el fenomen analitzat.

c) Finalment, crec que no es pot frivolitzar sobre el paper del nacionalisme en el futur de les nostres societats, especialment si es pren consciència que, mentre no hi hagi un recanvi millor, la preservació del mite fundador de la democràcia que afirma l'existència d'un poble (nació) que expressa periòdicament la seva voluntat, segueix essent la base més sòlida de tot el sistema. Com ha assenyalat un expert constitucionalista espanyol, el poble, constituït en nació, és l'*apriori* de la democràcia. I el nacionalisme ha estat el mecanisme principal que ha permès crear i alimentar el mite fundacional del poble sobirà. Històricament, com se sap, les democràcies no s'han construït democràticament, sinó que els projectes nacionals han estat resultat de guerres brutals i del recurs a tota mena de mecanismes coercitius, fins i tot a genocidis, per tal d'aconseguir poblacions prou homogènies per tal de convertir-les en nació. Tot això, és clar, no resol la qüestió de qui té dret a erigir-se en poble sobirà. A l'estat espanyol mateix, mentre se succeeixen les posicions oficials inequívocament favorables al dret del poble palestí o del poble saharià a autodeterminar-se i constituirse en estat independent, la possibilitat de fer extensiu aquest dret a catalans o bascos, hi ha qui el percep com un atemptat a la democràcia. Certament, no esmento el cas amb intencions de polemitzar políticament, sinó, simplement, vull recordar que els models implícits de societat que hi ha en determinades teories que estudien el nacionalisme, acusant-lo d'expressar atavismes tribals, semblen oblidar quin és el mite que fonamenta el sistema democràtic. O,

potser més ben dit, hi ha teories que oblidant i, de fet, emmascarant les bases nacionalistes del mite que constitueix tota democràcia, sense voluntat expressa, es converteixen en coartades per als qui poden ser nacionalment "normals" i en martell d'heretges per als qui reclamen, per al seu poble, la mateixa "normalitat" o el dret de construir el seu propi mite fundacional.

En aquest sentit, els models teòrics que parlen de *ciutadanies laiques*, de *societats postnacionals* o d'*identitats multiculturals*, per posar algun exemple, em sembla que solen ser fugides endavant que fan caure els seus autors en ingenuïtats analítiques, teòriques i polítiques, que només són plausibles en la ment dels qui, per la condició del seu treball intel·lectual, assumeixen la universalitat com un altre *a priori,* fundador del seu propi mite d'una impossible neutralitat analítica. En aquestes noves conceptualitzacions em sembla descobrir-hi molts elements del que constitueix l'etnocentrisme propi d'una intel·lectualitat que es fa apàtrida, voluntàriament o per força, per tal de poder imaginar que toca el cel de la universalitat, que confon el neocolonialisme cultural que faciliten les autopistes de la comunicació amb la realització definitiva d'un *veïnatge universal* (el conegut mite del *global village*), i que parla despreocupadament de la multiculturalitat perquè, en el fons, se sap pertanyent a la cultura dels qui, en la confusa barreja que prediquen, sempre hi ocuparan una posició hegemònica.

És des de la consciència de tota aquesta mena de dificultats que es va convocar el Col·loqui, i per treballar en l'objectiu principal de començar a posar les bases d'una nova etapa en la qual les ciències socials puguin encarar l'anàlisi dels fenòmens nacionals sense els apriorismes ara dominants que generalment les porta a adoptar la perspectiva dels nacionalismes polítics hegemònics i implícits a l'hora d'analitzar els nacionalismes polítics reivindicatius i, inevitablement, explícits.

ELS NACIONALISMES CATALÀ, GALLEC I BASC

EL TRACTAMENT DEL NACIONALISME CATALÀ EN LES CIÈNCIES SOCIALS

Una avaluació de la producció escrita 1976-1996

Antoni Estradé
Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

L'objectiu d'aquesta comunicació és presentar un balanç general de la recerca sobre el nacionalisme català duta a terme pels científics socials durant els últims vint anys.

Cal advertir, però, que a causa dels límits en l'extensió d'una ponència d'aquestes característiques no es pot esperar un estudi en profunditat de la literatura existent sobre aquest tema. Els comentaris s'hauran de mantenir per força en un nivell de generalitats, i gairebé en cap cas no es podran tractar amb un cert detall les obres que s'hi esmentin. De fet, el que aquí podem oferir és poca cosa més que un repàs bibliogràfic breument comentat.

A més, com es veurà de seguida, no s'han pogut atendre per igual ni totes les disciplines ni tots els autors. Les mancances que en aquest sentit s'hi trobin són imputables a la malaptesa de qui escriu, que, amb la inconsciència que sovint acompanya la ignorància, va assumir un repte que a l'hora de la veritat depassava de molt les seves minses possibilitats. D'això en resulta una perspectiva esbiaixada cap a aquelles àrees on els meus coneixements no són tan pobres. Per força, doncs, aquests són uns papers provisionals, oberts de bat a bat a la revisió, que demanen de ser completats amb les propostes dels especialistes de les diverses ciències socials. Qualsevol suggeriment en aquest sentit serà molt benvingut.

Finalment, voldria dir que reconec que m'he concentrat d'una manera gairebé exclusiva en la literatura procedent del Principat de Catalunya. Els científics socials del País Valencià i encara més els de les Illes Balears tenen aquí una presència molt inferior a la que sens dubte mereixerien. El mateix es pot dir, si fa no fa, dels investigadors de fora de l'àmbit lingüístic català. Tret de comptades excepcions, que ja resulten entenedores pel context, en general, quan parlo del nacionalisme català, em refereixo al nacionalisme propi de la

Catalunya estricta. Fer-ho altrament hauria demanat més coneixements i més espai dels que ara disposo.

Els precedents: principals tradicions d'estudi abans de la fi de la dictadura

Si hi ha hagut dues disciplines al voltant de les quals s'ha concentrat una part molt important de la recerca sobre el nacionalisme català, han estat sens dubte la història i les ciències polítiques. La resta de ciències socials, sociologia, antropologia, geografia, lingüística, etc. han comptat amb aportacions no gens negligibles, però aquestes no han tingut, fins fa poc, ni la centralitat ni l'assiduïtat dels treballs propis d'historiadors i de politòlegs, els científics que van tractar aquest tema més a fons des de ben abans de la fi del franquisme.

Pel que fa a la història, la historiografia catalana dels últims vint anys no s'entén sense remuntar-nos més enrere, per tal de copsar la revolució que en aquest terreny significaren les figures de Jaume Vicens i Vives i Pierre Vilar. La influència de Vicens fou determinant si més no en tres direccions: (a) per l'exigència i el rigor que imprimí als estudis històrics, dels quals són testimoni moltes de les seves mateixes produccions; (b) per la crítica que efectuà del que ell considerava visió "romàntica" de la història de Catalunya, visió que imputava a alguns dels seus predecessors, com ara Antoni Rovira i Virgili o el mateix Ferran Soldevila; (c) per l'orientació envers la història econòmica que ell estimulà i que conrearen molts dels seus deixebles. Amb tot, a aquesta caracterització de Vicens, cal afegir-hi dues notes suplementàries. En primer lloc, que el seu intent de desfer els mites fabricats per l'anomenada "història romàntica" s'avé més aviat poc amb el contingut d'un dels seus llibres més populars *Notícia de Catalunya* (1954), que s'hauria d'haver intitulat *Nosaltres els catalans*, en el qual, entre altres construccions més o menys fictícies, es fabrica i es patenta el mite transhistòric del "pactisme" català, tan diferent de l'imaginari resistencialista de la Renaixença, i tan invocat a l'hora de legitimar segons quines actuacions polítiques dels líders catalanistes durant la darrera transició política (en descàrrec de Vicens cal dir que això succeeix precisament en una obra que no es pot considerar pròpiament acadèmica). En segon lloc, un altre aspecte a retenir de Vicens és que el seu llegat, tot i ser important, no arriba a constituir ben bé una escola, tant per la seva prematura mort com per la seva idiosincràsia personal i ideològica, que poques vegades resulta coincident amb la dels seus seguidors.

Si molts d'aquests darrers fan marrada i divergeixen en part de l'orientació general de Vicens, això es deu fonamentalment al mestratge paral·lel de Pierre Vilar. Vilar, occità de naixement i alumne de la prestigiosa École Normale Supérieure d'entreguerres, és l'autor d'una monumental obra en diversos volums, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, publicada l'any 1962 en francès i traduïda íntegrament al català dos anys més tard. El treball de Vilar, una recerca iniciada trenta-cinc anys abans com un estudi de geografia i

interrompuda primer per la Guerra Civil Espanyola i després per la Segona Guerra Mundial, és l'altre gran revulsiu que dinamitza els historiadors catalans sota el franquisme i que acaba de completar el perfil teòric i metodològic d'aquests científics.

És impossible aquí d'entrar en l'anàlisi de les nombroses aportacions concretes del llibre de Vilar, que demanarien un tractament a fons i punt per punt. N'hi haurà prou, a l'efecte del que ara ens interessa, de prendre nota de les principals conseqüències que ha tingut per a la historiografia catalana l'influx exercit per aquest autor. N'hi ha tres que semblen especialment remarcables: (a) l'impuls a la renovació dels estudis històrics sobre el catalanisme, amb una aproximació que posa més èmfasi, com diu el mateix subtítol, en "els fonaments econòmics de les estructures nacionals" que no pas en l'habitual concepció estrictament política; (b) la utilització d'una metodologia d'inspiració marxista barrejada amb fortes influències de l'escola de les Annales i de la geografia de Vidal de la Blache, l'aplicació de la qual a partir d'aleshores s'anirà estenent entre molts historiadors catalans; (c) com a resultat de les dues característiques anteriorment citades, l'impuls definitiu que *Catalunya dins l'Espanya Moderna* representa per a les investigacions en història econòmica que ja havia propiciat el mateix Vicens i Vives.

En aquest darrer aspecte la convergència amb el llegat de Vicens esdevé més clara, i això probablement explica l'enorme importància quantitativa i qualitativa que la història econòmica ha assolit a Catalunya durant els últims trenta anys. Les figures capdavanteres de Josep Fontana i Jordi Nadal han tingut continuïtat en un estol de seguidors, entre els quals es compten, en un primer moment, Ramon Garrabou, Jaume Torras, Miquel Izard o Jordi Maluquer de Motes i, més recentment, Carles Sudrià, Albert Carreras o Jordi Catalán, per citar només uns quants noms rellevants sense cap intenció de menystenir-ne d'altres.

Aquesta insistència en la història econòmica no ha anat, però, en general, gaire connectada amb allò que Vilar precisament la relacionava: amb l'estudi de l'emergència del nacionalisme català modern. Fins i tot en molts casos s'ha acabat fent més història econòmica d'Espanya que no pas de la Catalunya estricta. Així, per exemple, comptem amb un excel·lent estudi de les causes del fracàs de la revolució industrial a Espanya, però, malgrat l'existència de molts treballs ben valuosos que n'il·luminen certs aspectes, no disposem encara d'una resposta global mínimament satisfactòria a la pregunta *Why Catalonia "Succeeded"*; resposta que, d'altra banda, hauria d'anar molt més enllà d'una interpretació purament economicista i situar-se en la línia del treball al·ludit de Morishima o els d'altres autors de similar orientació, més "culturalista", com ara els de Ronald Dore, Robert Bellah o Eiko Ikegami, també sobre el Japó.

L'empenta decisiva envers la renovació dels estudis sobre nacionalisme català no vingué tant, doncs, de la tendència a fer història econòmica com de l'intent d'aplicar a l'anàlisi d'aquest fenomen el mètode marxista que el mateix llibre de Vilar havia ajudat a desenvolupar, i que gràcies a ell comptava amb un prestigi creixent. (No és pas que Vilar

fos el primer a fer servir l'utillatge conceptual i metodològic de Marx per a l'anàlisi del catalanisme -ja abans hi havia hagut les aproximacions pioneres de Joaquim Maurín i d'Andreu Nin, entre altres-, però no havien aconseguit ni de lluny el rigor històric i el grau de sistematització de l'investigador francès).

Un dels primer treballs importants en aquesta direcció va ser obra no d'un historiador sinó d'un jove professor de dret polític, Jordi Solé Tura. El seu llibre *Catalanisme i revolució burgesa* (1967), publicat només tres anys després de la traducció catalana del *magnum opus* de Vilar, va generar una enorme i fructífera polèmica per l'atreviment de les seves tesis i la radicalitat dels seus plantejaments. Solé Tura volia demostrar que el catalanisme havia estat pràcticament una sagaç invenció de la burgesia, que l'havia promogut i instrumentalitzat fent-ne una eina estratègica al servei dels seus interessos de classe. Una anàlisi en profunditat de la doctrina d'Enric Prat de la Riba (el "pare" del catalanisme modern i autor del text fundacional, *La Nacionalitat Catalana*, de 1906) i de la pràctica política de la Lliga Regionalista (el partit que Prat va organitzar i que fou protagonista principal dels primers vint-i-cinc anys de catalanisme polític en sentit estricte) havia de servir de suport empíric a aquestes teories. Vist amb gairebé trenta anys de perspectiva, el llibre de Solé Tura representa "una obra de tesi" en el pitjor sentit: els fets empírics no hi són per a fer trontollar, si cal, les preguntes inicials que hom es formulava abans d'encetar la recerca, com passa clarament amb el llibre de Vilar, sinó per a corroborar unes respostes prèviament decidides. La investigació es posa al servei d'uns esquemes ideològics, i les evidències se seleccionen d'acord amb l'adequació d'aquestes als esquemes esmentats.

No tot és negatiu, però, en l'aportació de Solé Tura. D'una banda, el seu treball serveix de recordatori ni que pugui semblar cruel a estones de l'innegable component burgès del projecte polític de Prat; un aspecte que molts nacionalistes catalans del moment tendien a oblidar, o si més no a relegar, moguts per la lògica nostàlgia que experimentaven respecte a una època anterior de més llibertat política i nacional i per la comprensible aurèola mítica que envoltava els líders més carismàtics del catalanisme. D'altra banda, un mèrit més indirecte de *Catalanisme i revolució burgesa* fou precisament el debat que desvetllà, que va fer possible una revifada de l'interès per la història del nacionalisme català.

Alguns historiadors no van tardar gaire a reaccionar. Una de les respostes més clares i contundents a les tesis de Solé Tura la va proporcionar Josep Termes, que amb posterioritat ha esdevingut un dels màxims especialistes del país en història del catalanisme. Per Termes, la interpretació del nacionalisme com un fenomen bàsicament burgès, que ell no deixa de vincular fins a cert punt a la influència de Vilar i de Fontana, oblida que ha existit una altra tradició catalanista, d'arrels populars, democràtiques i federalitzants, anterior en el temps i sovint enfrontada després al regionalisme i al clericalisme de la Lliga, i sense la qual no s'explica el posterior esclat electoral de Francesc Macià, el 1931.

La intervenció de Josep Termes rep el suport d'altres historiadors, entre els quals destaca Albert Balcells, i inaugura un veritable *Historikerstreit* català, que, amb diferents continguts i protagonistes, es perllonga fins al dia d'avui. Una de les primeres escenificacions d'aquesta disputa té lloc amb motiu d'un col·loqui sobre el fet nacional català organitzat pel maig de 1974, al qual assisteixen bona part dels autors que després faran aportacions destacades a l'estudi del catalanisme. A més d'abordar directament el tema, els participants en el col·loqui parlen tothora d'una segona qüestió: l'aplicabilitat del marxisme a l'anàlisi dels moviments nacionals. Això és indicatiu tant de la preponderància de l'esquerra en els ambients culturals de l'antifranquisme català d'aleshores com de l'existència de serioses divergències polítiques expressades en clau de discrepància metodològica.

En un segon ordre de coses, el llibre de Solé Tura també és important perquè comporta la irrupció d'un nou col·lectiu acadèmic en un terreny fins aleshores pràcticament reservat als historiadors. Es tracta dels qui podríem anomenar politòlegs *avant-la-lettre*, ja que en aquells anys les ciències polítiques no estaven institucionalitzades a la universitat catalana i aquells qui les començaven a conrear ho feien des de les facultats de dret. Molts d'ells orientaven llavors les seves investigacions cap a la història política de Catalunya.

Dos noms destaquen especialment en aquest sentit: Isidre Molas i José Antonio González Casanova. Aquest darrer fou l'autor d'un llibre notable, *Federalisme i Autonomia a Catalunya (1868-1938)*, publicat el 1974, en el qual es feia un seguiment de les diverses propostes d'estructuració de l'estat espanyol suggerides pel catalanisme polític i s'arribava a unes conclusions que en subratllaven, potser exageradament, la dimensió federalista, alhora que rebaixaven la importància de les estratègies més sobiranistes o independentistes. Amb la seva obra, González Casanova mirava d'eliminar definitivament el fantasma del "separatisme català", l'etiqueta amb què els franquistes designaven tot el catalanisme. Hi posà tant d'èmfasi, però, que els seus arguments foren sovint invocats durant la transició per a negar legitimitat històrica a l'independentisme.

Pel seu cantó, Isidre Molas havia enllestit dos anys abans *Lliga Catalana* (1972), presentat per l'autor mateix com un estudi d'"estasiologia" ("part de la sociologia política que estudia els partits polítics", segons el *Diccionari de la llengua catalana*). El llibre de Molas aprofundia en l'anàlisi de l'activitat política i electoral de la Lliga, ocupant-se de múltiples aspectes no observats en la recerca prèvia de Solé Tura, més concentrada en el terreny doctrinal i ideològic. Amb tot, cal dir que en aquest darrer punt les tesis del primer no divergien pas massa de les posicions expressades a *Catalanisme i revolució burgesa*.

El treball de Molas excel·leix no solament per la solidesa de l'obra sinó pel fet que creà escola. En efecte, posteriors investigacions, sia sobre partits històrics (com ara la de Montserrat Baras sobre Acció Catalana) o sobre partits actuals (com ara la de Joan Marcet

i la de Gabriel Colomé sobre Convergència Democràtica i el Partit dels Socialistes, respectivament), hi troben la seva inspiració. Abans que aquestes obres es publiquessin, però, la figura de Molas i l'exemple de *Lliga Catalana* ja havien estat un poderós estímul per a tota una generació de futurs politòlegs que també s'interessaven per la història de la política catalana (Manuel Gerpe, Ismael Pitarch, Jesús Maria Rodés..., entre molts altres noms que es podrien esmentar).

Tots aquests autors sense excepció se situaven ideològicament a l'esquerra. Però, mentre Molas i González Casanova eren propers al socialisme, bastants dels seus col·laboradors i continuadors eren militants del PSUC, el partit dels comunistes catalans. Entre aquests últims s'hi comptava el professor de Teoria de l'Estat Rafael Ribó (actual líder de la coalició d'esquerres Iniciativa per Catalunya), que, sense limitar-se només als estudis històrics, intentà una actualització de la teoria marxista sobre el fet nacional, defensant unes posicions fins a cert punt contràries a les del seu aleshores company de partit Jordi Solé Tura.

Com ja s'ha dit, durant la segona meitat del franquisme els estudis sobre el nacionalisme català foren bàsicament un afer d'historiadors i de politòlegs. La resta de ciències socials o bé es trobaven quasi a les beceroles, com era el cas de la sociologia, l'antropologia o la sociolingüística, o bé s'ocupaven d'aquest tema només d'una manera tangencial, com era el cas de la geografia (encara que l'herència de Pau Vila era prou viva en els treballs de Solé Sabarís, Vilà i Valentí, Lluís Casassas o Enric Lluch) o de l'economia (en què, més enllà dels esforços de Ramon Trias Fargas i alguns altres, la major part de les obres potencialment rellevants tenen un caràcter històric, com ara les recerques d'Ernest Lluch sobre el pensament econòmic català del segle XVIII o les de Josep M. Bricall sobre política econòmica de la Generalitat republicana).

Fora de l'àmbit universitari, en canvi, sí que podem trobar, durant aquells anys, escrits que convé tenir en compte, i que considerarem, potser inadequadament, sota la rúbrica genèrica de l'assaig. En alguns casos es tracta d'obres d'història dutes a terme per persones no professionalitzades acadèmicament, però que, no obstant això, representen aportacions prou vàlides a l'estudi del nacionalisme català. Hom pot citar en aquest sentit, per exemple, *Marxisme català i qüestió nacional catalana, 1930-1936*, de Josep Benet (sota el pseudònim de Roger Arnau), o bé la magna *Panoràmica del nacionalisme català*, en sis volums, de Fèlix Cucurull, totes dues publicades clandestinament per les Edicions Catalanes de París a les acaballes del franquisme. En una línia ja més divulgativa, i de no tanta entitat, s'hi poden afegir treballs de Josep M. Ainaud, Manuel Cruells, Enric Jardí o Edmon Vallès, entre molts altres noms.

Però el que sens dubte és l'assaig més original i més prenyat de conseqüències de tot aquest període, no prové pas de la Catalunya estricta sinó del País Valencià. *Nosaltres, els valencians* (1962), de Joan Fuster, reinterpreta la trajectòria dels valencians desvinculant-la de la tòpica visió regional-folklòrica espanyola del "Levante feliz" i relligant-la a un àmbit cultural tan vell històricament com nou en la manera d'anomenar-

lo: els Països Catalans, designació que a partir dels escrits fusterians es popularitza entre els ambients nacionalistes. El llibre de Fuster no fou de cap manera un *best-seller,* si més no fins el 1977, quan en sortí la tercera edició, quinze anys després de la primera (la segona és de 1964). Tot i així, l'impacte qualitatiu va ser impressionant, influint poderosament en determinats cercles culturals i universitaris, que amb el temps protagonitzarien els primers intents d'organitzar políticament el nacionalisme valencià.

Els Països Catalans: un camp d'observació diferent

Durant els últims anys del franquisme i els primers de la transició, l'interès per l'estudi del fet nacional va transcendir l'àmbit de la Catalunya estricta per a abastar el conjunt dels Països Catalans. A les Illes Balears la revifada del mallorquinisme polític i el desvetllament cultural que l'acompanyà feren possible l'emergència d'obres com ara els assajos de Josep Melià o les investigacions històriques de Gregori Mir, entre altres. Però on l'esclat esdevingué més notori per comparació amb la situació anterior fou, sense cap mena de dubte, al País Valencià.

A l'extraordinari estímul que representà l'obra de Fuster, s'hi sumaren altres influències, potser no tan decisives però tanmateix importants. Destaca en aquest sentit el paper jugat per determinats professors de la Universitat de València: alguns, valencians d'origen (com Manuel Sanchís Guarner, p.ex.); altres, provinents de Catalunya (com ara Joan Reglà, Miquel Tarradell, Josep Fontana o Ernest Lluch). Precisament de l'entorn universitari sorgí la primera generació d'intel·lectuals valencianistes, nascuts tots ells immediatament després de la guerra civil. Els interessos d'aquest col·lectiu s'orientaren amb preferència cap a l'estudi de la qüestió nacional.

Llibres com ara el de Rafael L. Ninyoles sobre el conflicte lingüístic valencià, el d'Alfons Cucó sobre la història del valencianisme polític, o els estudis antropològics de Joan Francesc Mira, marcaren fites importants en la recerca sobre la realitat valenciana. Ja en la mateixa transició, obres col·lectives com ara *Raons d'identitat al País Valencià* o treballs com ara *La via valenciana*, d'Ernest Lluch, continuaren aportant elements prou valuosos. Una característica no pas menor dels llibres esmentats fins ara és que tots, llevat del de Cucó, foren publicats per Tres i Quatre, una jove editorial valenciana liderada per Eliseu Climent. La capacitat organitzativa i dinamitzadora de Climent va ser un factor clau en tot aquest procés.

L'interès d'aquells anys pels Països Catalans no es limità, però, a la represa balear i valenciana, sinó que es manifestà també en diverses iniciatives intel·lectuals que pretenien abastar el conjunt de les terres de parla catalana. En el terreny de les ciències socials convé assenyalar els cursos de la Universitat Catalana d'Estiu iniciada l'any 1968 a Prada de Conflent, en territori administrativament francès, alguns àmbits del Congrés de Cultura Catalana, o els dos Encontres de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans

l'últim dels quals tingué lloc a Mallorca l'hivern de 1978. Pel que fa a publicacions, són moltes les que es podrien considerar, però esmentarem només (a part d'algunes entrades importants en la *Gran Enciclopèdia Catalana*) el diccionari de ciències socials dels Països Catalans *Ictíneu* (1979) i la *Història dels Països Catalans*, coordinada per Albert Balcells (1980).

Raons de diversa mena expliquen per què aquesta atenció pels Països Catalans pròpia dels anys setanta es dissipà en bona part durant la dècada següent. Per a un observador poc atent, pot semblar paradoxal que això succeís tot just després que s'institucionalitzessin els règims autonòmics de Catalunya, del País Valencià i de les Illes. Però, la veritat és que cadascuna de les tres autonomies encetà una evolució política diferent, que en molts aspectes no féu sinó allunyar les unes de les altres. Si a això afegim l'accidentada transició valenciana (en la qual la dreta menà un combat implacable contra tot el que fes olor de catalanisme, arribant a espantar i a fer retractar el PSPV-PSOE) i el distanciament del nacionalisme per part de certs sectors importants de la intel·lectualitat, ens podem fer mínimament càrrec del declivi quant a l'interès pels Països Catalans que hom pot constatar en els últims quinze anys.

No obstant això, parlar de retrocés no és sinònim de parlar d'abandonament. Es continua fent recerca prenent com a àmbit la totalitat dels països de llengua catalana (l'obra col·lectiva, dirigida per Borja de Riquer, *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, en curs de publicació, n'és el més recent i espectacular exemple), però també és cert que el moment àlgid que es visqué durant els anys setanta no s'ha tornat a repetir, si més no entre els científics socials.

Malgrat tot, alguns dels guanys d'aquell període s'han demostrat irreversibles, per exemple, les continuades aportacions dels intel·lectuals valencians a la investigació del fet nacional. Tres llibres que a parer meu es compten entre els vuit o deu títols essencials publicats en aquest camp durant la dècada dels anys vuitanta són obra d'autors del País Valencià: *Dir la realitat* (1983) de Lluís V. Aracil; *Crítica de la nació pura* (1984) de Joan Francesc Mira, i *País i Estat. La qüestió valenciana* (1989) d'Alfons Cucó.

La producció dels últims quinze anys: disciplines, debats i principals corrents interpretatius

D'ençà del restabliment de la democràcia i de l'autonomia, la producció escrita pels científics socials sobre nacionalisme no ha fet sinó augmentar; s'hi han incorporat enfocaments provinents d'altres disciplines; la història i la politologia han experimentat canvis en les seves aproximacions a la qüestió, i tot plegat ha donat lloc a nombrosos debats i a noves tendències interpretatives. Fins i tot en els darrers temps hi ha hagut intel·lectuals del país que han assajat una teorització general del fet nacional més enllà del cas específic català.

Per a fer una exposició mínimament ordenada, convé examinar primer què ha passat en els camps de la història i de les ciències polítiques, que, com ja s'ha vist anteriorment, són els que comptaven amb una més gran tradició en l'estudi del nacionalisme.

La història

Pel que fa a la història, durant els anys vuitanta i noranta la història econòmica ha continuat sent una de les línies de recerca fonamentals a Catalunya, però això no ha impedit que la història política, la història social i la història cultural agafessin més força que no havien tingut i que es consolidessin d'una manera definitiva. Els treballs inspirats en aquestes perspectives són els que tenen major rellevància per al tema que tractem.

La història política, conreada principalment pels politòlegs a les acaballes del franquisme, ha esdevingut cada cop més un afer propi dels historiadors. Aquests han seguit ocupant-se d'estudis sobre partits nacionalistes, com hom pot constatar en els llibres ja un xic llunyans de Borja de Riquer sobre la Lliga Regionalista i de Joan B. Culla sobre el catalanisme d'esquerra (ambdós de 1977) o en els més recents d'Anna Sallés (1986) i de Maria Dolors Ivern (1989) sobre Esquerra Republicana. També han aparegut monografies importants sobre personatges centrals del catalanisme com ara *Jaume Bofill i Mates* (1980), de Jordi Casassas; *Rafael Campalans. Socialisme català* (1985), d'Albert Balcells; *Joan Comorera* (3 vol., 1984), de Miquel Caminal, o *L'últim Cambó* (1996), de Borja de Riquer. Ni que sembli estrany, encara manca l'obra definitiva sobre Francesc Macià, tot i que se'n poden trobar elements valuosos en *La Catalunya populista* (1982), d'Enric Ucelay, un text innovador en molts aspectes i alhora polèmic en altres. Del mateix Ucelay i en una línia semblant, cal veure també: *Francesc Macià. Una vida en imatges* (1984).

L'any 1992, coincidint amb el primer centenari de les Bases de Manresa, es van editar dos llibres sobre els orígens del catalanisme, l'un a càrrec de Josep Termes i Agustí Colomines, publicat per la Generalitat, i l'altre, sobre la Unió Catalanista, fruit de la tesi doctoral de Jordi Llorens. Llorens és també autor d'un petit llibre, *Catalanisme i moviments nacionalistes contemporanis* (1988), i d'una sèrie d'interessants articles per a la Revista de Catalunya, que han vist la llum durant els últims tres o quatre anys.

Una anàlisi degudament contextualitzada del nacionalisme català, per força ha d'incloure el coneixement dels adversaris, de les persones i dels grups que s'hi van oposar. En aquest sentit s'han fet poques coses que igualin en rigor i profunditat el llibre de Joan B. Culla sobre el republicanisme lerrouxista (1986). Sobta, en canvi, la poca atenció prestada a l'espanyolisme de determinats sectors de la CNT, i, més en general, es troba a faltar una investigació ben documentada sobre els usos polítics de la ideologia internacionalista. L'anticatalanisme de la dreta nuclis salistes, monàrquics, carlins o falangistes és més ben conegut, ni que sigui perquè històricament se n'han patit els efectes d'una manera molt més palesa i duradora. Amb tot, la recerca també té aquí molt camp per

córrer. De la repressió de tota mena exercida contra el catalanisme, sí que n'hi ha cròniques com ara *Catalunya sota el règim franquista* (1978) de Josep Benet; *La persecució política de la llengua catalana* (1985) de Francesc Ferrer i Gironès; *La repressió franquista a Catalunya* (1985) de Josep M. Solé i Sabaté, o, més recentment, el detallat treball de Josep M. Roig Rosich, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural* (1992).

En aquest mateix terreny de la història política del nacionalisme també s'han tractat altres temàtiques. Hom pot considerar, per exemple, les aportacions de Daniel Díaz Esculies sobre la resistència a l'interior del Front Nacional de Catalunya (1983), o sobre el catalanisme polític a l'exili (1991). Tanmateix m'interessa ara fer ressaltar dues obres col·lectives que considero especialment importants: els estudis sobre història electoral duts a terme per Albert Balcells, Joan B. Culla i Conxita Mir (1982), i el volum *Pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX* (1988), dirigit per Albert Balcells.

Finalment, Albert Balcells proporciona una síntesi sobre l'evolució del nacionalisme, *Història del nacionalisme català* (1992) que acaba de ser traduït a l'anglès per l'editorial Macmillan, mentre que a *El nacionalisme com a ideologia* (1995), que recull treballs de diversos autors compilats per Josep Termes i Jordi Casassas, es pot trobar una panoràmica de conjunt.

Si en matèria d'història política del catalanisme gaudim d'una àmplia bibliografia que no fa sinó eixamplar-se, no es pot dir ben bé el mateix pel que fa a la història social. Tot i comptar amb una tradició notable en aquest camp, que es remunta als anys del franquisme (cal pensar només en els noms de Josep Benet, Casimir Martí, Albert Balcells, Josep Termes, Emili Giralt, Pere Gabriel o Francesc Bonamusa, per esmentar-ne alguns), les publicacions d'aquests últims temps relacionades amb la història social del nacionalisme català no han estat tantes com es podria esperar. Entre les coses que s'han fet podem destacar la investigació de Manuel Lladonosa (1988) sobre els primers vint anys del CADCI, l'organització dels dependents del comerç i de la indústria que esdevingué un autèntic planter de militants catalanistes. Un paper semblant, encara que amb les lògiques i remarcables diferències de context, el jugà el moviment escolta, en especial durant el franquisme. També sobre això en sabem més gràcies a la història de l'escoltisme català escrita per Albert Balcells i Genís Samper (1993).

Com és obvi, les dues obres citades no són pas les úniques que s'han realitzat en aquest camp, encara que sí que estan entre les millors. Es podria parlar d'altres obres, però, recordant el que s'ha dit fa un moment, voldria cridar l'atenció sobre uns quants buits notables de la recerca.

Sabem força coses o creiem que en sabem bastants sobre la relació entre el nacionalisme i la burgesia, d'una banda, o el moviment obrer i camperol, de l'altra.

Poca cosa s'ha fet, en canvi, pel que fa a les professions liberals. Hi ha hagut algun llibre, com ara el de Ramon Gabarrou sobre els enginyers industrials, que se n'ha ocupat, però sense centrar amb preferència l'enfocament en les actituds del grup davant la qüestió nacional. Per contra, qualsevol que estudiï, ni que sigui superficialment, la història del catalanisme, s'adona de seguida de la presència cabdal que hi han tingut els advocats, els metges, els mestres, els periodistes, els farmacèutics o els arquitectes. No cal dir, doncs, com és d'urgent una reorientació de la recerca en aquest sentit.

Tant o més sorprenent resulta l'escassa atenció dispensada a allò que sovint s'ha anomenat la "petita burgesia". Aquesta expressió, emprada principalment en la literatura d'inspiració marxista, moltes vegades ha anat acompanyada d'un deix de menyspreu més o menys confés envers aquest sector social, cosa que potser explica el poc esforç esmerçat a estudiar-lo. Això, d'altra banda, no és producte de cap característica específica de la historiografia catalana: hom pot constatar un desinterès semblant envers el tema per part de la majoria dels historiadors d'arreu (esperem que el magnífic llibre de Geoffrey Crossick i Heinz-Gerhard Haupt, *The Petite Bourgeoisie in Europe. 1870-1914*, publicat per l'editorial britànica Routledge el 1995, ajudi a invertir aquesta tendència). Sigui com vulgui, en el cas de Catalunya i en l'àmbit particular dels moviments catalanistes, sembla difícil entendre-hi gran cosa sense analitzar meticulosament tot aquest món bigarrat i complex que formen els botiguers, els cafeters i els llibreters, al costat dels practicants d'un ofici que han arribat a establir-se pel seu compte (sastres, forjadors, impressors, fusters...), passant pels petits i mitjans negociants i industrials (del comerciant de Reus al taper de la Selva o de l'Empordà) o pels propietaris rurals amb una modesta quantitat de terra. La riquesa del material contrasta amb la pràctica absència d'investigacions que l'hagin explotat a fons. En aquest sentit, la insistència a considerar les relacions socials en termes de la dicotomia burgesia-proletariat ha enterbolit notablement la percepció de l'autèntic paisatge social i laboral del país i ha conduït a no pas pocs abusos ideològics i d'interpretació.

Fins i tot en el terreny que més ha cultivat la història social a Catalunya, el de la classe treballadora i les classes populars, s'hauria fet millor feina seguint l'exemple d'Edward Thompson en *The Making of the English Working Class* que no pas invocant el seu nom en va. Thompson, com molt bé han assenyalat Balcells i Termes, precisa d'entrada que la seva és una història de la classe obrera anglesa i no pas de la britànica, i que, per tant, no inclou els obrers de Gal·les o d'Escòcia, pertanyents a unes cultures en bona part diferents. Aquesta preocupació de Thompson per la dimensió cultural s'ha aguditzat encara més en treballs recents d'altres autors (que en determinats aspectes s'allunyen bastant dels plantejaments marxistes d'aquell eminent historiador). Entre aquests darrers destaca Patrick Joyce, amb el seu llibre *Visions of the People*, Cambridge University Press (1991), una obra que hauria d'estimular els historiadors catalans a fer un estudi semblant aplicat al cas de Catalunya. Convindria,

però, que això fos el resultat d'una investigació original i no pas el d'una pura translació mecànica, perquè en aquesta mena d'estudis l'atenció a l'especificitat del context cultural ho és tot.

Acabem de subratllar ara mateix la importància de les variables culturals per a qualsevol aproximació mínimament rigorosa a la història del nacionalisme. Potser ja és hora, doncs, de dir alguna cosa sobre el que s'ha fet entre nosaltres en el terreny de la història cultural, deixant de banda tot allò que hom pot considerar pròpiament història de la literatura o història de l'art. Aquest és un camp que, tot i disposar de precedents il.lustres com ara la monumental *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900-1936*, d'Alexandre Galí, no s'ha desenvolupat en plenitud fins fa relativament poc temps. Si més no, quasi tots els treballs més innovadors en aquesta direcció han estat publicats durant la dècada dels anys noranta. Seré, com sempre, molt selectiu i, a tall d'exemple, esmentaré només quatre títols: *Entre Escil·la i Caribdis* (1990) de Jordi Casassas; *Cultura nacional en una societat dividida* (1992) de Josep M. Fradera; *D'Ací i D'Allà. Aparador de la modernitat* (1993) de Joan Manuel Tresserras, i *La cultura del catalanisme* (1995) de Joan-Lluís Marfany.

Totes aquestes són obres brillants. El seu marxisme més o menys ortodox potser les encotilla excessivament, encara que això no és un obstacle per a admetre que obren noves perspectives a l'estudi del catalanisme. De vegades, però, els punts de vista que s'hi expressen poden ser polèmics, com ha posat de manifest el rebombori ocasionat per la publicació del text de Marfany. *La cultura del catalanisme* és una estranya barreja d'investigació pacient i meritòria de les fonts, posada després al servei de les no gaire hàbils consideracions d'Eric J. Hobsbawm sobre el caràcter "inventat" dels nacionalismes. La rèmora ideològica que comporta aquest marxisme primitiu pot acabar pesant més que la innegable aportació documental del libre.

A part, però, de possibles discussions sense les quals no hi ha, d'altra banda, progrés historiogràfic concebible, em sembla entreveure que d'aquest tipus d'història que hem batejat un xic forçadament com a "història cultural" poden provenir en el futur moltes de les contribucions que ajudin a fer un replantejament de la història del nacionalisme sobre noves bases. En aquesta direcció hi ha molt a fer en els terrenys de la memòria col·lectiva, de l'imaginari catalanista, del ritual i la litúrgia dels moviments nacionalistes, de la representació mítica del territori, del paper de la història en la legitimació nacional...

Mentre això no arriba a concretar-se del tot, hi ha altres viaranys pels quals avança la història del catalanisme; per exemple, les obres de síntesi, quan no són pures recapitulacions sinó que incorporen investigació original. Aquest és el cas de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, i en especial dels quatre darrers volums, signats respectivament per Núria Sales, Josep Fontana, Josep Termes, i el tàndem format per

Borja de Riquer i Joan B. Culla. Algunes d'aquestes aportacions són prou interessants, atès el que es pot esperar d'una obra d'aquestes característiques. També la molt recent *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, dirigida per Borja de Riquer i de la qual s'han publicat fins ara cinc toms, es recullen treballs de gran importància. Per al tema que ens ocupa són especialment recomanables els treballs de Pere Anguera, Mercè Costafreda, Joan Prat i Magí Sunyer dins el vol. 7 (1996), i els de Ricard Blasco, Jordi Casassas, Maria Àngels Falqués i Josep M. Roig Rosich dins el vol. 8 (1995). A l'originalitat de moltes d'aquestes aproximacions, s'hi afegeix el valuosíssim intent de presentar per a un públic ampli una panoràmica de l'evolució del nacionalisme arreu dels Països Catalans.

Els historiadors d'aquí, com els de totes bandes, no solament han anat fent feina, cadascun d'ells la seva, sinó que sovint s'han discutit entre ells. La diversitat de les perspectives emprades en l'estudi del fet nacional ha donat lloc a nombrosos debats. Alguna d'aquestes controvèrsies ja venia de lluny, com s'ha vist abans en parlar de les reaccions suscitades per l'obra de Solé Tura. L'antiga baralla entre una posició "marxista-leninista", que insistia en el caràcter burgès i conservador del nacionalisme, i una altra que podríem qualificar de *narodnik*, que en remarcava els components populars, ha tornat a reviure després del llibre de Marfany sobre la cultura del primer catalanisme. Marfany ha mirat de tocar i enfonsar l'esquema interpretatiu de Josep Termes, i no és estrany, doncs, que les tesis d'aquell hagin rebut respostes contundents d'aquest i de tots els qui comparteixen el seu mateix enfocament.

Al darrere d'aquestes diferències no tan sols hi ha discrepàncies metodològiques sinó pressupòsits ideològics i punts de vista polítics molt divergents. Els combats per la interpretació del passat moltes vegades responen a la necessitat de legitimar estratègies, judicis i interessos del present. En aquest sentit, les baralles historiogràfiques no són del tot alienes al moment polític català actual, caracteritzat pel fet que una coalició nacionalista de centre-dreta ocupa el govern de la Generalitat. Per als "marxistes-leninistes" (la majoria dels quals, avui, ja afirmen que no ho són), això és una prova que rebla el clau de les seves conviccions de sempre: el nacionalisme és bàsicament una ideologia conservadora al servei de la burgesia. Els "populistes", pel seu cantó, replicarien amb dos arguments: (a) hi ha molts nacionalistes als partits d'esquerra i fins i tot un d'aquests és obertament independentista (ERC); (b) si el poble vota majoritàriament Pujol en les eleccions autonòmiques és perquè els socialistes catalans s'han supeditat en excés als seus homòlegs espanyols del PSOE.

Aquesta disputa sobre la base social i el contingut polític del nacionalisme, que començà fa gairebé trenta anys, s'ha vist en els darrers temps parcialment desplaçada per una altra de més general que fa referència al caràcter de la història de Catalunya. Aquí s'han enfrontat els partidaris d'una concepció nacional de la història del país amb aquells qui han insistit en els perills d'ignorar el context espanyol. Els primers han titllat els segons de criptoespanyolistes, mentre que aquests últims han acusat els altres d'aïllacionistes,

tancats i autocontemplatius[1]. És probable que en això hi hagi una certa exageració per ambdues parts, cosa que, d'altra banda, és comprensible dins el fragor de la batalla. No sembla, en canvi, gaire encertat passar-se de la ratlla quant al risc que els historiadors catalans desconeguin o menystinguin la història d'Espanya. El problema més greu de la historiografia de tot l'estat espanyol és que fins fa quatre dies no hi havia *ningú* que es dediqués de ple a la recerca original sobre la història d'altres països com ara França, Anglaterra, Portugal, Alemanya o Itàlia (i encara ara els qui comencen a fer investigacions d'aquesta mena són escassíssims). Aquest replegament sobre Espanya, però, no ha merescut mai gaires crítiques. Pel que es veu, n'hi ha que poden aïllar-se i autocontemplar-se a pler sense que ningú els ho recrimini.

Tot plegat resulta encara més patètic quan es constata la pràctica absència d'historiadors espanyols interessats a fons i d'una manera continuada en la història del nacionalisme català: ho prova el fet que en tota aquesta exposició no ens ha calgut esmentar-ne cap. L'obrerisme, el lerrouxisme i l'anarquisme catalans han merescut últimament més investigacions (no gaires, però). Per què no suscita el catalanisme un interès semblant?, que potser es pot explicar la història d'Espanya dels darrers cent anys sense tenir-ne un coneixement detallat?

En honor a la veritat, cal dir que tampoc els historiadors estrangers no sembla que s'hagin preocupat gaire fins ara del nacionalisme català. No és pas que siguin pocs els qui s'han interessat en general per la història de Catalunya i dels Països Catalans; sense les aportacions cabdals de David Abulafia, James Amelang, Thomas Bisson, Pierre Bonnassie, Robert I. Burns, John H. Elliott, Paul Freedman, Henry Kamen, David Nirenberg, James Thomson o Percy Ernst Schramm per no dir res de Pierre Vilar, el coneixement del nostre propi passat seria molt menor del que ara és. Però

[1] Òbviament, el debat és molt més seriós que aquesta apressada caricaturització no pot fer pensar. La complexitat d'aquest debat ens impedeix de tractar-lo amb el deteniment que mereixeria i que aquí és impossible per imperatius elementals d'espai. Qui vulgui aprofundir-hi té al seu abast el molt útil llibre d'Albert Balcells *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica* (Curial, 1994), que, ni que sigui escrit pel màxim exponent d'una de les dues posicions enfrontades, té la virtut de recollir extractes de totes les intervencions més significatives. Com és lògic, Balcells dóna prioritat als seus arguments i els exposa molt bé , però fa també una feina important de recopilació de textos i d'ordenació cronològica i temàtica del debat. Per acabar, afegiria només que aquest transcorregué principalment en les planes del diari El País i de la revista L'Avenç. Tinc poca cosa a dir sobre el diari, solament faré notar que és el més llegit entre els universitaris catalans, i que això sol ja diu molt sobre els tics, les fílies i les fòbies de la majoria d'aquests. En canvi, m'interessa especialment remarcar el paper clau que ha jugat L'Avenç en la divulgació de la història al nostre país durant els últims vint anys. La feina meritòria de L'Avenç no ha de ser obstacle, però, per a reconèixer que ha estat també un element de primer ordre per a imposar determinades hegemonies en el discurs i en la pràctica de la historiografia catalana i que, en alguns moments de la trajectòria de la revista, l'orientació de fons ha estat més adversa que no pas favorable al nacionalisme català. Potser això explica que des de fa poc es compti amb una altra publicació similar, El Contemporani, però amb una actitud i un propòsit diferents, com es palesa en el fet que els seus promotors reivindiquin amb fermesa l'obra i la figura de Ferran Soldevila.

cap d'aquests noms il·lustres no és especialista en història contemporània: tots són medievalistes o modernistes. Sobre el catalanisme modern no hi ha res d'un nivell comparable. Sí que hi ha, en canvi, un excel·lent estudi sobre fronteres i identitats a la Cerdanya des del Tractat dels Pirineus fins al temp actual: *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees* (1989), de Peter Sahlins, que ha estat traduït ràpidament al català i publicat per l'editorial Eumo, de Vic. El llibre de Sahlins depassa de bon tros el restringit àmbit d'interès de la història comarcal, per a convertir-se en una ambiciosa recerca interdisciplinària de les transformacions identitàries ocasionades per l'establiment dels estats moderns.

Després d'un repàs, potser massa exhaustiu, de la producció dels historiadors, ja és hora de dir alguna cosa sobre el que la resta de ciències socials han fet en el camp de l'anàlisi del nacionalisme català. El tractament que se'n farà serà més breu i més limitat del que segurament caldria, però és que si no fos així aquesta ponència correria el risc d'allargar-se en excés. És probable que d'això en resulti una desproporció més que notòria per comparació amb el grau de detall amb què s'ha examinat la historiografia sobre aquell tema. Aquest pes desigual s'explica en part pel fet que cap altra ciència social al nostre país no s'ha ocupat tant i tan continuadament de l'estudi del catalanisme com ho ha fet la història.

La ciència política i la sociologia

En els últims anys es pot observar una creixent implicació en la matèria per part de científics socials d'altres disciplines. Una perspectiva completa del que se n'ha escrit, demanaria de considerar les aportacions d'un ampli ventall d'especialistes. Aquí, però, em limitaré bàsicament a parlar, i encara d'una manera molt ràpida i selectiva, d'aquelles disciplines que desconec menys, i que són les ciències polítiques i la sociologia. Diré poquíssima cosa i, per tant, el que en digui pot semblar ben bé ridícul sobre àmbits tan importants com ara l'antropologia, la geografia, la sociolingüística i les ciències de la comunicació, per la senzilla raó que no en sé gaire. I m'abstindré de dir res pel que fa a l'economia, en part per causes semblants, però també per altres que, en demanar una explicació més entretinguda, ara no em sembla convenient d'explicitar.

Vegem per començar què ha succeït en l'àrea de la politologia, que cap al final del període franquista va tenir un paper tan destacat en la investigació del nacionalisme. La tradició d'estudis d'història política que inauguraren les obres de Solé Tura, de Molas i de González Casanova va tenir continuïtat en un primer moment, però a hores d'ara resta pràcticament estroncada. Gairebé tots els treballs en aquesta línia daten de fa més de dotze anys. Que jo recordi, els últims que se'n poden considerar representatius són de 1984; em refereixo a: *Acció Catalana. 1922-1936* de Montserrat Baras; a *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català. 1939-1979* de Josep M. Colomer; a la tesi doctoral de Jaume Colomer dedicada a la Unió Catalanista, i en la mesura que es pugui incloure

dins el mateix camp d'influències, que en dubto una mica, als tres volums sobre Joan Comorera, de Miquel Caminal.

Què explica aquesta perllongada sequera després del punt d'inflexió de l'any 1984? Com es comprendrà, les premonicions de George Orwell no hi tenen res a veure. Caldrà, per tant, prescindir de la simbologia de l'any que, d'altra banda, coincideix amb l'obtenció de la primera majoria absoluta de Convergència i Unió per a fixar-nos en factors més objectius. Un dels factors té probablement relació amb el fet que els mateixos inspiradors inicials d'aquest corrent d'investigació (Molas, Solé Tura i González Casanova) aviat deixaren de fer-hi més contribucions. Després de 1977 tendiren a concentrar-se cada cop més en l'activitat política, i les seves publicacions s'orientaren més aviat cap al terreny de l'assaig o cap a la confecció d'articles tècnics de dret polític o de dret constitucional. Això va comportar la pràctica interrupció d'un mestratge que, especialment pel que fa a Isidre Molas, havia estat decisiu per a tota una generació de joves politòlegs. Però el que em sembla el factor que consolida definitivament aquest canvi de marxa en l'orientació de la ciència política catalana, és l'establiment a partir de 1986 de les primeres facultats de ciències polítiques del país. Amb aquesta mesura s'assolia la plena institucionalització universitària d'una disciplina que fins llavors no havia gaudit de facultat pròpia i que s'havia hagut de desenvolupar a l'empara d'alguns departaments de la de dret.

Aquest reconeixement acadèmic ha servit d'estímul per a una major professionalització dels politòlegs, que han mirat d'especialitzar-se en àrees d'investigació que els dotessin d'un perfil més diferenciat respecte a la resta de científics socials. El conreu de la història política probablement no era gaire útil en aquest sentit i per això deu haver anat quedant enrere, mentre que l'interès majoritari de la professió s'ha desplaçat cap als estudis electorals, les recerques sobre "cultura política", l'anàlisi de la gestió pública i dels sistemes de *decision-making*, i tot un seguit d'altres qüestions que van configurant un camp de treball específic de la politologia. Hom pot parlar en aquest sentit, parafrasejant una coneguda expressió del sociòleg alemany Norbert Elias, d'una "retirada de la ciència política cap al present", centrant-se ara, aquesta ciència, en els aspectes més actuals i abandonant progressivament la feina de tipus més històric.

La creixent desvinculació de la història per part dels politòlegs no ha eliminat del tot les seves contribucions a l'anàlisi del nacionalisme català però les ha reduït notablement, si no en quantitat sí com a mínim en pes específic. Ben pocs practicants de les ciències polítiques tenen avui el catalanisme com a àmbit principal d'especialització, tot i que, pel que sembla, això pot canviar en el futur gràcies als més joves, com ara: Joaquim Colominas, Josep Sort, Jordi Sánchez o Enric Fossas, entre altres. La generació intermèdia, però, tret de comptades excepcions entre alguns dels interessats particularment per la teoria política com ara Ferran Requejo, Miquel Caminal, Cesáreo Rodríguez Aguilera de Prat, o, fa ja més anys, Rafael Ribó, té des de fa temps unes altres prioritats de recerca.

No obstant això, és innegable que alguns d'aquests nous desenvolupaments (nous, s'entén, per comparació amb els vigents quan Franco encara era viu) han seguit aportant elements de coneixement prou valuosos per a l'estudi del nacionalisme. Així, per exemple, les investigacions en sociologia electoral realitzades per Rosa Virós, Josep M. Vallès, Francesc Pallarès, Joaquim M. Molins i Ramon M. Canals, han permès de precisar millor la implantació territorial de les forces polítiques nacionalistes, l'adscripció ideològica dels seus electors, la variabilitat en els vots que obtenen depenent del tipus d'eleccions en què participen, les franges d'edat que els són més propenses, o la composició social i el lloc d'origen de la gent que els dóna suport en les diferents convocatòries. Les monografies sobre partits polítics, d'altra banda, de les quals el llibre de Joan Marcet sobre Convergència Democràtica pot ser una mostra pionera, ens descriuen l'organització interna, l'evolució programàtica, els valors, les actituds i la provinença dels seus militants, etc. Finalment, estudis sobre l'administració de la Generalitat de l'estil de la recerca en curs de Joaquim Colominas, faran veure com s'intenta de posar en pràctica un determinat ideari nacionalista i la mena de contradiccions que l'aplicació d'questa pràctica genera. Ben segur que a més d'aquests treballs n'hi ha d'altres que il·luminen diferents aspectes de la qüestió nacional des de l'òptica de la ciència política i que solament la meva incompetència em permet d'ometre.

A mig camí entre les ciències polítiques de les quals ens acabem d'ocupar-nos i de la sociologia de la que tractarem tot seguit, hi ha uns quants textos d'autors no catalans que val la pena d'esmentar. La llista podria ser més llarga, però a tall d'exemple citaré només quatre títols recents: H. Johnston, *Tales of Nationalism* (Rutgers University Press, 1991); Juan Díez Medrano, *Divided Nations* (Cornell University Press, 1995); Michael Keating, *Nations Against the State* (Macmillan, 1996), i la tesi doctoral de Peter A. Kraus, sobre les comunitats autònomes a Espanya (Universitat de Frankfurt, 1994). El llibre de Johnston, basat en els mètodes de la "història oral", és l'únic dels quatre dedicat íntegrament a Catalunya. Els de Díez Medrano i Michael Keating són estudis comparatius en el primer cas, amb Euskadi; en el segon, amb Quebec i Escòcia.

Si centrem ara la nostra atenció en la sociologia, mirant d'examinar el que s'ha fet en aquest àmbit amb relació al nacionalisme, la primera constatació que s'imposa és el caràcter relativament recent de les aportacions d'aquesta ciència al tema. A diferència de la història i de les ciències polítiques, la sociologia no compta amb cap estudi rellevant del nacionalisme català que s'hagi publicat abans de la mort de Franco. Els sociòlegs que treballaven als incipients departaments de les universitats catalanes no van elaborar res de comparable a les investigacions de Termes, de Molas o de González Casanova. Els interessos majoritaris de la professió en aquells moments no anaven en aquesta direcció.

També cal dir que en l'època esmentada la sociologia catalana ben just començava a treure el cap i que l'estatut universitari d'questa ciència era terriblement precari. Tot i així, entre les obres que ja anaven publicant els pioners d'aquesta branca de les ciències

socials (gent com ara Joan Estruch, Salvador Giner, Jordi Estivill, Esteban Pinilla...) no en trobem ni una de directament consagrada a l'anàlisi sociològica del fet nacional català o del moviment catalanista. Ben segur que les condicions polítiques en què s'haurien hagut de desenvolupar aquestes investigacions n'haurien dificultat bastant la realització, però això no era un obstacle tan gros per a impedir-les. Cal pensar només que sota el mateix règim dictatorial ja es feia recerca sobre el moviment obrer (Faustino Miguélez), sobre els conflictes urbans (Josep Olives), sobre el protestantisme (Joan Estruch), qüestions, totes, no gens ben vistes pels jerarques franquistes. D'altra banda, alguns dels sociòlegs catalans d'aleshores residien a l'estranger i tenien, per tant, més camp lliure per a investigar i per a publicar (és el cas de Salvador Giner, Esteban Pinilla, o Pancho Marsal, p. ex.)[2]. Si per cas, doncs, les raons d'aquest clamorós i perllongat silenci de la sociologia del país amb relació al fet nacional català s'han de cercar en altres bandes; per a ser justos cal afegir que la tendència que acabem de descriure és particularment marcada al Principat de Catalunya; no és gens el cas, en canvi, del País Valencià, on des de molt aviat bastants de les persones que tenien interès per la sociologia acostumaven a tenir-ne també per l'estudi de la qüestió nacional (com ara Mira, Ninyoles, Aracil i Josep V. Marqués, p. ex.). Una ponència tan modesta i tan limitada d'extensió com la present no pot permetre's el luxe d'aprofundir ara en aquest tipus de consideracions, però qui vulgui esbrinar-ho amb temps i amb calma té al davant una tasca estimulant que alguns li agrairem enormement.

Fins a la fi dels anys setanta el gel no comença a trencar-se, i encara d'una manera tímida, parcial i provisional. Un grup d'investigadors, articulat al voltant de Juan Francisco Marsal, publiquen, l'any 1979, una mena de manifest programàtic que anuncia l'obertura d'una línia de recerca sociològica sobre el nacionalisme català. *La Nació com a problema* és la primera d'un seguit d'obres que, al llarg de la dècada dels anys vuitanta, realitzaran Benja-

[2] Un llibre publicat per un científic social català de la Universitat d'Oxford, sobre un tema molt diferent en substància, hauria pogut servir d'inspiració metodològica en aquest sentit. Em refereixo a l'estudi sobre el latifundisme andalús de Joan Martínez Alier (1968), que, en els aspectes més sociològics/etnològics, es llegeix encara avui amb gran profit. Martínez Alier, que emprava conceptes derivats en part de Max Weber i de la lògica de l'acció col·lectiva de Mancur Olson, va influir molt en l'orientació intel·lectual d'un dels grans de l'antropologia contemporània: el catedràtic de Yale James C. Scott. Algunes de les idees essencials dels llibres de Scott (*Weapons of the Weak*, de 1985, o *Domination and the Arts of Resistance*, de 1990, ambdós editats per Yale University Press), sobre les estratègies indirectes de resistència a l'opressió, ja havien estat apuntades per Martínez Alier a la fi dels anys seixanta, en una tradició que es remunta a Robert Redfield, i en polèmica implícita amb l'enfocament d'Eric J. Hobsbawm a *Primitive Rebels* (1959). Hom pot imaginar els desenvolupaments fascinants que haurien resultat d'aplicar una perspectiva similar a l'anàlisi de la resistència nacional catalana contra la castellanització i el centralisme franquistes (no pas la que s'expressava en els partits polítics clandestins, sinó la que ho feia en les formes populars dels acudits i les cançons; en la larvada hostilitat contra els funcionaris del règim; en el boicot de fet contra l'ingrés en l'Administració, l'exèrcit o la policia; en la determinació per continuar parlant en català malgrat els intents oficials de marginar-lo i, fins i tot, de suprimir-lo; en la conservació d'una certa memòria històrica i d'alguns referents nacionals; en la passió sublimada a través del Barça...). Lamentablement no es va fer res de semblant.

mín Oltra, Francesc Mercadé i Francesc Hernández, i que durant un temps representen les úniques aportacions de cert nivell al tema per part dels sociòlegs de Catalunya. Els aspectes estudiats per aquests autors abasten un ventall relativament ampli de qüestions, des de l'anàlisi de la ideologia nacionalista tal com es veu reflectida en els principals textos del catalanisme polític, fins al paper dels intel·lectuals en l'elaboració doctrinal i en la conducció política del moviment durant el franquisme, passant per l'examen de la socialització nacional en el si de les famílies.

L'empenta inicial d'aquesta escola, però, no va resultar duradora i a hores d'ara es pot considerar de fet extingida. Després de la sobtada mort en accident de Marsal i del trasllat d'Oltra a una altra universitat, Hernández i Mercadé van continuar treballant en aquesta direcció durant un temps, però des de fa sis o set anys ja han deixat pràcticament de publicar. L'impacte que aquestes obres tingueren en la professió tampoc no va ser extraordinari, ho prova el fet que gairebé cap altre sociòleg no se sumés durant aquells anys a l'estudi del nacionalisme català.

Una excepció, segons com es miri, la constitueix Carlota Solé, autora d'un llibre sobre la immigració a Catalunya (1982), en què es feien algunes incursions parcials en la problemàtica que ens ocupa. La mateixa Carlota Solé, uns quants anys més tard, va escriure conjuntament amb David Laitin, conegut professor de la Universitat de Xicago un article per a la revista Papers (n.º 27, 1986), en el qual assajava una aplicació de la teoria dels jocs a l'anàlisi de la situació lingüística al Principat (intent que, tot sigui dit *en el passant*, em sembla particularment desafortunat). També per aquella època Salvador Giner, aquest ja des de fora de les universitats catalanes, va publicar diversos treballs més o menys relacionats amb la qüestió nacional, alguns en anglès, altres en català o en castellà. A part d'uns quants articles, les seves contribucions més ambicioses en aquest sentit durant els anys vuitanta potser són *The Social Structure of Catalonia* (1980) i *Ethnic Nationalism. Centre and Periphery in Spain* (1984).

La majoria de sociòlegs, però si més no la dels universitaris, perquè fora de la Universitat sí que n'hi havia alguns que hi estaven força interessats, p. ex.: Jordi Vila Abadal i alguns nuclis al voltant de la Fundació Jaume Bofill, continuaven desatenent l'estudi a fons del nacionalisme català i es dedicaven preferentment a altres àrees d'investigació. Una opció ben legítima, no cal dir-ho, però portada a uns extrems més que remarcables, com hom pot comprovar si l'exemple sembla prou vàlid a través de la revista Papers, en la qual, al llarg de la seva història, les recerques sobre el nacionalisme català ocupen amb prou feines tres o quatre dotzenes de pàgines d'un conjunt total de més de 7.000 planes. Tractant-se d'una publicació feta íntegrament a Catalunya, la cosa no deixa de sorprendre.

Malgrat tot, cap a la fi dels anys vuitanta al principi dels anys noranta es pot observar una segona rebrotada d'interès per la qüestió nacional entre alguns sociòlegs del país, al caliu de les transformacions que llavors tenien lloc als països de l'est d'Europa, del debat sobre la dimensió identitària dels Jocs Olímpics de Barcelona, i de certes modificacions

significatives en el mapa polític català (la irrupció de l'independentisme parlamentari, fonamentalment). Un dels nuclis més nombrosos d'aquesta nova etapa es troba com ja havia passat abans amb Marsal *et al*. a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Allà, durant els últims anys, s'ha anat consolidant un grup d'investigadors i d'estudiants de tercer cicle que ja comença a donar els primers fruits. Alguns dels qui hi participen ho fan d'una manera ocasional, encara que notable, com ara Joan Estruch, de qui es pot veure el breu però molt interessant article sobre la construcció de la identitat nacional catalana en el llibre col·lectiu *State and Nation in Multi-ethnic Societies* (Manchester University Press, 1991). Altres, en canvi, tenen una presència més permanent i una dedicació més continuada a aquest tipus d'estudis. Entre ells destaquen per damunt de tot Salvador Cardús i Montserrat Treserra, que són els principals impulsors d'aquest equip de la UAB. Salvador Cardús, a part d'abundants articles i intervencions en fòrums i debats, és autor de *Política de paper* (1995), una investigació sobre el protagonisme de la premsa en les polèmiques al voltant del nacionalisme català durant el període 1981-1992. L'obra més remarcable de Montserrat Treserra és la seva tesi doctoral, sobre opció de vot i identitat nacional, i la més recent, la recerca empresa en col·laboració amb Marta Rovira, sobre el tractament de la història de Catalunya en els llibres de text de l'ensenyament secundari.

Dues de les darreres iniciatives d'aquest col·lectiu de la UAB, a més de contribuir a l'organització del simposi actual, han estat la constitució d'un seminari interdisciplinari de reflexió i de debat sobre el nacionalisme (amb la participació de sociòlegs, historiadors i politòlegs) i la preparació d'una nova assignatura de Sociologia de les Identitats Nacionals, que a partir del curs 1996-97 serà matèria optativa per a l'alumnat de segon cicle de sociologia de la Universitat Autònoma.

La investigació sociològica en l'àmbit del nacionalisme no s'ha limitat, però, a allò que han fet els professionals d'aquesta branca residents a Catalunya. També han estat importants les contribucions de catalans que han treballat a universitats estrangeres (p. ex.: Oriol Pi Sunyer, Josep Ramon Llobera i Montserrat Guibernau; dels dos últims en parlarem més endavant), les de sociòlegs del País Valencià (ultra els citats anteriorment s'hi poden afegir, entre altres, Rafael Xambó i Damià Mollà) i les d'estudiosos de fora de l'àmbit dels Països Catalans tant les d'alguns espanyols (que, en general, han analitzat el cas català dins una perspectiva de conjunt sobre les comunitats autònomes, v. Juan J. Linz o Eduardo López Aranguren) com les d'altres europeus o nord-americans (alguns noms poden ser, a tall indicatiu, Daniele Conversi, K.A. Woolard o John Hargreaves). Aquí, però, no podem anar més enllà de fer constar l'existència d'aquests treballs sense ulteriors comentaris.

Les altres ciències socials

El que direm sobre la producció procedent de la resta de ciències socials encara serà més telegràfic. Pel que fa a l'antropologia, alguns investigadors s'han dedicat amb més persistència a l'estudi del nacionalisme, Joan Prat o Josep Ramon Llobera, p. ex., mentre

que altres hi han fet aportacions més esporàdiques, Joan Frigolé, per posar un cas. Un llibre escrit per un antropòleg social sobre el món de la folklorística i dels primers estudiosos de la cultura popular catalana al segle XIX em sembla especialment important: *El mite de la tradició popular* (1988), de Llorenç Prats. Prats hi analitza el procés pel qual es va anar gestant tota una imatge mítica, la de la Catalunya pairal, com a resultat d'una idealització del món rural, considerat dipositari de les veritables essències culturals del país. Aquesta fou una visió que a la fi del segle passat influí en un cert sector, catòlic i conservador, del catalanisme, del qual és exponent Josep Torras i Bages.

Però el que de debò em sembla el millor treball etnogràfic que s'ha fet fins ara amb relació a la identitat nacional catalana no és obra d'un autor català; em refereixo, és clar, a: *La dialéctica de la identidad en Cataluña* (1985) d'Andrés Barrera; un llibre potser no tan ben conegut com es mereixeria, atesa la seva qualitat i el gran interès de la informació que s'hi recull. Barrera que després ha publicat també la monografia que constituí la seva tesi doctoral, *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural* (Alianza, 1990) concentra la seva atenció preferent en la Catalunya Vella. Hom pot imaginar com fóra d'interessant disposar d'estudis similars aplicats a altres àrees dels Països Catalans amb marcada personalitat pròpia; penso, per exemple, en els casos fascinants de Tortosa i la regió de l'Ebre, per una banda, i d'Alcoi, per una altra.

Una de les especialitzacions que podria tenir més futur és la de l'antropologia lingüística, un camp encara no gaire explorat, però que compta ja amb bastants practicants arreu del món (v. Ralph Grillo, *Dominant Languages. Language and Hierarchy in Britain and France*, Cambridge University Press, 1989). Els qui sí que fan de la llengua el terreny bàsic de les seves investigacions són, però, els sociolingüistes. La sociolingüística ha tingut, des de fa anys, als Països Catalans un nombre considerable de propagadors. Amb diversitat d'enfocaments i de perspectives, Francesc Vallverdú, Miquel Siguán, Xavier Lamuela, Sebastià Serrano, i molts més, s'han ocupat de qüestions relacionades a aquesta disciplina, els uns amb més intensitat i més assiduïtat que els altres. Alguns d'ells, com ara Isidor Marí o Miquel Strubell (d'aquest darrer, vegeu, p. ex., *Llengua i població a Catalunya*, de 1981), han ocupat càrrecs de relleu en la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat. Altres, que foren pioners en la introducció de la sociolingüística al país, com ara Antoni M. Badia i Margarit, han anat deixant pas a una nova generació d'investigadors més joves, que han eixamplat el ventall temàtic de la recerca, analitzant aspectes com ara els intercanvis lingüístics entre els joves de l'àrea metropolitana de Barcelona o la situació del català a la perifèria del domini lingüístic.

Amb tot, les intervencions més originals, i més pertinents pel tema que tractem aquí, corresponen probablement a dos autors valencians, ja molt actius en aquest camp força abans del final de la dictadura: Rafael Lluís Ninyoles i Lluís Vicent Aracil, aquest darrer amb una presència importantíssima en les primeres associacions internacionals de sociolingüistes. Ninyoles té una obra abundant i bastant sostinguda en el temps, des d'*Idioma i prejudici* (1971) o l'abans esmentat *Conflicte lingüístic valencià*, de 1969

fins als seus darrers llibres i articles dels anys noranta. Aracil, en canvi, no ha prodigat gaire les seves publicacions, tot i que una part dels seus treballs -alguns dels quals són senzillament magnífics- es poden trobar en dos reculls: *Papers de sociolingüística* (1982) i *Dir la realitat* (1983).

Les ciències de la comunicació han tingut també un paper rellevant en l'anàlisi cientificosocial del fet nacional, tot i que en aquest cas la major part de la recerca s'ha fet durant els últims anys. Abans hi havia hagut aportacions de Miquel de Moragas o de Manuel Parés, entre altres. Aquest últim continua encara ara interessat en aquesta temàtica, com també Jordi Berrio, Lluís Bassets o, més recentment, Enric Saperas. En l'actualitat convé destacar per damunt de tot la feina realitzada per Josep Gifreu, teoritzador de l'espai català de comunicació (v. *Comunicació i reconstrucció nacional*, de 1989) i animador d'un equip d'investigació a la Universitat Pompeu Fabra. També es poden esperar resultats prometedors, en vista de les seves tesis doctorals i d'alguns articles, de les recerques en curs empreses pel tàndem Enric Marín-Joan Manuel Tresserras.

Per últim, en el marc de la geografia voldria assenyalar un únic títol, per tal com és el que més directament aborda la problemàtica concreta que aquí considerem. Es tracta del llibre *Els nacionalismes i el territori* (1991), del jove professor gironí Joan Nogué. Format en part a la Universitat de Wisconsin, on rebé influències de Yi-Fu Tuan (vegeu, p. ex., el seu esplèndid estudi *Topophilia*, Columbia University Press, 1974 i 1990 i de Robert D. Sack l'autor de *Human Territoriality*, Cambridge University Press, 1986), Nogué ha estat capaç d'escriure un assaig molt ben documentat i força suggeridor, en una línia que a Catalunya no s'havia desenvolupat gaire amb anterioritat. M'agradaria disposar de més espai per a comentar a fons aquest llibre potser no gaire llegit fora dels ambients de la geografia, perquè discrepo en alguns punts de la seva argumentació i perquè tinc serioses reserves sobre bastants dels seus pressupòsits. Tot i així, cal esperar només que en els propers anys apareguin nous estudis en una direcció similar, aprofitant l'extraordinària repercussió internacional que ha tingut darrerament l'obra de l'historiador Simon Schama, *Landscape and Memory* (Harper Collins, 1995).

Deixant ara enrere el repàs de la feina feta en el si de les diferents ciències socials, caldria fer notar que alguns dels debats més vius i fructífers sobre la qüestió nacional s'han produït fora dels estrictes recintes acadèmics. Notablement profitoses en aquest sentit han estat les Jornades sobre el Nacionalisme Català a la Fi del Segle XX, iniciades a Vic l'any 1987 i de les quals fins ara s'han celebrat deu edicions a un ritme anual. Les "Jornades" han aplegat gent una mica diversa: periodistes, polítics, tècnics de l'administració, filòsofs, filòlegs..., però la presència de científics socials ha estat important (i, a més, ha anat en augment). Moltes de les persones esmentades al llarg del present treball hi han acudit amb més o menys regularitat (p. ex.: Josep Ramon Llobera, Albert Balcells, Joan B. Culla, Josep Gifreu, Cesáreo R. de Aguilera, Joan Francesc Mira, Montserrat Treserra, Miquel Strubell, Andrés Barrera...). En l'organització hi ha tingut

un paper capdavanter el sociòleg Salvador Cardús, que s'ha preocupat d'elevar-ne com més va més el nivell. Com a resultat, bastants de les aportacions més significatives dels últims anys sobre el nacionalisme català, cal anar-les a buscar entre les ponències que s'han llegit en aquell fòrum (totes, tret de les més recents, publicades en els diversos volums anuals que han aparegut des de 1987 ençà).

Entre els assistents més o menys assidus a aquestes Jornades, hi ha tres persones a les quals voldria referir-me especialment per cloure ja aquesta ponència. Aquestes persones són Joan Francesc Mira, Josep Ramon Llobera i Montserrat Guibernau. Més que en les persones, voldria fixar-me en una obra de cadascuna d'elles: *Crítica de la nació pura* (1984) de Mira; *The God of Modernity* (Berg, 1994) de Llobera, i *Nationalism. A New Approach* (Polity Press, 1995) de Guibernau. Tots tres llibres signifiquen els primers intents seriosos i d'una certa extensió, fets aquí, de repensar globalment el fenomen del nacionalisme. Mira, Llobera i Guibernau no es limiten a l'anàlisi del cas català, sinó que proposen teories generals per a una comprensió del fet nacional des de la perspectiva de les ciències de la societat. El llibre de Mira em sembla particularment destacable, tant pel seu caràcter pioner -quan fou escrit encara havia de produir-se l'actual *boom* de recerca sobre el nacionalisme a nivell internacional, que arrenca de la recepció dels textos ja clàssics de Gellner (1983) i d'Anderson (1983)- com per la vàlua intrínseca de les seves aportacions i la subtilesa de molts dels seus *aperçus*. L'aparença informal que hi dóna l'estil assagístic pot fer que un lector apressat no s'adoni que es troba davant el que és si més no segons el meu parer, un dels millors treballs teòrics sobre el nacionalisme publicats *arreu*. Les investigacions, molt més recents, de Llobera i de Guibernau són també d'un gran nivell. Llobera fa una feina important de reconstrucció històrica, mentre que Guibernau subministra, entre altres coses, una interessant panoràmica del que van dir (o, més aviat, deixar de dir) sobre el tema els principals clàssics del pensament sociològic. Tant de bo que en un futur pròxim puguem comptar amb més contribucions d'aquestes característiques. Amén.

ELS ESTUDIS SOBRE EL NACIONALISME GALLEC

Estat de la qüestió

Julio Cabrera i Ramón Máiz
Universidade de Santiago de Compostela

Una nació és una identitat col·lectiva caracteritzada per la autoimpressió, majoritàriament assumida pels seus membres, de pertinença a una comunitat nacional específica. La nació, doncs, en tant que fenomen social de masses, no és un fet donat una vegada per totes, una dada prèvia, sinó el resultat d'un procés de construcció nacional, mitjançant el qual unes elits determinades aconsegueixen, en contextos socials i polítics favorables, generalitzar, a partir d'una base ètnica diferencial, la pertinença a una comunitat específica com a evidència política compartida. La comesa de les ciències socials, per tant, és explicar les diferents dimensions que concorren en aquest complex procés de *nation-building*; és a dir, donar resposta a interrogants com ara els següents: ¿qui postula inicialment l'existència de la nació? ¿Quins elements ètnics d'entre els disponibles se seleccionen per caracteritzar la nació? ¿Qui és cridat a formar part integrant de la nació i qui en roman exclòs? ¿Com es delimita el que és «propi» i el que és «aliè»? ¿Quines estratègies, quins aliats i quines fórmules d'autogovern es postulen? Etcètera. Això és, l'anàlisi del nacionalisme des de les ciències socials ha d'abandonar per definició el relat nacionalista d'una nació objectiva i naturalitzada, desprendre's del mite dels orígens que aboca a la procura dels antecedents més remots possibles del fet nacional tot alliberant-se de tot rastre d'essencialisme, per endinsar-se decididament en una perspectiva *constructivista* en la qual el pes de l'anàlisi se situï en la «invenció» o construcció de la nació a partir d'una diferència etnicocultural, al seu torn produïda històricament i políticament.

A aquest respecte, el cas de Galícia mostra d'una manera exemplar, precisament a causa de la seva endèmica precarietat nacionalista, que la presència de (I) una *etnicitat diferenciada* (llengua, cultura, història, costums, etc.), per molt sòlida que sigui, si bé condiciona la plausibilitat i fins i tot potser la futura orientació ideològica nacionalista, no garanteix de cap manera la seva mecànica traducció política en una nació. A més, han de concórrer-hi necessàriament altres factors, és a saber: (II) determinades *condicions socials*, com ara llindars mínims de mobilització social, de comunicació supralocal, una matriu d'interessos comuns potencialment conflictius amb l'exterior, una crisi que fracturi la comunitat tradicional i que posi en un primer pla la redefinició de la identitat col·lectiva,

etc.; (III) una propícia *estructura d'oportunitat política*: relativa obertura de l'accés polític formal al sistema, inestabilitat dels suports polítics a partits no nacionalistes, divisions en les elits dominants, disponibilitat de nous aliats i, finalment, una eficaç *mobilització política* (IV) que consolidi organitzativament el moviment nacionalista, que aglutini sota la seva direcció amplis sectors socials i que proporcioni marcs interpretatius nacionals políticament plausibles que siguin finalment assumits com a evidència social indiscutible per la majoria de la població.

Per tot això, per als estudiosos del nacionalisme els problemes epistemològics adquireixen una rellevància preliminar difícilment defugible. En efecte, l'arsenal conceptual i metodològic de les ciències socials contemporànies els impedeix, d'una banda, assumir la claredat feliç del mite nacionalista -és a dir, la transparència d'una nació objectivament cristal·litzada des del començament dels temps entorn de diversos trets diacrítics: llengua, història, territori, raça...-, però, d'altra banda, els barra així mateix la possibilitat de considerar amb benèvola indulgència la manca de rigor «científic» del relat nacionalista, la seva linealitat i essencialisme, la seva manifesta arbitrarietat, ja que això els impediria retre compte de la productiva funcionalitat interna que aquest relat té en la gènesi mateixa de la nació com a evidència prepolítica «natural» i compartida.

Doncs bé, a l'efecte de sintetitzar breument l'estat de les investigacions sobre el nacionalisme gallec, considerat no tant com el producte de l'existència objectiva d'una nació «Galícia»/»Gallaecia», sinó com el seu actiu forjador polític, establirem els apartats següents:

1. Estudis sobre el moviment, les organitzacions i els partits nacionalistes.

2. Estudis sobre les ideologies nacionalistes.

3. Estudis sobre les institucions polítiques d'autogovern.

Estudis sobre la mobilització, les organitzacions i els partits nacionalistes

En aquest aspecte disposem actualment d'algunes síntesis recents de conjunt (Máiz 1994, 1996; Beramendi i Núñez 1995a, b i c) de la trajectòria política i ideològica del nacionalisme gallec des de la fi del segle XIX fins als nostres dies que presten una atenció central a la dinàmica organitzativa del moviment en les seves diverses modalitats. Aquestes síntesis presenten, davant dels estudis tradicionals (Barreiro 1979, 1981), tres trets diferencials:

1. Una perspectiva menys lineal i evolutiva que la que postulava la continuïtat ascendent i teleològica del galleguisme polític en tres etapes successives: «provincialisme» (1846), «regionalisme» (1890) i «nacionalisme» (1920).

2. Una atenció més gran a les divergències polítiques, socials i ideològiques del nacionalisme gallec a cada conjuntura, donant compte del pluralisme internament conflictiu existent, a despit de la «unitat dels gallecs per damunt de totes les diferències», sota l'etiqueta homogeneïtzadora de «regionalisme», «nacionalisme», etc.

3. Una més gran contextualització social, econòmica i d'estructura d'oportunitat política de la mobilització nacionalista i, amb això, de les seves interrelacions amb el conjunt del sistema polític de l'estat espanyol.

Aquestes sinopsis interpretatives més recents, efectivament, reconsiderant la historicitat del nacionalisme gallec des del canvi i la reinterpretació en la mobilització de recursos polítics, ideològics i organitzatius en diferents cojuntures i contextos, atenen no solament a la construcció cultural i política de la tradició nacionalista, ja que la pròpia etnicitat diferencial -»llengua», «raça», «terra», «història», etc.- constitueix en si mateixa un producte de l'elaboració i la interpretació dels intel·lectuals, sinó que també fan referència a les ruptures, les discontinuïtats i els problemes de recepció de la interpel·lació nacionalista des del punt de vista ideològic, polític i organitzatiu, i de les elits. Una perspectiva menys lineal i teleològica que la tradicional permet, a més, evitar el prejudici dels orígens, de tal manera que, lluny de reduir els moviments i les ideologies del segle XIX i de la primera part del XX a meres frases prèvies (un anunci del posterior nacionalisme madur), s'atén ara a la seva anàlisi necessària i substantiva mitjançant la inserció en els contextos intel·lectuals, polítics i socials de les conjuntures històriques de les quals resulten deutors. Així mateix, resulta patent un esforç per superar el relat descriptiu i la retòrica d'afirmació nacionalista, per una aplicació de les categories i els models de les ciències socials a l'anàlisi dels diferents aspectes del moviment nacionalista gallec (Cabrera 1991, 1994; Beramendi 1994; Beramendi i Núñez 1995).

Si de les síntesis generals passem a les anàlisis concretes de les diferents organitzacions partidàries del nacionalisme gallec, el panorama resulta, però, certament desigual, ja que mentre les organitzacions i les mobilitzacions galleguistes del segle XIX i la primera part del XX es troben raonablement ben estudiades, no passa el mateix amb els partits polítics nacionalistes contemporanis, orfes fins ara d'estudis sistemàtics. Així, s'han analitzat amb un cert deteniment el moviment «provincialista» i l'alçament de 1846 (Barreiro 1977), el federalisme gallec durant el sexenni revolucionari (Moreno 1978), les organitzacions «regionalistes» de la fi del segle XIX -«Asociación rexionalista», «Junta de Defensa», «Ligas Gallegas» (Máiz 1984)-, el galleguisme en l'emigració americana (Núñez 1992), el Partit Galleguista els anys trenta: l'organització, la ideologia i la difusió (Castro 1985a i b), la dinàmica i la interrelació entre el Partit Galleguista i els altres partits polítics entorn del procés estatutari durant la II República (Vilas 1975, Alfonso-Bozzo 1976), les joventuts galleguistes (Rojo 1987), la republicana ORGA (Velasco 1981), les vicissituds del pacte Galeuzca (Estévez 1991), etc.

A la qual cosa cal afegir l'anàlisi organitzativa, ideològica, com també la més nova de l'estructura social de la militància nacionalista realitzada pel que fa al Partit Galleguista els anys trenta per Beramendi (1987, 1991, 1997). Les passes ulteriors de la recerca hauran de retre compte, de manera capital, del sistema de partits a la Galícia de la Restauració i a la II República, ja que no deixa de cridar l'atenció el fet que estiguin més ben estudiats els minoritaris partits nacionalistes gallecs que no pas els grans partits hegemònics d'àmbit estatal de cada conjuntura. Això impedeix una contextualització més precisa en l'escenari polític de cada moment, i per tant atendre la major o menor obertura de l'estructura d'oportunitat política per a la consolidació del moviment nacionalista gallec: disponibilitat de suports electorals, possibilitats d'aliats, capitalització de conflictes entre elits dominants, etc. La posada en marxa d'un ambiciós projecte de recerca sobre la dinàmica sociopolítica de la Galícia urbana del primer terç del segle XX (Beramendi 1994) contribuirà sens dubte a pal·liar l'actual descontextualització social i política del nacionalisme gallec des de la fi de la Restauració fins a la II República.

L'estudi de les organitzacions partidàries del nacionalisme gallec sota el franquisme i durant la transició democràtica es troba, com dèiem, encara pendent. En aquest terreny, i al marge d'algunes referències generals que es poden trobar a les síntesis precitades, només hi ha treballs molt descriptius i periodístics sobre els partits polítics gallecs durant la transició (Rivas i Taibo 1977), les primeres aproximacions a l'organització de la UPG (Romasanta 1991, Maderal 1994), acostaments al sindicalisme nacionalista (Gabeiras 1995), les aportacions inicials a la supervivència del nacionalisme gallec en l'emigració americana (Núñez 1990), com també alguns treballs sobre les condicions socials del nacionalisme gallec contemporani (Cabrera 1994), les bases antropològiques de la identitat electiva a Galícia (Gondar 1994), i interpretacions generals sobre el nacionalisme gallec durant la transició i la consolidació democràtiques (Villares 1994), amb especial atenció, en alguns casos, al moviment nacional-popular (Domínguez i Quintana 1995, Quintana 1995, Máiz 1996a).

Sobre la projecció electoral del nacionalisme gallec, un cop més al marge de les síntesis esmentades, cal fer referència als estudis electorals generals sobre la transició i la consolidació democràtica a Galícia (Blanco, Máiz i Portero 1982, 1983; Encinar 1982; Sequeiros 1993; Vilas 1992; Máiz, Cabrera, Rivera i Castro Duarte 1996). Així mateix, recentment s'ha avançat en l'anàlisi estasiològica i sistemàtica sobre l'evolució del vot nacionalista gallec, en les seves diverses manifestacions partidàries des de 1978 (Castro Duarte 1996), així com en l'evolució organitzativa d'aquests partits (Rivera i altres 1997).

Anàlisi de la ideologia (o de les ideologies) del nacionalisme gallec

De l'anàlisi de les ideologies del nacionalisme gallec podem afirmar el mateix que respecte a la seva dimensió organitzativa: es troben raonablement ben estudiades pel que

fa als clàssics, mentre que les seves manifestacions contemporànies romanen pendents. En efecte, l'anàlisi de les diverses ideologies presents sota l'etiqueta del provincialisme, els anys quaranta del segle XIX, ha estat posada en relleu als treballs sobre l'índole essencialment liberal del moviment i la mitificació posterior d'alguns esdeveniments i proclames del 1846 (Barreiro 1977), sobre el limitat abast galleguista de les històries de Galícia de Verea i Aguiar, Martínez Padín, etc. (Mato 1981, 1997), com també entorn de les diferents posicions polítiques i ideològiques presents en una conjuntura marcada per l'autoritarisme de Narváez (Beramendi 1987), etc.

Pel que fa al regionalisme gallec de la fi del XIX, s'ha posat en relleu la pluralitat ideològica que hi havia al seu si: liberals (Murguía), tradicionalistes (Brañas), federals (Pereira). Aquesta pluralitat interna originaria conflictes recurrents, bloquejaria la redacció d'un programa i malmetria -al fil d'una estructura d'oportunitat política molt desfavorable- els intents successius de fer quallar una organització estable (Máiz 1983, 1984, 1996c; Beramendi 1987).

El nacionalisme gallec de la II República ha estat estudiat amb un cert deteniment en l'àmbit dels seus ideòlegs més importants: Risco (Beramendi 1981, Bobillo 1991, Casares 1981), Otero Pedrayo (Quintana i Valcárcel 1988), Castelao (Beramendi 1989, Máiz 1989, 1996c, Beramendi i Máiz 1992), Suárez Picallo (Cores 1983), Losada Diéguez (Beramendi 1985), Villar Ponte (Beramendi 1991), Peña Novo (Beramendi i Roca 1995), etc.

L'aplicació de l'utillatge metodològic de les ciències socials a l'anàlisi del nacionalisme gallec, que abans hem esmentat com una de les característiques dels estudis dels anys vuitanta i noranta, revesteix un desenvolupament especial pel que fa a l'anàlisi de les ideologies. Efectivament, per completar l'anàlisi temàtica interpretativa abans esmentada, com també el rastreig de l'articulació ideològica plural -liberal, conservadora, tradicionalista, socialista, etc.- dels postulats nacionalistes (autodeterminació, autogovern, sobirania, etc.), s'ha procedit, des de la perspectiva de l'*anàlisi del discurs*, a l'estudi semàntic i conceptual, la selecció de paraules clau, la fixació de la xarxa d'associacions i les negacions d'aquestes, etc., de la ideologia regionalista en les seves tres variants esmentades (Máiz 1984, 1996c); a l'anàlisi semiològica del discurs de Castelao en la seva obra clau *Sempre en Galiza* (Máiz 1986, 1991), com també a l'anàlisi del discurs a tres nivells -lexicològic, semanticoconceptual i semiòtic- de diversos intel·lectuals nacionalistes gallecs contemporanis, amb la qual cosa es mostra el nucli comú del seu discurs nacionalista, com també les seves importants variants d'articulació política (Cabrera 1992, 1994). En aquest mateix sentit, i al fil del projecte de recerca *Dimensions de la identitat nacional a Galícia*, s'ha iniciat recentment l'aplicació de l'anàlisi de marcs interpretatius (*frame analysis*) a la ideologia del moviment nacionalista gallec històric i contemporani (Máiz 1996a), i a la seva articulació amb l'anàlisi semiòtica dels codis binaris -propi/aliè, Galícia/estat espanyol, etc.- en el discurs del nacionalisme gallec històric i contemporani (Máiz 1996b).

Institucions i models d'autogovern

Un dèficit peculiar del nacionalisme gallec respecte als nacionalismes català i basc és la manca d'unes institucions històriques sobre les quals inventar la tradició d'autogovern per part de les elits nacionalistes. Les Juntes del Regne de Galícia mai no arribarien a quallar com a font interpretativa sobre la qual construir el mite de l'edat d'or de la independència perduda, com el règim foral o la Generalitat, ni tampoc podrien generar el corresponent entramat d'interessos i de pautes de comportament polític normativament adequat entorn d'institucions i regles de govern (Artaza 1993).

El nacionalisme gallec històric, a part d'això, rarament s'ha mostrat procliu a l'independentisme, sinó més aviat a la reclamació d'un autogovern de tipus divers, regional o federal, segons els casos. En aquest context, els projectes jurídics i polítics de descentralització del segle XIX han estat analitzats al fil de la diversitat ideològica present a l'interior del regionalisme i en el prou peculiar context jurídic públic dels projectes de descentralització, ara governamentals, ara regionalistes o federals (Máiz 1982b, 1984). En la conjuntura republicana, les investigacions citades (Castro 1985, Beramendi 1987, Máiz 1991, Beramendi i Máiz 1992, etc.) recullen les línies generals dels models de descentralització polítics proposats pels diversos sectors i intel·lectuals i polítics galleguistes, retent compte tant de l'horitzó federal de partida com de l'autonomisme resultant.

Pel que fa a la consolidació del règim autonòmic, disposem d'estudis jurídics sobre les institucions polítiques (Carro 1990) i jurídiques i institucionals (Máiz i Portero 1986; Vilas, Máiz, Rivera i Caamaño 1994) de la comunitat autònoma, com també referències a les posicions i els debats polítics sobre l'autodeterminació i l'autonomia en els treballs ja esmentats (Beramendi i Núñez 1995, Máiz 1996a i b), i la dinàmica política -debats, producció legislativa, activitat rogatòria- generada per la presència creixent del nacionalisme gallec al Parlament de Galícia (Blanco 1993, 1994, 1995, 1996). Així mateix, recentment, al fil de l'estudi comparat de l'Equip de Rendiment Autonòmic (ERA) d'avaluació de les comunitats autònomes, s'han començat a incloure variables que relacionen el rendiment institucional amb el grau de consciència nacional políticament expressada i el capital social de les diverses nacionalitats i regions espanyoles (Máiz 1995).

Referències bibliogràfiques

ALFONSO-BOZZO, A. *Los partidos políticos y la autonomía en Galicia*. Madrid, 1976.
- Intelectuais e galeguismo. *Madrid, 1977.*

ARTAZA, M. *A Xunta do Reino de Galicia*. La Corunya, 1993.

BARREIRO, J.R. *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*. Santiago de Compostel·la, 1977.
- Historia de Galicia IV. *Vigo: Idade Contemporánea, 1981.*

BERAMENDI, J.G. *Vicente Risco no nacionalismo galego*. Santiago de Compostel·la, 1981.
- Obra completa de A. Losada. *Vigo, 1985.*
- Os referentes nacionais en Rosalía e no provincialismo galego *[Actes congrés Rosalia] Santiago de Compostel·la, 1986.*
- El nacionalismo gallego *[Tesis doctoral] Santiago de Compostel·la, 1987.*
- Obra política de Ramón Villar Ponte. *La Corunya, 1991.*
- A dinámica sociopolítica da Galicia urbana no primeiro tercio do século XX *[Memòria projecte d'investigació] Santiago de Compostel·la, 1994.*
- *«Breogán en Numancia». A: ANGUERA. P.* Orígens i formació dels nacionalismes a Espanya. *Reus, 1994.*
- *De provincia a nación. O galeguismo político, 1840-1936*. Vigo, 1997.

BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R. «Pensamiento político de Castelao». *Sempre en Galiza*. Santiago de Compostel·la: Edición Crítica, 1992.
- *«El partido galleguista y poco más. Organización e ideologías del nacionalismo gallego en la II República.»* Los nacionalismos en la España de la II República. *Madrid, 1991.*

BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R.; NÚÑEZ, X.M. «Etnos vs. Polis?» *Nationalism in Europe. Past and Present.* Santiago de Compostel·la, 1994.

BERAMENDI, J.G.; NÚÑEZ, X.M. «The Historical background of galician Nationalism». *Canadian review of studies in nationalism*. v. XXI, núm. 1-2, p. 33-52 [s.ll.], [s.a.]
- O nacionalismo galego. *Vigo, 1995.*

BERAMENDI, J.G.; ROCA. *Lois Peña Novo* [obra completa] Santiago de Compostel·la, 1995.

BERAMENDI, J.G.; VILLARES, R. *Estructura y evolución de la ideología política de Castelao* [Actes congrés Castelao] Santiago de Compostel·la, 1989.

BLANCO. *Galicia* [Secció en informes] Barcelona: Viver Pi i Sunyer, 1992 i ss.

BLANCO; MÁIZ, R.; PORTERO. *Las elecciones en Galicia*. La Corunya, 1982.
- Las elecciones generales de 1982 en Galicia. *Santiago de Compostel·la, 1983.*

BOBILLO, F. «Política e intelectuales en Galicia». *REP*, núm. 13 p. 209-217 [s.ll.], [s.a.]
- Nacionalismo gallego: La ideología de V. Risco. *Madrid, 1981.*

CABRERA, J. «La reproducción del sistema ideológico nacionalista». *REIS*, núm. 54, p. 113-135 [s.ll.], [s.a.]
- La nación como discurso. *Madrid, 1992.*
- *«Las precondiciones sociales de la identidad colectiva en Galicia».* Historia y crítica, *núm. IV. Santiago de Compostel·la, 1994.*

CASTRO, X. *O Galeguismo na encrucillada republicana Ourense* [s.ll], 1985.

CASTRO, A.; JUANA, de. «Socioloxía do movimento galeguista». *I Xornadas de Historia de Galicia*. Orense, 1985.

CASTRO DUARTE, A. *La concentración del voto nacionalista en Galicia 1986-1996* [Tesis llicenciatura] Santiago de Compostel·la, 1996.

MADERAL, M. *UPG. Estudio sociolóxico e organizativo.* Santiago de Compostel·la, 1994.

MÁIZ, R. «Os proxectos de descentralización política do galeguismo do s. XIX». *Anuario Grial de Historia*. Vigo, 1982.

- Alfredo Brañas. O ideario do rexionalismo católico-tradicionalista. *Vigo, 1983.*
- Rexionalismo Galego organización e ideoloxía. *La Corunya, 1984.*
- *«La construcción de Galicia como nación en el pensamiento de M. Murguía».* Estudios de Historia Social, *núm. 28-29, p. 133-148 [s.ll.], [s.a.]*
- *«El nacionalismo gallego: apuntes para la historia de una hegemonía imposible». A: HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F.* Estructuras sociales y cuestión nacional en España. *p. 186-243. Barcelona, 1986.*
- *«Volksgeist vs. Raza. El coincepto de nación en Castelao». A: BERAMENDI, J.G.; VILLARES, R.* Actes congrés Castelao. *cit. p. 165 a 201 [s.ll.], [s.a.]*

MÁIZ, R.; PORTERO. *As institucións políticas no Estatuto de Autonomía para Galicia*. Santiago de Compostel·la, 1988.

- *«Federalismo y concepto de nación en el nacionalismo gallego de la II República» A: BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R.* Los nacionalismos en la España de la II República. *cit. p. 377 a 405 [s.ll.], [s.a.]*
- *«Poesía del pasado y comunidad imaginaria en el pensamiento nacionalista gallego». A: IBARRA, P.* Ideología y nacionalismo. *p. 53-75. Vitòria, 1992.*
- *«The open-ended building of a nation: the galician case in Spain». A: BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R.; NÚÑEZ, X.M.* Nationalism in Europe. Past and Present. *p. 173-208. Santiago de Compostel·la, 1994.*
- A institucionalización da comunidade autónoma galega *[s.ll.], [s.a.]*
- Avaliación e rendimento institucional *[Memòria projecte d'investigació] Santiago de Compostel·la: Fundació La Caixa, 1995.*
- *«Nación de Breogán: oportunidades políticas y estrategias enmarcadoras en el movimiento nacionalista gallego. 1886-1996.»* REP, *núm. 92, p. 33-76 [s.ll], 1996a.*
- *«España y Estado español en el discurso político del nacionalismo gallego». A: BLAS, A. de i JUARISTI, J.* Los Nacionalismos en España. *Madrid, 1996b.*
- A idea de nación. *Vigo: Xerais, 1996c.*

MATO, A. *Historiografía y nacionalismo. La construcción histórica de Galicia por los historiadores del siglo XIX* [Tesi de llicenciatura] [s.ll.], 1981.

MORENO, X. «Federalismo y regionalismo en la Galicia de la Restauración». *Estudios de Historia Social*, núm. 28-29, p. 455-466 [s.ll.], 1984.

NÚÑEZ, X.M. *O galeguismo en América*. La Corunya, 1992.

- *«A supervivencia do nacionalismo galego na emigración americana, 1939-1960». A: MATEOS; TUSELL, J.* La oposición al régimen de Franco. *p. 303-312. Madrid, 1990.*

- Galeguismo e cultura durante o primeiro franquismo. *p. 407-425 [s.ll.]: A Trabe de Ouro, 1994.*

NÚÑEZ, X.M.; BERAMENDI, J.G. *The historical background of Galician nationalism*. cit [s.ll.], [s.a.]

- O nacionalismo galego. *cit [s.ll.], [s.a.]*

QUINTANA, X.M. «El nacionalisme gallec, de la postguerra ençà». *L'Avenç*, núm. 197 i 198. Barcelona, 1995.

QUINTANA, X.M.; DOMÍNGUEZ. «Nacionalismo radical, transición y proceso autonómico en Galicia». A: TUSELL; SOTO. *Historia de la transición y consolidación democrática en España*. v. 1, p. 457-453. Madrid, 1995.

ROJO, A. *Las mocedades galeguistas*. Vigo, 1987.

ROMASANTA. A. *El nacionalismo radical gallego en la crisis de la Dictadura* [Tesi de llicenciatura] Madrid, 1991.

VALCÁRCEL; QUINTANA. *Otero Pedrayo*. Vigo, 1988.

VILAS, J. *O Estatuto Galego*. La Corunya, 1975.

- *«Las elecciones autonómicas de Galicia (1981-1990)».* REP*, núm. 75 [s.ll.], 1992.*

VILAS, J.; MÁIZ, R.; CAMAÑO; RIVERA. *O sistema político de Galicia. I as institucións*. Vigo, 1994.

VILLARES, R. «Fidalguía e galeguismo». A: BERAMENDI, J.G. *Losada Diéguez. Obra completa*. cit. p. 83-98 [s.ll.], [s.a.]

- *«La situació política de la Galícia actual».* L'Avenç*, núm. 183, p. 14-20. Barcelona, 1994.*

Traducció: Jordi Palou Massip

EXPERIÈNCIA VISCUDA I INVESTIGACIÓ SOCIAL

El cas del nacionalisme basc

Ander Gurrutxaga Abad
Departament de Sociologia. Universidad del País Vasco.
Alfonso Unceta Satrústegui
Consejería de Educación del Gobierno Vasco

Introducció

Començo la redacció d'aquesta ponència amb una confessió: aquest és un dels escrits que més m'ha costat de fer en els últims temps, la qual cosa, com sabem els qui ens dediquem a aquest ofici, no té per què ser la garantia dels bons resultats. El que això expressa és sobretot l'existència de dificultats a l'hora d'escriure sobre el nacionalisme basc en els temps presents, i no -com de vegades es pensa- la posició personal respecte al fenomen o la proximitat o la distància en què ens hi situem. La distància, per ella mateixa, no és la condició de l'objectivitat. Hi ha distàncies més preocupades a interferir, construint la realitat al gust de cadascú, que no pas a comprendre l'objecte creat. He de reconèixer que crec en la distància empàtica -comprensiva- que no imposa l'objecte, però que observa amb la mirada perplexa i apassionada.

La travessia del nacionalisme basc des del 1895 -l'any d'emergència formal- fins al 1996 és una història viscuda i complexa. En aquests cent anys el nacionalisme viu en l'ambigüitat, en la paradoxa i en el conflicte, però fidel als seus principis es planta davant el futur amb la mirada perplexa i introspectiva. La història marca -amb una empremta indeleble- els continguts substantius d'aquesta doctrina. De fet, si parlem sobre el nacionalisme basc és perquè té l'audàcia i l'habilitat de resistir-se a ell mateix al llarg de la seva existència centenària.

L'anàlisi comprensiva del fenomen es troba condicionada per les peculiaritats històriques del nacionalisme basc, per les característiques estructurals de la societat basca i per l'aparició tardana de les institucions acadèmiques i de la investigació professionalitzada. Però el debat historiogràfic i les aportacions d'altres ciències socials mostren que l'interès es mou en el terreny -sobretot- de la intrahistòria (la interpretació de la figura del pare fundador -Sabino Arana-, les vicissituds del nacionalisme al llarg de la història, el paper representat en la guerra civil espanyola, les raons i els motius

de la seva persistència durant el règim d'excepcionalitat franquista i els canvis esdevinguts i que l'afecten significativament en el moment de la institucionalització democràtica), amb dues àrees bàsiques de preocupació: la llengua i la violència armada d'ETA.

Al llarg de les pàgines que segueixen defenso la hipòtesi que només si es comprèn la travessia i l'esdevenir del nacionalisme basc i de la societat basca s'entenen amb suficiència els pressupòsits teòrics, les perspectives metodològiques o els resultats assolits en les investigacions sobre el fet social del nacionalisme basc.

L'obscura claredat: les cauteles del nacionalisme

Diu M. Walzer que en el complex món d'avui els homes i les dones reafirmen la identitat local i particular, ètnica, religiosa o nacional.[1] Al darrere d'aquesta afirmació hi ha definicions i pràctiques socials tan complexes, tan variades i tan subtils que fan que siguem cautelosos. És W. Connor qui especula que, malgrat el sufix *isme*, el nacionalisme no és una ideologia[2] El terme no té una definició unívoca (a part del fet de postular el principi segons el qual la nació de cadascú és la unitat humana més important i mereix fidelitat sense febleses). S'hi acomoden generacions senceres de monàrquics, de republicans, de feixistes, de leninistes i del que calgui, de vegades simultàniament. La conclusió és que les possibles mirades (tant des de la pràctica com des de la teoria) tenen un valor polisèmic. Aquest caràcter constitueix la dificultat analítica que exigeix clarificar de què tractem quan discorrem sobre aquest fet social. Al seu torn, però, la qüestió evidencia que el terme té múltiples significats per al mateix grup objectiu d'actors.[3] La segona de les cauteles té a veure amb la llegenda negra que, de vegades, acompanya aquestes expressions.[4] Aquesta llegenda té dos components: 1) el nacionalisme és hostil i és contrari als valors de la modernitat, o, especificat d'una altra manera, el fenomen és atàvic i reaccionari; 2) el nacionalisme presenta molts perills per a la modernitat; és subversiu i proclama valors i objectius irracionals.

D'altra banda, el fenomen nacionalista defineix el quadre de paradoxes que no són sinó el producte del reconeixement del valor social del passat i de la tradició, del discurs fundacional com a comunitat multidimensional i de la justificació del present per la permanència del passat. Qui expressa millor el caràcter d'aquesta proposició és B.

[1] M. Walzer, *El tribalismo moderno*, Facetas, 1993.

[2] W. Connor, "Democracia, etnocracia y el Estado multinacional moderno: paradojas y tensiones", a A. Pérez-Agote (ed.), *Sociología del nacionalismo*, Leioa, 1989.

[3] E. Tiryakian, *New nationalism of the developed West*, 1985.

[4] E. Tiryakian, "Nacionalismo, modernidad y sociología", a *Sociología del nacionalismo*, op. cit.

Anderson, quan manifesta les tres paradoxes que la travessen.[5] La primera és la modernitat objectiva de les nacions a la vista de l'historiador, davant l'antiguitat subjectiva a la vista dels nacionalistes. La segona és la universalitat formal de la nacionalitat com un concepte sociocultural -en el món modern tothom té i ha de "tenir" una nacionalitat, de la mateixa manera com tothom té un sexe, davant la particularitat irremeiable de les seves manifestacions concretes, de manera que, per definició, la nacionalitat és *sui generis*-. La tercera de les seves paradoxes rau en el poder "polític" dels nacionalismes, davant la seva pobresa i fins i tot incoherència filosòfica. Altrament dit, a l'inrevés del que s'esdevé amb la majoria dels *ismes*, el nacionalisme mai no ha produït els seus propis grans pensadors: no té cap Hobbes, cap Tocqueville, cap Marx o cap Weber. Aquesta buidor produeix fàcilment una certa condescendència entre els intel·lectuals cosmopolites i multilingües.

Hi ha encara una quarta cautela: les explicacions estan mediatitzades per posicions a priori -a favor o en contra de la doctrina central del nacionalisme- o, com indica P. Taylor, per la teoria del nacionalisme dels nacionalistes.[6]

El resultat d'aquesta mirada condueix al fet que alguns pensadors destaquin la dificultat d'unir els sentiments primordials i els sentiments civils,[7] o bé que el quadre de paradoxes que emergeixen del seu estudi accepti plantejaments primordialistes i instrumentalistes.[8]

De la mateixa manera que succeeix amb els sentiments (aquí l'advertiment de B. Anderson és pertinent),[9] el nacionalisme pren tantes formes i apareix en tants mitjans, que ni un enfocament heraclitià que el vegi mal·leable i sotmès a fluxos externs i interns o una perspectiva parmenidiana que el conceptuï com a fix i immutable, no n'abasten la varietat i la complexitat. En general, les perspectives no solament

[5] B. Anderson, *Comunidades imaginadas*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1993, pàg. 22.

[6] P. Taylor, *Geografía política*, Madrid: Trama, 1994, pàg. 184. Els punts centrals són els següents: 1. El món es compon d'un mosaic de nacions. 2. Perquè hi hagi ordre i harmonia al món, aquest mosaic s'ha d'expressar en un sistema d'estats-nació lliures. 3. Les nacions són les unitats naturals de la societat. 4. Les nacions tenen una homogeneïtat cultural basada en una ascendència o història comunes. 5. Totes les nacions han de tenir el seu propi estat sobirà perquè realment puguin expressar la seva cultura. 6. Totes les nacions (més que no pas els estats) tenen el dret inalienable de tenir un territori o una llar nacional. 7. Qualsevol individu ha de pertànyer a una nació. 8. Les persones han de ser, abans que res, lleials a la seva nació. 9. Una persona pot ser autènticament lliure només gràcies a la nació.

[7] C. Geertz, *La interpretación de las culturas*, Barcelona: Gedisa, 1987.

[8] A.D. Smith, *Las teorías del nacionalismo*, Barcelona: Península, 1976, pàg. 283.

[9] A la seva obra *Comunidades imaginadas*, B. Anderson adverteix que "tendim inconscientment a personificar l'existència del Nacionalisme amb N majúscula -com si escrivíssim Edat amb una E majúscula- i a classificar-la després com una ideologia. Em sembla que es facilitarien les coses si tractéssim el nacionalisme en la mateixa categoria que el *parentiu* i la *religió*, no en la del *liberalisme* o el *feixisme*".

plantegen problemes analítics i la confrontació sobre la certesa del paradigma interpretatiu del fenomen,[10] sinó que emplacen a l'examen prudent de les pràctiques, dels discursos i de les definicions, en la constatació que, en molts casos, les expressions -aparentment idèntiques- difereixen extraordinàriament. Això em porta a preguntar-me sobre la pertinència de les teories que tenen pretensions generalitzadores per explicar les situacions o les experiències difícils de trasplantar a altres llocs i a altres contextos sociohistòrics. Els referents nacionalistes concorren en molts escenaris i en infinitat de conflictes, la qual cosa qüestiona la tesi de la pertinència exclusiva del nacionalisme amb vista a l'explicació; i encara més quan, en certes ocasions, el fenomen oculta més que no pas aclareix i s'obstina a reaparèixer amb una màscara o altra. És aventurat avaluar les prediccions que es fan del fenomen, ja que en condicions semblants conviuen tendències oposades.[11] La relació social de conflicte entre el centre i la perifèria sorgeix de la incongruència entre els papers culturals, els polítics i els econòmics, incongruències que han existit des que hi va haver estats.[12] Mentre que aquestes tensions no es resolguin, la possibilitat que tinguin lloc problemes territorials persisteix, independentment de l'emergència o de la desaparició de moviments socials o de solucions partidàries. La magnitud del problema es detecta quan es conclou[13] que no importa el què ni l'on, la possibilitat -i fins i tot la realitat- de les lluites nacionals continuarà mentre existeixin poblacions desplaçades dels seus territoris i dels processos de presa de decisions que ells consideren com a patrimoni propi, o mentre es converteixin grups nacionals en grups ètnics dins de la seva pròpia pàtria.

[10] És molt interessant la confrontació d'E. Gellner amb M. Hroch. Vegeu E. Gellner, *Encuentros con el nacionalismo*, Madrid: Alianza, 1995. Gellner aclareix els orígens diferents de les "explosions" nacionalistes i les resumeix en dues grans orientacions: "els estats-nació que van reemplaçar els dinàstics i religiosos en tant que norma europea els dos segles posteriors a la Revolució francesa podien créixer entorn d'estats i/o d'Altes Cultures preexistents, o podien, per dir-ho d'alguna manera, desenvolupar la seva pròpia cultura a partir de les tradicions folklòriques existents i formar després un estat al voltant d'aquesta gran tradició normativa de nova creació. En aquest darrer cas s'havia de crear una consciència i una memòria, i l'exploració etnogràfica (en realitat: codificació i invenció) resultava obligatòria. En el primer cas, però, la tradició folklòrica, en lloc de ser dotada de memòria havia de ser consignada a l'oblit: no se li havia de concedir el do del record, sinó el de l'oblit. En conseqüència, la recerca etnogràfica és rellevant en alguns però no en tots els contextos europeus de construcció nacional: en altres és igualment important la seva absència, o almenys la seva irrellevància política. El nacionalisme occidental ignora i no explota la diversitat folklòrica. Amb la qual cosa les opcions són memòria creada o bé oblit induït".

[11] Rokkan i Urwin, a la seva obra *Economy, territory, identity*, Londres, 1988, han detectat certerament aquest fet quan afirmen que no hi ha una polaritat senzilla centre-perifèria ni en la cultura, ni en la política, ni en l'economia.

[12] M. Mann, "Los Estados-nación en Europa y en otros continentes: diversificación, desarrollo, supervivencia", *Debats*, núm. 46, desembre de 1993.

[13] És significativa la tesi d'E. Tiryakian a *Nacionalismo, modernidad y sociología*, op. cit.

Atzar i destí del nacionalisme basc

Deia l'historiador B. Anderson que la màgia del nacionalisme és la conversió de l'atzar en destí.[14] Algú pot argumentar, i no li faltarien raons, que si al llindar del segle XXI escrivim sobre aquesta complexa realitat no és per la brillantor teòrica de la doctrina del nacionalisme, sinó perquè aconsegueix allò que pretén: l'èxit social i el reconeixement polític. D'una banda, l'èxit social està relacionat amb la capacitat per construir la societat civil sota els supòsits que té un rostre comunitari i que pensa la societat que representa. D'altra banda, el discurs polític és el de la comunitat que "busca" el destí representant-se en termes polítics i socials com a comunitat.

En el cas del nacionalisme basc, cal fer una lectura externa de l'esdevenir històric, tot i que no convé oblidar el diagnòstic que fa d'ell mateix. Totes dues mirades al món del nacionalisme basc (l'externa i la interna) s'entrecreuen i signen el pacte que segella l'ordre de les coses. En el temps històric, el mirall del nacionalisme basc no està enclavat només a la seva llar sinó a la casa del veí, i aquesta darrera en alguns casos és agradable i en altres desagradable. El nacionalisme basc va aprendre ben aviat que comptava amb un company de viatge (l'estat central) que li injecta vida però que, al mateix temps, condiciona l'estratègia d'aquesta relació. La casuística de la relació mediatitza les respostes des d'una banda i des de l'altra. La difusió del nacionalisme i la contraproposta del centre provoca conflictes significatius.

La conclusió d'aquesta relació és que el moviment basc se'n va sortint en un mar d'aigües turbulentes. Les condicions històriques -difícils i complexes- es projecten en un dels problemes més llegits, tractats i repetits de la història contemporània d'Espanya: la crisi de l'espai públic democràtic. El desenvolupament del nacionalisme revela, com si es tractés del seu ADN, la trajectòria històrica del seu oponent: l'estat espanyol.

En el moment de l'emergència -a la fi del segle XIX-, la labor del nacionalisme basc cristal·litza en una línia d'acció política. La proposta, d'una clara arrel herderiana, beu en el cabal romàntic. El concepte bàsic de l'arquitectura tradicional nacionalista és l'homogeneïtat ètnica. Paradoxalment i malgrat el caràcter divers, plural i complex del País Basc, el nacionalisme, quan es representa políticament, formula els objectius sota aquest supòsit. L'homogeneïtat expressa el principi d'unitat social, l'imaginari simbòlic de compartir la difusa idea de totalitat dins d'un ordre social proveït de pretensions polítiques: la visió de l'estat propi. Aquesta perspectiva s'assoleix quan la gàbia estatal no és una quimera i sí una solució raonable.

El trànsit -el moviment continu a través del mirall de la història- marca amb una empremta profunda i indeleble els continguts substantius d'aquesta doctrina. Quan acaba la guerra

[14] B. Anderson, op. cit., pàg. 29.

civil espanyola, la comunitat nacionalista, de la mateixa manera que tots els qui perden la contesa, és expulsada de les institucions oficials i pateix amb l'exili, la presó o el silenci la seva gosadia com a oposició. En aquestes circumstàncies, davant la dissolució formal de les institucions representatives, sobreimposa la presència en els espais íntims on no arriben els nervis del poder franquista. En aquest món subterrani -gestat en els espais de la intimitat-, el llenguatge és el silenci i la llar el lloc social elegit per a recollir-se amb els semblants, esperant temps millors. El record de la guerra civil i l'estigma de la derrota forgen processos on la comunitat derrotada socialitza la prole amb el silenci de les respostes.

El fracàs de l'estratègia política de l'exili -basada en la fe que les potències guanyadores de la guerra mundial instauraran la democràcia a Espanya-, la transformació material de l'entramat productiu i del sistema urbà basc i l'entrada en la història d'una generació nova -els fills dels derrotats en la guerra civil, socialitzats en l'estigma de la derrota i obsessionats per fer allò que els seus pares no poden fer-, tot plegat trasllada l'activitat (pública i política) a l'interior del País Basc.

L'acció afirmativa de la nova generació crea un moviment emergent que gesta un moviment polític -ETA- i un moviment cultural -que s'expressa en la centralitat que adquireix la llengua, l'èuscar-. Entorn de la significació de la llengua, el neonacionalisme dels anys seixanta defineix el basament de la diferència. Per protegir i desenvolupar aquest bé neix el moviment cultural que explica noves formes de creació literària; apareixen l'*euskera batua* i les *ikastoles*, etc. Totes dues activitats -la política i la cultural- persegueixen un objectiu doble: l'acció representa la comunitat que durant els primers anys del franquisme es mou en el silenci i, al seu torn, la resposta -desmesurada i quasi sempre contundent- del poder franquista provoca que la veu silenciada trobi la sortida a través de l'accionalisme radical de la nova generació. Aquest és l'inici del drama que comencen a escriure els fills de la guerra i del poder franquista i que avui sofreix la societat basca. No només parlo de drama per les conseqüències que té la violència militar per a la societat espanyola i basca, sinó per a tot el nacionalisme basc. L'acció armada envaeix -amb la lògica militar- els espais i els intersticis socials i funda, de fet, un discurs nou. De vegades s'argumenta sobre la continuïtat històrica entre unes pràctiques o altres del nacionalisme. Però sense esgotar el problema que, per a la teoria de la història, planteja la tesi de la continuïtat, aquesta no matisa prou les diferències que hi ha entre unes expressions i les altres. És cert que els objectius polítics últims -la independència política i l'estat basc- són comuns, però no és menys cert que l'apreciació amaga la significació que adquireix la violència armada en l'esdevenir dels discursos nacionalistes. En els darrers vint-i-cinc anys, aquesta violència construeix un espai propi, aliena un espai amb sentit per a aquells que celebren aquesta pràctica, però al seu torn crea una doble ruptura. D'una banda, amb la part de la societat basca que no és nacionalista i, de l'altra, amb els sectors que es defineixen com a nacionalistes bascos i que repudien la violència.

La travessia dels darrers anys expressa la modificació estructural i el replantejament ideològic de l'univers nacionalista. La mort del general Franco inaugura un cicle històric

en el qual troba possibilitats d'expressió com mai abans havia tingut en la seva llarga trajectòria. Paradoxalment, però, l'èxit implica -en tots els casos- la transformació de la proposta política, la revisió de la doctrina central i la relectura dels objectius a curt i a mitjà termini. L'èxit es visualitza en l'hegemonia electoral. El domini de l'espai electoral expressa l'hegemonia social de la qual gaudeix en la societat civil. Amb aquesta posició prevalent, emprèn la institucionalització de la comunitat autònoma. Això implica l'organització de la gestió i la instauració del pragmatisme en el treball administratiu. La vida política, tan omnipresent en altres moments de l'esdevenir històric, es racionalitza progressivament, i el món del nacionalisme viu moments paradoxals, perquè si l'èxit (social i polític) és innegable, també ho és el fet que es modifiquin els processos i els mecanismes sobre els quals va assegurar la reproducció ampliada en el període històric franquista. Així, esclaten les lògiques socials que sostenen el discurs defensiu; la unanimitat i el "cordó umbilical" que unia els diversos discursos nacionalistes es trenca i emergeixen noves propostes (la més significativa de les quals és la del nacionalisme radical que expressen ETA i HB) i noves maneres d'interpretar què és ser nacionalista.

En aquest moment arriba a la història la generació que no viu l'experiència històrica dels més grans i per als quals les imatges del passat -el franquisme- són el patrimoni de coneixement de les generacions anteriors, però no la seva memòria històrica. La seva mirada al món del nacionalisme és perplexa i dubitativa. Estan més preocupats per mantenir la individualitat i la vida privada que no pas per glorificar els fets del passat remot, per dramatitzar el fet nacionalista o les expressions de la política. La transmissió de les creences d'una generació a l'altra és problemàtica, i s'aguditza -encara més- quan la inserció laboral, l'entrada al món adult i el futur són plens de dubtes i d'ombres.

Les repercussions del moment democràtic i de la institucionalització autonòmica provoca que, d'una banda, el nacionalisme gestioni els afers públics en la seva determinació per construir l'autonomia basca. La transició democràtica al País Basc arrossega una paradoxa fundacional: els més votats són els sectors -socials i polítics- nacionalistes que es van abstenir o bé van rebutjar la Constitució. Altrament dit, els qui opten per no donar el vistiplau a la forma política que adopta la legalitat democràtica són els encarregats, gràcies al mandat electoral, de gestionar i de dirigir aquesta legalitat. La legitimitat de l'entramat democràtic troba el punt d'inflexió amb l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia. El referèndum estatutari permet que el nacionalisme llegeixi -amb enginyel projecte polític. El nacionalisme sosté que la legitimitat no procedeix de la legalitat constitucional, sinó de la lectura de l'Estatut com el moment fundacional del procés democràtic. La construcció política de l'autonomia és vista i pensada com el procés de construcció nacional. Les competències que recull l'Estatut els faculta per pensar que aquest és el punt d'inflexió des del qual l'objectivitat democràtica adquireix el sentit i la legitimitat necessària.

La construcció nacional -com a construcció autonòmica- és l'assumpció apriorística de la transició basca, és a dir, l'objectiu des del qual el món del nacionalisme pensa el futur,

però també el referent que cal construir, en uns casos des del maximalisme pragmàtic del nacionalisme moderat, mentre que en altres és la referència negativa (l'expressió de la traïció política que, d'acord amb la lectura radical, executa el nacionalisme democràtic en pactar amb el centre i amb els seus poders polítics).

En aquests anys, el nacionalisme "descobreix" que la labor del govern autonòmic es regeix pel pragmatisme en la presa de decisions, i no per l'heroica exaltació de les amargors de la història. Així, enfronta la majoria electoral amb el bagatge polític i simbòlic acumulat durant els anys de conflicte, però descobreix que governar i "fer país" tenen servituds i contrapartides, entre altres l'acceptació de les regles del joc que regeixen en els sistemes polítics democràtics i la conversió en rutina del que van ser en altres temps accions extraordinàries. El procés de normalització implica deixar pas a aspectes menys vistosos però més eficaços per assolir els objectius d'aquesta estratègia.

Aquests fets tenen un profund significat que afecta l'afirmació sociopolítica del nacionalisme basc -amb el reconeixement explícit del pluralisme de la societat basca-, les bases socials, la doctrina central elaborada pel pare fundador i la capacitat per reproduir l'estructura de plausibilitat, especialment entre les generacions més joves.

El canvi que dibuixen aquests processos *parlen* de diversos problemes que assetgen la societat basca i que condicionen la definició del futur del nacionalisme basc.

Si hi ha una qüestió que mediatitza la vida social és la de la violència. El procés d'institucionalització autonòmica provoca que tant la base social com el discurs legitimador de l'acció d'ETA perden força social. Això vol dir que ETA perd suport popular -es passa de la identificació a l'ambigüitat en els comportaments i, després, a partir de la segona meitat dels vuitanta, a la condemna oberta. L'actitud davant ETA és l'element que divideix la població basca i els discursos polítics. D'altra banda, en aquest període assistim a la refuncionalització dels discursos violents i fins i tot al canvi de perspectiva en la lluita armada. Una consideració dels estudis que es fan sobre el tema confirma les tendències més significatives: 1) la significativa pèrdua del suport social dels discursos violents; 2) la reducció del nombre de silencis i l'afirmació de la paraula contra l'estratègia armada; 3) el manteniment de l'estructura de plausibilitat que justifica l'existència d'ETA.

Les repercussions per a la doctrina del nacionalisme són significatives. D'una banda, no hi ha un referent únic, ni unívoc, del nacionalisme. D'altra banda, les conseqüències que tenen per a la societat basca la violència i l'actitud dels uns i dels altres davant el marc democràtic separen i divideixen el món nacionalista. Aquesta ruptura produeix l'emergència de dues comunitats nacionalistes que sostenen, de manera separada, la praxi i els discursos diferenciats.

Arribats a aquest punt ens podem plantejar una pregunta: ¿es pot pensar el País Basc, des de la perspectiva nacionalista, amb ETA? És evident que un dels dilemes bàsics del

nacionalisme democràtic és *ressituar* ETA. El nacionalisme basc no pot defugir el que són les tres qüestions més rellevants que presenta l'activitat armada: el problema dels drets fonamentals de l'individu, els límits de la convivència i la negació de les regles de joc democràtiques.

D'altra banda, el pragmatisme del nacionalisme moderat *xoca* amb les dades de la complexa realitat social basca. La primera dada que destaca és que només el 39% de la població entrevistada declara ser nacionalista, mentre que un 54% diu que no ho és i el 6% restant no ho sap o no contesta. Entre els que es consideren nacionalistes, la distribució del vot és la següent: al PNB el voten el 26% dels nacionalistes, a HB el 17%, a EA el 9%, al PSE-EE el 3%, a IU el 2% i al PP l'1%.

En contraposició, en relació amb el tema de la independència, i si fem un balanç de les posicions d'acord i de desacord al llarg dels darrers anys, observem que la tendència d'aprovació de la independència s'inverteix. Mentre que l'any 1988 les postures de suport superen les de rebuig, actualment s'esdevé el contrari i els percentatges de desacord són superiors als d'acord. El gener de 1988, el 42% dels bascos diuen que estan totalment o parcialment d'acord amb la independència, davant el 34% que s'hi posiciona en contra. Segons dades referides al setembre de 1994, només el 35% hi està d'acord, davant el 42% que es manifesta en desacord, amb la qual cosa té lloc la inversió dels percentatges. L'any 1988 hi havia una diferència de vuit punts a favor del suport a la independència, mentre que el 1994 hi ha set punts de distància favorables a la posició contrària.

El pluralisme que mostra la complexitat de l'escenari basc planteja un tercer problema que val la pena fer ressaltar. El nacionalisme arriba a les darreries del segle XX amb la doctrina central creada en el moment de la seva fundació. Aquesta doctrina depèn, com ja he explicitat, de la definició ètnica de la nació, de la idea d'homogeneïtat grupal i de l'estratègia política basada en la consecució de l'estat propi (independència política). Ens podem preguntar si aquests supòsits serveixen per interpretar la complexitat de la societat basca o si aquesta societat no necessita un llenguatge que no s'alimenti -exclusivament- dels vincles tradicionals, ni del passat històric, ni d'ajustar les estratègies al present, sinó de modificar les bases teòriques de la doctrina central. La paradoxa és que el nacionalisme enfronta el pluralisme amb perspectiva ètnica, i això el porta a la inconsistència teòrica, perquè si representa i és una de les veus d'aquesta societat, no pot manejar una perspectiva de la qual molts ciutadans, de facto, estan exclosos. El nacionalisme entén el pluralisme de la societat basca i l'articula en termes polítics amb la doctrina incapacitada per assumir, fins a les seves conseqüències últimes, el caràcter plural, heterogeni i sincrètic d'aquesta societat.

D'altra banda, el model tradicional d'acció política del nacionalisme -a cavall entre el maximalisme dels seus objectius estatistes i el pragmatisme de la seva saviesa ancestral-

l'obliga a fer equilibris permanents. Si la independència política és l'objectiu irrenunciable en la definició política de la praxi, el procés democràtic i la gestió de l'autonomia provoquen que graduï i que matisi els objectius polítics, i no perquè renuncii, almenys expressament, a l'objectiu més desitjat -l'estat basc-, sinó perquè se submergeix en el govern de la comunitat autònoma i això l'obliga a repensar les relacions amb l'estat central i el paper dins d'Espanya.

Les condicions del coneixement del nacionalisme basc

El nacionalisme basc neix en la controvèrsia, s'hi desenvolupa i hi continua immers. La resposta a la dramatització no es troba només en l'anàlisi interna de la sociologia nacionalista, sinó en la història -complexa i dramàtica- d'Espanya i en la difícil relació que totes dues realitats mantenen. D'altra banda, no ignoro les peculiaritats estructurals que acompanyen el procés de modernització del País Basc, com també les conseqüències d'aquest procés en el desenvolupament del nacionalisme.

El procés de modernització que es gesta a la societat basca té una característica sobresortint en el desfasament entre el desenvolupament econòmic i el desenvolupament social. La industrialització, la urbanització i la transformació social que acompanyen el procés i que afecten algunes zones del País Basc no signifiquen ni el punt final de la tradició, ni la ruptura amb formes tradicionals del patrimoni de coneixements. La revolució burgesa és incompleta i la incipient burgesia es refugia en el desenvolupament del sistema productiu, però no crea ni les institucions ni els procediments adequats per articular el domini que exerceixen en l'esfera econòmica i política i transformar-lo en dominació social. Tancats en la seva societat, es reprodueixen a ells mateixos en un estil proper al de la societat estamental, els límits de la qual estableixen ells mateixos. Gesten un espai físic per viure, creen institucions per a divertir-se, relacions per a reproduir-se com a elit, però no produeixen un projecte social globalitzador capaç de revolucionar altres capes de la població. La diferència com a grup és la seva referència màxima; es miren a ells mateixos, es reconeixen, però no traslladen la dominació més enllà d'aquestes fronteres. La seva feblesa en termes socials i la seva incapacitat per generar un projecte social global van transformar les elits de la modernització en un grup tancat, estamental, incapaç de dominar, controlar i articular la societat basca de la fi del segle XIX i començament del XX. Mancat de suports institucionals i de mecanismes culturals per articular l'hegemonia social, el *grup* es va mantenir extremant el control del món econòmic i representant els seus interessos en les institucions polítiques.

La mancança del compromís històric de les elits del desenvolupament econòmic amb el desenvolupament social, cultural o educatiu va generar, entre altres coses, el desorbitat pes del clergat en el desenvolupament cultural del País Basc. L'església gaudeix de graus

de llibertat suficients com per disposar de mecanismes decisius -sobretot el control del sistema d'ensenyament- en la vida social basca.

Algunes de les conseqüències d'aquesta situació és la manca de lideratge exercit per la burgesia, la tardana aparició de les classes mitjanes o, una cosa que encara és més important per a l'objecte d'aquest escrit, el retard en la creació de la universitat pública. La Universitat del País Basc no neix fins l'any 1968. Abans d'aquesta data hi ha l'Escola d'Enginyers Industrials i, des del 1955, l'única facultat universitària -Ciències Econòmiques- depenia de la Universitat de Valladolid. Els estudis de lletres no existeixen en l'oferta acadèmica. Cal esperar fins el 1978, en què es crea el districte universitari basc.

No obstant això, abans d'aquesta data existeix la Universidad de la Iglesia de Deusto. Fins a dates recents només disposa de dues facultats: Dret i Economia. L'any 1868 va néixer la facultat de Dret. Hi anaven membres de l'aristocràcia i de l'alta burgesia. La segona facultat -Economia de l'Empresa- va néixer el 1916. Amb elles es volia oferir un instrument de racionalització econòmica per als gestors de l'entramat productiu basc.

La situació provoca que, fins a dates recents, la intel·lectualitat basca s'hagi educat o bé fora d'aquest enclavament geogràfic o bé entre els eclesiàstics. De fet, el bigarrat món de les institucions culturals és ocupat per clergues o per persones formades als seminaris. Des d'aquests es protegeix la llengua basca, s'escriu la literatura, s'interpreta la història i, fins a dates recents, es controla el món educatiu.

Amb la perspectiva que acabo de dibuixar, no és estrany que haguem d'esperar fins a la dècada dels setanta perquè, progressivament, sorgeixi la intel·lectualitat laica, orientada cap a la investigació acadèmica que formula qüestions fins aleshores sense resposta. Tampoc no ens ha de semblar estrany que la universitat no compleixi el paper assignat a aquesta institució al món occidental. L'absència d'estructures acadèmiques, que només pot donar el desenvolupament de la universitat, és un element determinant en la configuració de l'anàlisi sobre el nacionalisme.

Una altra conseqüència de tot el que he escrit fins aquí és que la cultura, un suport necessari en la institucionalització del discurs científic, és una cultura de carrer, influenciada pel desenvolupament històric del País Basc, associada a una dimensió popular, sense mediacions cultes i sense la intervenció d'organismes mitjancers especialitzats en la producció de coneixements.

El temps de la investigació: problemes i perspectives

La comprensió científica del fenomen nacionalista basc està mediatitzada, almenys fins a la dècada dels vuitanta, pel treball dels historiadors. Malgrat el segle de vida de

l'expressió nacionalista, la història del nacionalisme és escrita amb rigor i amb objectivitat a partir de la dècada dels setanta. Aquí hem d'establir un tall, de vegades potser excessivament subtil, entre la historiografia nacionalista -que emergeix amb Sabino Arana- i la historiografia sobre el nacionalisme que té l'origen a la dècada dels trenta. Les obres sobre i del nacionalisme basc són molt viscudes (majoritàriament es tracta d'autors nacionalistes els que relaten i/o reflexionen sobre el fenomen).[15]

Sabino Arana és el pare de la historiografia nacionalista. Les seves obres sobre *Bizkaya por su independencia* (1892) i *El Partido Carlista y los fueros vasco-nabarros* (1897) proposen la interpretació del passat del poble basc que li permet configurar la teoria del fet diferencial basc i fonamentar la pretensió política de la independència. És evident que les variables que tria per explicar el fet reuneixen la significació de la diferència, i aquest n'és el valor. No es trien els arguments perquè siguin els més objectius des d'un punt de vista etnològic, històric o polític, sinó perquè són els més excloents respecte als segregats des del centre polític estatal.

La historiografia nacionalista segueix el discurs del pare fundador. Aquesta historiografia s'enlaira, sobretot, durant la II República, coincidint amb el moment d'expansió del nacionalisme basc. En aquests anys el PNB, conscient de ser el partit més votat, torna al pensament del pare fundador[16] i publica la primera antologia dels seus escrits.[17] Al seu torn, diversos autors escriuen sobre la història recent del nacionalisme basc.[18] Aquests escrits dibuixen alguns dels trets de la intrahistòria del nacionalisme escrita per nacionalistes. En primer lloc, és escrita per polítics o ideòlegs, no per historiadors. En segon lloc, se centra en els orígens del moviment, sobretot en la figura del pare fundador, el qual idealitzen. Per contra, s'ocupen poc de l'evolució conflictiva (amb cismes periòdics) del nacionalisme basc.

La guerra civil representa un tall brusc per a la literatura històrica. Aquesta ressorgeix a l'exili per mitjà de la fundació, l'any 1941, de l'editorial Ekin. La *Biblioteca de Cultura Vasca*, amb més de cent llibres publicats, constitueix l'empresa editorial més gran de l'exili i, per descomptat, el millor exponent de la historiografia nacionalista durant el

[15] Vegeu els articles de J.G. Beramendi ("Aproximación a la historiografía reciente sobre los nacionalismos en la España contemporánea", *Estudios de Historia Social*, núm. 28-29, gener-juny de 1984), Borja de Riquer ("Sobre el lugar de los nacionalismos-regionalismos en la historia contemporánea española") i J.P. Fusi ("Revisionismo crítico e historia nacionalista", *Historia Social*, núm. 7, 1990).

[16] Durant aquests anys es publiquen les dues primeres històries del País Basc des d'òptiques nacionalistes, la de Bernardino de Estella (*Historia vasca*, Bilbao, 1931) i la de B. Estornés Lasa (*Historia del Pais Basko*, Zarauz, 1933).

[17] S. Arana, *De su alma y de su pluma*, Bilbao, 1932.

[18] E. de Aranzadi, *Ereintza: Siembra de nacionalismo vasco*, Zarauz, 1935; C. de Jemein, *Biografía de Arana Goiri'tar Sabin* i *Historia gráfica del nacionalismo*, Bilbao, 1935.

franquisme. L'any 1965 es publiquen les *Obras Completas* de Sabino Arana. Abans, a la dècada dels cinquanta (concretament l'any 1954), M. de Urrutia publica la biografia del líder carismàtic,[19] mentre que el 1953 ho havia fet P. de Basaldúa.[20]

La literatura històrica de l'exili no solament és laudatòria o contemplativa. Darrere de la figura d'Arana, el segon focus d'atenció és l'explicació del paper dels bascos a la guerra civil.[21] L'exili s'entossudeix a mantenir l'activitat editorial perquè busca transmetre el capital sociosimbòlic acumulat en el procés de consolidació de la tradició nacionalista. D'altra banda, però, desitja explicar a la nova generació el seu paper en aquest esdeveniment (la guerra civil espanyola) tan decisiu per a ells. D'aquesta manera, eviten la ruptura que implica l'exili per llegar als nous l'activitat, i esdevenir així la referència grupal. Des de la catacumba, l'exili o el silenci, el fonamental és comunicar-se, transmetre el llegat de la tradició.

A la dècada dels setanta continua la publicació d'obres l'objecte central de les quals és la guerra civil i les seves conseqüències, com també la figura del pare fundador.[22]

La renovació historiogràfica té lloc durant els anys setanta. Va unida a la instauració de la universitat i és escrita, per primer cop, per professors universitaris que prenen el País Basc com l'objecte de la investigació. Tot i que es treballa sobre altres temes, el nacionalisme és la referència central. Entre els investigadors cal distingir entre els que estudien i es formen fora i un altre grup que emergeix a la dècada dels vuitanta i que, majoritàriament, estudia a les universitats situades al País Basc.

L'enfocament de tots dos grups té poc a veure amb el de la historiografia nacionalista.[23] La nova forma de construir l'explicació històrica fa més complex el marc analític. Comprèn el nacionalisme com un dels productes del context sociohistòric de la primera revolució industrial i de les profundes transformacions (econòmiques i socials) que aquesta revolució va portar. Hi ha dues tesis en les quals els historiadors estan d'acord. La prime-

[19] M. de Urrutia, *Arana-Goiri' tar Sabin en la historia de Euzkadi*, Baiona, 1954.

[20] P. de Basaldúa, *El libertador vasco. Sabino de Arana Goiri. Biografía histórica*, Buenos Aires, 1953.

[21] A. de Astigarraga, *Historia documental de la guerra en Euzkadi*; J de Iturralde, *El catolicismo y la cruzada de Franco*; Itarko, *El nacionalismo vasco en la paz y en la guerra*.

[22] Vegeu A. Onaindía, *El Pacto de Santoña. Antecedentes y desenlace*, Bilbao, 1983; C. de Jemein, *18 de julio de 1936. El nacionalismo vasco y la sublevación militar en Euzkadi*, Bilbao, 1988.

[23] Les obres principals són les de S.G. Payne, *El nacionalismo vasco. De sus orígenes a la ETA*, Barcelona: Dopesa, 1974; A. Elorza, *Ideologías del nacionalismo vasco*, Sant Sebastià: Haranburu, 1978; J.C. Larronde, *El nacionalismo vasco, su origen y su ideología en la obra de Sabino Arana*, Sant Sebastià: Txertoa, 1977; J.P. Fusi, *Política obrera en el País Vasco (1880-1923)*, Madrid: Turner, 1975; J.J. Solozábal, *El primer nacionalismo vasco*, Madrid: Túcar, 1975; J. Corcuera, *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco (1876-1904)*, Madrid: Siglo XXI, 1979.

ra és que el nacionalisme basc neix com una reacció davant l'amenaça que representa la industrialització i l'afluència massiva de treballadors forans per a la identitat cultural basca. La segona és que permet una expressió política per a les intranquil·les classes mitjanes basques. Aquests processos es desenvolupen sobre la base de la consciència particularista de la regió, aguditzada per l'abolició dels furs.

El fet que el marc analític esdevingui més complex és, en bona mesura, el producte de la incorporació del marxisme com a mètode d'anàlisi de la realitat al fenomen nacionalista. Una altra característica d'aquesta literatura científica és la distància que estableix amb el món nacionalista i que els porta a ser crítics amb les seves posicions polítiques o socials.

Paral·lelament, i en part allunyada dels àmbits universitaris, hi ha una altra manera d'aproximar-se a aquest fenomen. Procedeix de la generació que s'incorpora a la militància política durant la dècada dels seixanta. Aquesta generació beu del cabal teòric amb el qual ETA, en alguns moments de la història, va voler comprendre no solament el nacionalisme en general sinó l'emergència i les mutacions estructurals que tenen lloc al País Basc.[24]

Un cop oberta la via de la investigació historiogràfica als anys setanta,[25] altres ciències socials incorporen altres punts de vista a l'anàlisi del fenomen. La disciplina que té més tradició en aquest sentit és l'antropologia. L'obra de J.M. de Barandiarán i la de Julio Caro Baroja, tot i que no entren directament en l'anàlisi del nacionalisme (amb algunes excepcions esporàdiques), representen una confirmació significativa perquè permeten assentar pressupòsits teòrics i metodològics d'acostament a aquest fenomen. El cas d'aquests dos autors és diferent. Julio Caro Baroja es desentén de la problemàtica del nacionalisme basc, potser perquè no entra en el seu ideari polític ni científic. El cas de J.M. de Barandiarán és diferent.[26] Per a aquest antropòleg, el saber popular, la família (que engloba els vius i els morts), l'humanisme cristià, les constants de l'ànima basca i la consciència històrica, tot plegat ha estat -com ell mateix afirma- la seva preocupació contínua. Al marge, però, d'una declaració o una altra, l'antropologia històrica contribueix decisivament a forjar el quadre eidètic del nacionalisme basc. És evident que l'interès per desentrellar la cultura "autèntica" estableix les bases de l'entramat sociosimbòlic

[24] Beltza, *El nacionalismo vasco, 1876-1936*, Hendaia, 1974; *Nacionalismo vasco y clases sociales*, Sant Sebastià, 1976; *Del carlismo al nacionalismo burgués*, Sant Sebastià, 1978; Ortzi, *Historia de Euzkadi*, París, 1975; *Los vascos, ayer, hoy y mañana*, Hendaia, 1976; J. Apalategui, *Los vascos. De la nación al Estado*, Sant Sebastià, 1979.

[25] Vegeu el suggeridor article de J.L. de la Granja, "El nacionalismo vasco. De la literatura histórica a la historiografía", *Historia Contemporánea*, núm. 7, Universidad del País Vasco, 1994.

[26] És molt recomanable el llibre de J. Azcona, *Etnia y nacionalismo vasco*, Barcelona, 1984, en el qual aquest antropòleg dissecciona, amb rigor i intel·ligència, l'arquitectura teòrica de l'escola de Barandiarán.

que persisteix en la cultura basca. L'antropologia no oblida altres aspectes de la realitat social basca, sobretot els que tenen a veure amb l'anàlisi de la violència[27] o amb la capacitat d'ETA per produir sentit entre aquells que hi van ser militants.[28]

L'anàlisi del discurs polític, especialment el discurs d'ETA, té força influència en el desenvolupament d'un pensament polític autònom. El text de Jáuregui va obrir una línia de pensament que, si bé no crea escola, sí que introdueix claredat expositiva i elements de comprensió del discurs radical.[29] Una altra disciplina que també recull el repte és la sociologia. L'arribada del discurs explicatiu sociològic està condicionada per la història del País Basc. La sociologia sorgeix a la dècada dels seixanta sense antecedents intel·lectuals previs. Quan troba el terreny adobat perquè el discurs sigui acceptat, som ja a la dècada dels vuitanta. De fet, el desenvolupament d'aquesta ciència va associat al procés de fundació democràtica de l'estat espanyol i al moment d'institucionalització autonòmica. La sociologia feta al País Basc transforma aquesta nació en l'objecte específic d'estudi. S'enfronta, d'una banda, a la manca de tradició i, de l'altra, al suggestiu treball dels historiadors. L'objectiu que persegueix és configurar el corpus teòric i metodològic apropiat per tal d'interpretar el fenomen nacionalista. L'any 1984, A. Pérez-Agote publica *La producción del nacionalismo*, que al capdavall esdevé una de les obres clau de l'arquitectura teòrica sociològica basca.[30] L'autor parteix de la consideració de la nació com un fenomen social i no com un concepte científic. És a dir, que es tracta abans d'una categorització de la realitat social que fan els actors socials i a la qual aquests darrers presten un sentiment de pertinença, més que no pas d'un concepte científic; per tant, es tracta no d'un grup natural que pot ser definit mitjançant un concepte a priori que no permetria poder afirmar si una realitat social és o no una nació objectivament, sinó que més aviat es tracta d'una forma històrica de categorització de la realitat social en qüestió, i que com a tal es troba subjecta a la possibilitat de categoritzacions socialment contradictòries. Quan aquesta situació es dóna empíricament, la situació pot ser de conflicte més o menys equilibrat entre els qui manifesten una identitat o una altra, o bé pot ser que una de les identitats sigui objectivada políticament i mantinguda per la força com a veritat oficial no creguda ni sentida per alguns, però acatada en funció de la violència física que porta implícita la definició; i fins i tot pot succeir que la definició social oficial arribi a estar objectivada socialment, és a dir, compartida per tots com a evidència social. Aquest plantejament lògic del problema de la nació és un instrument analític per observar una situació concreta, que possiblement no s'assembli completament a una de les possibles situacions definides, sinó que participa de diverses d'aquestes situacions.

[27] Vegeu J. Zulaika, *Violencia vasca*, Sant Sebastià, 1991.

[28] M. Alcedo Moneo, *Militar en ETA*, Sant Sebastià: Haranburu, 1996.

[29] G. Jáuregui, *Ideología y estrategia política de ETA*, Madrid: Siglo XXI, 1985.

[30] A. Pérez-Agote, *La producción del nacionalismo*, Madrid, 1984.

Aquest model teòric ha de ser complementat amb un model històric de producció de la idea i del sentiment de nació que ens possibiliti l'anàlisi del sentit i la funció socials que la mateixa nació compleix, i l'anàlisi de la consecució d'èxit social (evidència social) o de la manca de consecució d'aquest èxit social, si entenem aquest darrer com una qüestió de fet, positiva, en termes d'acceptació psicològica generalitzada, independentment de l'objectivitat científica, de la veracitat de la definició.

La proposta metodològica es basa en la utilització d'un doble moment metodològic: 1) el moment fenomenològic garanteix la inexistència de judicis de cientificitat sobre les imatges o les creences socials, un judici que seria tant de valor com el basat en la moralitat, la justícia o la conveniència política; 2) el moment genètic garanteix, per contra, l'allunyament d'una posició idealista, en considerar les imatges, les creences, etc., com a variables dependents, acostant-se a les seves determinacions objectives i als mecanismes socials que operen la seva producció i reproducció.

L'any 1985, A. Gurrutxaga publica el treball *El código nacionalista vasco durante el franquismo*.[31] L'autor planteja la manera concreta com els actors socials construeixen la seva realitat i la reprodueixen socialment. La hipòtesi de partida és que el conflicte nacionalista al País Basc és un conflicte sobre la socialitat que afecta la producció social de la realitat. La realitat basca -s'hi deia- defineix un conflicte que alhora actua com un revelador de categories profundes que afecten sobre manera la socialitat de l'actor basc, la seva ubicació en el món social i la definició col·lectiva del centre simbòlic d'allò social en aquesta societat.

La hipòtesi explicativa que es defensa al llarg de la investigació és que la supervivència del codi nacionalista basc durant el franquisme depèn de la creació, per part dels actors socials vençuts a la guerra civil, d'una estructura de comunicació. Aquesta estructura actua en el silenci social, sobre la base de mecanismes com ara la família, la vida associativa, la quadrilla i l'església, i es veu realimentada per la memòria històrica, per les accions públiques dels actors del silenci, especialment mitjançant l'acció política d'ETA, del moviment cultural vertebrat a través de la defensa de l'èuscar, i de les accions excepcionals de l'ordre polític franquista. Aquest procés tan complex és el que fa possible el manteniment i l'extensió de la consciència nacional en permetre la reproducció de la lògica de la diferencialitat, la qual, fundada en la relació *nosaltres-els altres* genera uns límits i traça una frontera simbòlica. A l'interior de l'espai comunitari es reprodueix la consciència nacionalista com a consciència diferencial, en conflicte amb la visió uniforme generada des de les agències de socialització central.

En tots dos casos, els pressupòsits teòrics elaborats i la metodologia emprada introdueixen en el panorama sociològic del País Basc les tècniques qualitatives, especialment l'enquesta biogràfica i l'entrevista en profunditat. La immersió

[31] A. Gurrutxaga, *El código nacionalista vasco durante el franquismo*, Barcelona, 1985.

fenomenològica i el moment genètic fan imprescindible un replantejament de la metodologia quantitativista -sense menysprear-la- que regna en la sociologia oficial.

El camí emprès a la primera meitat de la dècada dels vuitanta és continuat no solament pels dos autors citats,[32] sinó també per altres que, partint d'aquests pressupòsits teòrics i metodològics, analitzen especialment les dues dimensions més significatives i amb més repercussions del món nacionalista: la violència d'ETA i la llengua -l'èuscar-. En el primer cas comptem amb els divuit toms publicats sota el títol de *Documentos Y*, que apleguen una bona part dels documents polítics escrits per ETA des del seu naixement fins al 1977.[33] També val la pena esmentar les obres que s'ocupen de la història d'ETA.[34] Les anàlisis d'aquest fenomen són escasses,[35] probablement perquè el dramatisme i la implicació de la violència en l'escena social basca impedeixen l'adequada consulta de fonts i la distància -imprescindible- per comprendre aquest bigarrat món social.

En el segon cas, la llengua coneix un significatiu treball institucional, però les anàlisis des de la sociologia continuen essent escasses.[36]

Actualment, les investigacions que s'efectuen entorn del nacionalisme es mouen en l'esfera acadèmica, fugen de la controvèrsia -tan important en altres temps- sobre el pronunciament polític del mateix investigador.[37] Les recerques estan associades a la consolidació de les estructures acadèmiques, a la professionalització de l'ofici de

[32] L'any 1987, A. Pérez-Agote, amb la col·laboració d'Ander Gurrutxaga, Francisco José Llera i Jesús Azcona, publica *El nacionalismo vasco a la salida del franquismo*. En aquesta obra s'analitza la situació de quatre nuclis temàtics que recullen les tendències principals de l'anomenat "problema basc". Els quatre nuclis elegits són: la violència com a component de la cultura, la privatització de la vida i la racionalització política, la nova generació nascuda després de 1960, i la situació del món associatiu. El 1990, A. Gurrutxaga publica *La refundación del nacionalismo vasco*, on s'analitza la situació del nacionalisme i els canvis que hi tenen lloc en una situació de normalitat democràtica. La conclusió és que el futur del nacionalisme basc, tal com s'ha desenvolupat, és problemàtic. El mateix autor publica l'any 1996 *La transformación del nacionalismo vasco*, on conclou que els grans dilemes que avui ha d'abordar el nacionalisme són la violència com a arma d'ETA, el pluralisme i la complexitat que ha assolit la societat basca, la inadequació de la doctrina central al temps actual, els efectes de la institucionalització política sobre el món del nacionalisme i les transformacions estructurals que viu avui el País Basc (la crisi del model de desenvolupament econòmic, l'entrada en la història de la generació del postfranquisme i la privatització de la vida social).

[33] *Documentos Y*, Sant Sebastià, 1981.

[34] J.M. Garmendia, *Historia de ETA*, Sant Sebastià, 1980; P. Ibarra, *La evolución estratégica de ETA*, Sant Sebastià, 1989; J. Sullivan, *Nacionalismo vasco radical*, Madrid: Alianza, 1986.

[35] Hem de tenir en compte la rigorosa anàlisi de J.M. Mata, *El nacionalismo vasco radical*, Leioa, 1993. A més, cal considerar els estudis de Y. Zulaika, op. cit., i M. Alcedo, op. cit.

[36] Vegeu Benjamín Tejerina, *Nacionalismo y lengua*, Madrid, 1992.

[37] Són molt interessants les tesis doctorals d'A. Unceta, sobre els efectes i les conseqüències que el procés d'institucionalització té sobre el món del nacionalisme; de M. Arriaga, sobre els mecanismes d'adhesió i desadhesió al món d'HB, i de M. Masa, sobre l'efecte de la privatització en la família.

sociòleg i a la conversió del nacionalisme en l'objecte d'estudi. Queden lluny, doncs, els temps en què el nacionalisme era una qüestió de creients en aquesta religió tan peculiar, el lloc de pelegrinatge de la qual el constituïen els treballs emblemàtics del pare fundador. Les àrees temàtiques -els grans problemes- sobre els quals es discuteix avui tenen a veure amb els efectes que les transformacions sociohistòriques tenen sobre el nacionalisme. Entre aquests efectes es troben les conseqüències de la violència en la societat basca, sobretot en la cultura d'aquesta societat i en els mecanismes de socialització de les noves generacions, la relació entre el pluralisme i la complexitat de la societat basca amb el discurs històric del nacionalisme, l'adequació o la inadequació de la doctrina central per a la comprensió d'una societat -com la basca- sincrètica i heterogènia, els efectes i les conseqüències del procés d'institucionalització política en la construcció del futur i la relació entre les transformacions estructurals i la capacitat del nacionalisme per crear sentit col·lectiu en un medi tan canviant.

Traducció: Jordi Palou Massip

LES FONTS BIBLIOGRÀFIQUES PER A L'ESTUDI DEL NACIONALISME ESPANYOL FINS AL 1936

Andrés de Blas Guerrero
Departament de Ciència Política. UNED. Madrid

Resulta una constant en la historiografia i en la ciència política espanyoles la queixa pel pobre estat en què es troba l'estudi del nacionalisme espanyol de signe global, tant en perspectiva històrica com del present. La queixa té fonament i posa de manifest l'existència d'algunes limitacions i fins i tot contradiccions en la nostra actual vida acadèmica i intel·lectual. Els nacionalismes espanyol i portuguès serien els únics nacionalismes peninsulars que haurien assolit l'èxit polític, si per això cal entendre -i així tendeixen a fer-ho la gran majoria dels nacionalistes- la construcció i el manteniment, al llarg d'un dilatat període històric, d'un estat sobirà. A la vista d'aquest fet, no sembla raonable, llevat que es doni entrada a complexes motivacions d'ordre polític i historiogràfic, la menysvaloració de la realitat nacional espanyola de conjunt dins dels estudis espanyols sobre la qüestió nacional corresponents a aquests darrers anys.

Els confesso amb tota modèstia, conscient d'altra banda que l'hipotètic mèrit d'un estudiós no es pot mesurar per la dedicació a un tema sinó pels resultats d'aquesta dedicació, que he esmerçat una bona part de la meva vida intel·lectual en l'estudi del nacionalisme, tot i que no únicament des d'una perspectiva espanyola. D'acord amb aquesta circumstància, m'he permès plantejar-los aquesta selecció de fonts bibliogràfiques. Estic segur que la meva selecció serà molt subjectiva. Per això mateix quedo a la seva disposició, als debats d'aquest seminari, per tal d'ampliar les explicacions que aquesta notícia demanda.

Les aproximacions generals

La historiografia i la teoria política liberals del segle XX espanyol han ofert interpretacions de conjunt de la nació espanyola i dels projectes nacionals que prenen com a base la seva existència. Si em veiés obligat a ser especialment restrictiu en l'enumeració d'aquestes interpretacions, no dubtaria a destacar les que corresponen a sis autors separats per l'impacte

de la guerra civil de 1936 i per estils de treball en ocasions molt diferents. El primer d'aquests autors podria ser Ortega y Gasset, l'obra del qual constitueix molt probablement la reflexió més brillant i influent sobre la realitat nacional espanyola i sobre el tractament polític que va requerir aquesta realitat al primer terç del segle XX. Dins la historiografia anterior als anys setanta, les tres grans contribucions a la qüestió serien les de Ramón Menéndez Pidal, Claudio Sánchez Albornoz i Américo Castro. Les diferències d'estil i de mètode entre els dos primers i el tercer no oculten el fil conductor d'una sòlida idea de nació desitjosa d'articular el respecte a la tradició històrica amb un projecte nacional al servei de la modernització social, econòmica, cultural i política del país.

Des d'una perspectiva estrictament acadèmica, i arribant al moment actual, podríem afegir a aquests quatre noms els de José María Jover i Juan Linz. Jover ha estat el reconstructor dels grans trets del nacionalisme liberal espanyol els anys centrals del segle passat, prolongant el seu interès per la qüestió en l'estudi d'una línia tan significativa de la nostra tradició democràtica com és la federal. Ha estat, a més, un dels historiadors espanyols que amb més interès ha cultivat durant els darrers anys la difícil història de la historiografia, tan important de cara a la reconstrucció dels discursos nacionalistes. Des d'una perspectiva acadèmica igualment rigorosa, Linz pot ser que sigui el politòleg espanyol que s'ha aproximat amb més autoritat a l'estudi de determinades qüestions relatives a la vida de l'estat nacional espanyol i a l'articulació dels nacionalismes perifèrics dins un projecte nacional espanyol de conjunt.

Entre les obres col·lectives que tenen com a objectiu la qüestió nacional espanyola, penso que caldria prestar atenció al llibre que van coordinar a mitjan anys vuitanta els sociòlegs catalans F. Hernández i F. Mercadé, al panorama coordinat per Guillermo Cortázar l'any 1994, a les actes del simposi "Posibilidades y límites de una historiografía nacional" del 1984, i a les del congrés "Nationalism in Europe. Past and present", celebrat a Santiago de Compostel·la. Resulten d'interès més desigual les actes del col·loqui organitzat a París per la Fondation Singer-Polignac (1985), les del col·loqui de Còrdova de 1985 i les preactes del simposi celebrat a Barcelona entorn de l'"Organització de l'Estat modern i contemporani a Espanya i Itàlia" (1991).

Em semblen molt suggeridores les aproximacions a la qüestió realitzades per Juan Pablo Fusi, unes aproximacions que revelen, entre altres coses, un pla de treball susceptible de ser traduït en la sistemàtica visió de conjunt que reclama la importància del tema. Encara que dominada en bona mesura per la preocupació relativa als nacionalismes de signe perifèric, cal destacar igualment la síntesi d'I. Olabarri (1981). Tenen també un interès innegable el treball -amb un objectiu molt concret- de Diego Catalán (1982), els articles d'E. Inman Fox (1995) i Salvador Giner (1984) i la visió de conjunt oferta el 1985 per Julián Marías. Discrepo, en canvi, de la manera de veure el problema a l'article de Borja de Riquer (1994). El llibre de J.A. Rocamora sobre el nacionalisme ibèric admet indubtablement un desenvolupament més gran. Pel que fa al gènere dels repertoris i balanços bibliogràfics, penso que les dues millors

manifestacions, malgrat que no coincideixo amb algunes de les seves valoracions, són les de X.M. Núñez Seixas.

El precedent de la Il·lustració

Els politòlegs tendim a acollir-nos apressadament a les posicions "modernistes", en contra de les "primordialistes", a l'hora d'aproximar-nos a l'estudi del nacionalisme. Aquesta actitud ens permet, entre altres coses, evitar-nos la incomoditat de transitar per etapes històriques que coneixem encara pitjor que el món contemporani. Encara que una reconstrucció del nacionalisme espanyol s'hauria d'enfrontar a qüestions tan espinoses com les del protonacionalisme, el nacionalisme dinàstic i les singularitats d'una monarquia hispana objecte d'una notable atenció historiogràfica (poden valer com aproximacions al tema els estudis, entre altres, de J.A. Maravall, L. Díez del Corral, B. Sánchez Alonso, D. Catalán, R.B. Tate, J.H. Elliot, A. Domínguez Ortiz, J. Lynch o P. Fernández Albadalejo), partiré aquí del punt d'inflexió en la història espanyola que representa el reformisme del segle XVIII.

Entre els autors corresponents al moment il·lustrat amb un significat especial per a l'estudi de les primeres manifestacions d'un nacionalisme de signe hispà, hi hauria pocs dubtes a cridar l'atenció sobre l'obra de Cadalso, Jovellanos, Forner i de l'historiador català Joan Francesc de Masdéu. Pel que fa a l'article de Masson de Morvilles i a les reaccions de signe patriòtic que desencadena, es pot veure l'antologia de textos sobre la polèmica entorn de la ciència espanyola preparada per E. García Camarero.

Quant als estudis posteriors entorn del patriotisme il·lustrat, podríem fer una distinció entre algunes visions de conjunt sobre el pensament polític del segle XVIII que podrien ser considerades ja "clàssiques" -com ara les de J. Sarrailh, L. Sánchez Agesta, R. Herr i alguns dels treballs de J.A. Maravall- i, d'altra banda, els estudis recents sobre el particular. Entre aquests darrers, penso que caldria destacar els estudis d'A. Morales Moya sobre l'organització de l'estat il·lustrat, els dos importants articles de J. Fernández Sebastián consagrats específicament al desplegament de la idea de comunitat nacional el segle XVIII i l'article de Javier Varela sobre els orígens del nacionalisme espanyol en el moment del trànsit de la política espanyola des de la lògica de la Il·lustració a la del primer liberalisme.

De la guerra de la Independència a la crisi del sexenni democràtic

En el pla de la creació literària i el periodisme, penso que no hi ha cap autor del període que pugui igualar el significat de Larra com a exponent del significat de la mobilització patriòtica i nacional en el nostre primer liberalisme. Pel que fa a l'adequada valoració del discurs nacional en les lletres i el pensament romàntic, crec que té un notable interès

la monografia de Vicente Llorens. L'abast de la visió nacional en la nostra vida literària de la primera meitat del segle XIX també es fa visible, entre altres estudis, en l'obra de J.I. Ferreras sobre la novel·la històrica.

No hi ha cap dubte respecte al significat d'una historiografia de tall nacional en el procés d'institucionalització d'un nacionalisme liberal espanyol. L'obra fonamental a aquest respecte és la magna història d'Espanya de Modesto Lafuente. Podem anotar-hi també, entre altres, les significatives contribucions d'A. Fernández de los Ríos o A. Ferrer del Río. Pel que fa a la bibliografia sobre el sentit i l'abast polítics de la historiografia del període, caldria destacar la monografia de Manuel Moreno Alonso i el llibre col·lectiu de Paloma Cirujano i altres, publicat l'any 1985.

Dins el pensament polític del moment, hauríem de tenir en compte tant l'obra de Jaume Balmes com la de J. Donoso Cortés. Entre els estudis sobre el pensament polític d'aquesta etapa inicial del nostre liberalisme, i malgrat que l'interès de l'autor ultrapassi els límits cronològics ara considerats, no podríem passar per alt la monografia de L. Díez del Corral sobre el liberalisme doctrinari. Finalment, i en relació amb la commoció bèl·lica amb la qual s'obre la nostra història liberal, em sembla molt suggeridor el recent article de J. Álvarez Junco.

De la Restauració a la crisi de la fi del segle

Aquest és un moment especialment fecund per a la consolidació d'un nacionalisme espanyol de signe liberal. Pel que fa a les manifestacions intel·lectuals de tall literari, no n'hi ha cap que pugui igualar la significació de l'obra de Benito Pérez Galdós i els seus *Episodios nacionales*, apareguts entre 1873 i 1912. Hi ha molt pocs dubtes sobre el que aquests *Episodios* han representat de cara a la socialització en el discurs nacional de signe liberal de diverses generacions d'espanyols. Per raons diverses, i si calgués seleccionar dos creadors literaris més d'aquest període que fossin especialment rellevants per al tema que ens interessa, optaria per la producció periodística de Clarín i per la literatura poètica i directament política de G. Núñez de Arce.

En el camp estrictament polític, i des d'una perspectiva liberal-democràtica, trobo decisiva la contribució al discurs nacional d'Emilio Castelar, Gumersindo de Azcárate i Pi i Margall, tot i que en el cas d'aquest darrer polític i escriptor siguin necessàries algunes matisacions. Pel que fa a la perspectiva liberal-conservadora, no hi ha cap altre autor que assoleixi la importància de Cánovas del Castillo. Finalment, des d'un angle conservador que desborda ja el camp liberal, resulta fonamental l'obra de Menéndez y Pelayo. Tots aquests autors han estat objecte d'estudis detallats, encara que, per regla general, i no sense algunes excepcions (com ara els treballs de C. Dardé, M.V. López Cordón, M. Fernández Almagro, Sáinz Rodríguez, etc.), la significació de la qüestió nacional no sempre ha assolit l'atenció que es mereix. Dins de la producció historiogràfica del període, hi ha dos noms que potser són especialment rellevants: A. Pirala i Juan Valera.

L'obra vinculada a la crisi de la fi del segle, en tant que conformadora en alguna mesura dels nacionalismes espanyols del primer terç del segle XX, té una importància especial. Pel que fa als autors del moment, es plantegen pocs dubtes respecte a la importància central dels escrits de Ganivet, J. Costa, R. Macías Picavea, M. dels Sants Oliver, L. Morote i L. Mallada. Entre els estudis d'aquesta literatura i la seva implicació en l'elaboració del nacionalisme espanyol del segle XX, em semblen especialment rellevants els de Tuñón de Lara, C. Serrano, S. Saläun, J. Varela Ortega, J. Aróstegui i A. Ortí. Hi ha una altra literatura sobre la crisi del 98 no directament interessada en la seva dimensió política i ideològica, però no menys significativa per al tema que ens ocupa, que mereixeria una menció a part. Podria ser el cas d'estudis que van des dels treballs pioners de M. Fernández Almagro, J. Pabón o J.M. Jover al recent panorama sobre la crisi presentat per M. Esteban de Vega.

El primer terç del segle XX

Una àmplia mostra dels nostres grans escriptors del segle XX manifesta la seva preocupació més o menys directa per la qüestió nacional espanyola. El fet és evident en Ortega, Unamuno o Maeztu, però es manifesta també d'una manera o altra en l'obra d'Azorín, Baroja o A. Machado. En el pla de la literatura política, la conjuntura de la fi del segle es prolonga en un escriptor tan representatiu del nostre nacionalisme econòmic com és Santiago Alba, en l'historiador i publicista Rafael Altamira o en típics regeneracionistes ressagats com ara J. Sánchez de Toca, Julio Senador Gómez i V. Gay. A cavall entre els dos segles hi hauria l'obra d'un influent escriptor tradicionalista, J. Vázquez de Mella, autèntic teoritzador d'un discurs nacional espanyol en condicions de ser acceptat pels sectors més conservadors de la dreta espanyola.

La complexa renovació del nacionalisme liberal-democràtic del primer terç del segle XX es manifestaria en l'obra del gran escriptor que va ser M. Azaña, però també en la d'un publicista republicà tan influent com A. de Albornoz. Fora dels límits del sistema caldria anotar, juntament amb la primera teorització del nacionalcatolicisme a càrrec dels homes d'Acción Española i de Ramiro de Maeztu en particular, l'elaboració d'un nacionalisme d'inspiració filofeixista a càrrec d'autors com R. Ledesma Ramos i J.A. Primo de Rivera. L'interès per la qüestió des de l'esquerra radical és extremadament moderada i segurament no va gaire més enllà de l'obra, escassament original, d'Andreu Nin.

Posats a seleccionar uns pocs estudis posteriors sobre el nacionalisme espanyol d'aquest moment històric, destacaria tres estudis centrats en la II República: el dirigit per J.G. Beramendi i R. Máiz i les monografies de S. Varela i A. Hernández Lafuente. Pel que fa al nacionalisme de l'extrema dreta, i més enllà d'algunes aproximacions a aspectes molt específics de la qüestió (com ara els treballs de P. González Cuevas), podria esmentar les monografies de R. Morodo i A. Botti.

Altres aproximacions a la qüestió

El criteri cronològic seguit fins aquí fa difícil de fer-hi encaixar algunes visions de conjunt o monografies que, no obstant això, per unes raons o unes altres, em semblen rellevants per a l'estudi del nacionalisme espanyol. Essent restrictiu en l'enumeració d'aquestes obres, crec que aquest seria el cas del llibre de Tuñón de Lara sobre mig segle de la cultura espanyola, de les contribucions de J.A. Maravall a la història del pensament polític espanyol i a l'estudi de la idea d'Espanya a l'edat mitjana, de l'assaig de J. Juaristi sobre l'arqueologia dels nacionalismes espanyols, de la laboriosa monografia de H. Hina entorn de les percepcions mútues de catalans i castellans en el curs de l'edat moderna i contemporània o de la notable biografia política sobre Lerroux d'Álvarez Junco, en la qual s'atorga una atenció particular al significat del nacionalisme en el discurs polític republicà.

Malgrat el que es pugui deduir de bona part de les meves preferències bibliogràfiques, no hi ha res més lluny del meu pensament que la creença que l'estudi del nacionalisme espanyol es pot circumscriure als espais ideològics i polítics. És indispensable, en aquest sentit, prestar el màxim d'atenció a la dinàmica econòmica, social i institucional que condiciona l'espai nacional espanyol al llarg del segle XIX i el primer terç del segle XX. En aquesta línia, em sembla obligat reconèixer la importància d'una molt notable historiografia econòmica. Al costat dels enfocaments d'inspiració difusament catalanista que arrenquen de l'obra de J. Vicens i Vives i que es prolonguen, per exemple, en els plantejaments de J. Nadal, sembla obligat subratllar les importants contribucions d'autors com ara D. Ringrose, N. Sánchez Albornoz, G. Tortella, L. Prados de la Escosura, P. Martín Aceña, P. Fraile, J.L. García Delgado, S. Roldán o M. Gómez Portilla.

En termes comparatius amb la vida econòmica, és possible que els aspectes institucionals relatius a l'organització territorial i a l'estructura del nostre estat hagin tingut un desenvolupament menor. Amb tot, caldria tenir molt en compte algunes contribucions del nostre dret públic del passat i del present (A. Posada, E. García de Enterría, T.R. Fernández, J. García Fernández, etc.) i l'estudi de la nostra història constitucional (F. Tomás y Valiente, F. Tomás Villarroya, L. Sánchez Agesta o B. Clavero, per citar alguns dels autors més significatius). Monografies com les de J.M. García Madaria o F. Nadal resulten també mereixedores d'atenció.

Finalment, seria necessària la referència a visions generals de la nostra història moderna i contemporània i a algunes monografies especialment importants per a la reconstrucció de la nostra vida intel·lectual, inevitablement interessades, tant les unes com les altres, en la gènesi de la nació i dels nacionalismes espanyols de signe global. Entre les primeres, seria obligada la referència a l'obra d'historiadors com J. Vicens i Vives, J.A. Maravall, J.H. Elliot, P. Vilar, P. Fernández Albadalejo, M. Artola o C. Seco Serrano. Entre les segones, cal recordar els treballs de V. Cacho, J.J. Gil Cremades, D. Gómez Molleda, E. Díaz, J. Marichal o J.L. Abellán.

Referències bibliogràfiques

ALAS, L. [Clarín] *Clarín político*. 2 vols. [Selecció i estudi preliminar de Y. Lissorgues] Barcelona: Lumen, 1989.

ALBA, S. *Problemas de España*. Madrid: Hesperia, 1916.

ALBORNOZ, A. de. *El partido republicano*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1918.

- La tragedia del Estado español. *Madrid: Caro Raggio, 1925.*
- Intelectuales y hombres de acción. Problemas españoles. *Madrid: Sociedad General Española de Librería, 1927.*

ALTAMIRA, R. *Psicología del pueblo español*. Madrid: Fernando Fe, 1902.

- Historia de España y de la civilización española. *4 vols. Barcelona: Gustavo Gili, 1900-1911.*

ÁLVAREZ JUNCO, J. *El emperador del Paralelo...* Madrid: Alianza Editorial, 1990.

- "*La invención de la Guerra de Independencia*". Studia historica. *v. 12 [s.ll.], 1994.*

ARTOLA, M. *Partidos y programas políticos. 1808-1936*. 2 vols. Madrid: Aguilar, [s.a.]

AZAÑA, M. Obras completas. 4 vols. [Introducció i compilació de J. Marichal] Mèxic: Oasis, 1966 i ss.

AZCÁRATE, G. de. *El régimen parlamentario en la práctica* [s.ll.], 1885.

- El régimen parlamentario en la práctica. *2a. ed. Madrid: Tecnos, 1987.*
- Municipalismo y regionalismo *[Recopilació i estudi preliminar de J. de Azcárate i E. Orduña] Madrid: IEAL, 1979.*

AZORÍN. Obras completas. Madrid: Aguilar, 1959 i ss.

- Obras selectas. *Madrid: Biblioteca Nueva, 1982.*

BALMES, J. Obres completes [Especialment vols. VI i VII] Madrid: BAC, 1950.

BAROJA, P. *Desde la última vuelta del camino. Memorias*. Obras completas. v. VII. Madrid: Biblioteca Nueva, 1949.

BERAMENDI, J.G. "Bibliografía (1939-1983) sobre nacionalismos i cuestión nacional en la España contemporánea" *Estudios de historia social*, núms. 28-29 [s.ll.], 1984.

BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R. *Los nacionalismos en la España de la II República*. Madrid: Siglo XXI, 1991.

BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R.; NÚÑEZ, X.M. *Nationalism in Europe. Past and Present.* 2 vols. Santiago de Compostel·la: Universidad de Santiago de Compostel·la, 1994.

BLAS, A. de. [Apunts d'un seminari sobre el nacionalisme espanyol] A: *Cuadernos del Centro de Estudios Constitucionales*. Madrid, 1989.

- Tradición republicana y nacionalismo español. *Madrid: Tecnos, 1991.*
- El debate doctrinal sobre la autonomía en las Constituyentes de la II República *[Lliçó inaugural del curs 91-92 de la UNED] Madrid, 1991.*
- "*Nación y nacionalismo en la obra de Ortega y Gasset*" *A: BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R.* Los nacionalismos en la España de la II República. *Madrid: Siglo XXI, 1991.*
- Nacionalismos y naciones en Europa. *Madrid: Alianza Universidad, 1994.*
- "*La cuestión nacional y autonómica*" *A: JULIA, S. (ed.)* Política en la Segunda República. *Madrid: Ayer, 1995.*

- "*Introducción*" *A:* El problema nacional de R. Macías Picavea. *Madrid: Biblioteca Nueva, 1996.*
- Azaña y la cuestión nacional *[en premsa].*

BOTTI, A. *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España. 1881-1975*. Madrid: Alianza Universidad, 1992.

CACHO, V. *La institución libre de enseñanza*. Madrid: Rialp, 1962.

CADALSO, J. *Cartas marruecas*. Madrid: Editora Nacional, 1980.

CÁNOVAS DEL CASTILLO, A. *Problemas contemporáneos*. 3 vols. Madrid: Pérez Dubrull, A., 1884.
- *Obras completas. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1981.*
- Discursos parlamentarios. *Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1985.*

CASTELAR, E. *Discursos parlamentarios y políticos de la Restauración*. 4 vols. Madrid: Librería de A. San Martín, [s.a.]
- Discursos parlamentarios en la Asamblea Constituyente. *3 vols. Madrid: A. San Martín, [s.a.]*
- Discursos parlamentarios *[Compilació de C. Llorca] Madrid: Narcea, 1973.*
- Crónica internacional *[Selecció i estudi preliminar de D. de Larios] Madrid: Editora Nacional, 1982.*

CASTRO, A. *La realidad histórica de España*. 7a. ed. Mèxic: Porrúa, [s.a.]

CATALÁN, D. "España en su historiografía: de objeto a sujeto de la historia" [Introducció a R. Menéndez Pidal] *Los españoles en la historia*. Madrid: Espasa Calpe, 1982.

CIRUJANO, P. [*et al.*] *Historiografía y nacionalismo español. 1834-1868*. Madrid: CSIC, 1985.

CLAVERO, B. *El código y el fuero. De la cuestión regional en la España contemporánea*. Madrid, 1982.
- Fueros vascos. Historia en tiempos de constitución. *Barcelona: Ariel, 1985.*

COSTA, J. Obras completas. 21 vols. Osca, Biblioteca Costa, 1911-1924.
- *Obras completas. 12 vols. 2a. ed. Saragossa: Guara, 1982 i ss.*

DARDE, C. *Cánovas y el nacionalismo liberal español*. A: Gortázar, G. [comp.] op. cit.

DÍAZ, E. *La filosofía social del krausismo español*. València: Fdo. Torres, 1983.

DÍEZ DEL CORRAL, L. *El liberalismo europeo*. Madrid: IEP, 1956.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, A. *Sociedad y Estado en el siglo XVII español*. Barcelona: Ariel, 1977.

DONOSO CORTÉS, J. [Obras completas] Madrid: BAC, 1970.

ELLIOT, J.H. *El conde-duque de Olivares*. Barcelona: Crítica, 1990.
- La rebelión de los catalanes. 1589-1640 *[s.ll.], 1963.*
- La rebelión de los catalanes. 1589-1640. *Madrid: Siglo XXI, 1977.*

ESTEBAN DE VEGA, M. "La crisis del 98 en la crisis de la Restauración". A: Autors diversos. *Las crisis en la historia*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1995.

FERNÁNDEZ, T.R. [dir] *Las autonomías regionales*. Madrid: Presidencia del Gobierno, 1977.

FERNÁNDEZ ALMAGRO, M. *En torno al 98. Política y literatura*. Madrid: Jordán, 1948.
- Historia política de la España contemporánea. 1868-1902. *3 vols. Madrid: Alianza Editorial, 1969.*
- Cánovas. Su vida y su obra. *Madrid: Tebas, 1972.*

FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, A. *Estudio histórico de las luchas políticas en la España del siglo XIX*. 2a. ed. Madrid: English i Gras, 1879.

FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, J. "L'idée d'Espagne au XVIII siècle..." *Nation et République. Les éléments d'un débat*. Aix-Marseille: P.U. d'Aix-Marseille, 1995.

- "*España, monarquía y nación. Cuatro concepciones de la comunidad política española entre el Antiguo Régimen y la revolución liberal*". Studia historica. *v. 12 [s.ll.], 1994.*

FERRERAS, J.I. *El triunfo del liberalismo y de la novela histórica. 1830-1870*. Madrid: Taurus, 1976.

FORNER, J.P. *Oración apologética por la España y su mérito literario* [s.ll.], 1786.

- Oración apologética por la España y su mérito literario. *Madrid: Publicaciones Españolas, 1956.*
- Exequias de la lengua castellana. *Madrid: Espasa Calpe, 1967.*

FUSI, J.P. "La aparición de los nacionalismos". *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, núm. 11 [s.ll.], 1992.

- "*Centre and Periphery 1900-1936: National Integration and Regional Nationalisms Reconsidered*". *A: LANNON, F.; PRESTON, P.* Elites and Power in Twentieth Century in Spain. *Londres, 1990.*
- Centralismo y localismo: la formación del Estado español. *A: GORTÁZAR, G. op. cit. [s.ll.], [s.a.]*

GANIVET, A. [Obras completas] 2 vols. Madrid: Aguilar, 1942.

GARCÍA CAMARERO, E. *La polémica de la ciencia española* [Selecció de textos i introducció] Madrid: Alianza Editorial, 1970.

GARCÍA DELGADO, J.L. *Orígenes y desarrollo del capitalismo en España*. Madrid: Edicusa, 1975.

GARCÍA DE ENTERRÍA, E. *Revolución francesa y administración contemporánea*. Madrid: Taurus, 1981.

- La Administración española. *Madrid: Alianza Editorial, 1972.*

GARCÍA FERNÁNDEZ, J. *El origen del municipio constitucional: autonomía y centralización en Francia y en España*. Madrid: IEAL, 1983.

GARCÍA MADARIA, J.M. *Estructura de la Administración Central. 1808-1931*. Madrid: INAP, 1982.

GARRORENA, A. *El Ateneo de Madrid y la teoría de la monarquía liberal. 1836-1847*. Madrid: IEP, 1974.

GAY, V. *Constitución y vida del pueblo español...* Madrid: Biblioteca Internacional de Ciencias Sociales, 1905.

GIL CREMADES, J.J. *El reformismo español*. Barcelona: Ariel, 1969.

GINER, S. *Nacionalismo étnico: centro y periferia en España*. A: HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F. [comps.], op. cit.

SENADOR GÓMEZ, J. *Castilla en escombros* [s.ll.], 1915.

- Castilla en escombros. *Madrid: IEAL, 1978.*

GÓMEZ MOLLEDA, D. *Los reformadores de la España contemporánea*. Madrid: CSIC, 1981.

GONZÀLEZ PORTILLA, M. i altres, *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos*. Barcelona: UAB, 1985.

GORTÁZAR, G. [comp.], *Nación y Estado en la España liberal*. Madrid: Noesis, 1994.

HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F. [comps.], *Estructuras sociales y cuestión nacional en España*. Barcelona: Ariel, 1986.

HERNÁNDEZ LAFUENTE, A. *Autonomía e integración en la II República*. Madrid: Encuentro, 1980.

HERR, R. *La revolución del siglo XVIII en España* [s.ll.], 1958.

- La revolución del siglo XVIII en España. *Mèxic, FCE, 1964.*

HINA, H. *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939*. Barcelona: Península, 1986.

INMAN FOX, E. "La invención del pueblo: nacionalismo y cultura nacional en España. 1868-1936." *Sistema*, núm. 129. 1995.

JOVELLANOS, M. de. *Obras*. Madrid: BAE, 1956.

JOVER, J.M. "Caracteres del nacionalismo español. 1854-1874". *Posibilidades y límites de una historiografía nacional*. Madrid: Sociedad Görres, 1983.

- "*Introducción*". Historia de España. *v. XXXIV. Madrid: Espasa Calpe, 1981.*
- La imagen de la primera república en la España de la Restauración. *Madrid: Real Academia de la Historia, 1982.*
- "*Corrientes historiográficas en la España contemporánea.* Once ensayos sobre la historia. *Madrid: Fundación J. March, [s.a.]*
- "*El siglo XIX en la historiografía española contemporánea. 1939-1972*". *A: JOVER, J.M.* El siglo XIX en España. Doce estudios. *Barcelona, 1974.*
- Federalismo en España: cara y cruz de una experiencia histórica, *A: GORTÁZAR, G. op. cit [s.ll.], [s.a.]*

JUARISTI, J. *Vestigios de Babel. Para una arqueología de los nacionalismos españoles*. Madrid: Siglo XXI, 1992.

LAFUENTE, M. *Historia general de España*. 30 vols. Madrid: F.P. Mellado, 1850-1867.

LARRA, Mariano J. de. *Obras de Larra*. Madrid: BAE, 1960.

LEDESMA RAMOS, R. *¿Fascismo en España?* Barcelona: Ariel, 1968.

LINZ, J.J. "Early state building and late peripheral nationalisms against the State: the case of Spain". A: EISENSTADT, S.; ROKKAN, S. *Building states and nations*. Londres: Sage, 1973.

- "*State building and nation building*". European review. *v. 1, núm. 4 [s.ll.], 1993.*

LLORENS, V. *El romanticismo español*. Madrid: Castalia, 1989.

LÓPEZ CORDÓN, M.V. *El pensamiento político internacional del federalismo español*. Barcelona: Planeta, 1975.

LYNCH, J. *Spain under the Hasbsburgs*. 2 vols. Oxford, 1965-69.

MACHADO, A. [Obras completas] 4 vols. Madrid: Espasa Calpe, 1989.

MACIAS PICAVEA, R. *El problema nacional*. Madrid: Librería de V. Suárez, 1899.

MAEZTU, R. de. *Obras de Maeztu*. Madrid: Editora Nacional, 1974.

- Hacia otra España *[s.ll.], 1899.*
- Hacia otra España. *Madrid: Rialp, 1967.*

- Artículos desconocidos. 1897-1904. *Madrid: Castalia, 1977.*

MAINER, J.C. *La doma de la quimera...* Barcelona: UAB, 1988.

MALLADA, L. *Los males de la patria...* Madrid: Tip. de M. Ginés Hernández, 1890.

MARAVALL, J.A. *El concepto de España en la Edad Media*. Madrid: IEP, 1964.

- Estudios de historia del pensamiento español. *Madrid, 1991.*
- Estado Moderno y mentalidad social. *Madrid: Revista de Occidente, 1972.*

MARÍAS, J. *España inteligible. Razón histórica de las Españas*. Madrid: Alianza Universidad, 1985.

MARICHAL, J. *El secreto de España*. Madrid: Taurus, 1995.

- Teoría e historia del ensayismo hispánico. *Madrid: Alianza Editorial, 1985.*

MELERO, M. [dir] *Nacionalismo y regionalismo en España*. Còrdova, Diputación de Córdoba, 1985.

MENÉNDEZ Y PELAYO, M. [Obras completas] A: González Palencia [dir] 66 vols. Santander: Edición Nacional, CSIC, 1940-1974.

MENÉNDEZ PIDAL, R. *Los españoles en la historia* [Introducció] [s.ll.], 1947.

- Los españoles en la historia. *Madrid: Espasa Calpe, [s.a.]*
- España y su historia *[Antología de textos preparada per G. Menéndez Pidal] 2 vols. Madrid: Minotauro, 1957.*
- El imperio hispánico y los cinco reinos. *Madrid: IEP, 1950.*
- El Cid Campeador. *Madrid: Espasa Calpe, 1979 [8a. ed.]*

MORALES MOYA, A. *Reflexiones sobre el Estado español del siglo XVIII*. Madrid: INAP, 1987.

- El Estado de la Ilustración. *A: GORTÁZAR, G. op. cit [s.ll.], [s.a.]*

MORENO ALONSO, M. *Historiografía romántica española*. Sevilla, Universidad de Sevilla, 1979.

MORODO, R. *Los orígenes ideológicos del franquismo. Acción Española*. Madrid: Alianza Universidad, 1985.

MOROTE, L. *La moral de la derrota*. Madrid: G. Juste, 1900.

NADAL, F. *Burgueses, burócratas y territorio*. Madrid: IEAL, 1987.

NADAL, J. *El fracaso de la revolución industrial en España. 1812-1909*. Barcelona: Ariel, 1978.

NIN, A. *La cuestión nacional en el Estado español*. Barcelona: Fontamara, 1979.

NÚÑEZ DE ARCE, G. *Discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce...*, Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1886.

NÚÑEZ SEIXAS, X.M. *Historiographical approaches to nationalism in Spain*. Saarbrücken: Verlag Breitenbach Publishers, 1993.

- "*Historiografía sobre la cuestión nacional en la II República española. Balances y perspectivas.*" Cuadernos republicanos*, núm. 15 [s.ll.], 1993.*

OLABARRI, I. "La cuestión regional en España, 1808-1936". *La España de las Autonomías. Pasado, presente y futuro*. 2 vols. Madrid: Espasa Calpe, 1981.

LOS SANTOS OLIVER, M. de. *La literatura del desastre* [s.ll.], 1907 i ss.

- La literatura del desastre *[Introducció, selecció i notes de G. Mir] 2a. ed. Barcelona: Península, 1974.*

ORTEGA i GASSET, J [Obras completas] 12 vols. Madrid: Alianza-Revista de Occidente, 1983.

ORTI, A. "La intelligentsia liberal y socialista ante la figura y el programa de Costa: costismo y anti-costismo como constantes ideológicas". A: Autors diversos. *El legado de Costa*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1984.

PÉREZ GALDÓS, B. *Episodios nacionales*. Madrid: Alianza-Hernando, 1980.

PI i MARGALL, F. *Las nacionalidades* [s.ll.], 1876.

- Las nacionalidades*. 2a. ed. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1986.*

PIRALA, A. *Historia contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de D. Alfonso XII*. 6 vols. Madrid: Felipe González Rojas editor, 1906-1907.

POSADA, A. *Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1909)* [s.ll.], 1909.

- Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1909). *2a. ed [s.ll.], [s.a.]*
- Escritos municipalistas y de la vida local *[Estudi preliminar i antologia de F.A. Díez González] Madrid: IEAL, 1979.*

PRADOS DE LA ESCOSURA, L. *De imperio a nación. Crecimiento y atraso en España. 1780-1930*. Madrid: Alianza Universidad, 1988.

RINGROSE, D. *España, 1700-1900*. Madrid: Alianza Universidad, 1996.

RIQUER, B. de. "Aproximación al nacionalismo español contemporáneo". *Studia historica*. v. 12 [s.ll.], 1994.

ROCAMORA, J.A. *El nacionalismo ibérico. 1792-1936*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 1994.

SALAÜN, S.; SERRANO, C. *1900 en España*. Madrid: Espasa Calpe, 1991.

SAINZ RODRÍGUEZ, P. *Evolución de las ideas sobre la decadencia española y otros estudios de crítica literaria*. Madrid, Rialp, 1962.

SÁNCHEZ AGESTA, L. *El pensamiento político del despotismo ilustrado*. Sevilla, Universidad de Sevilla, 1979.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, C. *España, un enigma histórico* [s.ll.], 1956.

- España, un enigma histórico*. 8a. ed. Barcelona: Edhasa, 1981.*

SÁNCHEZ ALBORNOZ, N. *La modernización económica de España*. Madrid: Alianza Universidad, 1985.

SÁNCHEZ DE TOCA, J. *Regionalismo, municipalismo y centralización*. Madrid: Reus, 1921.

SARRAILH, J. *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*. Madrid: FCE, 1985.

SERRANO, C. *Final de imperio. España, 1895-1898*. Madrid: Siglo XXI, 1984.

SECO SERRANO, C. *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración*. Madrid: Rialp, 1979.

- Militarismo y civilismo en la España contemporánea*. Madrid: IEE, 1984.*

TATA, R.B. *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*. Madrid: Gredos, 1970.

TOMÁS Y VALIENTE, M. *Manual de historia del derecho español*. Madrid: Tecnos, 1992.

TOMÁS VILLARROYA, J. *Breve historia del constitucionalismo español*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales,

TORTELLÁ, G. *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*. Madrid: Alianza Universidad, 1994.

TUÑÓN DE LARA, M. *Costa y Unamuno en la crisis de fin de siglo*. Madrid: Edicusa, 1974.

- Medio siglo de cultura española. *Madrid: Tecnos, 1970.*

UNAMUNO, M. de [Obras completas] 15 vols. Madrid: Vergara-Aguado, 1958-1964.

VALERA, J. *Historia general de España*. v. 25 [Continuació de l'obra de Modesto Lafuente] Barcelona: Montaner i Simón, 1890.

VALERA, J. *Jovellanos*. Madrid: Alianza Universidad, 1988.

- "*Nación, patria y patriotismo en los orígenes del nacionalismo español*". Studia historica. *v. 12 [s.ll.], 1994.*

VALERA, S. *El problema regional en la II República española*. Madrid: Unión Editorial, 1976.

VALERA ORTEGA, J. "Aftermatch of splendid disaster...". *Journal of contemporary history*. núm. 15 [s.ll.], 1980.

VÁZQUEZ DE MELLA, J. [Obras completas] 29 vols. Madrid: 1931-1935.

VILAR, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. 4 vols. Barcelona: Edicions 62, 1964.

- Hidalgos, amotinados y guerrilleros. Pueblos y poderes en la historia de España. *Barcelona: Crítica, 1982.*

[Autors diversos], *Actas del simposio sobre posibilidades y límites de una historiografía nacional*. Madrid: Sociedad Görres, 1984.

[Autors diversos], *Nation et nationalités en Espagne. XIX-XX siècles*. París, Fondation Singer-Polignac, 1985.

[Autors diversos], *Organización del Estado moderno y contemporáneo en España e Italia* [Pre-actes] Barcelona, 1991.

[Autors diversos], *La comunidad ibérica de naciones*. Buenos Aires: Ekin, 1945.

Traducció: Jordi Palou Massip

QUEBEC, CATALUNYA, ESCÒCIA, IUGOSLÀVIA I L'URSS

PRESENTACIÓ

Andrés Barrera-González
Universidad Complutense de Madrid

He rebut el gratificant encàrrec de presentar les ponències escrites per les persones, col·legues, que vénen de fora i de diverses disciplines. Em proposo de resumir i comentar el contingut de les ponències d'una manera directa. A més, provaré de trobar-hi un fil conductor comú, lligant-les totes d'una manera que tingui sentit. És certament una feina agradable, ja que aquesta és una col·lecció de ponències molt interessants que cobreixen un extens ventall de temes en el més ampli dels marcs espacials. En addició a això, són farcides de suggeriments per a pensar en noves perspectives sobre les qüestions que aquí ens interessen. Naturalment provoquen la comparació, la reflexió, teòrica i política, lliure de les limitacions imposades per allò que tenim massa a prop.

Hi ha dues ponències que tracten d'esdeveniments que van tenir lloc en l'àrea de l'antiga URSS -l'una és d'Alexandr Kozhanovsky i l'altra, de Levon Abrahamian-; unes altres dues analitzen, des de perspectives diferents, els fets que van menar a la dissolució de Iugoslàvia -l'una és de Ranko Bugarski i l'altra, d'Ana Devic- i, finalment, una altra, escrita per Michael Keating, tracta dels nacionalismes no estatals al món occidental, exactament dels del Quebec, Catalunya i Escòcia. És una llàstima que la ponència del doctor Hans-Jürgen Puhle, que havia de cobrir el tema "Nacionalismes no estatals a l'Europa occidental", no hagi estat presentada, finalment.

La ponència de Kozhanovsky rastreja amb una àmplia visió panoràmica la genealogia del "factor ètnic" en la història i en la política actual russes (i soviètiques). Pel que fa a l'imperi rus -el qual abastava dins les seves fronteres una gran diversitat ètnica, cultural i lingüística-, sembla que la política del règim tsarista era d'una negligència cega o d'indiferència. L'etnicitat no era un factor a tenir en compte en el tracte amb la ciutadania, almenys no pas d'una manera oberta i oficial; la religió (pertanyent a la "veritable Església") i el rang o la condició eren més importants. Referent a això, la manera tsarista d'abordar la diversitat ètnica estava en correspondència, en línies generals, amb la d'altres imperis multiètnics, concretament els imperis, veïns i contemporanis, dels Habsburg i l'Otomà. És clar que hom podria dir que

és un tret característic de l'era premoderna, prenacional, que a poc a poc començà a canviar sota la influència dels ideals polítics disseminats després de la Revolució Francesa i sota la influència dels ideals culturals del romanticisme a l'Europa central.

Al llindar d'una altra gran revolució, una nova sensibilitat, tocant a la condició de les diverses "nacions" o "nacionalitats" dins el reialme de l'imperi, començà a consolidar-se en els cercles intel·lectuals, a Rússia. Així, la "qüestió nacional" arribà a ocupar un lloc prominent en els debats polítics i intel·lectuals de l'època, i l'apropiada resolució d'aquesta qüestió es veia com un important pas en la lluita global contra la injustícia i l'opressió tsaristes. Hi havia, és clar, diferents visions quant a la manera de conduir el tema ètnic i de les "nacionalitats". Això no obstant, totes coincidien a donar a la qüestió la major importància en la imminent reorganització de l'estat rus.

A la fi, es va construir un nou estat partint de zero, sota la tutela bolxevic, en les repercussions de la Revolució d'Octubre. Hom donà al nou estat una estructura oficial federal i confederal, concebent la Federació Russa com una "Unió de Nacions Lliures" i la URSS com una "Aliança Voluntària de Pobles Iguals" -tal com Kozhanovsky ens recorda en la seva ponència. Això no obstant, els suprems principis revolucionaris que van rebre una absoluta prioritat foren d'un altre tipus. D'aquesta manera, un sistema incongruent d'acords d'autogovern oficial (fins i tot amb un dret oficial a l'autodeterminació) en els diversos nivells d'una complexa organització piramidal, va coexistir amb unes estructures i unes formes de govern autoritari veritablement rígides i centralitzadores.

Així, etnicitat i nacionalitat van esdevenir en última instància simplement un conjunt d'eines de conveniència en mans d'un govern totalitari, amb unes conseqüències mortals per a tothom qui pertanyia a les categories o grups que en un moment o altre fossin etiquetats com a pobles "deslleials" o "traïdors". Ara, però, no entraré a detallar l'embull de la naturalesa del sistema soviètic: el coneixeu millor que jo! El que aquí ens interessa és comprendre -tal com Kozhanovsky mostra d'una manera convincent en la seva ponència- fins a quin punt l'etnicització de la pràctica governamental i burocràtica soviètica impregnà tot el teixit social i acabà impregnant també el concepte vital de la gent. En paraules del mateix Kozhanovsky: «Al llarg de diverses dècades de poder soviètic s'esdevingué una veritable "etnicització" de l'estat, la societat i la personalitat. La gent es posà a pensar i a comportar-se d'acord amb el "paradigma ètnic", és clar que dins els estrets límits fixats per un règim totalitari.»

Ara bé, quan la totalitat d'aquesta estructura estatal començà a ensorrar-se -bàsicament, sota el seu propi pes, a parer meu-, etnicitat i nacionalitat començaren a destacar amb contundència com a principis mobilitzadors i organitzatius. Fou un complet i perllongat triomf del "paradigma ètnic" -tal com Kozhanovsky mateix afirma. A més, també, en la majoria de les noves repúbliques s'ha aplicat un model bàsicament "germànic" o "ètnic" en la redacció de les constitucions i en la construcció dels marcs legals, com en la majoria dels països de l'Europa occidental després de la caiguda del mur de Berlín.

El col·lapse de les estructures estatals soviètiques i el descrèdit de la ideologia comunista sota l'impacte de la *glasnost*, i els seus propis fracassos històrics, crearen un extraordinari buit ideològic i de poder que l'etnicitat i el nacionalisme ompliren de seguida. Això no obstant, semblava que aquests factors no jugaven un paper decisiu en l'escomesa dels esdeveniments. Malgrat que és obvi que, un cop l'estat començà a ensorrar-se i a perdre legitimitat, les forces centrífugues alliberades al llarg de les perifèries acceleraren i intensificaren enormement el col·lapse. Per què van passar les coses d'aquella manera i no d'una altra? Podia haver estat diferent? (Ja em perdonareu el sabor retòric d'aquestes frases!) Això, és clar, és una qüestió a debatre i a interpretar. Vegeu, per exemple, les observacions d'Eric Hobsbawm: «Considero l'emergència d'aquests nous estats essencialment com un subproducte de l'afebliment o col·lapse dels estats anteriors i no pas com el producte d'una nova onada de moviments nacionalistes poderosos o de consciència nacional (...) Des del meu punt de vista, s'haurien d'analitzar més aviat com a conseqüències d'una ruptura que no pas com a causes d'aquesta.»[1].

Ara, pel que sembla, me n'he anat una mica del tema, de les dades i l'anàlisi del mateix Kozhanovsky, per infondre d'una manera subreptícia les meves pròpies interpretacions de la qüestió, i les del gran historiador Eric Hobsbawm, que sempre trobo sagaces. De totes maneres, sóc del parer que aquí hi ha un tema que mereix una consideració més minuciosa. Permeteu-me que el formuli d'aquesta manera: ¿l'etnicitat i els moviments nacionalistes al llarg de la perifèria de la URSS, van ser factors decisius del col·lapse soviètic?, ¿van constituir aquests factors una força autònoma prou poderosa, per si sols, per a causar l'esmentada caiguda?, ¿van plantar, per mitjà de l'etnicització a ultrança del govern i de l'esfera pública, els qui tenien el poder de l'estat soviètic, les llavors de llur pròpia destrucció? Em sembla que hem de fer atenció a la cronologia dels esdeveniments i sospesar amb cura l'evidència de què disposem per a poder donar una resposta satisfactòria a aquest enigma històric, sociològic i político-lògic extremament interessant.

Les ponències sobre el cas iugoslau, d'Ana Devic i de Ranko Bugarski, ens proporcionaran una minestra addicional per a reflexionar sobre aquestes qüestions, tal com podrem comprovar. Encara que és poc probable que ensopeguem amb la resposta final en aquesta indagació. Això no obstant, l'esforç per un rigorós intent d'explicar les coses produirà sens dubte una bona collita de coneixements científics sobre aquests fets transcendentals, com també importants idees sobre la naturalesa de fenòmens com ara el nacionalisme i l'etnicitat, que aquí són l'essència de les nostres preocupacions. Sigui quin sigui el cas, pel que fa a relacions causals com ara les comentades més amunt, ningú no pot desestimar seriosament el nacionalisme com a força determinant en els esdeveniments de l'espai postsoviètic.

[1] Eric Hobsbawm, "Nation, State, Ethnicity, Religion: Transformations of Identity"; dins Beramendi, Máiz, Núñez (eds.), *Nationalism in Europe. Past and Present*, Universidad de Santiago de Compostel·la, 1994.

Donarem un cop d'ull diferent a les coses, per mitjà dels ulls i les paraules d'Abrahamian, des d'una perifèria molt significativa, la de les tres noves repúbliques de la Transcaucàsia: Geòrgia, Armènia i Azerbaidjan.

El meu col·lega antropòleg Levon Abrahamian ens ha obsequiat amb un fascinant informe etnogràfic, ple de suggeriments i perspicàcia. També és escrit amb un refrescant pessic de salt, un sentit de l'humor dolç i amarg que reverbera al fons -on hom pot apreciar la distanciació de l'artista, i de l'antropòleg-, cosa no pas fàcil, tenint en compte els tràgics esdeveniments de què parla. Aquesta ponència faria les delícies, n'estic segur, de les persones erudites i prominents en l'estudi del nacionalisme com ara Benedict Anderson. És un assaig brillant sobre els usos de la història i la mitologia en la política i l'encalç del poder, en la recerca de la identitat, i sobre el poder dels símbols.

La ponència consisteix en sis curts capítols, que descriuen sis estratègies per mitjà de les quals es persegueix la identitat i la construcció de la nació. En el procés de construir un aparell estatal *ex novo*, en totes tres repúbliques s'ha sentit una imperiosa necessitat de recobrar l'antiga i negligida "història nacional". És una recerca d'identitat i legitimitat en un ambient d'incertesa. Encara que aquest esforç per tornar a inventar la història es posa sovint al servei d'uns usos més prosaics, com ara establir la legitimitat d'unes reivindicacions específiques sobre un territori. Així, els qui Abrahamian anomena "historiadors patriòtics" tenen un paper clau a l'hora d'establir els drets de noves nacions-estats a la Transcaucàsia -aquí com en qualsevol altra part en similars circumstàncies. En aquest context particular, però, les persones que anomenem "historiadors patriòtics" continuen, d'alguna manera, una tradició de constants i evidents manipulacions de la història, ben establerta ja durant l'era de la Unió Soviètica: "un país amb un passat imprevisible", segons l'apròcrifa dita, o això ens fa saber Abrahamian!

A cadascuna de les repúbliques se segueixen esquemes diferents a l'hora de dur a terme la recreació de la història antiga, i l'autor elabora un nombre de tipus ideals per a modelar aquests processos. Algunes reivindicacions irredemptistes -que podrien constrènyer d'una manera decisiva les relacions entre aquestes repúbliques i llurs veïns- sorgeixen també d'unes interpretacions de la història de la regió oposades o paral·leles. Al principi fou la Paraula! Com demiürgs, els ideòlegs nacionalistes i els líders polítics saben, o intueixen, que donar nom a una cosa fa que existeixi. Encara més, doneu-li nom i serà vostra! Abrahamian ens dóna molts exemples que il·lustren la importància de les estratègies simbòliques i ritualistes en la conjuntura històrica en què aquestes noves repúbliques es troben. D'una manera convincent, ell argumenta: «La lluita per l'autonomia i la independència fou primerament expressada, i finalment legitimada, només pel (descobriment d'un) nou nom (com a materialització de llurs ideals).»

Aquestes estratègies i pautes de recreació històrica i genealògica són impugnades, a llur torn, quan unes unitats més petites dins les repúbliques acabades d'establir reivindiquen la seva pròpia autonomia o independència. Així, pel que fa a la guerra per

l'enclavament de Nagorno-Karabakh, l'autor argumenta: «El problema dels orígens ètnics de la població de Karabakh és el punt crucial de la disputa (...) De fet, aquest és un punt en què les persones versades en història van contribuir molt al conflicte, si no el van crear.» Sembla, a partir de contundents observacions com ara aquestes, que Abrahamian està disposat a atorgar al món acadèmic i intel·lectual un considerable poder a l'hora de determinar el curs exacte de la història. Però encara en tornarem a parlar comentant la ponència d'Ana Devic i el paper de la *intel·lectualitat* en l'inici dels conflicte dels Balcans.

Abrahamian tanca la seva ponència amb una discussió molt suggeridora sobre patrons recurrents de manipulació del temps a la regió, en l'era postsoviètica. L'autor ens demana que fem atenció al sorprenent fet que la majoria dels parlaments i governs de les noves repúbliques de l'antiga URSS han aprovat resolucions per tal de provar d'eliminar dels llibres d'història el període soviètic. Aquesta supressió de períodes de la història nacional indesitjables, argumenta Abrahamian, evocant les interpretacions fetes per un col·lega acadèmic, «s'ajusta a la semàntica dels móns possibles». Hom pot recordar de la mateixa manera les sagaces observacions fetes per Ernest Renan sobre el caràcter selectiu de la memòria històrica i sobre la importància d'oblidar (tant com de recordar) a l'hora de construir una identitat nacional dignificada. Fins aquí m'he estès sobre una ponència plena de perspicàcia antropològica en analitzar un període turmentós i agònic de la vida en aquesta part del món.

La ponència d'Ana Devic té un caràcter força diferent. L'autora és una jove sociòloga amb una inclinació a l'empirisme i a l'explicació "àrdua", en comptes d'una aproximació interpretativa o fenomenològica més suau. S'ha imposat la tasca de desembullar les causes de la dissolució de Iugoslàvia, els sanguinaris esdeveniments consegüents i el paper fet per les ideologies nacionalistes en tot el procés. Comença la seva ponència fent una valoració crítica de les dues aproximacions, la "primordialista" o psicocultural (és a dir, essencialista) i la que ella anomena aproximació funcionalista (és a dir, modernització i teories neomarxistes) al nacionalisme. L'autora descarta la primera a causa del mer anacronisme d'aquesta aproximació en postular que l'etnicitat és la força motriu darrere el comportament grupal o individual, i també la darrera, perquè les explicacions proposades són massa genèriques (teoria de la modernització), o per l'esquematisme i el seu dogmatisme (teories neomarxistes). Així, en fer referència a les anàlisis de Tom Nairn i de Sabrina Ramet sobre la crisi iugoslava, Ana Devic observa irònicament: «(Tots dos) sucumbeixen a les visions de l'etnonacionalisme com un projecte polític de les masses cercadores de justícia.» Per contra, ella proposa de prendre una "tercera via" o aproximació, entre estructura i cultura, considerant el nacionalisme com «una resposta ideològica dels segments autoritzats de la societat a diverses amenaces que cauen sobre llur legitimitat i estabilitat política». Això és, un afer d'una elit, en comptes d'un afer de les masses, però aquest és un punt qüestionable.

Ana Devic acaba el seu assaig amb una discussió extremament interessant i detallada sobre el paper de la *intel·lectualitat* en l'inici del conflicte dels Balcans. Redueix d'una

manera contundent la capacitat del món acadèmic i intel·lectual a l'hora d'influir en el curs dels esdeveniments, cosa que contrasta amb les observacions d'Abrahamian sobre el tema: «Jo argüiria que és impossible de provar que la reeixida mobilització etnonacionalista de les "masses" iugoslaves és un producte de la virulenta retòrica de la seva intel·lectualitat.» Això també contrasta amb algunes observacions fetes per Ranko Bugarski -en un estil més aviat fatalista-, especialment quan aquest afirma que d'alguna manera la guerra va començar a Iugoslàvia com una guerra dialèctica. Cito Bugarski: «Fins i tot es podria afirmar que la desintegració de Iugoslàvia (incloent-hi la cronologia del procés) feia temps que havia estat escrita en les cartes lingüístiques.» Això no obstant, sóc del parer que el contrast entre aquestes dues interpretacions és només aparent; pot ser que tan sols sigui una qüestió d'èmfasi i d'estil metafòric. Efectivament, cap al final de la seva ponència, Bugarski afirma, a tall de conclusió: «(El futur) serà determinat més per l'evolució política que no pas per la llengua mateixa, la qual jugarà, com abans, un paper auxiliar però no pas decisiu (...) En tot això la llengua fou, alhora, un instrument de primer ordre i, en alguns aspectes, una víctima secundària dels nacionalismes combatents que l'havien manipulada hàbilment.»

Igualment, Ana Devic discrimina en la seva aproximació: «La suposadament sòlida relació entre el discurs de la intel·lectualitat i la mobilització de les "masses" s'ha de tornar a examinar confrontant-la amb el rerefons de l'"afinitat electiva" entre els interessos de les elits polítiques i les aspiracions d'estatus de la intel·lectualitat i d'altres productors de coneixement.» Ana Devic busca dades "àrdues" i explicacions sociològiques -com ja he dit abans. Així, per ella, la clau és comprendre els processos de la mobilització, no solament al capdamunt, sinó també a la base. En sintonia amb una de les contribucions d'Anthony Oberschall, Devic afavoreix l'observació dels processos de la "micromobilització", és a dir, la mobilització als nivells locals, populars. Un factor molt important a tenir en compte per a entendre la crisi iugoslava és els nivells de desocupació i de subocupació assolits en la dècada dels anys vuitanta. Ana Devic argumenta que hom pot mostrar empíricament com tota mena de grups paramilitars serbis -i a Croàcia i a Bòsnia, "ferotges combatents" i grups de "voluntaris"- foren reclutats en aquests sectors socials.

Un factor important per si sol, el constitueix les reaccions d'acomodar les elits polítiques (això és, les burocràcies de la Lliga de Comunistes) a les successives derrotes del sistema d'autogestió i de les polítiques econòmiques del govern. Així, hom pot distingir tres fases o etapes diferents en l'evolució del sistema polític iugoslau: federal, republicana i etnopopulista -que foren reflectides en successives reformes constitucionals. Quan el model federal fallà, provaren el model republicà. Ara bé, aquesta fou una reforma duta a terme des de dalt cap a baix i en el context d'un règim no democràtic de partit únic. Això no obstant, el procés va donar com a resultat la fragmentació de les estructures estatals en vuit burocràcies diferents (i en competència), sostenint tot el poder en cadascuna de les repúbliques i regions autònomes constituents. Així, «la reforma de 1965 no fou *de facto* igual a pluralisme i descentralització del poder polític (...) malgrat

que indubtablement donà com a resultat un nou consens anticentralista» (Sekelj, citat per l'autora). El procés d'adaptació administrativa i política va culminar amb la redacció d'una nova constitució, l'any 1974, que algunes persones erudites consideren una important causa per si mateixa de la dissolució de la Federació Iugoslava (Dimitrijevic, 1992[2]). Probablement, seria millor prendre-ho com una indicació, o un símptoma, del que passava en els nivells superiors de les burocràcies de l'estat i del partit; això és, la progressiva condensació del poder polític en el nivell de les repúbliques constituents i la ferotge competència entre les diferents burocràcies o "politocràcies" del partit. Però, un cop més, aquesta és una qüestió de la qual s'ha d'ocupar detalladament la historiografia política, i que nosaltres hem de discutir!

Sigui quin sigui el cas, la mort del dictador Tito -(l'única persona, sembla, capaç de mantenir sota control les faccions oposades dins la LC), que va coincidir amb una crisi econòmica creixent, la fallida de les finances estatals i la desacreditació de les ideologies comunistes, en una escala més global- va accelerar la transformació del nacionalisme republicà en nacionalismes etnopopulistes. Iugoslàvia és un cas més -anàleg a altres de l'Europa de l'est i de l'antiga URSS- en què hom veu que el nacionalisme (d'una varietat "ètnica específica") omple ràpidament el buit ideològic i de poder creat pel col·lapse d'un règim ideològic, polític i econòmic global, és a dir, el comunisme. En aquest context els individus i les faccions polítiques fan el seu joc.

Així, doncs, on és la intel·lectualitat en aquest escenari? M'agradaria entrar en detalls, discutint aquest tema tan extremament apassionant, però em temo que la meva presentació ja ha ocupat una part excessiva del vostre temps. A més, res no substitueix l'anàlisi de la ponència d'Ana Devic; espero que hàgiu tingut l'oportunitat de llegir-la. Una citació de l'autora, en un to més aviat weberià, em servirà per a acabar: «És el moment de posar tothom en guàrdia contra l'acceptació, sense sentit crític, de la imatge de la intel·lectualitat com a "servidora" de les elits polítiques, o com a "avantguarda" de les respectives nacions. Hi havia diferències significatives entre els interessos i les aspiracions de les elits i la intel·lectualitat iugoslaves, i entre la intel·lectualitat i les "masses" (...) Les elits regionals iugoslaves van cooptar només aquells aspectes d'aquesta producció de coneixement que esqueia a llurs agendes de construcció de les nacions-estats separades, com també a llur tria d'estratègies per a aconseguir aquests objectius.» I una observació més aviat lapidària li serveix per a cloure la ponència: «Així acaba una altra partida de l'efímera significació política de la intel·lectualitat.»

Les opinions de Ranko Bugarski sobre la crisi iugoslava es corresponen en línies generals amb les que manté Ana Devic, malgrat que són articulades en un assaig d'estil més

[2] Vojin Dimitrijevic, *The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism*, Florència, EUI Working Paper RSC # 94/9, 1994.

lliure, despullat de crítica. Així, trobem aquesta observació seva: «Les elits polítiques, en llur esforç per mantenir poder i privilegis, prengueren l'única força prou forta per a mobilitzar llur desil·lusionada ciutadania: el nacionalisme.» I es pot dir el mateix pel que fa a la llengua quan es fa servir com un marcador d'identitat, en comptes d'usar-la només com un mitjà de comunicació: «Els ascendents nacionalismes ètnics engendraven disputes lingüístiques que servien per a tapar aspiracions polítiques i conflictes socials profundament arrelats, i la llengua era invocada de tant en tant com a camp de proves per a les relacions de poder polític.» La ponència de Bugarski és un apassionant al·legat, venint d'un filòleg professional, contra l'ús de la llengua amb propòsits polítics, és a dir, com a disfressa per a competir pel poder.

Com a ciutadà compromès amb la societat civil, Bugarski està preocupat pels abusos retòrics de la llengua (això és, la llengua com a discurs) en la preparació del terreny per al conflicte. I cito: «Únicament per mitjà d'un perllongat i pervers abús de la llengua al servei de la propaganda i de la guerra es podia generar una quantitat prou gran d'odi interètnic per a fer que els qui havien estat tradicionalment bons veïns -sovint membres d'una mateixa família ètnicament mixta!- es volguessin escanyar els uns als altres. Després d'un llarg bombardeig d'aquesta mena d'hostilitats verbals semblava més fàcil agafar les armes i començar a matar els membres d'altres grups ètnics, que havien estat presentats com una amenaça per a la pròpia supervivència i maleïts degudament per satànics.» Els règims totalitaris de tota mena han estat mestres en l'ús del discurs en propaganda, i especialment del "discurs de l'odi" dirigit contra minories "insatisfetes" i dissidents en general. Encara més, Bugarski emfatitza -com també Levon Abrahamian, abans- el poder de la paraula per a modelar les nostres percepcions del món exterior, determinant així, d'alguna manera, els esdeveniments: «La llengua, de la qual normalment es pensa que reflecteix la realitat, també pot anticipar els esdeveniments de la vida real evocant i verbalitzant les imatges de les coses esdevenidores (...) Hom podria dir que les guerres iugoslaves foren imaginades fins a l'existència per mitjà de la llengua (... I) a mesura que la guerra s'eternitzava, aquests fantasmes del passat -tendenciosament invocats pels rossins polítics- es tornaren gradualment homes de carn i ossos.»

En aquest punt, una bona part de l'audiència potser es comença a trobar una mica incòmoda, perquè, hom pot protestar, en triar d'analitzar unes expressions d'acció nacionalista històriques i específiques, amb derivacions dramàtiques: ¿Que potser no fem sinó explicar només una part de la història? ¿Que potser el nacionalisme no va jugar un paper decisiu provocant la modernitat amb tots els aspectes positius i els avenços revolucionaris d'aquesta, això és: democratització, ciutadania, industrialització, educació massiva, igualtat davant la llei, etc.? ¿Que potser les ideologies i els moviments nacionalistes no han contribuït a la lluita contra l'opressió i la injustícia, contra l'explotació colonial i tota mena de subordinació política i ètnica? Encara més, ¿tot el que hi ha en l'anhel d'identitat i de pertinença, observat arreu del món, és una cosa negativa?, una trampa farcida de perills? Què és el nacionalisme, al capdavall? Més tard, en aquest taller tindrem l'oportunitat de posar més esment en aquests eterns enigmes conceptuals i teòrics.

És clar que ja hi ha la ben establerta distinció entre els nacionalismes ètnic i cívic. El darrer se suposa que condensa totes les coses bones de la vida; el primer, la major part de les implicacions negatives. Això no obstant, tothom està d'acord que aquests són tipus ideals -potser tenen algun valor heurístic- que ens ajuden a comprendre els casos històrics concrets. Doncs, bé, aquests són els axiomes de què parteix Michael Keating, posant esment en tres casos ben definits de nacionalisme minoritari no estatal, és a dir, els casos de Quebec, Catalunya i Escòcia. Aquest investigador reivindica d'una manera contundent el caràcter cívic d'aquests tres nacionalismes i llur impuls modernitzador bàsic.

Michael Keating comença la seva ponència discutint alguns conceptes bàsics que han de tenir algun valor heurístic en l'estudi d'uns fenòmens força evasius, com ara: nació, grup ètnic, estat, identitat (de les varietats "nacional" i "ètnica"). L'autor discuteix -com he dit més amunt- dos tipus de projecte nacionalista -és a dir, l'ètnic i el cívic-, que anomena "continental" o "germànic" i "liberal". El darrer -argumenta Keating- «pot tenir potencialment un suport de base més àmplia, perquè no exclou ningú. El primer té una crida emocional més forta» (que, hom podria afegir-hi, fa que potencialment sigui un factor de mobilització més poderós).

Keating s'imposa la tasca d'oposar dues suposicions comunes, que ell creu basades en mers prejudicis. En primer lloc, la suposició que els nacionalismes minoritaris són "primitius" o arcaics -Hobsbawm *dixit*!- mentre que els de les nacions grans són progressius i moderns. La segona suposició infundada, des del seu punt de vista, és que els programes nacionalistes han de menar necessàriament a l'establiment d'un estat independent, cosa que implicaria, incidentalment, desafiar una definició de nacionalisme clàssica -això és, la de Gellner- com a ideologia i moviment polític dirigit a fornir una nació amb un aparell estatal independent i propi. La proposta de Keating -que té un pes teòric i metodològic evident- és que hi ha nous projectes nacionalistes minoritaris que, en el context dels processos globalitzadors i de la ràpida erosió dels fonaments dels estats ben establerts, poden tenir un caràcter progressiu i fer una funció modernitzadora. Aquests nacionalismes minoritaris constituirien, d'alguna manera, moviments polítics de la "tercera via", ocupant una mena de zona intermèdia entre projectes extremament individualistes-neoliberals i un retorn al comunitarisme o política de la identitat, ja que un estrany sentit d'identitat col·lectiva pot servir per a fomentar uns nivells més alts de solidaritat social, incrementar la cohesió social i, fins i tot, els processos de producció! Respecte d'això, l'autor està a favor de fomentar les "identitats territorials, fonamentades en cultures distintives però obertes".

Keating veu aquests tipus de nacionalisme -tal com els hem definit més amunt-, a la recerca de «noves formes d'autonomia i d'autodeterminació, que eludeixen les categories tradicionals de sobirania, de federalisme i d'autonomia regional». Després passa, ben armat amb aquestes eines heurístiques, a posar carn empírica al damunt d'aquest esquelet teòric, proporcionant dades sobre diversos aspectes de les tasques de construir una nació (¿enca-

ra puc fer servir aquest concepte més aviat matusser, aquí?!) que es duen a terme al Quebec, a Catalunya i a Escòcia.

Per la meva part acabo aquí el paper de *rapporteur* d'aquesta col·lecció de ponències tan suggeridores! Ara és el torn de la discussió oberta i lliure, amb la cooperació de tota la concurrència d'aquest taller. Gràcies.

NACIONS MINORITÀRIES EN EL NOU ORDRE MUNDIAL

Quebec, Catalunya i Escòcia

Michael Keating
University of Western Ontario

Voldria expressar el meu agraïment a l'Institut Nobel de Noruega, on vaig escriure aquest assaig durant la meva estada com a investigador visitant l'any 1996.

Nacions, etnicitat i estats

En les obres científiques sobre el nacionalisme hi ha una tendència a confondre tres idees: la nació, el grup ètnic i l'estat. És a dir, el nacionalisme és sovint definit com a projecte per part de les elits d'un grup ètnic per establir un estat, i l'estat-nació prototípic existeix exclusivament allà on aquests tres criteris coincideixen. La tesi d'aquest assaig és que els tres conceptes són en si mateixos difícils de definir, que les seves connexions són contingents i que la seva significació està canviant en el món actual. Assistim a un procés de reconfiguració de l'espai polític, ara que noves formes d'acció i nous tipus d'identitat fan front a l'ordre polític i al model d'estat llegat pel segle XIX. Els nous moviments polítics i socials que resulten d'aquesta confrontació busquen nous tipus d'acció col·lectiva davant les tendències desintegradores de l'estat contemporani i del mercat. Aquests moviments serien en alguns casos benèfics, democràtics i progressistes, mentre que en altres casos representen una reincidència del tribalisme i un abandonament dels beneficis del segle de les Llums i de la democràcia liberal. Pel que fa a això, comparteixen el dilema del nacionalisme tradicional de l'estat.

Des del segle XIX, i sobretot des dels anys seixanta, hi ha una controvèrsia sobre la naturalesa de l'etnicitat i la seva afinitat amb el principi de la nacionalitat. D'una banda hi ha aquells que insisteixen que la identitat ètnica és una característica atribuïble; alguns fins i tot insisteixen que és primordial i que no es pot canviar, almenys a curt termini. D'altra banda, altres creuen que aquesta identitat es construeix socialment, d'una manera determinada pel context i per les necessitats polítiques i socials de la gent en qüestió. Així, per exemple, el terme *Hispanic* va ser inventat no fa gaire per referir-se als nord-americans

d'origen sud-americà i centreamericà; no té sentit fora d'aquest context espacial i temporal. El terme bosniomusulmà va ser inventat com a identitat ètnica cap a la meitat del segle XX, quan va ser necessari distingir aquest grup dels seus veïns expansionistes (Ivanov, 1996). Hi ha molts altres exemples per demostrar que la majoria de les identitats ètniques són mal·leables, dependents del context i instrumentalitzades, emprades per presentar reivindicacions específiques i per rebutjar-ne d'altres.

L'afinitat entre etnicitat i nacionalisme també és discutible. Alguns donen a tots dos termes el mateix sentit. Altres reconeixen que hi ha una distinció, però insisteixen que cada nació s'ha construït necessàriament des d'un grup ètnic específic (el nucli), de vegades amb l'afegit d'altres grups més perifèrics (Smith, 1986). Potser es tracta d'una controvèrsia semàntica. Si cada grup amb aspiracions nacionals es defineix com a ètnic, aleshores hi ha una identitat tautològica entre tots dos termes. Connor (1978), per exemple, reconeix que el terme *etnicitat* s'aplica habitualment a diferents tipus de grups socials, però en les seves obres insisteix a limitar-lo a nacions, o almenys a nacions potencials. No obstant això, si els termes s'empren en els seus sentits habituals, llavors coincideixen en algunes circumstàncies i no en altres. Per exemple, normalment es reconeix que els celtes constitueixen un grup ètnic, però no són una nació; al contrari, es fonen amb altres grups ètnics per formar les nacions d'Escòcia, Irlanda, Gal·les, Bretanya i Galícia. Als estats Units es fa una distinció entre nacionalitat i etnicitat amb l'ús del guionet (*Irish-Americans*, etc.), de manera que una identitat nacional molt forta coexisteix amb distincions ètniques dins de la nació. Quan Connor (1978) insisteix que hi ha pocs estats-nació al món, en realitat vol dir que poques nacions són homogènies en matèria d'etnicitat.

Una solució al problema és reconèixer dos tipus ideals d'identitat nacional i, en conseqüència, de projecte nacionalista: el tipus ètnic i el tipus cívic (Greenfeld, 1992; Smith, 1992; Keating, 1996). Els termes varien, però aquesta distinció es correspon amb la distinció entre el concepte continental o alemany i el concepte liberal de nació (Kohn, 1944; Snyder, 1954); entre el cultural i el polític (De Blas, 1994), i entre el voluntarista i l'organicista (Renaut, 1991). La diferència entre tots dos conceptes té a veure amb els criteris de pertànyer a la nació i amb les bases de la legitimitat de les aspiracions nacionalistes. El concepte ètnic insisteix que només pertanyen a la nació aquells que tenen les característiques atribuïbles necessàries, mentre que el concepte cívic insisteix que l'adhesió a la nació pot ser voluntària, mitjançant l'acceptació dels valors cívics.

El nacionalisme cívic és una empresa col·lectiva basada en valors i institucions comuns, en un sistema d'interacció social i en records històrics compartits. Hem d'insistir que aquests records històrics no són propietat d'un grup ètnic amb un mite d'ascendència comuna, sinó que són de tota la societat, de manera que els immigrants poden adoptar aquesta història com a pròpia. En el concepte cívic, la nació es fonamenta en una comunitat territorial; en el concepte ètnic, en canvi, la nació és definida per una frontera social entre grups que sovint comparteixen un mateix territori, i per aquesta raó el nacionalisme ètnic s'acomoda difícilment al principi de l'estat territorial. No vull dir que qualsevol territori pugui servir de base per a

una nació cívica; hi cal un sistema d'interacció social, amb valors comuns i un sentit d'identitat. Les nacions cíviques es distingeixen de les nacions ètniques també quan funcionen com a *societats globals*. És a dir, una nació cívica conté en ella mateixa una diversitat de grups socials en competència, com també un sistema de regulació social per resoldre aquesta competència i distribuir els recursos econòmics i socials. Un grup ètnic, per contra, es defineix en competència amb altres grups; és una *societat parcial*.

La qüestió dels valors fonamentals de la nació cívica és molt difícil. És evident que una societat sense valors comuns no és una nació sinó una massa d'individus o de grups sense una base per a la solidaritat, els drets de ciutadania comuna o la legitimitat. Però una societat amb valors massa restrictius pot efectivament excloure minories o individus; en aquests casos, els valors fins i tot poden servir com a indicadors d'identitat ètnica.[1] El nacionalisme cívic se sol basar en valors universals. Breuilly (1985, pàg. 60) insisteix que és impossible fonamentar una doctrina nacionalista en aquests valors universals, citant l'exemple de la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (document fonamental del nacionalisme revolucionari francès): "La nació era la suma dels ciutadans, els drets dels quals es basaven en la seva humanitat comuna. França va ser simplement el lloc en què aquests principis universals d'humanitat van ser proclamats i posats en pràctica per primera vegada". Però els drets precisen d'un marc institucional i social per tal de realitzar-se, i a França aquest marc va ser proporcionat per l'estat-nació. D'una manera semblant, els valors nord-americans (els celebrats *American values*) es basen en principis universals. Kedourie (1966, pàg. 131-133), en la seva celebrada polèmica antinacionalista, també va descartar la possibilitat d'un nacionalisme universal i específicament la teoria liberal del nacionalisme, perquè pensadors liberals i *whigs* com ara J.S. Mill i lord Acton van acceptar la possibilitat i fins i tot la conveniència dels estats multinacionals. Es tracta aquí, una altra vegada, d'un problema de terminologia. En termes moderns, Acton (1949) volia dir que un estat pot ser multiètnic, amb una diversitat de grups atribuïbles, però al mateix temps també es pot constituir com una nació i una societat civil, amb institucions comunes. En parlar de "dues perspectives de la nacionalitat... connectades únicament pel nom", es va referir a la mateixa distinció que hem fet aquí.

Cal insistir que el nacionalisme cívic i el nacionalisme ètnic són tipus ideals i no descripcions de moviments particulars. Al mateix temps, són conceptes normatius, utilitzats com a criteris d'avaluació de moviments socials, de programes polítics i de decisions governamentals. La majoria dels moviments nacionalistes contenen elements de tots dos tipus als seus orígens i empren tots dos tipus d'arguments en la seva propaganda electoral. El nacionalisme cívic té una base de suport més gran, ja que no exclou ningú, però no té la força emotiva del nacionalisme ètnic. Els líders de moviments fonamentalment ètnics solen emprar el llenguatge del nacionalisme cívic a l'exterior,

[1] Pensem en les controvèrsies sobre el fet de portar símbols islàmics a les escoles seculars de França i el Quebec.

per donar legitimitat internacional als seus projectes; en altres casos, els líders inventen identitats ètniques com a mecanisme de mobilització política, com als primers anys de la Lliga Llombarda a Itàlia.

Si, entre els especialistes en nacionalisme, molts accepten que els nacionalismes dels grans estats, construïts per consolidació i integració, tenen característiques cíviques, hi ha encara una tendència a insistir que qualsevol nacionalisme minoritari és, per definició, ètnic. Sovint aquesta actitud és el producte d'un xovinisme metropolità, o d'un nacionalisme implícit per part dels mateixos especialistes. En altres casos, és el producte de les idees decimonòniques -tant liberals com marxistes- del progrés, reforçades per les teories difusionistes de l'època de la postguerra, amb la seva presumpció que els nacionalismes minoritaris són primitius, mentre que els de les grans nacions són progressius (Hobsbawm, 1992 mostra aquesta actitud). Al meu parer, aquesta actitud no és sinó un prejudici, i no hi ha cap raó teòrica o pràctica per la qual els nacionalismes minoritaris no puguin ser cívics.

Una altra presumpció que hi ha a moltes de les obres sobre el nacionalisme és que el programa nacionalista aspira necessàriament a l'establiment d'un estat. Si per estat hom vol dir el model d'estat sobirà dels segles XIX i XX, aleshores el nacionalisme és un fenomen històricament específic, i Hobsbawm (1990) té raó quan el limita al període que va del darrer quart del segle XVIII al 1990. Desgraciadament, aquest període exclou expressions històriques de doctrina nacionalista com la Declaració d'Abroath (Escòcia, 1320) o bé la propaganda nacionalista a les obres de Shakespeare, a més dels moviments nacionalistes minoritaris de l'Europa contemporània. Si, per contra, volem parlar d'aquestes declaracions i moviments com a exemples de nacionalisme, cal separar el concepte de nacionalisme de l'estat sobirà i considerar-lo com un principi d'autodeterminació que s'aplica en circumstàncies i marcs institucionals diversos; l'estat clàssic no és sinó un d'aquests. Com que l'estat va canviant en les seves formes i en les seves funcions, la doctrina i l'estratègia nacionalistes també es van adaptant.

L'estat-nació

A l'estat-nació del segle XX coincideixen una sèrie de marcs per a l'ordre social, econòmic i polític. Estableix les bases per a la identitat. Inclou (almenys en el passat) una unitat econòmica, amb una dinàmica interna i una frontera externa. És un sistema per a la producció de polítiques públiques, amb una capacitat de mobilització social per assolir fins polítics. Conté una societat civil distintiva, amb grups definits per criteris nacionals, institucions i sistemes per a la representació d'interessos. En la seva versió liberal i democràtica, proporciona un sistema de representació, responsabilitat governamental i legitimació. Té competències importants en la seguretat interna i externa, la gestió de l'economia, el benestar social i la cultura. Aquestes competències no constitueixen un ventall de característiques diverses, sinó un conjunt que es reforça

mútuament. La identitat nacional dóna una base per a la solidaritat i l'estat de benestar. Dins de l'arena nacional, és possible el compromís entre la competitivitat econòmica i la solidaritat social. La identitat nacional compartida crea el sentiment d'interès comú, un requisit essencial per a la gestió de conflictes socials, ètnics, religiosos o regionals, mitjançant sistemes de negociació corporativista o de consorci. En el món actual, però, aquests subsistemes d'acció són cada cop més diversos i separats. L'estat es veu amenaçat a tres nivells diferents: pel damunt, com a resultat de la mundialització i de la integració supranacional; per sota, com a conseqüència dels nous moviments territorials, i lateralment, per l'avanç del mercat i de la societat civil. Per tant, la sobirania, en el seu sentit tradicional, es troba qüestionada (Camilleri i Falk, 1991).

La seguretat externa a la regió de l'Atlàntic Nord va ser col·lectivitzada després de la segona guerra mundial sota l'hegemonia nord-americana. Tot i que la seguretat interna continua essent una prerrogativa de l'estat, cada cop està més internacionalitzada a causa de fenòmens com l'obertura de fronteres i la preocupació pel terrorisme i el narcotràfic. La capacitat de l'estat en matèria de gestió econòmica resulta perjudicada per la mundialització, la integració dels circuits del capital, els règims de lliure comerç i l'ascens de l'empresa multinacional (Schmidt, 1995). Al mateix temps, hi ha proves abundants que el procés de reestructuració econòmica es comprèn millor com un procés localitzat, dins el context de forces mundials (Ströhr, 1990; Dunford i Kafkalis, 1992). Lateralment, el paper de l'estat en la gestió de l'economia resulta erosionat per la privatització i per la puixança de la ideologia neoliberal. L'estat de benestar encara és una responsabilitat prioritària de l'estat-nació, però les necessitats de la competència internacional redueixen la seva capacitat de sostenir els compromisos socials del passat. Les cultures nacionals són amenaçades alhora per la cultura mundial (o potser per l'hegemonia cultural nord-americana) i pel renaixement de les cultures minoritàries i regionals. Quant a les institucions, els estats occidentals han transferit competències a instàncies supranacionals (sobretot els estats de la Unió Europea) i, al mateix temps, s'han descentralitzat i han transferit competències a governs regionals i locals. L'excepció més gran la constitueix el Regne Unit, que ha descentralitzat competències al mercat o al sector privat. En aquesta nova configuració estatal, les polítiques públiques són produïdes no per institucions estatals sinó per xarxes que s'estenen a través dels sectors públics i privats, i a través de les fronteres estatals.

Seria un error presentar aquesta perspectiva com una cosa totalment nova, o contrastar-la amb un estat mític de l'era clàssica que monopolitzava l'autoritat i internalitzava el procés polític. Aquestes tendències a la diferenciació sempre han estat presents, però són d'una importància creixent a l'època contemporània, i afecten més greument aquells estats que en el passat han tendit a centralitzar i a monopolitzar l'autoritat. En una perspectiva històrica més àmplia, representen en alguns aspectes un retorn a l'època anterior, abans de l'aparició de l'estat modern, una època caracteritzada per sistemes d'autoritat que coincideixen parcialment en l'espai, amb identitats múltiples i sistemes de poder complexos (Majone, 1995; Tilly, 1990). Des d'un cert punt de vista, aquestes

tendències són positives; permeten una organització més flexible i la recerca de solucions més originals, i descarten les idees absolutistes d'identitat que estan a l'origen de molts conflictes. Però hi ha un altre aspecte; en trencant els vincles entre producció de polítiques públiques, reestructuració econòmica i representació, minen les bases de la democràcia moderna. El resultat és una desil·lusió amb la política democràtica i un risc de desintegració social o d'explosions de descontentament social.

Hi ha variades reaccions intel·lectuals i polítiques a la crisi de l'estat intervencionista. Una reacció consisteix en un individualisme exagerat; és visible en el món intel·lectual amb la popularitat de les teories de l'acció racional i l'elecció pública, i en l'arena política amb l'auge de les doctrines neoliberals. Una segona reacció assumeix la forma de promoció de les polítiques d'identitat (*identity politics*), que també neguen la possibilitat de valors compartits o universals, i insisteix que els interessos dels individus són determinats per les seves identitats atribuïdes. D'alguna manera, aquest pensament es correspon amb les idees postmodernes; en altres casos, adopta la forma d'una política ètnica o racial. Però hi ha una tercera possibilitat en la construcció de noves formes d'identitat i d'acció tant en l'estat com en la societat civil, i un reconeixement dels límits que imposen les condicions actuals, a més de la pluralitat d'aquestes mateixes identitats. En aquest sentit, una forma de recomposició de l'espai públic són els nous moviments territorials i, més específicament, els moviments nacionalistes basats en principis cívics.

Des d'aquesta perspectiva, el nacionalisme minoritari pot representar un procés de recreació de les identitats territorials, i els sistemes d'acció col·lectiva per fer front als problemes de l'època contemporània. En aquest sentit, els nacionalismes, lluny de ser reaccions atàviques o un retorn al tribalisme com pretenen crítics com Hobsbawm (1992) o Dahrendorf (1995), constitueixen mecanismes de modernització, tot i que, com qualsevol moviment nacionalista, empren materials històrics en la construcció de la seva identitat. Més precisament, el nacionalisme pot representar la recerca de la participació popular en la política i la restauració de la responsabilitat en els processos de govern. Busca la cohesió social davant els efectes desintegradors del mercat mundial, i és un mecanisme per afavorir l'acció col·lectiva. Això no vol dir que el nacionalisme sigui una doctrina exclusivament instrumental, com pretenen alguns observadors; té bases històriques i emotives importants. Però pot tenir finalitats instrumentals, i aquest caràcter instrumental explica en bona part l'ascens dels nous nacionalismes als països capitalistes avançats. Tampoc no volem suggerir que tots els moviments nacionalistes tinguin aquestes finalitats constructives; lluny d'això, alguns es basen en criteris de discriminació ètnica i fan més difícil l'acció col·lectiva al nivell de la societat territorial. Hi ha sempre un equilibri que cal mantenir entre la recerca de cohesió social i el manteniment de la pluralitat social i política i la competitivitat econòmica.

Les finalitats que pot servir un nacionalisme minoritari i cívic estan relacionades amb aquestes necessitats. Considerem la qüestió de la competitivitat econòmica en un mercat mundialitzat. Com reconeixen els observadors més perspicaços, el capitalisme no és solament un sistema

individualista, que funciona per la competència acaparadora i el desig universal de consumir. Necessita un capitalista individual o col·lectiu les motivacions del qual no estan orientades al consum, sinó a la inversió i acumulació i al futur. Weber i Tawney fins i tot donen motivacions religioses al capitalista per explicar una conducta que les teories de l'economia de consum no aconsegueixen explicar. També és reconegut per molts observadors que el capitalisme necessita elements de cooperació social, alhora que necessita competència. Per exemple, Albert (1991) i altres han comparat el model de capitalisme anglosaxó, basat en l'especulació a la borsa a curt termini, amb el capitalisme renà, orientat a llarg termini, i han insistit que aquest darrer és alhora més productiu i socialment més benèvol. Altres observadors han arribat a conclusions semblants estudiant el procés de desenvolupament econòmic a nivell local i regional. Han redescobert els conceptes de districtes industrials i de cultures cíviques que mantenen la cooperació social per normes comunitàries, i així resolen problemes d'acció col·lectiva, però no obstaculitzen la competència en el mercat (Amin i Thrift, 1994; Putnam, 1993; Harrison, 1992).

La identitat col·lectiva pot també sostenir la solidaritat social, amenaçada pels efectes del mercat mundial i per un sistema de competència econòmica que distribueix les competències de manera cada cop menys igualitària. És veritat que una identitat col·lectiva es pot basar en solidaritat ètnica, però una solidaritat tal no pot sostenir la integració social, sinó que afavoreix l'exclusió dels no-ètnics. Així com l'obertura dels mercats afavoreix la mobilitat de la mà d'obra, la integració dels immigrants en regions d'expansió econòmica planteja problemes més grans. Una base més segura és la identitat territorial, fundada en una cultura diferent, però oberta.

La identitat col·lectiva té una altra finalitat, i és el fet d'enllaçar el passat, mitjançant el present, amb el futur. És un mecanisme per afrontar el dilema de la modernitat (Touraine, 1992a), que consisteix que una societat completament basada en el present no té una base segura per als valors. Així, ni el mercat ni la modernitat proporcionen valors. Però una societat els valors de la qual es basen únicament en el passat difícilment pot fer front al present i al futur. Una nació imaginada basada en el passat tampoc no proporciona la capacitat d'adaptació al futur (Renaut, 1991), i en això els modernistes com Dahrendorf (1995) tenen raó, però la identitat col·lectiva no s'inventa del no res i necessita una memòria històrica, tot i que, com ja he insistit, oberta als immigrants.

En el procés de construcció de les nacions també són necessàries les institucions. En alguns casos, els nacionalismes minoritaris aspiren al seu propi estat, d'acord amb el model de l'estat-nació de l'època clàssica. És veritat que el lliure comerç i l'establiment de nous règims internacionals -sobretot la Unió Europea (UE) i el Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord (TLC)- han baixat les barreres a l'accés a la independència (Young, 1992, 1995; Meadwell, 1993; Martin, 1995), però al mateix temps han obert la via a altres formes d'autonomia i d'autodeterminació que eludeixen les categories tradicionals de sobirania, de federalisme o d'autonomia regional (Keating, 1992). La reconfiguració de l'espai polític ha creat noves formes de política territorial i ha afavorit

la recerca de noves formes institucionals per satisfer les seves demandes. Com que l'estat no pot, per ell mateix, afrontar els imperatius del mercat internacional, aquests nous mecanismes institucionals es busquen també en l'economia i en la societat civil. En el món actual no és possible plantejar-nos la independència en la seva forma clàssica; per tant, el nacionalisme busca noves formes d'autonomia dins els nous sistemes d'acció.

Els nacionalismes al Quebec, a Catalunya i a Escòcia

Aquest nacionalisme cívic al qual hem fet referència és un tipus ideal, no una descripció de moviments específics i actuals. Proporciona criteris per interpretar els moviments actuals i els projectes de construcció nacional. Per això considerarem les dimensions següents dels moviments nacionalistes del Quebec, de Catalunya i d'Escòcia: la doctrina nacionalista, les bases de suport al nacionalisme i la identitat nacional, les polítiques culturals i lingüístiques, la construcció de la nació dins la societat civil, els models de gestió econòmica i les línies de dependència econòmica, i la projecció de la nació en el món exterior.

La doctrina nacionalista

En tots tres casos, hi ha un ventall d'opinions sobre la qüestió de l'autonomia i de la independència, des de separatistes dures fins a autonomistes moderades, però gairebé totes situen l'autonomia en el context de règims d'integració continental i reconeixen les limitacions i també les oportunitats que proporcionen aquests règims per a una autonomia efectiva. La integració supranacional i l'afirmació de les nacions minoritàries són interpretades com processos complementaris. Això representa un canvi important en els exemples que ens ocupen, ja que tradicionalment el nacionalisme va ser associat, fins i tot en aquests tres casos, al proteccionisme. El Partit Nacionalista Escocès (SNP) representa el nacionalisme més ortodox dels tres casos, però des dels anys vuitanta situa el seu projecte en el marc europeu en reivindicar una Europa intergovernamental. Els partits autonomistes a Escòcia (Partit Laborista, Partit Liberal Demòcrata) que col·laboren des del 1988 en la Convenció Constitucional, afavoreixen una assemblea elegida amb el seu propi executiu, però amb una dimensió europea important. Al Quebec, hi ha una divisió anàloga entre el Partit Quebequès (PQ), que afavoreix un Quebec sobirà, i el Partit Liberal Quebequès, que proposa una descentralització dins de la federació canadenca. Però fins i tot la visió de la sobirania del PQ és molt atenuada. Proposa, per a després de l'accés del Quebec a la sobirania, una sèrie de vincles amb el Canadà: una unió monetària, la lliure circulació de béns, de capitals i de persones, la ciutadania dual, posicions comunes en afers internacionals (PQ, 1991). Els seus aliats en el Bloc Quebequès (partit nacionalista en el parlament federal) i el Partit Acció Democràtica del Quebec (producte d'un cisma del sector nacionalista del Partit Liberal del Quebec) van insistir que el programa per al referèndum de 1995 inclogués propostes d'associació, fins i tot institucions comunes com una assemblea parlamentària i un executiu per a la gestió d'afers comuns. A Catalunya, abans de la supressió de les seves institucions

autònomes l'any 1714, hi havia una tradició de sobirania limitada dins el regne d'Aragó i d'una monarquia espanyola unida. En el nou context europeu, els nacionalistes catalans han recuperat aquesta idea i Convergència i Unió proposa un nacionalisme fort, però no separatista (COC, 1992), (CiU, 1994). Esquerra Republicana de Catalunya, que proposa la independència, és molt més feble. Els socialistes catalans afavoreixen oficialment una Espanya federal, amb més poders per a Catalunya. Com sempre, no cal insistir que no volem dir que el nacionalisme no sigui res més que una doctrina instrumental. El nacionalisme català, com els altres, conté elements místics importants (Pujol, 1987, 1980; Hernández i Mercadé, 1981), però fins i tot aquests elements místics serveixen per vincular el passat amb el futur.

La construcció de la identitat nacional

Partint de la premissa segons la qual cada identitat social és una construcció social i rebutjant les teories primordialistes, en el nostre marc d'anàlisi hem postulat dos tipus ideals de doctrina nacionalista i de projecte de construcció d'una identitat nacional. Un es basa en criteris ètnics i restrictius; l'altre admet l'assimilació per voluntat i per l'acció de polítiques públiques. En molts casos hi ha una evolució de la doctrina nacionalista, que passa de posicions exclusivistes cap a un nacionalisme obert i cívic. Aquesta evolució al nostre parer és necessària en la construcció de nacions minoritàries com a arenes de diàleg polític i de decisió, com també per a la seva inserció com a actors col·lectius en el nou ordre mundial. El cas del Quebec serveix com una il·lustració important d'aquesta evolució. Des de mitjan segle XIX i fins als anys seixanta, la identitat col·lectiva quebequesa es va basar en la comunitat francòfona, i en la seva cultura política destacaven actituds defensives i de rebuig de la comunitat anglòfona. Per exemple, en una data tan recent com 1954 la comissió Tremblay descrivia els quebequesos en termes exclusivament ètnics:

"Els canadencs francesos són gairebé tots catòlics... Els canadencs francesos són de cultura i origen francesos... Els canadencs francesos són l'únic grup en el qual els particularismes religiós i cultural coincideixen d'una manera gairebé exacta. Només el Canadà francès, en tant que grup homogeni, presenta el doble factor diferenciador de religió i cultura" (Tremblay, 1973, pàg. 6).

Un tema important de les polítiques públiques de la Revolució Tranquil·la dels anys seixanta va ser la lluita necessària contra la discriminació que patien els francòfons per part de la comunitat anglòfona, dominant en l'economia, i al mateix temps la necessitat de canviar l'estructura de la mateixa comunitat francòfona, acabant amb la dominació d'un catolicisme ultramuntà i antimodernista. Amb la inserció dels francòfons en la vida econòmica del país va començar una revolució cívica de la doctrina nacionalista, de manera que el 1992 la comissió Bélanger-Campeau va definir el Quebec com "una comunitat moderna i multiètnica, basada en valors comuns compartits, una llengua de comunicació normal i la participació en la vida col·lectiva" (Bélanger-Campeau, 1992).

Cal reconèixer que aquesta evolució no afecta tots els sectors del moviment nacionalista, i les intervencions indiscretes que fan referència a les bases ètniques del moviment causen torbament amb regularitat als líders quebequesos. Destaquen dues intervencions per part del mateix líder quebequès, el qual l'any 1993 va dir que la independència era possible amb el suport només dels *Québécois de souche* (*La Presse*, 24-01-93), i després del fracàs del referèndum de 1995 va donar la culpa "als diners i al vot ètnic" (és a dir, el vot dels anglòfons i dels immigrants). Les seves paraules van provocar un contenciós al Quebec i la dimissió de Parizeau (tot i que és probable que la dimissió estigués decidida abans del discurs), la qual cosa demostra que es tracta d'un tema delicat. A Catalunya, la dimensió cívica del nacionalisme ha estat sempre més forta, i la definició de català com aquell que viu a Catalunya i vol ser català és compartida quasi universalment pels nacionalistes, com van insistir els intel·lectuals i els polítics entrevistats per Mercadé (1982). A Escòcia, al començament de la dècada dels noranta va tenir lloc un breu debat sobre el tema de qui és escocès, però en general s'admet -sobretot per part del Partit Nacionalista Escocès- que és escocès qui viu a Escòcia i s'identifica com a escocès.

Al nivell de l'opinió pública, assistim a la consolidació d'una identitat nacional minoritària cada cop més general. Les xifres no són adequades per a una investigació rigorosa comparada, però en general es pot dir que al Quebec la identitat quebequesa (identitat nacional i territorial) ha substituït l'antiga identitat francocanadenca (identitat ètnica dins de la nació canadenca i compartida amb francòfons fora del Quebec). Pinard (1992) esmenta dades que demostren que el percentatge de francòfons que s'identificaven com a quebequesos va augmentar del 21 per cent l'any 1970 al 59 per cent el 1990, alhora que el dels que s'identificaven com a canadencs va caure del 34 al 9 per cent.

Sentiment d'identitat a les províncies canadenques, 1992

	Canadà	Província	Tots dos	Ni l'un ni l'altre	No opinen
Canadà	71	19	7	2	1
Quebec	38	49	9	3	1
Atlàntic	72	18	6	4	-
Ontario	94	3	1	2	-
Prairies	80	12	6	2	-
Colúmbia Britànica	60	13	23	3	1

Font: Enquesta Gallup, 2-12-93.

A Escòcia i a Catalunya, la identificació amb la nació minoritària també ha augmentat, però la identitat dual encara és majoritària.

Identitat nacional, Escòcia, 1992	
Escocès, no britànic	19
Més escocès que britànic	40
Igualment escocès i britànic	33
Més britànic que escocès	3
Britànic, no escocès	3
No ho sap, no contesta	1

Fonts: J. Brand, J. Mitchell i P. Surridge, *Identity and the vote. Class and nationality in Scotland. Elections, public opinion and parties yearbook*, 1993.

Identitat nacional, Catalunya, 1979-1988

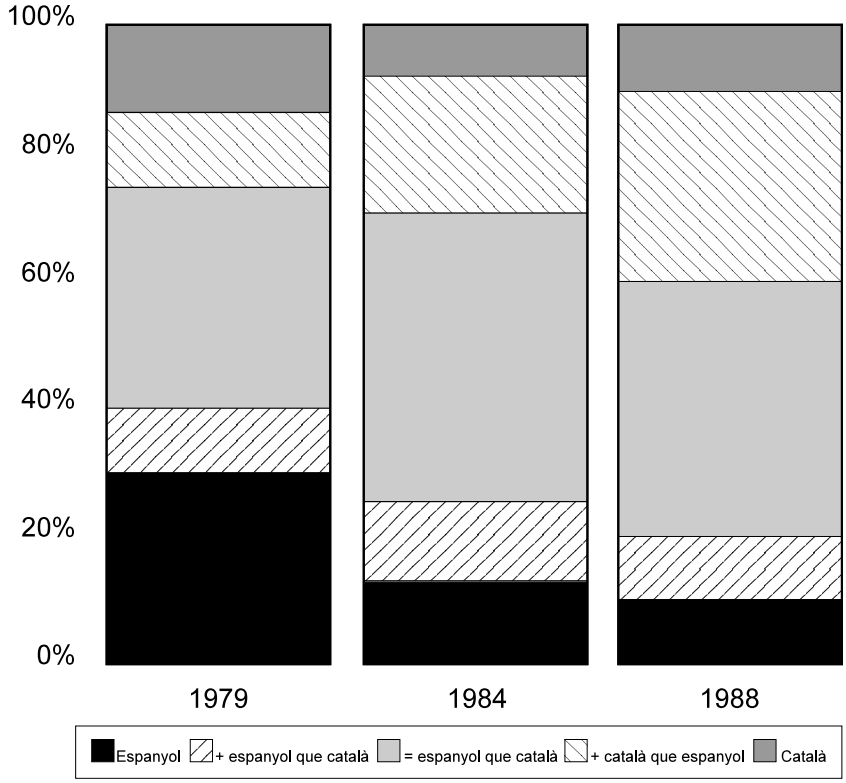

Fonts: Botella (1984), Virós *et al.* (1991).

Les identitats ètniques es formen en oposició a altres, normalment en societats on coexisteixen dos o més grups. Una identitat nacional cívica, per contra, pot incloure la població sencera, fins i tot els immigrants, i estendre's per tots els grups ètnics. A aquest respecte, hi ha diferències entre els tres casos. El sentiment d'identitat quebequès exclusiu o més fort existeix sobretot entre els francòfons, i els anglòfons i els immigrants s'identifiquen com a canadencs, ja que la nació quebequesa no ha aconseguit una assimilació dels altres grups ètnics. A Catalunya i a Escòcia, en canvi, la nació ha demostrat una forta capacitat d'assimilació; sobretot permet la possibilitat d'una identitat múltiple que fa possible una assimilació a la nació minoritària sense abandonar la identitat estatal. Els gràfics següents demostren aquest sentiment dual, a més de l'assimilació a la identitat nacional per part dels immigrants d'altres parts de l'estat.

Identitat nacional i lloc de naixement, Escòcia, 1993

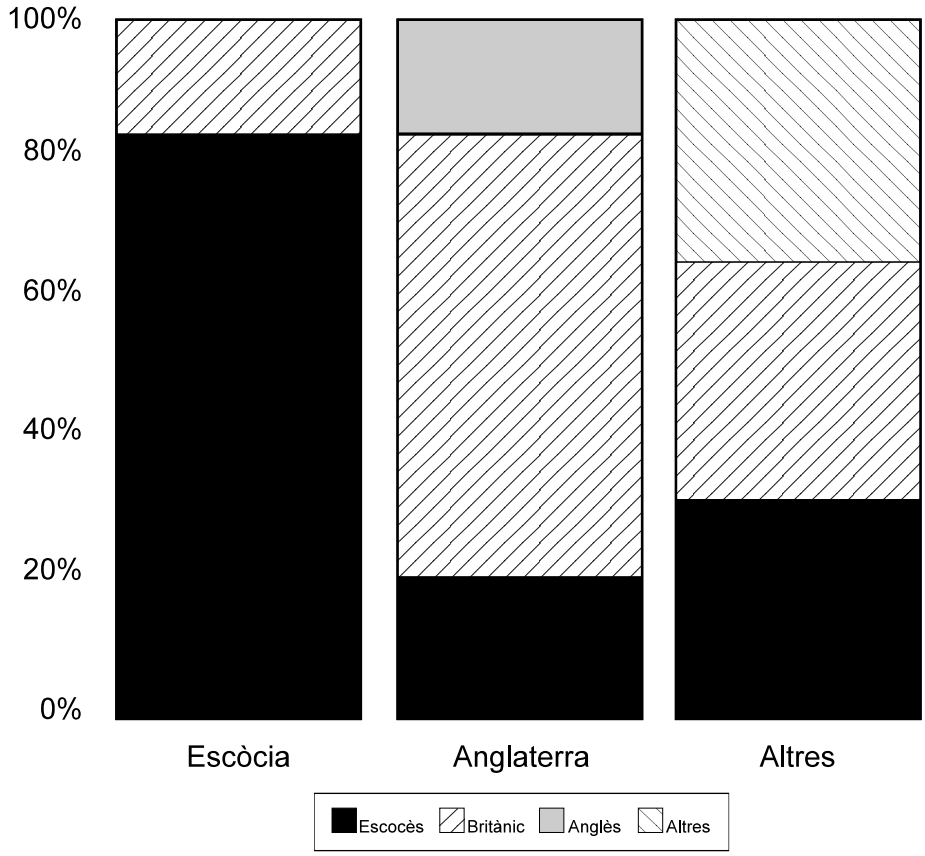

Font: System 3 Scotland, 20-07-93.

Catalunya és un territori d'immigració, sobretot de les regions del sud d'Espanya. En el moment de la transició, entorn del 40 per cent de la població havia nascut fora de Catalunya, i aquesta xifra no ha baixat del 35 per cent l'any 1986. No obstant això, fins i tot entre els immigrants de la primera generació hi ha una assimilació important a la identitat catalana. Després d'una generació, l'assimilació és quasi total. A Escòcia, entorn del 8 per cent de la població va néixer a Anglaterra. A la primera generació, un sector

Identitat nacional i orígens, Catalunya, 1988

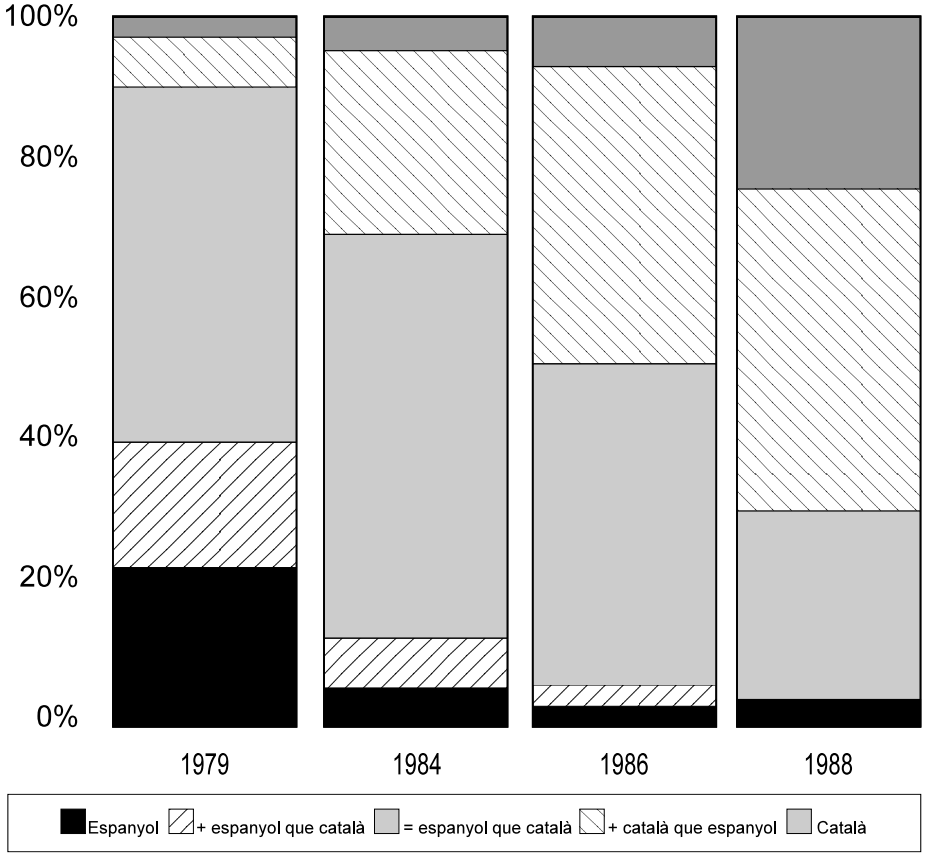

A nascuts fora de Catalunya
B nascuts a Catalunya, de pares immigrants
C nascuts a Catalunya, de pares mixtos
D nascuts a Catalunya, de pares natius

Font: Virós *et al.* (1991).

d'aquest grup adopta la identitat escocesa, mentre que un altre reté la identitat anglesa; la majoria opta per la designació més neutral de britànic. A la segona generació, però, hi ha una assimilació total.

Opinió pública i autonomia

En tots tres casos és evident que hi ha un desig per part de la majoria d'electors de mantenir posicions més o menys nacionalistes, però no d'un independentisme de forma clàssica. Al Quebec, els debats dels darrers trenta anys han resultat en una ambigüitat sobre el tema de la sobirania, la independència i l'autonomia. Resulta que les enquestes d'opinió donen resultats molt diferents segons la pregunta. Com més dura sigui la pregunta, menys suport hi ha per a les posicions nacionalistes. Hi ha una pregunta dura, sobre independència i separatisme, plantejada en les mateixes paraules per Gallup des del 1968 fins al 1990. Demostra una progressió important d'aquesta posició, de l'11 per cent fins al 30 o el 40 per cent. El suport per a les posicions més moderades és més

Suport a opcions constitucionals, Quebec, 1977-1995

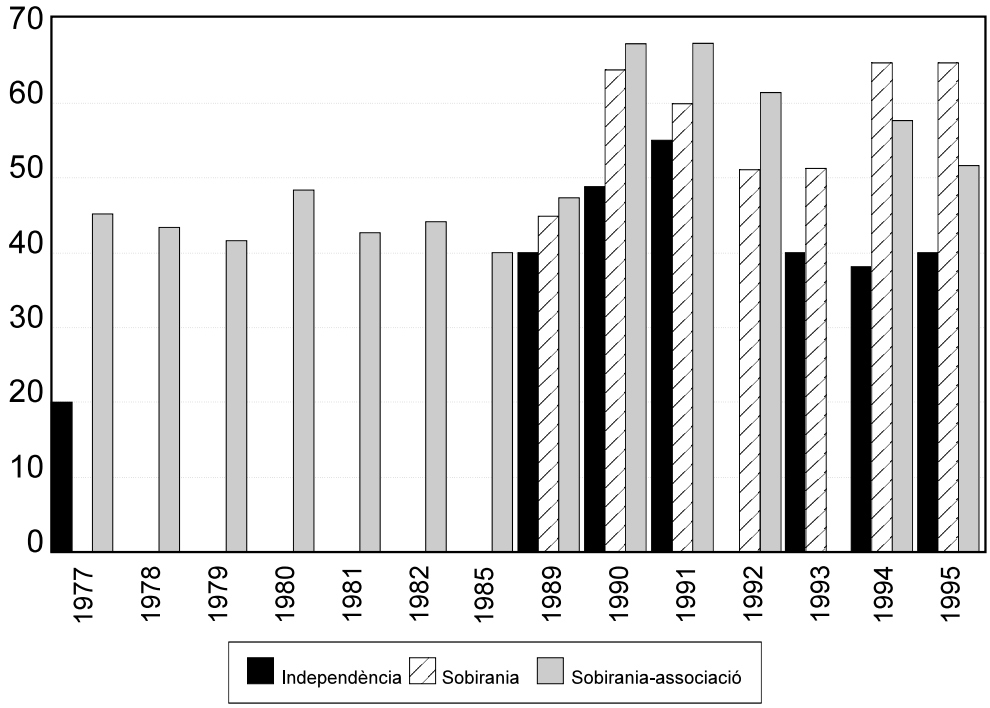

Fonts: CREATEC; Léger i Léger; Angus Reid; Maurice Pinard.

elevat i les preguntes sobre la sobirania amb associació amb Canadà reben un suport majoritari des del començament dels anys noranta.

A Escòcia també hi ha una progressió important del suport a la independència des dels anys vuitanta, però l'opció preferida encara és l'autonomia.

Suport a opcions constitucionals, Escòcia, 1974-1995

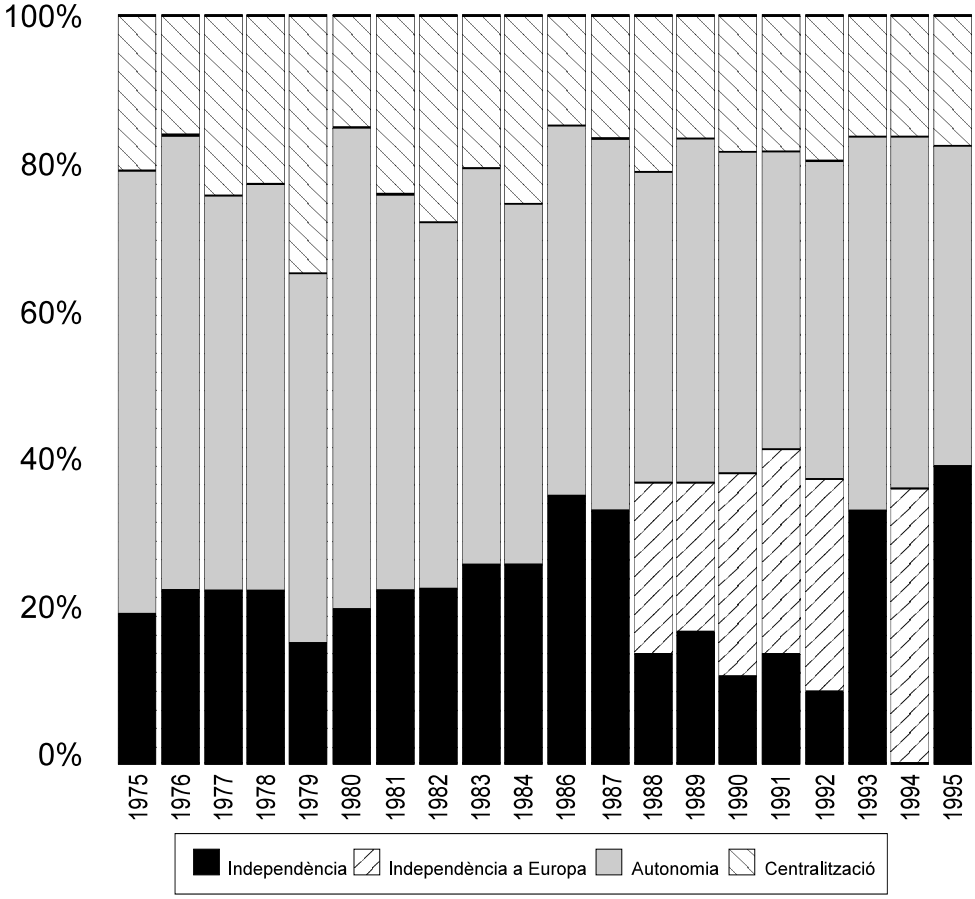

Fonts: MORI; System 3 Scotland; ICM Scotland

A Catalunya no hi ha una sèrie de dades tan fiables, però és evident que el suport a la independència és menor que al Quebec i a Escòcia, i que l'opinió pública dóna suport a posicions properes a les reivindicacions autonomistes tradicionals catalanes.

Suport a opcions constitucionals, Catalunya, 1992					
	Catalunya	Barcelona	Tarragona	Lleida	Girona
Independència	10	9	14	15	17
Més autonomia	41	40	41	45	46
Autonomia actual	33	35	30	27	24
Menys autonomia	1	1	1	0	0
Supressió de l'autonomia	8	8	7	6	6

Font: *Cambio 16*, 16 de març de 1992.

Hi ha una relació estreta en tots tres casos entre sentiment d'identitat i preferències constitucionals; en general, aquells que afavoreixen la independència són els que s'identifiquen més amb la nació (Brand i altres, 1993; Angus Reid, 6-10-91, 5-10-92; Cloutier i altres, 1992). D'altra banda, els independentistes són en general autòctons; els immigrants, fins i tot els que s'identifiquen amb la nació minoritària, en general prefereixen una política més moderada d'autonomia.

Cal advertir que el suport a la independència al Quebec i a Escòcia augmenta quan es planteja en el context dels règims internacionals del TLC i la UE. No obstant això, l'estreta connexió entre autonomia i integració continental feta pels partits polítics només és compartida parcialment pels electors. És cert que els quebequesos són, en general, més favorables al TLC que els electors de les províncies anglòfones, però aquesta diferència és relativa i les enquestes mostren que, tot i això, al Quebec l'oposició al tractat és majoritària (Martin, 1995). Segons les dades de l'enquesta de valors europeus, els catalans no són més partidaris de la UE que la resta d'espanyols, i aquells que s'identifiquen decididament amb els catalans mostren força menys entusiasme per Europa (Andrés i Sánchez, 1991). A Escòcia, un sondeig del 1993 (System 3 a *The Herald*, 24-05-93) indicava que el 46 per cent dels electors estaven més o menys a favor de pertànyer a la UE (pregunta molt general) i el 23 per cent hi estava en contra, però el suport es concentrava a l'oest del país i sembla que és un efecte de la línia política del Partit Laborista, i que els electors segueixen el seu exemple. A les regions perifèriques, on el SNP té els seus escons als parlaments de Westminster i d'Estrasburg, el suport és més feble.

La construcció de la nació: cultura i política lingüística

Un element important en la construcció d'una identitat col·lectiva és una cultura compartida i la llengua. Aquests elements de vegades funcionen com signes d'identitat ètnica,

per distingir els autòctons dels immigrants i els altres. En altres casos, però, proporcionen les bases d'una identitat comuna i mecanismes per a l'assimilació; no depèn de l'existència d'una llengua i d'una cultura indígenes, sinó dels usos de la cultura. Una llengua de comunicació i una cultura comunes també poden afavorir la cooperació social i, per tant, la producció de béns públics. Pot ser un mecanisme que faciliti la inserció de la nació minoritària en el mercat mundial, sense que perdi les seves característiques pròpies. Com hem assenyalat, hi ha un equilibri molt delicat entre la promoció de valors col·lectius i el respecte del pluralisme i de la llibertat individual.

Al Quebec i a Catalunya la llengua és un element important en la identitat nacional i s'empra cada cop més com un instrument de construcció nacional i d'assimilació, i menys com un factor de diferenciació ètnica. Però hi ha diferències importants entre aquests dos casos. Fins a la Revolució Tranquil·la, els governs quebequesos toleraven una segregació lingüística entre els francòfons i els altres, esperant d'aquesta manera protegir la puresa ètnica de la comunitat. D'acord amb la comissió Tremblay dels anys cinquanta, "l'ambient ètnic ha de ser homogeni, i aquesta homogeneïtat consisteix en unitat cultural i lingüística, i organització -d'acord amb l'esperit de la cultura nacional- de les funcions principals -econòmiques, socials o polítiques- de la vida col·lectiva" (Tremblay, 1973, pàg. 19).

La nova línia política d'afavorir l'ascens econòmic dels francòfons, d'assimilar els immigrants a la cultura francesa i de promoure la inserció de l'economia quebequesa als mercats continentals i mundials sense perdre l'especificitat cultural, no permetia el manteniment d'aquestes actituds. Les primeres lleis lingüístiques dels anys seixanta pretenien reduir les desigualtats ètniques en els sectors públics i privats, estipulant que el francès era la llengua oficial única del Quebec, i mitjançant un programa de francesització de les empreses privades. Si bé la llei lingüística no ha estat l'únic factor que hi ha contribuït, les oportunitats per als francòfons han millorat. La diferència d'ingressos entre francòfons i anglòfons es va reduir del 45 per cent l'any 1970 al 16 per cent el 1985, mentre que la proporció francòfona del personal directiu de les empreses del Quebec va augmentar del 31 per cent l'any 1959 fins al 38 per cent el 1977 i al 58 per cent el 1988 (Conseil de la langue française, 1992). En educació, la Llei 101 estipula que els únics alumnes amb dret a matricular-se a les escoles públiques anglòfones són aquells els pares dels quals s'hagin educat en anglès al Quebec (una sentència judicial va estendre aquesta exempció als fills de pares educats en anglès a qualsevol part del Canadà). L'efecte va ser la desviació dels nens al·lòfons, sobretot els immigrants, cap a les escoles franceses, a les quals l'any 1990 anava el 75 per cent d'aquest grup, en lloc del 39 per cent el 1980 i el 10 per cent el 1970 (Conseil de la langue française, 1992). L'evidència empírica sobre l'assimilació dels immigrants a la llengua és ambigua i la seva interpretació es troba molt polititzada, però sembla que hi ha un canvi lent en les transferències lingüístiques que es fan ara, més que no pas en el passat, cap al francès, sobretot entre els joves. Aquesta política ha estat molt controvertida, com també ho van ser les lleis restrictives sobre els rètols (majoritàriament abrogades pel govern Bourassa l'any 1993).

Si la política lingüística envers els immigrants pretén l'assimilació, la política cap als anglòfons i els indígenes es basa en la convivència i en la segregació funcional. La comunitat anglòfona té les seves pròpies escoles públiques, com també els seus serveis socials i de sanitat; aquests drets van ser reconeguts pel govern liberal de Bourassa als anys vuitanta i després pel Partit Quebequès. Tot i que cal destacar que la proporció d'anglòfons que parlen francès ha augmentat des dels anys setanta, amb el resultat que el bilingüisme és avui dia més comú entre aquest grup que no pas entre els francòfons, la llengua no serveix com a factor d'integració i les tres comunitats (francòfons, anglòfons i indígenes) segueixen trajectòries polítiques molt diverses. Alguns intel·lectuals nacionalistes suggereixen que un Quebec independent, un cop assegurada la seva identitat nacional, tindria menys necessitat de lleis lingüístiques restrictives, però els militants del PQ han vetat fins ara qualsevol canvi radical de la política del partit.

Catalunya ha adoptat una estratègia diferent per evitar una societat segregada per la llengua i arribar a una situació en la qual tota la població parli català i castellà. La situació inicial també era diferent. Encara que el català tenia un prestigi social alt, la supressió franquista (i prefranquista) havia produït una diglòssia *de facto*. És a dir, el català era utilitzat a casa i entre els amics, però el castellà era la llengua de les funcions públiques, fins i tot en l'ensenyament, l'administració pública i el comerç. La política lingüística, després de la transició a la democràcia i l'autonomia, pretén fer del català la llengua normal del país, mentre que es reconeix que el domini del castellà és un avantatge imprescindible en el món contemporani. Es va atorgar prioritat a la introducció del català en l'ensenyament i l'administració pública, com també al foment de la cultura catalana, i no es va afrontar fins més tard la qüestió de l'ús del català en l'esfera econòmica. En matèria d'educació, la Llei de Normalització Lingüística a Catalunya es basa en dos principis que han resultat difícils de conciliar. El primer és que ha d'haver-hi llibertat d'escollir la llengua en què es rep l'educació. El segon és que no hi ha d'haver segregació d'alumnes segons la seva llengua. S'estipula que tots els alumnes han de ser capaços d'expressar-se tant en català com en castellà, i que també han d'aprendre una llengua estrangera. A la pràctica, la majoria dels alumnes reben l'educació primària en català, però hi ha barris de poblacions immigrants on el castellà és la llengua normal d'ensenyament, i per a aquests alumnes es va introduir la immersió lingüística. La política de normalització lingüística és menys controvertida que al Quebec. Les enquestes d'opinió mostren que la política rep el suport de la gran majoria dels ciutadans, fins i tot dels immigrants del sud d'Espanya, els quals veuen el domini del català per part dels seus fills com un mecanisme per a l'ascens social. L'oposició es concentra en alguns sectors de les classes mitjanes més espanyolistes, i en la dreta més dura. Sobretot, hi ha una campanya dirigida per la dreta madrilenya contra la política lingüística i contra els programes d'immersió escolar, i els sondejos han mostrat que la percepció segons la qual existeixen conflictes lingüístics a Catalunya, que és majoritària a Madrid, és compartida per menys del 19 per cent dels catalans (*La Vanguardia*, 17-04-94, 09-10-94).

És evident que hi ha un procés gradual d'integració lingüística a Catalunya. El percentatge de la població que entén el català va augmentar del 81 per cent l'any 1981 al 90,6 per cent el 1991, amb l'avenç principal a Barcelona (CIS, 1994), encara que aquestes xifres oculten diferències importants entre grups socials. El coneixement del català és més estès entre les classes mitjanes, especialment les classes professionals, que no pas en la classe obrera. Tot i que no és gens estrany que sigui més estès entre els natius que entre els immigrants, aquest factor serveix per enfortir les divisions socials, ja que els immigrants pertanyen, majoritàriament, a la classe obrera. L'any 1993, el 90 per cent dels immigrants entenien el català, però només el 43 per cent el parlaven; no obstant això, el coneixement de la llengua és molt millor entre els immigrants recents i s'adquireix amb més rapidesa que en el passat (Hall, 1990; Reixach, 1990). La capacitat de llegir i d'escriure en català s'ha recuperat ràpidament entre els alumnes de les escoles. El 1991, entre els joves de 15-19 anys el 62,5 per cent sabien escriure en català i el 80,5 per cent sabien llegir-lo.

A Escòcia no hi ha una qüestió lingüística, ja que l'anglès és dominant i les altres llengües autòctones, el gaèlic i l'escocès, tenen avui dia una extensió social i territorial limitada. Durant un període molt llarg, la cultura va ser despolititzada, i els nacionalistes no li atorgaven gaire importància política. Des dels anys vuitanta, però, hi ha un renaixement cultural a Escòcia, en el qual els temes nacionals (però no necessàriament nacionalistes) són importants. Hi ha també una sensibilitat nacional entorn de manifestacions culturals com el Festival d'Edimburg i nomenaments a càrrecs culturals a Escòcia. El resultat és un reconeixement de la cultura escocesa com una cultura nacional i europea, i no només com una branca provincial de la cultura britànica, i com un mecanisme que permeti que la societat es pugui examinar de manera crítica.

La societat civil i l'estat

A causa del paper reduït de l'estat en la regulació de les relacions socials, la societat civil és un marc cada cop més important per a la construcció de la nació, i en tots tres casos assistim a la construcció d'institucions socials i econòmiques dins de la societat nacional minoritària, vinculades o no, segons el cas, a les de la societat estatal. En la cultura, el lleure i l'acció social voluntària hi ha una diferenciació d'organitzacions respecte a les que operen a nivell estatal, i aquesta tendència va augmentant. En el món esportiu, destaca l'existència de diferents equips nacionals escocesos. Les organitzacions professionals també són diferents.

En el món econòmic hi ha menys distinció, però també es donen tendències a la reconstrucció de la representació d'acord amb criteris nacionals, i el nou nacionalisme té efectes importants en els alineaments tradicionals de classe. Les organitzacions de la classe obrera estan subjectes a pressions conflictives de tres nivells polítics. Han de respondre a les pressions per a la protecció dels interessos dels obrers radicats en el territori (defensa de llocs de treball, lluita contra el tancament de fàbriques); estan

integrades de manera més o menys efectiva en els mecanismes consultius de l'estat, i tenen tradicions de solidaritat internacional. Al Quebec, els sindicats són diferents dels del Canadà, i des dels anys setanta se situen al costat del nacionalisme. Al mateix temps, però, s'oposen al lliure comerç i participen amb els sindicats anglocanadencs en organitzacions com la Pan-Canada Network per combatre el TLC (Boucher, 1992; Dionne, 1991; Rouillard, 1989). A Escòcia, els sindicats tenen la seva pròpia confederació, el Scottish Trades Union Congress, però els sindicats s'adhereixen també al Trades Union Congress britànic. Els sindicats van redescobrir les seves tradicions autonomistes abans que ho fes el Partit Laborista, els anys seixanta i setanta, i estan a favor d'un parlament escocès dins el Regne Unit, amb vincles amb Brussel·les. La seva exclusió dels mecanismes de consulta a nivell britànic sota els governs conservadors des del 1979 els fa més favorables alhora a l'autonomia escocesa i a la integració europea, però a diferència dels seus homòlegs quebequesos, no afavoreixen la independència d'Escòcia. A Catalunya, el sindicalisme és bastant feble, i els sindicats exclusivament catalans són encara més febles. Els sindicats espanyols (UGT i CCOO) operen a Catalunya de manera diferent, sobretot CCOO, conegut a Catalunya amb el nom de CONC (Comissió Obrera Nacional de Catalunya), i tenen un paper important d'intermediació entre el món català i el món dels treballadors immigrants. Per exemple, donen suport al procés d'autonomia i a la política de normalització lingüística, amb la condició que s'apliquin de manera consensuada.

Les organitzacions empresarials també s'organitzen al nivell de les nacions minoritàries, però són menys propenses a adoptar temes nacionals i s'oposen al nacionalisme. S'han convertit del proteccionisme al lliure comerç i donen suport als règims continentals, però hi ha diferències entre sectors. Les petites empreses estan més inclinades al nacionalisme i també al proteccionisme. Les grans empreses donen suport al lliure comerç i s'oposen a qualsevol mesura que posi en perill la unitat de mercat. Tenen connexions importants amb les administracions territorials del Quebec, de Catalunya i d'Escòcia, i afavoreixen la descentralització sempre que millori els procediments administratius, però són hostils al separatisme. La seva participació en programes i institucions de desenvolupament territorial, però, les atreuen al projecte de construcció nacional.

No obstant això, una societat civil no pot dur sola el projecte de construcció nacional, fins i tot en el món actual de sobirania limitada, i el creixement d'organitzacions no estatals és sincrònic amb la descentralització estatal al Canadà i a Espanya, fins al punt que la província del Quebec és el punt de referència governamental més important per als quebequesos. A Catalunya el procés està menys avançat, però la Generalitat també pretén parlar en nom dels catalans, no només dins la comunitat autònoma, sinó, fins a cert punt, en l'estat i en el món. A Escòcia, tot i que el govern conservador s'ha negat a concedir l'autonomia política, hi ha un procés de descentralització administrativa tal que l'administració de la Scottish Office i els seus departaments és un punt de referència cada cop més important per als ciutadans. D'aquesta manera, els conservadors han contribuït, sense pretendre-ho, a reforçar el sentiment d'identitat política a Escòcia. En tots tres casos, el reforç de les institucions

pròpies tant en el sector públic descentralitzat com en la societat civil ha dirigit els debats polítics cap a l'interior, i d'aquesta manera han contribuït a la construcció nacional.

L'economia

En el nou ordre, les regions i les nacions sense estat estan en contacte cada cop més directe amb el mercat internacional, sense una presència intermediària de l'estat com en el passat. Una dependència més gran del comerç exterior influeix sobre l'economia política de l'autonomisme i transforma les oportunitats i les amenaces que confronten els constructors de la nació. En els tres casos que estudiem, hi ha una gran dependència del comerç exterior, sobretot si hi incloem el comerç amb la resta de l'estat. Aquestes

El comerç com a percentatge del PIB

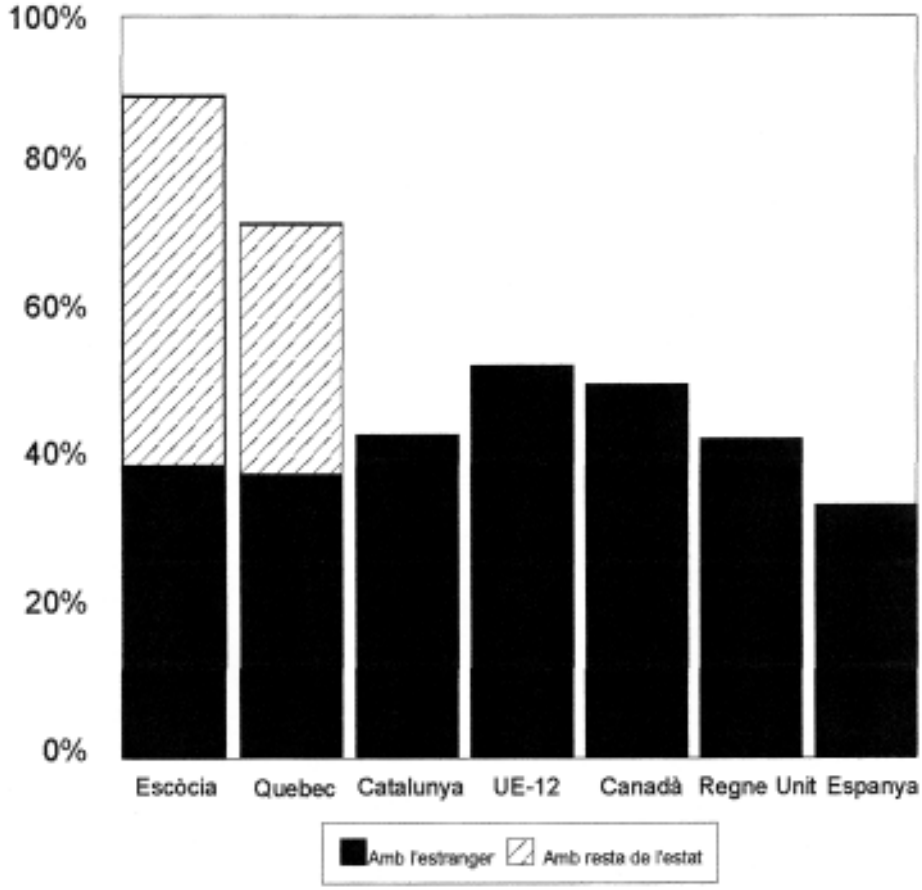

xifres expliquen la racionalitat del canvi del proteccionisme al lliure comerç dels partits polítics i les empreses a totes tres nacions.

En un món de lliure comerç, però, hi ha el perill que la dependència de l'estat per part de la nació minoritària es vegi substituïda per una dependència del mercat mundial i de les grans empreses. Una conseqüència en seria la desintegració social i la pèrdua de control sobre els processos de reestructuració. Per tant, les condicions d'inserció del territori en el mercat internacional són importants, i aquestes condicions depenen de la construcció de la coalició de desenvolupament en cada cas i de la propietat en l'economia. El Quebec té

La propietat en la indústria manufacturera escocesa, 1968-1989

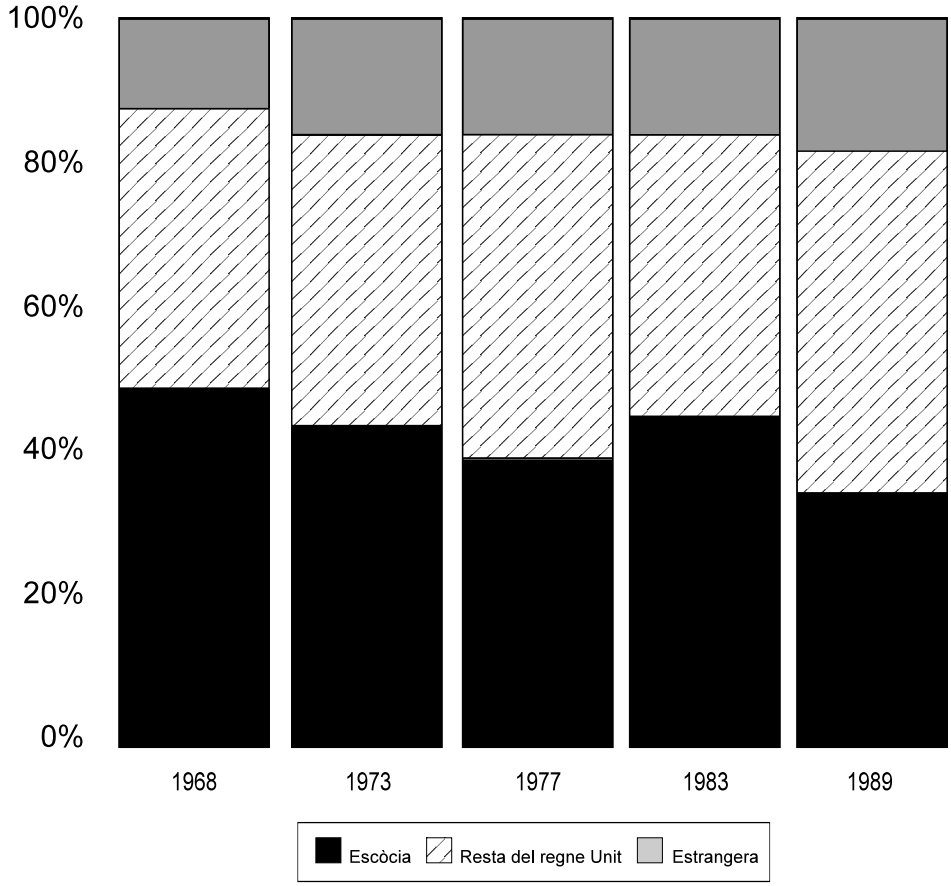

Font: Ashcroft i Love (1993).

un model econòmic específic, amb una vinculació important entre el govern quebequès i les empreses. Una de les obres de la Revolució Tranquil·la va ser la creació d'una classe d'empresaris quebequesos i francòfons, molts dels quals van començar les seves carreres a l'administració pública i després es van traslladar al sector privat, d'una manera molt semblant a la tradició francesa de *pantoufflage*. Aquesta coalició de desenvolupament s'ha anomenat "nacionalisme del mercat" (Courchene, 1986, 1990) o bé "Quebec, Inc." (Arbour, 1993), i hi ha qui insisteix que aquest sistema es troba en una posició més favorable davant el mercat internacional que no pas el model de capitalisme individualista anglosaxó (Latouche, 1991). Fins i tot la cultura i la llengua francesa són elements que, d'acord amb alguns, poden protegir la cohesió social davant el mercat i afavorir la producció de béns públics. Per contra, altres insisteixen que, dins del mercat nord-americà, amb les seves regles sobre subvencions i competència, el model quebequès es troba en perill, sense el suport del govern federal canadenc (Young, 195).

A Catalunya i a Escòcia hi ha temptatives d'establir coalicions de desenvolupament i instruments per facilitar la inserció d'aquestes nacions en el mercat internacional, però són més febles que el model quebequès. Una raó és la debilitat dels actors estatals i la seva autonomia més limitada; a Escòcia encara no hi ha una instància política amb la legitimitat per establir un interès comú i afavorir la cooperació social. Una altra raó és la debilitat del capital privat en mans de catalans i escocesos, en contrast amb un passat en què aquestes dues nacions van ser bases d'un capitalisme autòcton important. Avui dia depenen cada cop més del capital estranger. No disposem de xifres exactes per a Catalunya, però la prova existent indica que les grans empreses multinacionals són responsables de les inversions més importants i de la introducció d'alta tecnologia industrial (Costa, 1990; Costas, 1990). A Escòcia, la propietat estrangera ha augmentat des de la primera guerra mundial i, com indica el gràfic, també des dels anys seixanta.

La dimensió internacional

Els canvis que experimenta l'estat contemporani han erosionat la distinció entre afers interns i afers externs. Han afectat també la distribució de papers territorials i la representació territorial, ja que hi ha matèries de la competència dels governs subestatals que són regulades per règims continentals en els quals el poder de decisió és a les mans dels estats membres (és a dir, dels governs centrals). D'altra banda, a conseqüència de la internacionalització dels mercats, les nacions minoritàries també es veuen afectades directament pel que passa a nivell continental i mundial, ja que, fins i tot en els casos en els quals no aspiren a la independència, els governs i els grups d'interès dins les nacions minoritàries busquen una projecció internacional. Més específicament, hi ha tres motius per a la projecció internacional. El motiu més important té a veure amb el desenvolupament econòmic. A causa de la mundialització i de la manca de capacitat dels estats per ajudar les regions, aquestes darreres busquen recursos en l'esfera inter-

nacional. Busquen inversions de les empreses estrangeres i multinacionals. Aquesta política necessita contactes no només amb governs, sinó amb el món empresarial. Busquen mercats per als béns de les seves pròpies empreses. Busquen la tecnologia per transferència tecnològica. El segon motiu té a veure amb la cultura. A l'exterior hi ha possibilitats per a la promoció de la cultura, de cooperació amb altres regions que tinguin la mateixa llengua o cultura. També es poden utilitzar organitzacions internacionals, convencions internacionals o publicitat per fer pressions sobre l'estat en matèria de llengua o de cultura. El tercer motiu és més general, i és el desig per part de les nacions minoritàries d'afirmar la seva identitat nacional i legitimar el seu projecte de construcció nacional. Una acció exterior demostra al món que la regió és més que una mera província de l'estat. Al mateix temps, té lloc un efecte intern. L'acció exterior serveix per consolidar la identitat i la unitat de la regió davant l'exterior. Sovint aquestes accions són simbòliques, però de l'acció simbòlica es poden derivar resultats substantius i, per tant, canvis en les actituds i en els comportaments.

L'acció exterior del Quebec va començar amb la Revolució Tranquil·la, tot i que hi va haver iniciatives fins i tot al segle XIX (Balthazar, 1991, 1992). Té un ministeri d'Afers Internacionals i una xarxa important de delegacions a l'exterior. En qüestions econòmiques, els socis més importants són als estats Units, mentre que en qüestions culturals i lingüístiques el soci privilegiat és França. Té un acord amb el govern canadenc que li permet seleccionar els seus propis immigrants, de manera que pot discriminar en favor dels francòfons. Per a Catalunya, una política externa activa dóna la possibilitat d'un retorn al passat, quan actuava en diferents arenes polítiques com un territori quasi independent sota les corones d'Aragó i, més tard, d'Espanya. Amb l'excepció d'Esquerra Republicana de Catalunya, els partits catalans no donen suport a la independència, però CiU veu en l'acció exterior un mecanisme d'afirmació nacional. Pujol va fer una distinció important quan va insistir que es tractava d'"una presència internacional, i no dic una política exterior; m'agradaria que quedés clara aquesta precisió" (*El País*, 15 de desembre de 1993). A Escòcia hi ha les mateixes necessitats, però la qüestió de la representació política a l'exterior encara és més sensible que als altres dos casos a causa de la manca de representativitat i de legitimitat democràtica de l'administració escocesa (Scottish Office). Hi ha, doncs, un sistema de representació externa, despolititzada i sota el control de la Scottish Office i de les seves branques.

La representació externa de les nacions sense estat no s'ha de confondre amb la diplomàcia clàssica. Té finalitats ben definides, relacionades amb les tres qüestions que hem esmentat; no és una representació d'interessos globals de la societat. Els seus blancs són també definits; la seva àrea d'acció no és el món sencer, sinó les regions on hi ha un interès particular. No està monopolitzada pels governs territorials, sinó que hi ha una implicació de la societat civil i de les empreses. No obstant això, serveix com un element important en la construcció d'una identitat col·lectiva davant els mercats, els estats i els règims internacionals.

Conclusió

Hem analitzat el creixement del nacionalisme minoritari en tres casos, com a procés de formació d'una identitat col·lectiva i la construcció de mecanismes de representació i d'acció col·lectives davant el mercat, els règims internacionals, i un estat de canvi. Es tracta aquí d'identitats antigues, radicades en la història, però també d'identitats noves, en tant que han canviat les seves formes i els seus mecanismes d'acció en un context nou. No és possible suprimir el nacionalisme en nom d'un modernisme imaginat, però se'l pot fer derivar cap a projectes constructius en lloc de destructius (Michel, 1995).

La identitat nacional en tots tres casos es basa més en la societat territorial que no pas en les característiques ètniques. No és que les societats pròpies s'hagin fet més diferenciades de les societats dels seus estats respectius. Al contrari, els indicadors socials i econòmics mostren un procés de convergència, una il·lustració de la paradoxa de Tocqueville (Dion, 1991). Les nacions minoritàries han esdevingut societats globals, un punt de referència per a la política i l'apreciació de qüestions econòmiques i socials. Per a la majoria de ciutadans, la identitat nacional no és única i exclusiva, sinó múltiple i adaptable a les circumstàncies. Hi ha una capacitat d'integració variable, alta a Escòcia, una mica menys alta a Catalunya i menys encara al Quebec, on existeixen encara distincions ètniques que determinen identitats nacionals. En la doctrina nacionalista competeixen també concepcions ètniques i cíviques i, tot i que la concepció cívica sigui la doctrina oficial i impliqui més legitimitat, al Quebec sobreviu un element important de nacionalisme ètnic.

Els programes dels partits, tan nacionalistes com autonomistes, indiquen la recerca d'una tercera via, entre la descentralització dins de l'estat i la independència en la seva forma clàssica. Un projecte com aquest, que a més rep el suport de l'opinió pública a tots tres països, correspon a la realitat contemporània de sobirania dividida i de necessitat d'acció a diverses arenes polítiques i econòmiques per dur a terme un projecte de desenvolupament econòmic i d'integració social. Malauradament, encara no hi ha una fórmula constitucional per acomodar aquestes aspiracions. Els estats amfitrions i els seus polítics no reconeixen la necessitat d'un nou model d'estat. Un problema és que no es puguin alliberar del model d'estat-nació de la primera meitat del segle XIX. Un altre és que insisteixin en la primacia de la societat estatal, font de tota la legitimitat, fins i tot dels drets atorgats a governs descentralitzats. En aquesta visió, cal un sistema de relacions uniformes entre centre i perifèria, en el qual tots els governs no estatals tinguin el mateix estatus. A les nacions minoritàries, en canvi, hi ha una visió de l'estat com una unió pactada entre comunitats territorials. En aquesta visió, les diferències entre els components i les seves relacions amb el centre són essencials. Aquesta visió no és compartida pels altres territoris integrants dels estats. Un problema és que, fora de les nacions minoritàries, no hi ha un sentiment d'identitat col·lectiva pròpia. Al Canadà anglòfon, a Espanya (llevat de les nacionalitats històriques) i a Anglaterra no es reconeix com a nació o unitat dins de la unió. Però aquestes

societats també experimenten les pressions de la mundialització i fan front a qüestions d'identitat i dels límits de la política. Només amb un nou model d'estat es poden afrontar aquests dilemes. En el nou ordre mundial, amb els seus sistemes d'acció complexos, les seves xarxes de poder i una relació difícil entre el domini públic, d'una banda, i les grans empreses, els circuits de capitals i el mercat, de l'altra, la construcció d'identitats col·lectives i sistemes de representació popular és alhora més urgent i més difícil.

L'agenda per a la recerca futura

El nostre estudi demostra que el nacionalisme minoritari és un fenomen anterior de l'estat contemporani, però que es transforma contínuament d'acord amb les condicions polítiques. En el passat, l'estudi del nacionalisme va anar lligat a l'estat; és a dir, els moviments nacionalistes van ser definits com moviments a la recerca d'un estat. Així mateix, el nacionalisme minoritari es vinculava a l'etnicitat, que és un concepte difícil, discutit i amb una càrrega ideològica important. Aquests conceptes no serveixen per explicar els moviments contemporanis, les seves reivindicacions o les seves estratègies. El marc d'anàlisi aplicat als nostres tres casos es pot aplicar a altres casos de nacionalisme minoritari a Europa, i fins i tot es pot aprofundir. Es plantegen sis qüestions per al futur:

1. Quines són les bases d'identitat nacional en el món actual i com es reprodueix la identitat col·lectiva? Quines són les condicions que permeten que els immigrants accedeixin a la nacionalitat? Quina és la naturalesa de la identitat múltiple? No n'hi ha prou amb parlar d'identitat ètnica o primordial. Cal examinar els valors, els mites, però també les institucions de l'estat i de la societat civil. El nacionalisme no és únicament propietat dels partits nacionalistes, sinó de la societat en general. Quines són les condicions de reproducció d'identitat a la societat, al món del treball, al món comercial? Quin és el paper de la cultura (cultura popular, cultura de prestigi, cultura quotidiana) en la reproducció de la identitat nacional?

2. Quins són els tipus de nacionalisme en el món actual? És possible establir una nova tipologia, diferenciant per exemple entre nacionalismes cívic -com els nostres tres casos- i altres basats en criteris més exclusius o conflictius; entre nacionalismes separatistes i autonomistes; entre nacionalismes proteccionistes i lliurecanvistes?

3. Quin és el contingut de la doctrina nacionalista? Quines són les reivindicacions en el món actual? Es tracta no únicament de reivindicacions constitucionals, sinó també de reivindicacions socials i de polítiques públiques. Per exemple, quina és l'actitud dels moviments nacionalistes davant el lliure comerç, davant la mundialització? És que el nacionalisme està vinculat al principi de solidaritat social?

4. Quina és la capacitat de la societat nacional per a l'acció col·lectiva? No es tracta, en el món contemporani, únicament de capacitat estatal, sinó també de la capacitat de

les institucions de la societat civil. Aquesta acció està condicionada per l'estat, pel mercat, i pels règims internacionals.

5. Quins són els efectes de la mundialització? Estimula els nacionalismes minoritaris? Quins són els efectes de règims internacionals com el TLC o la UE? Hi ha una connexió entre integració continental i nacionalisme minoritari? Són processos complementaris o conflictius?

6. Hi ha nous models d'estat que reconeguin la complexitat de la identitat nacional i de la sobirania? Cal contemplar models de descentralització asimètrica. Quines són les implicacions per a la representació i la democràcia d'aquests nous conceptes de l'estat?

El que cal, sobretot, són treballs interdisciplinaris. El treball dels historiadors sobre la formació d'identitats i de moviments nacionals s'ha d'integrar amb el treball dels politòlegs sobre el comportament actual. El treball dels sociòlegs i dels antropòlegs sobre la construcció de la identitat s'ha d'integrar amb els estudis de polítiques públiques sobre les condicions de l'acció i de la realització de les reivindicacions socials.

Referències bibliogràfiques

ACTON, L. *Essays in freedom and power.* Boston: Beacon Press, 1949.

AGUILAR, S. "L'empresariat i les seves organitzacions". A: ROTGER, J.M. *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica.* Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987.

ALBERT, M. *Capitalisme contre capitalisme*. París: Seuil, 1991.

AMIN, A.; THRIFT, N. *Globalization, institutions, and regional development in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

ANDRÉS ORIZO, F.; SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, A. *El sistema de valors dels catalans. Catalunya dins l'enquesta europea de valors dels anys 1990*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1991.

ARENAS, J. "La situació sociolingüística de l'escola primària a Catalunya". *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. v. 2. Barcelona: Generalitat de Catalunya, [s.a]

ARBOUR, P. *Québec Inc. and the temptation of state capitalism*. Montreal: Robert Davies. 1993.

ASHCRIFT, B.; LOVE, J. *Takeovers, mergers and the regional economy*. Edimburg: Edinburgh University Press, 1993.

- "*New firm formation in the british counties and regions of Scotland*". Scottish economic bulletin*, núm. 49, p. 13-22 [s.ll], 1994.*

ASSEMBLÉE NATIONALE. *Commission d'étude des questions afférentes à l'accession du Québec à la souveraineté. Projet de Rapport.* Quebec: Assemblée Nationale, 1992a.

BALTHAZAR, L. *Bilan du nationalisme au Quebec*. Montreal: L'Hexagone, 1990.

- "*Conscience nationale et contexte internationale*". *A: BALTHAZAR, L.; LAFOREST, G.; LEMIEUX, V.* Le Québec et la restructuration du Canada, 1980-1992. *Saint-Laurent: Septentrion, 1991.*
- "*L'émancipation internationale d'un Etat fédéré (1960-1990)*". *A: ROCHER, F.* Bilan québécois du fédéralisme canadien. *Montreal, 1992. vlb.*

BELANGER-CAMPEAU. *Rapport de la commission sur l'avenir politique et constitutionnel du Québec.* [co-directors: BELANGER, M.; CAMPEAU, J.] Quebec, [s.ll.], 1991.

BISSOONDATH, N. *Selling illusions. The cult of multiculturalism in Canada* Toronto: Penguin, 1994.

BLAIS, A.; NADEAU, R. "To be or not to be sovereignist: Quebeckers' perennial dilemma." *Canadian Public Policy*, XVIII: 1, p. 89-103 [s.ll.], 1992.

BLAS GUERRERO, A. de. *Nacionalismos y naciones en Europa*. Madrid: Alianza, 1994.

BOUCHER, J. "Les syndicats: de la lutte pour la reconnaissance à la concertation conflictuelle". A: DAIGLE, G.; ROCHER, G.. *Le Québec en Jeu*. Montreal: Presses de l'Université de Montréal, 1992.

BRAND, J., MITCHELL, J.; SURRIDGE, P. "Identity and the vote. Class and nationality in Scotland." A: DENVER, D. *British elections and parties yearbook, 1993*. p. 143-57. Nova York: Harvester Wheatsheaf, 1993.

- "*Social constituency and ideological profile: scottish nationalism in the 1990*". Political studies, *42.4, p. 616-629 [s.ll.], 1994.*
- "*Can labour win with scottish help?*" *A: HEATH, A.; JOWELL, R.; CURTICE, J.* Labours last chance: the 1992 election and beyond. *Londres: Dartmouth, 1994b.*

BREUILLY, J. *Nationalism and the state*. Manchester: University Press, 1985.
- Cataluña exporta, Cataluña importa. *Barcelona: Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1990.*

CAMILLERI, J.; FALK, J. *End of sovereignty? The politics of a shrinking and fragmenting world* [s.ll.]: Edward Elgar, 1991.

CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLÓGICAS. *Conocimiento y uso de las lenguas en España*. Madrid: CIS, 1994.

CONNOR, W. "A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a..." *Ethnic and racial studies*, núm. 1. p. 377-400 [s.ll.], 1978.
- "*From tribe to nation?*" *A: Connor, W.* Ethnonationalism. The quest for understanding. *2a. ed. Princeton: Princeton University Press, 1994.*

CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE. *Indicateurs de la situation linguistique au Québec.* Quebec: Publications du Québec, 1992.

CONVERGÈNCIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA. *Construir la Catalunya del 2000* [IX congrés] Barcelona, 1992.
- Amb força a Europa. Programa electoral. Eleccions al Parlament Europeu. *Barcelona: CiU, 1994.*

COSTA, M.T. "La organización industrial en el territorio. Descentralización productiva y economías externas." A: PARELLADA, M. *Estructura económica de Cataluña.* Madrid: Espasa Calpe, 1990.

COSTAS, A. "El marco de la política económica autónoma" A: PARELLADA, M. *Estructura económica de Cataluña*. Madrid: Espasa Calpe, 1990.

COURCHENE, T. "Market Nationalism" *Policy options*, núm. 7, p. 7-12 [s.ll.], 1986.
- Québec Inc. Foreign takeovers, competition/merger policy and universal banking. *Kingston: School of Policy Studies, Queen's University, 1990.*

DAHRENDORF, R. "Preserving prosperity" *New statesman and society*, 13/29 [s.ll.], desembre 1995.

DERRIENIC, J.P. *Nationalisme et démocratie. Réflections sur les illusions des indépendantistes québécois*. Quebec: Boréal, 1995.

DICKSON, M. "Should auld acquaintance be forgot? A comparison of the Scots and English in Scotland." *Scottish affairs*, núm. 7, p. 112-34 [s.ll.], 1994.

DION, S. "Le nationalisme dans la convergence culturelle. Le Québec contemporain et le paradoxe de Tocqueville". A: HUDON, R.; PELLETIER, R. *L'engagement intellectuel. Mélanges en l'honneur de Léon Dion*. Sainte-Foy: Presses de l'Université de Laval, 1991.

DIONNE, B. *Le syndicalisme au Québec*. Montreal: Bor_al, 1991.

EUROSTAT. *Basic statistics of the community.* Luxemburg: Office of Publications of the European Communities, 1994.

DUNFORD, M.; KAFKALIS, G. *Cities and regions in the new Europe*. Londres: Belhaven, 1992.

FONT, J. "Som dos milions: Els abstencionistes a les eleccions al Parlament de Catalunya de 1988". A: Equip de Sociologia Electoral (UAB). *L'electorat català a les eleccions autonòmiques de 1988: opinions, actituds i comportaments*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1988.

GENERALITAT DE CATALUNYA (Departament d'Indústria i Energia). "La internalització" *Quaderns de competivitat*. Barcelona, 1992.

GIRÁLDEZ, E.; PARELLADA, M. "Los flujos con el exterior". A: PARELLADA, M. *Estructura económica de Cataluña*. Madrid: Espasa-Calpe, 1990.

GREENFELD, L. *Nationalism. Five roads to modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.

HARRISON, B. "Industrial districts: old wine in new bottles?" *Regional studies*, 26.5: 469-83 [s.ll.], 1992.

HERNÁNDEZ, F.; MERCADÉ, F. *La ideología nacional catalana*. Barcelona: Anagrama, 1981.

HOBSBAWM, E. *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

- "*Nationalism. Whose fault-line is it anyway?* Anthropology today *[s.ll.], febrer 1992.*

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *Cens de població 1991. Cens lingüístic. Dades comarcals i municipals*. v. 8. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993.

IVANOV, A. "Minorities in the Balkans". *Euro-atlantic security studies*. v. 1 [s.ll.]: Peter Lang, 1986.

KEATING, M. "Regional autonomy in the changing state order: A framework of analysis." *Regional politics and policy*, 2.3 [s.ll.], 1992.

- Nations against the State. The new politics of nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland. *Londres: Macmillan, 1995.*
- "*Les régions constituent-elles un niveau de gouvernement en Europe?*" *[Col.loqui]* Les Régions en Europe. *Rennes, setembre 1995b.*
- "*Nationalism, nation-building and language policy in Quebec and Catalonia*". *A: HAUPT, H.G.; MÜLLER, M.; WOOLF, S.* Regional and national identities in Europe in the nineteenth and twentieth Centuries. *Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1996.*

KEATING, M.; HOOGHE, L. "By-passing the nation-state? Regions and the EU policy process". A: RICHARDSON, J.J. *Policy making in the European Union.* Londres: Routledge, 1996.

KEATING, M.; JONES, B. "The nations and regions of the UK in the European Community". A: JONES, B.; KEATING, M. *The European Union and the regions*. Oxford: Clarendon, 1995.

KEDOURIE, E. *Nationalism* [3a. ed.] Londres: Hutchinson, 1966.

KOHN, H. *The idea of nationalism. A study in its origins and Background*. Nova York: Macmillan, 1944.

LANGLOIS, S. "Le choc des deux sociétés globales". A: BALTHAZAR, L.; LAFOREST, G.; LEMIEUX, V. *Le Québec et la restructuration du Canada, 1980-1992*. Saint-Laurent: Septentrion, 1991a.

- "*Une société distincte à reconnaître et une identité collective à consolider*". *A: Commission sur l'avenir politique et constitutionel du Québec (Bélanger-Campeau Commission).* Document de travail, *núm. 4, p. 569-95. Quebec: Commission, 1991b.*

LATOUCHE, D. "La stratégie québécoise dans le nouvel ordre économique et politique internationale". A: Commission sur l'avenir politique et constitutionnel du Québec. *Document de travail,* núm. 4. Quebec: Commission, 1991.

McCRONE , D. *Understanding Scotland. The sociology of a stateless nation*. Londres: Routlege, 1992a.

McROBERTS, K. *Quebec. Social change and political crisis* [3a. ed.] Toronto: McClelland i Stewart, 1988.

MAJONE, G. *Unity in diversity, competition with cooperation: Europe's past as its future*. Florence: European University Institute: Mimeo, 1995.

MARTIN, P. "When nationalism meets continentalism. The politics of free trade in Quebec" *Journal of regional and federal studies*, 5.1 [s.ll.], 1995.

MEADWELL, H. "The politics of nationalism in Quebec" *World politics*, 45.2, p. 203-41 [s.ll.], 1993.

MICHEL, B. *Nations et nationalismes en Europe centrale*. París: Aubier, 1995.

MILL, J.S. *Utilitarianism, on liberty and considerations on representative government*. Londres: Dent, 1972.

MILWARD, A.S. *The european rescue of the nation state*. Londres: Routledge. Berkeley: University of California Press, 1992.

MINISTERIO DE ECONOMIA Y HACIENDA. *Informe de comercio exterior*. Madrid, 1990.

MLINAR, Z. *Globalization and territorial identities*. Aldershot: Avebury, 1992.

MONTERO, J.R.; FONT, J. "El voto dual: lealtad y transferencia de votos en las elecciones autonómicas." A: Equip de Sociologia Electoral (UAB). *L'electorat català a les eleccions autonòmiques de 1988: opinions, actituds i comportaments*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1991.

MONTERO, J.R.; TORCAL, M. "La opinión pública ante el estado de las autonomías: un visión panorámica". *Informe Pi i Sunyer sobre las Comunidades Autónomas 1990*. Barcelona: Civitas, 1991.

PAREKH, B. "Discourses on national identity". *Political studies*, 42.3, p. 492-504 [s.ll.], 1994.

PARES MAICAS, M.; TREMBLAY, G. *Catalunya, Quebec. Autonomia i mundialització*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1990.

PARTI QUEBECOIS. *Programme*. Quebec, 1991.

- Le Québec dans un monde nouveau. *Montreal: 1993a vlb.*

PARTIT DELS SOCIALISTES DE CATALUNYA (PSC). *Programa de Govern. Eleccions al Parlament de Catalunya, 1992*. Barcelona: PSC, 1992.

PROULX, P.P.; Cauchy, G. "Un examen des échanges commerciaux du Québec aves les autres provinces canadiennes, les Etats-Unis et le reste du monde". A: BELANGER, M.; CAMPEAU, J. *Commission sur l'avenir politique et constitutionnel du Québec* [s.ll.], 1992.

PUJOL, J. *Una política per Catalunya*. Barcelona: Nova Terra, 1976.
- Construir Catalunya. *Barcelona: Pòrtic, 1980.*

PUTNAM, R. *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy.* Princeton: Princeton University Press, 1993.

RENAUT, A. "Logiques de la nation". A: DELANNOI, G.; TAGUIEFF, P.A. *Théories du nationalisme*. París: Kimé, 1991.

ROSONVALLON, P. *L'état au tournant*. A: LENOIR, R.; LESOURNE, J. *Où va l'état?* París: Le Monde, 1992.

ROUILLARD, J. *Histoire du syndicalisme au Québec*. Montreal: Boréal, 1989b.

SCHMIDT, V. "The new world order" *The rise of business and the decline of the nation state* [s.ll.]: Daedalus, 1995.

SCOTTISH OFFICE. *Scottish input-output tables for 1989.* Edimburg: HMSO, 1994.

SMITH, A. *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell, 1986.
- National identity. *Londres: Penguin, 1991.*

SNYDER, L. *The meaning of nationalism.* New Brunswick: Rutgers University Press, 1954.

STÖHR, W. *Global challenge and local response. Initiatives for local economic regeneration in Europe*. Londres: Mansell, 1990.

TILLY, C. "Coercion". *Capital and European States. AD 990-1990*. Oxford: Blackwell, 1990.

TOURAINE, A. *Critique de la modernité*. París: Fayard, 1992a.
- "*L'Etat et la question nationale*". *A: LENOIR, R.; LESOURNE, J.* Où va l'état? *París: Le Monde, 1992b.*

TREMBLAY, A. *Report of the Royal Commission of Inquiry on Constitutional Problems* [editat per David Kwavnick] Toronto: McClelland i Stewart, 1973.

YOUNG, R.A. "Does globalization make an independent Québec more viable?" A: RIGGS, A.R.; VELK, T. *Federalism in peril. National unity, individualism, free markets, and the emerging global economy*. Vancouver: Fraser Institute, 1992.
- The secession of Quebec and the future of Canada. *Montreal: McGill-Queen's University Press, 1995.*

Traducció: Jordi Palou Massip

LLENGUA, NACIONALISME I LA DESINTEGRACIÓ DE IUGOSLÀVIA[1]

Ranko Bugarski
Universitat de Belgrad

Introducció

Aquest article presenta una visió general dels aspectes lingüístics d'uns canvis que menen a la desintegració de Iugoslàvia, fent èmfasi en el nexe entre llengua i nacionalisme. La designació "Iugoslàvia" farà referència principalment al país oficialment anomenat República Socialista Federativa de Iugoslàvia, a vegades identificat com la "segona" Iugoslàvia (1945-1991). La "primera" Iugoslàvia (1918-1941) cau fora de la competència d'aquesta discussió, mentre que l'avui "tercera" Iugoslàvia (és a dir, Sèrbia i Montenegro) es distingirà com a tal quan s'esmenti. L'anàlisi a assajar és forçosament provisional, per l'escassetat de recerca bàsica i sovint per la manca de prou perspectiva històrica. Això no obstant, oferim l'anàlisi creient que pot ser d'interès per a l'alumnat tant de llengua com de nacionalisme, com també per a qualsevol persona preocupada per Iugoslàvia i els Balcans. Fet i fet, molts països arreu del món han estat exposats a explosions de nacionalisme lingüístic d'alguna mena, de manera que una certa familiarització amb l'experiència de Iugoslàvia pot ser útil en general. També caldria recordar que l'autor és lingüista, no pas historiador o estudiós de les ciències polítiques, cosa que comporta un enfocament sociolingüístic en les qüestions a tractar.

[1] El present paper, presentat al *Col·loqui internacional sobre els nacionalismes com a objecte d'estudi de les ciències socials. Perspectives teòriques i metodològiques*, també ha servit substancialment per a la conferència titulada *Diversitat lingüística i nacionalisme a Iugoslàvia*, que va ser pronunciada el 6 de novembre de 1996 a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona sota el patrocini de la Càtedra Lluís Companys. Vull expressar el meu sincer agraïment a la Fundació Jaume Bofill i a la Universitat de Barcelona per la seva invitació i esponsorització, i al professor Andrés Barrera per actuar com a excel.lent mediador en portar-me a Barcelona en una inoblidable setmana d'activitats acadèmiques i socials.

Rerefons

Iugoslàvia (256.000 km^2; 22,5 milions d'habitants, l'any 1981) exhibia una remarcable varietat, fins i tot per als generalment alts estàndards balcànics, de diferenciació geogràfica, cultural i lingüística. Aquest país mostrava una enorme variació en el clima, els paisatges, els recursos nacionals, l'economia, els estils i els estàndards de vida, i alhora una vasta diversitat històrica, cultural, ètnica, religiosa i -l'última en l'enumeració però no pas en importància- lingüística. Com a resultat dels canvis polítics i de les guerres damunt aquest sòl al llarg de molts segles, les zones de tres grans civilitzacions confluïren i es barrejaren en aquest territori: la catòlica europea de l'oest, l'ortodoxa bizantino-eslava i la islàmica araboturca. Una descripció estàndard reduïda podria haver presentat Iugoslàvia com un país amb dos alfabets, tres grans religions, cinc llengües importants, sis nacions i set països al voltant, amb els quals compartia fronteres, ètnies i llengües. Aquesta diversitat feia que el país fos extremament interessant de visitar i agradable, malgrat que a vegades potser una mica desafiant, per viure-hi; si el país covava, a més, les llavors de la seva pròpia destrucció, això roman una pregunta oberta.

La federació era formada per sis repúbliques constituents: Sèrbia (incloent-hi les províncies autònomes de Vojvodina i Kosovo), Croàcia, Bòsnia-Hercegovina, Eslovènia, Macedònia i Montenegro. Es féu una distinció entre "nacions", definides com a pobles les matrius ètniques dels quals eren dins Iugoslàvia, i "nacionalitats" (és a dir, minories nacionals), grups ètnics el corrent principal dels quals era en un altre país. Hi havia sis nacions -la sèrbia, la croata, l'eslovena, la macedònia, la montenegrina i la musulmana (aquesta darrera més aviat com a identitat nacional que no pas confessional)- i més d'una dotzena de minories -l'albanesa, l'hongaresa, la turca, l'eslovaca, la romanesa, la *rusyn*, la búlgara, la italiana, la ucraïnesa, la txeca, etc. A més, hi havia grups ètnics dispersos, com ara gitanos o *vlachs*. Un grup especial i en alguns aspectes controvertit era el d'aquells qui es declaraven iugoslaus tant per nacionalitat com per ciutadania. La taula 1 dóna la composició nacional declarada per a l'any 1981, el darrer cens pel qual es disposa de dades unificades (el cens de 1991 fou interromput parcialment pel progrés de la guerra).

Sense tenir en compte les diferències en l'estatus oficial, la primera llista recull els nou grups més grans -la primera columna es refereix al nombre en milions i la segona, entre parèntesis, al percentatge de la població total de Iugoslàvia. A continuació trobem la llista dels grups més petits -tots aquests, per sota de l'u per cent de la població total-, els nombres dels quals es donen en milers. No hi ha els grups que tenen una força inferior

[2] Una bona part del material d'aquest apartat, incloent-hi les taules 1 i 2, ha estat extret de Bugarski (1992). La discussió i les referències es poden ampliar en l'article esmentat, com també en les altres contribucions que formen el volum, del qual és el capítol introductori. Per a un tractament més extens i anterior, vegeu Bugarski (1987).

Taula 1

Població sèrbia	8,14	(36,3%)
Població croata	4,42	(19,8%)
Població musulmana	2,00	(8,9%)
Població eslovena	1,75	(7,8%)
Població albanesa	1,73	(7,7%)
Població macedònia	1,34	(6,0%)
Població iugoslava	1,22	(5,4%)
Població montenegrina	0,58	(2,6%)
Població hongaresa	0,42	(1,9%)
Població gitana		168.000
Població turca		101.000
Població eslovaca		80.000
Població romanesa		55.000
Població búlgara		36.000
Població *vlach*		32.000
Població *rusyn*		23.000
Població txeca		19.000
Població italiana		15.000
Població ucraïnesa		12.000

a 10.000 individus, aquells que es declaren regionalment, els no declarats i els desconeguts. Tal com aquestes xifres demostren, no hi havia res que s'acostés a una majoria absoluta o "estat-nació", el grup més gran solament sumava poc més d'un terç de la població total; la importància d'aquest fet, en vista dels esdeveniments subsegüents, haurà de ser curosament avaluat.

El quadre lingüístic de Iugoslàvia és característic d'allò que s'ha anomenat "l'escudella lingüística balcànica", amb més de vint llengües que mostren una gran varietat genètica i tipològica a més de diferències en força numèrica, distribució geogràfica i social, afiliació ètnica, estandardització, etc. Això no obstant, el fet que tres de cada quatre llengües numèricament més fortes fossin idiomes eslaus meridionals estretament relacionats, i el fet que el serbocroat per si sol fos la llengua materna de gairebé tres quartes parts de la població iugoslava total, indubtablement proporcionava una mesura de cohesió lingüística. La taula 2 recull una llista de catorze llengües amb més de 10.000 parlants. (Les xifres de totes dues taules han estat arrodonides.)

El serbocroat el parlaven nativament quatre de les nacions (la població sèrbia, la croata, la montenegrina i la musulmana),la immensa majoria de la població declarada iugoslava i els membres d'algunes minories. La població eslovena i la macedònia parlaven

Taula 2

serbocroat	16.400.000
eslovè	1.760.000
albanès	1.750.000
macedoni	1.370.000
hongarès	410.000
gitano	140.000
vlach	135.000
turc	82.000
eslovac	74.000
romanès	60.000
búlgar	37.000
rusyn	19.000
italià	19.000
txec	16.000

respectivament eslovè i macedoni, mentre que les minories parlaven llurs pròpies llengües. Aquest quadre ha estat simplificat, però; com es pot veure parcialment comparant les dades de les nostres taules, l'afiliació ètnica i la lingüística no coincideixen necessàriament. D'una manera més general i més important, la coincidència entre repúbliques, nacions i llengües sovint era només molt aproximada, de manera que totes les repúbliques eren fins a un cert punt barrejades, tant nacionalment com lingüísticament. (És temptador d'especular que, si el cas hagués estat al revés, la federació hauria pogut desintegrar-se molt més fàcilment, potser fins i tot sense vessar sang!) Aquesta situació dugué un multilingüisme social i un bilingüisme individual generals, especialment en algunes regions sorprenentment multiètniques com ara Vojvodina i Kosovo.

Atesa la composició multiètnica i multilingüística del país, i també la ideologia "leninista" del règim comunista, no era sinó natural que s'adoptés i es desenvolupés una política d'igualtat nacional i lingüística, incloent-hi grups minoritaris també. Aquest principi fonamental impedia clarament l'existència d'una llengua "estatal" o "federal", o de diverses: oficialment totes les llengües eren iguals, cap no era legalment dominant o afavorida malgrat el nombre de parlants. En general, aquesta política lingüística d'igualtat, per la qual Iugoslàvia fou internacionalment famosa, funcionà força bé, tot i els nombrosos problemes a l'hora de dur-la a terme[2].

A partir del nostre punt de vista actual, hom podria veure en aquesta fragmentació lingüística una base per a l'eventual dissolució de la federació. Això no obstant, hom pot argumentar, d'una manera igualment bona, que una política d'una uniformitat lingüísti-

ca més gran (per exemple, donant un estatus privilegiat al serbocroat, com a llengua oficial en el nivell federal) podria haver menat als mateixos resultats per un camí diferent, provocant reaccions nacionalistes violentes. Això ens porta a la qüestió central de la nostra discussió.

El paper del nacionalisme

Un ric mosaic de Iugoslàvia com l'esbossat a l'apartat anterior estava condemnat, tal com resultà, al fracàs. La desintegració dels país no s'esdevingué, és clar, de cop i volta: fou el resultat final d'un procés força llarg en el qual participaren molts factors. Aquest no és el lloc adequat per a estendre-s'hi, ni tan sols per a enumerar totes les possibles causes de la mort de la federació. Sense explorar més enrere en la història, n'hi haurà prou amb dir que el terreny per a un canvi semblant havia estat preparat efectivament per tendències descentralitzadores reconegudes per la Constitució federal de 1974, la qual contenia forts elements confederals. La mort, l'any 1980, del president Tito, una gran força unificadora al llarg de diverses dècades, solament accelerà aquestes tendències. Finalment, el col·lapse del comunisme a l'Europa de l'est deixà Iugoslàvia, ja ben enllà en el camí de la dissolució, sense el vincle d'una ideologia comuna. En aquest punt, les elits polítiques dins les repúbliques -en llur esforç per mantenir poder i privilegis, allunyant l'avenç del veritable pluralisme democràtic- prengueren l'única força prou forta per mobilitzar llur desil·lusionada ciutadania: el nacionalisme. Així, la federació desaparegué en el xoc entre un contundent separatisme d'algunes de les nacions més petites i l'integrisme igualment contundent de la nació més gran, amb l'abundant ajuda de la desunida Presidència federal i de l'estament militar, també impregnats de nacionalisme de diversa procedència ètnica -i, permeteu-nos d'afegir-hi, no pas sense una poc afortunada assistència externa.

Un paper tan destacat del nacionalisme en aquesta cadena d'esdeveniments justifica una mirada més atenta al fenomen en el context actual. En general, el nacionalisme tendeix a fer dues funcions complementàries en la vida de les col·lectivitats socials en les quals sorgeix: l'una és *integradora* de la comunitat en qüestió i l'altra, *demarcadora* respecte a les altres comunitats. Quan aquesta col·lectivitat constitueix un estat, que és gairebé invariablement de composició poliètnica, hom pot parlar d'allò que la literatura identifica amb freqüència com a *nacionalisme cívic,* una forma comparativament benigna que sovint fins i tot duu una connotació positiva, sobretot a l'oest. Aquí la funció integradora fonamentalment dóna suport als processos normals d'integració política pels quals passa el curs d'una construcció nacional, consolidant l'estat dins les seves fronteres, establint extenses xarxes en l'economia, la salut pública, la cultura i l'educació, les telecomunicacions, el trànsit, i en altres camps similars. Al seu torn, la funció demarcadora implica una regulació de les relacions amb els països veïns, amb una plena observança de les fronteres existents i de les normes internacionalment acceptades de relacions interestatals.

En contrast amb tot això, quan el nacionalisme apareix a nivell d'un grup ètnic, ens interessa igualment el ben conegut fenomen del *nacionalisme ètnic* (o l'etnonacionalisme), típicament agressiu i maligne -fins fa poc potser caracteritzava d'una manera prominent l'Europa central i de l'est, però ara és molt estès, i l'efecte global, aclaparadorament negatiu. En aquest cas la integració avança emfàticament a nivell sociocultural, ancorada en el mític passat, mostrant reverència envers les santedats nacionals i la iconografia corresponent. La funció demarcadora, d'altra banda, en aquest cas pren la forma d'un xovinisme i d'una xenofòbia latents o manifests, representant així una amenaça per a altres grups ètnics, però també per a les fronteres de l'estat. Resumint, mentre dins el nacionalisme cívic de tipus "occidental" l'estat posa límits a la nació, de manera que els dos conceptes tendeixen a coincidir, en el model de nacionalisme ètnic de l'"est" aquestes nocions romanen clarament diferenciades, hi trobem la nació ètnica sovint aspirant a redefinir les fronteres de l'estat mitjançant la pròpia expansió. Mentre la participació en un estat cívic és altament valorat en el primer cas, en el segon predomina una crida tribal a la població patriota perquè es reuneixi sota la bandera.

Si ara aplicàvem aquesta dicotomia necessàriament esquemàtica i simplificada a les circumstàncies iugoslaves, podríem concloure fàcilment que el nacionalisme ètnic -inflamat i instrumentalitzat per les elits polítiques (i en part també nacionals) a les seves repúbliques en les condicions i amb els objectius ja esmentats- jugà un paper clau en la desintegració de Iugoslàvia. En l'apartat següent observarem el nacionalisme que s'expressa en la llengua, o més aviat, que manipula la llengua per assolir els seus propòsits.

El nacionalisme en la llengua

El nacionalisme, especialment la branca ètnica d'aquest, és tot símbols: des de la mare nació i les fotografies dels estimats líders nacionals, via himnes, banderes i escut d'armes, fins a la llengua. I pel que fa a la llengua, el nacionalisme en distingeix, en desenvolupa i fins i tot n'hipostatitza, entre totes les seves abundoses i importants funcions, precisament la *simbòlica* o *evident* -aquella en què la llengua serveix per identificar, com a símbol de lleialtat col·lectiva ètnica, nacional, confessional, professional o de qualsevol altra mena. La interacció entre les funcions integradora i demarcadora del nacionalisme és així especialment sorprenent a nivell lingüístic. Els membres d'una determinada col·lectivitat ètnica o nacional tenen un constrenyiment d'homogeneïtzar l'interior, i de diferenciar enfora, en qüestions relatives a la llengua també. És desitjable no solament que facin servir la mateixa llengua o varietat lingüística i el mateix alfabet, sinó també que aquestes eines siguin marcadament diferents d'aquelles que fan servir els altres, especialment les comunitats veïnes i les de vincle molt proper.

Considerant des d'aquest punt de vista l'emergència d'estats-nació i l'evolució del nacionalisme generalment a Europa, podem observar una expressió prou clara de les

correlacions lingüístiques d'aquests processos. Paral·lelament a la constitució dels estats-nació s'establien també les seves llengües nacionals, codificades en forma estàndard o literària com a entitats ben determinades i superposades a la continuïtat dels dialectes parlats. I les gran agitacions socials que han acompanyat, per exemple, la Revolució Francesa, la Revolució d'Octubre russa, o l'ascens del feixisme a Itàlia i del nazisme a Alemanya, han deixat també en tots els casos traces evidents en les llengües d'aquests països.

Amb les llengües de Iugoslàvia va passar una cosa similar durant la Segona Guerra Mundial i després d'aquesta. En aquest apartat ens ocuparem -per estar-ne segurs, solament en la forma de l'esborrany més matusser- de la relació entre llengua i nacionalisme abans de la dissolució de la federació, dissolució llargament preparada en diferents aspectes i sota diversos auspicis. Pel que fa a la llengua, en retrospectiva els fets es poden llegir a partir d'aquesta amb prou claredat. Fins i tot es podria afirmar que la desintegració de Iugoslàvia (incloent-hi la cronologia del procés!) feia temps que havia estat escrita en les cartes lingüístiques; la qüestió és només si hi havia algú amb prou capacitat, o disposició, per llegir el missatge.

La desintegració física de Iugoslàvia -que va començar amb la secessió d'Eslovènia, a la qual seguí la de Croàcia- havia estat anunciada ben bé un quart de segle abans, per mitjà d'un separatisme cultural i lingüístic específic dins aquestes repúbliques. A l'Eslovènia de l'època es feia un esforç considerable per protegir la llengua eslovena de les influències serbocroates, cosa que únicament afavorí unes tendències puristes profundament arrelades. Un punt culminant fou l'establiment d'un estrany tribunal de llengua, una institució semioficial per controlar l'ús públic de l'eslovè. Això anava acompanyat de la insistència en una absoluta i literal igualtat de la llengua en tots els afers federals, que incloïa els militars. Uns quants anys més tard, la decisió de dirigir el judici de quatre eslovens (acusats de difondre informació classificada) davant un tribunal militar iugoslau a Ljubljana, la capital d'Eslovènia, en serbocroat i no en eslovè, causà l'explosió d'una revolta pública. Aquest incident es pot veure ara com un preludi al conflicte armat posterior entre unitats militars federals i Eslovènia.

A Croàcia, aquest és el període de la famosa "Declaració pel nom i la posició de la llengua literària croata", de 1967, signada per les institucions culturals croates més importants, les quals demanaven el reconeixement de la identitat separada del croat, en contra del seu estatus oficial com a varietat de la llengua serbocroata (o croatosèrbia) comuna. Les varietats estàndard d'aquesta llengua policèntrica feia temps que eren la poma de la discòrdia, amb una intel·lectualitat nacionalista tant a Sèrbia com a Croàcia que sovint tendia a elevar-les al rang de llengües diferents -mentre que els unitaris nacionals i polítics d'un bàndol i de l'altre emfatitzaven la unitat essencial de la llengua. Així, els ascendents nacionalismes ètnics engendraven disputes lingüístiques que servien per tapar aspiracions polítiques i conflictes socials profundament arrelats, i la llengua era invocada de tant en tant com a camp de proves per a relacions de poder polític. En

aquest cas les demandes dins la declaració esmentada van ser temporalment silenciades sota l'autoritat suprema del mariscal Tito, per ser gradualment assolides, i fins i tot superades en el transcurs del temps.

A Bòsnia-Hercegovina la tràgica guerra fou anunciada també en la llengua, d'una manera pròpia d'aquesta, mitjançant les divisions que també hi imposaren els partits polítics nacionals constituïts des de feia poc -aquestes divisions (en serbi, croata i un recentment proclamat serbi) de moment diferien principalment en nom, no gaire en substància, i encara menys en estructura. Aquest és un exemple especialment contundent de la inhabilitat final d'una llengua comuna per contenir les tensions interètniques quan la pressió extralingüística esdevé massa forta. Sola entre les repúbliques iugoslaves, Bòsnia-Hercegovina no tenia una majoria nacional absoluta, dividida en tres camins entre musulmans, serbis i croates. Tant si l'anomenen una cosa formalment com una altra informalment, aquestes poblacions parlaven la mateixa llengua, en alguns casos amb diferències escassament perceptible. I no obstant això, aquest instrument de comunicació enterament compartit no aconseguí aturar un vessament de sang massiu entre aquests tres grups. Potser als qui creuen ferventment en el misteriós poder de la llengua com a infal·lible salvaguarda de la compenetració humana els servirà de lliçó.

Quant a les altres repúbliques, a Macedònia i Montenegro, els moviments puristes i separatistes en llengua no foren mai, per raons històriques, especialment forts, amb la probable excepció d'alguns grups militants sense gaire influència, de manera que la cirurgia lingüística no es practicà en aquestes regions.

Aquesta anàlisi ens porta ara a Sèrbia. Dins la federació iugoslava la població sèrbia gaudia de la confortable posició de la nació més gran i podia, per tant, permetre's de tenir amplitud de mires i tolerància en qüestions lingüístiques. En llengua, com en altres coses, la nació més gran per regla general insisteix menys en la diferenciació que les nacions més petites que viuen al costat, que poden ser amenaçades objectivament o almenys subjectivament, i d'aquí ve una provisió més gran per mitjà de la seva identitat separada, sia lingüística o d'una altra mena, per por tothora de l'ocupació o de l'assimilació.

Mentre aquests temps relativament pacífics van durar, les llengües de les minories nacionals gaudiren d'un grau de drets indiscutiblement alt, i la llengua de la població majoritària s'anomenava oficialment serbocroat, amb la codificada i garantida igualtat de les seves dues pronúncies estàndard i dels seus dos alfabets. Però tan bon punt la ruptura de l'estat comú esdevingué una amenaça seriosa, els antagonismes anteriorment continguts i l'exclusivitat nacional afloraren també a Sèrbia. La llengua principal adquirí una nova empremta oficial com a serbi, amb l'alfabet ciríl·lic com a primera escriptura oficial i l'alfabet llatí com a secundària -inicialment en reaccions populars, però després, gradualment, per mitjà dels nous documents constitucionals i legals. I les llengües de totes les minories, les tradicionals i també les noves, aquestes darreres creades per la reorganització de les

fronteres, es van trobar en perill davant els penetrants atacs del nacionalisme i del xovinisme serbis. Es pot discernir un estrany extrem d'aquesta tendència en allò que alguns veien com la "Sèrbia potencial": les terres de domini serbi a Bòsnia-Hercegovina i a Croàcia, on la pronúncia local tradicional del serbocroat fou exclòs de l'ús públic en favor de la pronúncia comuna a Sèrbia, que a partir d'aquí se sentí com l'única varietat veritablement "sèrbia".

En arribar en la nostra cronologia al moment en què la guerra interior en terres iugoslaves era a punt de començar, il·lustrarem breument els estratagemes retòrics i lingüístics emprats en preparar el terreny per al conflicte armat.

Les paraules com a armes

A vegades s'ha dit que les paraules poden ferir més que les dagues. Aquesta observació veritablement sàvia adquireix un nou i dramàtic significat en el context de guerra en territori iugoslau, guerra que, de fet, començà com una guerra dialèctica -lliurada d'una manera més implacable en els mitjans de comunicació (especialment en els noticiaris televisius) dels partits en litigi. Això era inevitable, ja que únicament per mitjà d'un perllongat i pervers abús de la llengua al servei de la propaganda i de la guerra es podia generar una quantitat prou gran d'odi interètnic per fer que els qui havien estat tradicionalment bons veïns -sovint membres d'una mateixa família ètnicament mixta!- es volguessin escanyar els uns als altres. Després d'un llarg bombardeig d'aquesta mena d'hostilitats verbals semblava més fàcil agafar les armes i començar a matar els membres d'altres grups ètnics, que havien estat presentats com una amenaça per a la pròpia supervivència i maleïts degudament per satànics.

Hom pot preguntar-se com es pot arribar a muntar una campanya dialèctica d'odi a gran escala. En aquest cas es va fer una tria ben òbvia, ja que les etiquetes més mortíferes eren a l'abast de la mà -aquelles que feien referència a les parts involucrades en l'horrible matança interètnica i fratricida durant la Segona Guerra Mundial, és a dir, ústaixes i txètniks (aquests primers eren unitats militars croates que cometien genocidi exterminant la població sèrbia dins l'estat feixista i titella de "Croàcia Independent"; els segons eren guerrillers serbis, també de mala reputació, que sovint prenien venjança en la població civil croata i musulmana). Dins la memòria viva de moltes persones, les atrocitats que aquests noms simbolitzaven es van recordar immediatament amb sentiments col·lectius contradictoris de por i venjança; el sentit de la manipulació era que ara la població croata, tota, se suposava que era ústaixa i la població sèrbia, tota, txètnik.

Val la pena de recordar que tots dos bàndols havien parlat respectivament i profusament sobre ústaixes i txètniks molt abans que esclatés la guerra a Croàcia, en una època en què aquests moviments no existien, o tenien un nombre molt reduït de seguidors i poca influència. Però a mesura que la guerra s'eternitzava, aquests fantasmes del passat

-tendenciosament invocats pels rossins polítics- es tornaren gradualment homes de carn i ossos, de manera que tant ústaixes com txètniks aviat esdevingueren, en gran nombre, part de la tràgica realitat. I quan la guerra derivà cap a Bòsnia-Hercegovina, el tercer grup que es trobava allà hagué de rebre el mateix tractament. Amb aquest propòsit la població mujaïdí fou ràpidament enquimerada a identificar-se, tota, com a musulmana, amb força anticipació a l'arribada -de l'estranger- dels primers guerrers a qui aquesta etiqueta esqueia pròpiament (el desconeixement i l'opacitat d'aquesta etiqueta, però, deixava prou espai per a un substitut popular senzill, un cop més carregat d'associacions històriques: turcs). D'una manera similar, l'ús freqüent i irresponsable de la paraula *genocidi* precedí la represa d'actes d'aquesta mena, exactament com el desenterrament propagandista i necrofílic d'ossos de la darrera guerra no portà sinó noves fosses comunes.

Des del punt de vista lingüístic, i també des del filosòfic, és força interessant: aquests exemples mostren de quina manera la llengua, de la qual normalment es pensa que reflecteix la realitat, també pot anticipar els esdeveniments de la vida real evocant i verbalitzant les imatges de les coses esdevenidores. Fins aquest punt hom podria dir que les guerres iugoslaves foren imaginades fins a l'existència per mitjà de la llengua[3]. Altres tècniques de manipulació lingüística en aquest context -que inclouen diversos tipus de desviacions semàntiques, d'estratègies pragmàtiques i d'artificis retòrics-, malgrat que tinguin un interès estrictament lingüístic més gran, cauen fora de l'abast d'aquesta discussió, però es poden consultar en altres obres[4].

Evolucions postiugoslaves

Ara podríem considerar breument el paper de la llengua com un símbol important d'identitat nacional i de sobirania política en els estats de nova creació en territori iugoslau. No sembla que hi hagi res de nou a dir sobre Eslovènia o Macedònia, però els tres estats restants mereixen algun comentari, especialment pel que fa al destí del que fou llur llengua comuna, el serbocroat. Mentre aquesta roman una entitat lingüística -atès que les llengües com a sistema de comunicació no poden ser abolides per decret polític-, el fet és que ja no hi ha cap llengua que dugui aquest nom, enlloc. Políticament, doncs, ara tenim tres idiomes: el serbi a la Iugoslàvia actual (la federació de Sèrbia i Montenegro), el croata a Croàcia i el bosni a la part de domini musulmà de l'antiga Bòsnia-Hercegovina. Com es relacionen aquests tres idiomes entre ells?

[3] Aquesta expressió és un tribut semiconscient a la influència d'Anderson (1991) en la meva reflexió sobre el nacionalisme i els fenòmens que s'hi relacionen.

[4] Vegeu, per exemple: Bugarski (1993 i 1995); les altres publicacions rellevants són principalment en serbocroat i per això menys accessibles al públic internacional.

Sense entrar en detalls lingüístics, ens permetem de recordar que aquests tres idiomes són fills del nacionalisme lingüístic i que per això estan impregnats de valors simbòlics. Aquest senzill fet és alhora una explicació de llur diferència relativa i una indicació que cadascun d'aquests probablement s'allunyarà encara més dels altres i de llur parentiu comú serbocroat. Això no obstant, aquestes tendències divergents són fermament dins l'abast de la política lingüística i com a tals són diferents en tots tres casos; per tant, s'han de seguir individualment.

La Iugoslàvia actual, per més que fes o deixés de fer en el període que ara considerem, és clar que no va separar-se de la federació anterior d'aquell nom. Per això no hi havia cap necessitat d'imposar la pròpia independència i el propi caràcter diferencial per mitjans lingüístics també. Per tant, la llengua mateixa no ha canviat visiblement a Sèrbia o Montenegro en aquests darrers anys, malgrat les intervencions externes i simbòliques que hem esmentat anteriorment, les quals afectaven el nom oficial de la llengua i l'estatus tant de les pronúncies com dels alfabets d'aquesta.

En marcat contrast amb això, la República de Croàcia actual -a més de les accions simbòliques corresponents- ha llançat una campanya per diferenciar la seva llengua del serbi (o serbocroat) tan com sigui possible, i tan de pressa com puguin. Allà es fomenta una llengua administrativa nova i artificial, que generalment té accentuades ressonàncies en l'ús públic de la llengua i és saturada d'arcaismes croates, de regionalismes i de neologismes. Les terminologies de diverses disciplines acadèmiques es "croatitzen" de la mateixa manera, i es preconitzen reformes ortogràfiques. Hom no pot evitar d'observar que Croàcia, que d'una banda té pressa per formar part d'Europa i del món desenvolupat, de l'altra, purga despietadament la seva llengua pública d'internacionalismes que podrien fer -pensant-ho bé- que l'objectiu suara esmentat fos més fàcil d'aconseguir. ¿Pot ser que una de les raons sigui que aquests termes internacionals estan molt estesos, entre tots els altres països, també a Sèrbia? Si és així, aquí tindríem un exemple perfecte dels esforços que el nacionalisme lingüístic és capaç de fer.

El cas bosni és diferent un cop més. Aquí la qüestió sembla que és diferenciar-se alhora del serbi i del croata, i al mateix temps manifestar en la llengua el propi patrimoni distintiu "bosni" (aquesta etiqueta, tradicional però alhora en gran manera oblidada, fou recentment reintroduïda per substituir la de "musulmà" en el sentit nacional). Com que el nacionalisme bosni és en part influenciat pel fonamentalisme religiós del panislamisme, l'esmentat patrimoni es podria expressar millor emfatitzant els trets arabo-turcs en la pronúncia i l'ortografia i, molt especialment, en el vocabulari i la fraseologia. Això no obstant, com que aquests són nivells lingüístics relativament superficials, l'estructura gramatical i lèxica bàsica de la llengua no ha estat gaire afectada.

Comptat i debatut, doncs, els tres idiomes dissidents del serbocroat es poden visualitzar esquemàticament de la manera següent: el serbi no es mou, el croata s'allunya i el bosni

se'n va més a poc a poc en una altra direcció. Tan sols el futur pot dir a què ens menarà tot això. Però sigui com vulgui, ho determinarà més l'evolució política que no pas la llengua mateixa, que jugarà, com abans, un paper auxiliar però no pas decisiu[5].

Conclusió

Hem vist com una federació heterogènia i relativament pròspera ha estat víctima d'unes forces divisores dins els segments nacionals propis. Aquestes forces han trobat llur expressió, entre altres agents, en el nacionalisme ètnic. Tots aquests nacionalismes, per oposats que fossin entre si, es van unir en l'intent de demostrar que una federació iugoslava no era possible, que la que hi havia s'havia de dissoldre perquè cadascuna de les nacions pogués tenir el seu propi estat sobirà. A la base d'aquestes tendències hi havia el concepte antihistòric, anticivilitzador, preuat al cor del nacionalista, que els membres d'una nació no poden viure plegats amb els d'altres nacions si no és dominant-los o assimilant-los. Com que de fet les nacions iugoslaves s'havien barrejat contínuament al llarg de dècades o fins i tot segles, tal tesi solament es podia demostrar per mitjà d'una completa destrucció policèntrica, una matança massiva i una purificació ètnica; després d'això l'argument sobre la impossibilitat de viure plegats apareixia com una profecia que hom havia dut a bon terme. En tot això la llengua fou alhora un instrument de primer ordre i, en alguns aspectes, una víctima secundària dels nacionalismes combatents que l'havien manipulada hàbilment. Se sentiren advertències oportunes sobre el que passava o el que es preparava, però això no serví per a res. Els potencials cohesius foren insuficients i se cedí a la pressió quan aquesta fou massa forta. Cal veure encara si l'experiència de Iugoslàvia servirà de lliçó a altres federacions multiètniques i multilingüístiques arreu del món.

[5] Per a més informació sobre la situació present del serbocroat, vegeu Bugarski (1997).

Referències bibliogràfiques

ANDERSON, B. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Londres/Nova York: Verso, 1991.

BUGARSKI, R. "Politique et aménagement linguistiques en Yougoslavie". A: MAURAIS, J. *Politique et aménagement linguistiques*. 417-452 p. Quebec: Conseil de la Langue Française / París: Le Robert, 1987.

- "*Language in Yugoslavia: Situation, policy, planning*". *A: BUGARSKI, R.; HAWKESWORTH, C.* Language planning in Yugoslavia*. 10-26 p. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1992.*
- "*The language of war*". *A:* Bulletin voice: Peace and human rights*, núm. 1. 2-3 p. Belgrad: Center for Anti-War Action, 1993.*
- "*Towards a language of peace*". *A: JAKSIC, B.* Interculturality in multiethnic societies*. 135-141 p. Belgrad: Hobisport / Klagenfurt-Celovec: Drava, 1995.*
- "*A problem of language identity: The comparative linguistics of Servo-Croatian. A: AHLQVIST, A.; CAPKOVÁ, V. eds.)* Dán do Oide: Essays in memory of Conn R.Ó.Cléirigh*, 67-73 p. Dublín: The Linguistics Institute of Ireland, 1997.*

Traducció: Esther Sala Miralles

EL FACTOR ÈTNIC EN EL PROCÉS DELS CANVIS NACIONALS I ESTATALS A L'URSS

Alexandr Kozhanovski
Institut d'Etnologia i Antropologia. Moscou

El factor ètnic ha tingut un paper de gran transcendència en el destí i la descomposició de l'URSS, i continua essent decisiu en la seva trajectòria actual. Per tal de concebre l'essència del factor ètnic en la construcció de la personalitat, la societat i l'estat en aquesta part del món, hem d'estudiar-ne l'aspecte històric. Per això ens remetem als temps de l'imperi rus.

Aquest imperi representava un estat rígidament centralitzat fins l'any 1917 i en bona part del seu territori. L'estat estava dividit en províncies (*gubèrnies*) amb un nivell mínim d'autoadministració. Només Finlàndia, Polònia, Khiva i Bukhara gaudien d'un cert grau d'autonomia per mitjà d'uns estatuts especials. En relació amb el nostre tema, és important fer ressaltar que en l'estructura administrativa i territorial de l'imperi rus no es tenien pràcticament en compte el plurilingüisme i la diversitat cultural de la població. En general, els límits de les *gubèrnies* no coincidien amb els límits lingüístics o etnoculturals, ja que l'element ètnic no estava instituït oficialment com un factor d'importància. Així, als documents dels súbdits no s'esmentaven les dades relatives a l'origen ètnic, sinó que només s'hi registraven les que feien referència a la religió i a la filiació estamental (pertinença a un estament determinat).

Hi havia, no obstant això, limitacions i prohibicions respecte a l'ús de llengües diferents del rus i de certs símbols històrics i culturals que poguessin contenir un perill de separatisme. Tot i això, no es practicava una discriminació oficial determinada per criteris ètnics, ja que l'estat rus no volia dividir els seus ciutadans en grups discrets, exactament perfilats, a partir de criteris ètnics. La majoria de la població del país era conscient de l'existència de comunitats amb orígens genètics, històrics, culturals o lingüístics determinats. No obstant això, aquestes comunitats -anomenades habitualment pobles, nacions i, posteriorment, nacionalitats- estaven en desenvolupament i en transformació permanents a causa de migracions i de contactes interètnics, tenien graus diversos de consolidació i presentaven contorns

vagues. D'altra banda, una gran quantitat d'habitants d'àrees extenses no s'identificaven amb una comunitat ètnica determinada. Per a molta gent, els vincles més importants eren els dels grups locals, que consideraven tots els altres com aliens, o més o menys estranys. Alguns grups s'havien format històricament d'acord amb principis de parentiu. Altres comunitats tenien com a base una certa unitat sociocultural.

Així, doncs, a Rússia hi havia la idea que tota la població del país era un conjunt de comunitats ètniques ("nacions"), i que la filiació ètnica era un dels trets principals, o el principal, de la personalitat. Però això reflectia només una de les moltes manifestacions de l'element ètnic, que ja es començaven a notar a l'imperi. No obstant això, al començament del segle XX la qüestió ètnica va esdevenir una part integrant de la vida política a Rússia. Durant els anys que van precedir la revolució de 1917, tots els partits discutien "el problema nacional", la qual cosa a Rússia significava les condicions socials, polítiques, econòmiques i culturals dels diversos grups ètnics, com també les relacions interètniques. La solució del "problema nacional" s'entenia com una part integrant de la lluita general contra el règim d'opressió i injustícia. Durant les discussions polítiques i les accions propagandístiques s'elaborava molt activament un sistema de nocions i de termes entorn de l'esfera ètnica, i es proposaven mesures concretes per tal d'harmonitzar les coses en aquesta esfera.

Per a les persones que aspiraven a comprendre els problemes engendrats per la diversitat etnocultural i lingüística de les poblacions de l'imperi resultaven molt atractives les idees i l'experiència de la veïna Àustria-Hongria. Aquestes idees i fets, pel que es pot jutjar, van reforçar en bona mesura la posició dels partidaris del "paradigma ètnic", i els van proporcionar les fórmules necessàries per a l'expressió dels seus sentiments i de les seves aspiracions.

Entre les qüestions que es discutien àmpliament als cercles polititzats de la societat russa el decenni prerevolucionari en figuren algunes que tenen el màxim interès per al nostre tema. S'afirmava, per exemple, que la repartició formal de les persones en comunitats ètniques ("nacions", "nacionalitats") havia de ser necessària i obligatòria per a tota la població russa. Es van discutir vivament els principis que haurien de constituir la base d'aquesta "repartició ètnica": elecció voluntària de l'individu a partir de la seva pròpia consciència; acció forçada, de caràcter administratiu, sobre la base de "criteris objectius" com ara la llengua, l'origen, etc., amb independència de la pròpia consciència individual.

Es van expressar opinions diverses sobre les prerrogatives de les comunitats ètniques com a subjectes jurídics:

- Alguns proposaven que només fos de la seva competència la defensa i el desenvolupament de la llengua i de la cultura ètniques.

- D'altres opinaven que la "sistematització" de la població s'havia de fer només d'acord amb el criteri ètnic, de manera que aquest criteri constituís la condició prèvia necessària per reorganitzar tota l'estructura de l'estat, el sistema de repartiment de competències, etc. Així, els "interessos de la comunitat ètnica" englobarien totes les esferes de la seva existència.

Dominava la idea d'una "autonomia nacional-cultural" (autoadministració de comunitats ètniques), però amb dues variants: d'una banda, l'autonomia territorial; de l'altra, l'autonomia exterritorial o personal.

La primera variant va resultar molt influent a la Rússia d'aquell temps. El concepte d'autonomia territorial per a les comunitats ètniques resultava atractiu per l'existència d'una tradició de despotisme rígid del poder central. Qualsevol limitació de la voluntarietat estatal en favor de l'autogestió local s'interpretava com un bé absolut.

És important fer ressaltar la posició dels bolxevics (amos futurs de Rússia) durant els anys prerevolucionaris. La particularitat d'aquesta posició consistia en la renúncia categòrica als projectes d'autonomia ètnica exterritorial, ja que els consideraven un perill d'escissió per al moviment revolucionari seguint el criteri ètnic. Al mateix temps, però, no dubtaven que tota la població de l'imperi estigués constituïda en comunitats ètniques que tenien dret a l'autoadministració dins dels límits del territori on vivien.

En les accions dels bolxevics durant la lluita pel poder a Rússia (1917-1921), la problemàtica ètnica -o, més exactament, etnopolítica- tenia un caràcter secundari i subordinat, però era present als primers llocs de les seves consignes i declaracions.
Uns dies després de la revolució d'Octubre va ser publicada la *Declaració de drets dels pobles de Rússia*, on es proclamava, entre altres coses, el dret de cada poble a "l'autodeterminació lliure, fins a la separació i la formació d'un estat independent". En concordança amb aquesta doctrina, a la primera Constitució soviètica (la de 1918) la Federació de Rússia es declarava "Unió de nacions lliures" (es tractava de les mateixes comunitats ètniques). Aquesta idea va ser confirmada a la Constitució de l'URSS de 1922, on de nou s'identificava un "estat gran" com una "aliança voluntària de pobles iguals".

A les fórmules d'"unió de nacions" o "aliança de pobles" correspondria, d'una manera més adequada, la concepció de l'autonomia exterritorial ètnica i personal ("nacional-cultural"), però aquesta darrera va ser rebutjada perquè es considerava perniciosa ideològicament. En lloc d'aquesta fórmula, el règim dirigent va començar un procés de "construcció nacional" (ètnica) que duraria diversos decennis i que va representar la creació, a l'interior del país, d'un sistema de formacions territorials etnoestatals i etnoadministratives. Precisament aquestes accions, d'acord amb els ideòlegs del règim, havien de contribuir a la "solució del problema nacional", a l'establiment d'una "igualtat veritable dels pobles de l'URSS", al segur "floriment i acostament mutu", etc.

Amb aquest objectiu es va fer una cosa semblant a un "inventari ètnic" de tota la població del país. Al certificat d'identitat de cada ciutadà i a tots els documents importants -com ara els qüestionaris de servei o les referències de treball- calia incloure-hi la filiació ètnica o la nacionalitat (el famós "punt cinquè").

No es permetia la lliure afiliació ètnica, sinó que s'heretava dels pares; només si els pares pertanyien a ètnies diverses el fill tenia dret a la seva pròpia elecció un cop feia els setze anys (la majoria d'edat). Eren rares les excepcions a aquestes regles, i representaven una violació de la llei.

Al procediment de l'"inventari ètnic" eren sotmeses milions de persones que no tenien identitat o autoconsciència ètnica, o que la tenien en un grau molt baix, i que s'identificaven amb comunitats locals, confessionals, tribals o socioculturals.

A tota aquesta gent se li va imposar la nacionalitat d'acord amb el judici dels perits oficials, que utilitzaven com a criteri les seves pròpies idees i coneixements, sovint incerts i superficials, de les llengües i els orígens de la població autòctona i de les circumstàncies locals.

En molts casos la població era inscrita en unes o altres comunitats ètniques reconegudes. Per exemple, diversos grups de turcs nòmades i els sarts d'Àsia central van ser inclosos al cos dels uzbeks. En altres situacions, pràcticament, es construïen noves comunitats ètniques, on no sempre es prenien en consideració les comunitats reals, històricament formades i fins i tot d'orígens afins. De vegades, antigues formes d'identitat es deixaven de banda amb el pas del temps, i eren substituïdes de mica en mica per una nova identitat nacional, però de vegades continuaven existint i predominant, de manera no oficial, en la consciència dels membres d'aquestes comunitats ètniques novament construïdes.

Com a resultat d'accions d'aquest caràcter, la població de l'URSS va ser organitzada com un conjunt d'una gran quantitat de comunitats ètniques, i cada ciutadà va resultar ser membre d'una o altra comunitat. Es va endegar l'anomenada "campanya de delimitació nacional-estatal", la qual, simultàniament al tarannà ètnic general de la població, transferia a aquestes comunitats ètniques els territoris respectius, amb la concessió d'una autogestió de diferent grau (segons els efectius de cada comunitat, les particularitats de la seva instal·lació i el seu nivell socioeconòmic).

A la fi dels anys vint i començament dels trenta, als límits de l'URSS es van crear:

- repúbliques nacionals (ètniques) federades, amb el dret formal de sortida de l'URSS;

- repúbliques nacionals autònomes components de repúbliques federades;

- regions nacionals autònomes integrades a les repúbliques federades o als territoris administratius;

- comarques nacionals autònomes que formaven part de territoris i de regions;

- districtes nacionals amb els nivells més baixos d'autonomia nacional (ètnica).

Durant aquells anys es va dur a terme, des de la cúpula, una política d'*indigenització*:

- la preparació forçada d'especialistes de diverses professions i de funcionaris de l'Administració (elegits entre els mateixos membres de la comunitat ètnica);
- la regulació i el reforç de la posició de les llengües nacionals (vernacles), etc.

D'aquesta manera, la indigenització va contribuir a la consolidació de les comunitats ètniques i a l'estabilització de les noves formacions etnopolítiques.

Així, doncs, el factor ètnic es va transformar en un dels principis més importants del sistema estatal de l'URSS i de l'organització de la seva població. Es va crear un enorme i complicat mecanisme d'"etnicitat estatal". El poderós sistema estatal va influenciar sobre els habitants del país durant molts decennis i els va fer donar un gran valor a l'element ètnic. L'estat va posar en joc la mobilització permanent d'etnicitat i va avançar molt en aquesta obra.

Però una de les paradoxes de la història soviètica va consistir que aquest mecanisme escrupolosament fabricat no va funcionar d'acord amb els objectius previstos. Els seus grans recursos no podien ser realitzats en les condicions de règim totalitari (amb la seva enorme centralització i el seu control sense compassió tant de la vida pública com de la privada), amb la qual cosa va sorgir una ràpida repressió de tot el que, per qualsevol raó, no convenia o deixava de convenir al poder. Aquest control s'estenia completament a l'esfera ètnica i tenia sovint un caràcter arbitrari.

Per la voluntat del poder central, hi havia algunes comunitats ètniques que rebien les seves formacions etnopolítiques, on es formaven els "pobles titulars", però d'altres no. Es va construir una jerarquia de formacions etnopolítiques a diversos nivells, entre els quals hi havia una desigualtat notable d'estatut i una subordinació formal administrativa.

El nivell de cada formació etnopolítica podia ser elevat o disminuït; podia, de la mateixa manera, passar d'una república federada a una altra (Kara-Kalpàkia primer formava part de la República Socialista Federativa Soviètica de Rússia, després va passar a Kazazhstan i, finalment, a Uzbekistan). A més, una formació etnopolítica podia ser totalment suprimida amb motiu de repressions contra les comunitats ètniques "titulars" (República Autònoma dels Calmucs, República de Crimea, República dels Txetxens i dels Ingúixos, República dels Alemanys del Volga, etc.). Però no era necessari aquest motiu, ja que als anys trenta van ser suprimits centenars de "districtes nacionals", de manera que els seus habitants van perdre l'autonomia etnoterritorial.

L'arbitrarietat dels poders estatals en l'"esfera ètnica" quedava patent amb la manipulació permanent del nombre total dels pobles o de les comunitats ètniques. Així, el cens general de 1926 mostrava 194 comunitats ètniques. L'any 1936 Stalin parla, en un dels seus discursos, dels 60 pobles de l'URSS. El cens general ordinari del 1939 mostrava 63 comunitats ètniques. Aquesta ràpida reducció de la llista dels pobles es feia sota el fals pretext de l'existència de "processos impetuosos de consolidació ètnica". Al cens de 1959 es van declarar 109 pobles, mentre que als dels anys 1970 i 1979 se'n feien constar 104. Deu anys més tard, en l'apogeu de la *perestroika*, el nombre de pobles registrats va augmentar fins a 130, i va continuar augmentant posteriorment. Aquest increment va ser degut al fet que es va començar a tenir en compte la pròpia consciència dels grups, i amb això es pretenia aconseguir l'estatut de comunitats ètniques independents.

La negligència evident dels poders estatals envers les identitats ètniques reals de la població soviètica no significava que el règim no es prengués seriosament el fet de la pertinença ètnica. Repressions, limitacions, trasllats d'unes comunitats ètniques a d'altres, com també alguns avantatges especials, tot plegat es duia a terme amb una freqüència, una persistència i una coherència fèrries, i englobaven tots aquells que tenien en els seus certificats personals d'identitat la inscripció d'una certa "nacionalitat" (filiació ètnica). Això no afectava els parents propers de sang si als seus documents constava una altra inscripció ètnica. Els càrrecs suprems a la jerarquia política i partidista, a les esferes més importants de la vida social i estatal, es coordinaven, en certa manera, amb la pertinença ètnica d'aquells que els ocupaven; per exemple, com és sabut, en un cert nivell de la seva carrera política Brezhnev va canviar la seva "nacionalitat" formal, ja que va deixar de ser "ucraïnès" i va passar a ser "rus".

Al començament de la *perestroika* de Gorbatxov hi havia dues postures:

1. La fórmula oficial anunciava que el problema nacional (problema d'existències, desenvolupament òptim i coexistència de comunitats ètniques) estava resolt definitivament, ja que les mateixes comunitats ètniques vivien a l'època del seu floriment i aproximació mútua. Aquesta afirmació era compartida per la majoria dels soviètics i científics humanitaris, ja que les formes obertes de conflictes interètnics encara no existien, i les limitacions dels drets d'algunes comunitats (els jueus i els pobles sotmesos a repressió) no s'exercien oficialment.

2. Les afirmacions oposades a la fórmula oficial només les expressaven els sovietòlegs occidentals, i en la premsa i la literatura soviètiques aquesta idea era esmentada com una divergència ideològica i com una "difamació de l'amistat dels pobles de l'URSS".

El règim totalitari va tancar i deformar fortament les tendències cap al desenvolupament social. Amb la *perestroika* es va aconseguir, entre altres coses, l'afebliment gradual

d'aquesta força. Una de les tendències més influents era l'ètnica. De fet, en les noves condicions el factor ètnic es va transformar molt ràpidament en una font permanent i poc dirigida d'inestabilitat interior.

Contràriament a l'opinió quasi general de "la solució definitiva del problema nacional", els representants de moltes comunitats ètniques van expressar de diverses maneres el seu fort descontentament amb la situació:

a) Algunes comunitats ètniques sotmeses a repressió en el passat i traslladades lluny de la seva terra natal van reivindicar el retorn a la seva pàtria històrica, un fet que de moment els va ser administrativament prohibit. Entre aquests grups es trobaven els alemanys del Volga, els tàtars de Crimea i els turcs de Meskhètia, que durant tot aquest temps van viure a Sibèria, al Kazakhstan i a l'Àsia central.

b) Algunes d'aquestes comunitats ètniques, a més del seu retorn, reivindicaven l'establiment d'una autonomia etnoterritorial anteriorment suprimida (tàtars i alemanys). Altres pobles no sotmesos anteriorment a repressió van reclamar la seva autonomia suprimida. Per exemple, els xapsugui del Caucas del nord, que van tenir el seu districte nacional. Finalment, va sorgir el moviment per a la reivindicació de l'autonomia nacional d'aquelles comunitats que no en van gaudir en el passat, com era el cas dels polonesos de Lituània i dels gagaüsos de Moldàvia. Cal destacar que algunes d'aquestes reivindicacions no deixaven de ser curioses, tot i que no van rebre un suport ampli per organitzar una "república nacional autònoma a la comunitat ètnica russa".

c) Van sorgir també reivindicacions per tornar a algunes autonomies les seves antigues terres, sostretes com a resultat de repressions i de manipulacions arbitràries dels poders. Per exemple, els ingúixos insistien en la devolució a la seva república del territori que, després de l'expatriació del poble l'any 1943, formava part de la república d'Ossètia del Nord.

d) Algunes comunitats ètniques van exigir un canvi de subordinació de les terres on vivien. Els casos següents en són alguns exemples: les poblacions ètnicament russes a certes autonomies nacionals del Caucas del Nord van voler tornar a formar part del territori administratiu de Stavropol (que no tenia l'estatut d'autonomia etnopolítica). A Crimea va sorgir un fort moviment pel retorn de la península al compost de Rússia (de la qual va formar part fins a l'any 1954). Finalment, els armenis de Karabakh van intervenir decididament pel traspàs de la seva regió nacional autònoma d'Azerbaidjan a Armènia.

e) Van néixer moviments per a la divisió de "dobles autonomies nacionals" en dues o més parts, amb una comunitat ètnica "titular" en cada cas. Per exemple, els karatxais i els txerkessos; els kabardins i els balkars; els txetxens i els ingúixos.

f) Certs grups genètics i culturals, la singularitat dels quals abans es rebutjava per raons polítiques i burocràtiques, van començar a insistir en la seva originalitat ètnica. No obstant això, entre aquestes comunitats es trobaven grups clarament conjunturals, com ara els cosacs russos.

g) Als anys de la *perestroika* es va fer notar un procés de canvi d'identitat ètnica. Així, al si de les seves comunitats ètniques "naturals", es van manifestar nombrosos grups de vepses, tàtars, baixkirs, tàtars de Crimea, etc., els quals fins aleshores tenien oficialment una altra "nacionalitat" (pertinença ètnica).

h) Es va revelar un descontentament de certes capes de moltes de les comunitats ètniques, particularment de les "nacionalitats titulars" a repúbliques federades i, en menor mesura, a repúbliques autònomes, per la política del Kremlin, que es va realitzar (d'acord amb el que va començar a dir aquesta part de la població) en contra dels interessos de les "comunitats autòctones", en contra del desenvolupament normal de les seves llengües natives, etc.

i) Les comunitats ètniques titulars aspiraven a aconseguir la posició d'*amos* de "les seves formacions etnopolítiques", no solament respecte al poder central, sinó també respecte a altres grups ètnics en aquell mateix territori. Les formes extremes d'aquesta tendència són ara força conegudes: progroms i expulsió dels armenis d'Azerbaidjan, dels turcs de Meskhètia d'Uzbekistan, conflictes sagnants de kirguisos i uzbeks, d'ingúixos i ossets i, desgraciadament, de molts altres. Al mateix temps es va incrementar el nombre de persones que no pertanyien al poble "titular" i que abandonaven les seves formacions etnopolítiques.

j) Els conflictes entre comunitats ètniques podien prendre la forma de lluita per un estatut ètnic i estatal: els pobles que ocupaven els esglaons més baixos de la jerarquia etnopolítica ara van renunciar a conformar-se amb la seva posició, ja que aquesta jerarquia va deixar de ser formal i els drets de les persones als "esglaons baixos" es van començar a violar.

Pràcticament a tot arreu ha començat la lluita per la liquidació de la jerarquia de formacions etnopolítiques, per l'anivellament dels seus estatuts administratius. La immensa majoria de "repúbliques autònomes nacionals" i "regions nacionals" de la Federació Russa es van declarar "repúbliques sobiranes" (en el marc de Rússia). A algunes repúbliques federades de l'URSS -com ara Geòrgia, Moldàvia i Ucraïna- va començar la lluita de noves "minories ètniques" per la incorporació directa de les seves regions al centre (gagaüsos, habitants russòfons de la riba esquerra del Dnièster i de Crimea, abkhazos, ossets del sud, etc.).

A primera vista, la conclusió cardinal dels esdeveniments etnopolítics que tenien lloc a l'URSS durant la *perestroika*, era que, d'acord amb el que demostra tot això, hi havia

una inconsistència de les fórmules soviètiques oficials pel que fa a les qüestions següents: la "solució definitiva del problema nacional a l'URSS", el "floriment i l'aproximació mútua" de les comunitats ètniques del país, i l'"amistat dels pobles de l'URSS". L'absència aparent de conflictes entre comunitats ètniques s'assegurava només mitjançant un sistema repressiu omnipotent, que incloïa una censura total. Però també es va fer evident una circumstància que em permet arribar, des del meu punt de vista, a una conclusió més important que la precedent. Durant diversos decennis de poder soviètic es va produir veritablement l'"etnicització de l'estat, de la societat i de la personalitat". La gent es va acostumar a pensar i a actuar en els termes i les nocions del "paradigma ètnic", naturalment dins els límits molt estrets que determinava el règim totalitari. La persona es va acostumar a identificar els seus interessos amb els de la comunitat ètnica a la qual pertanyia. En les condicions de *glasnost* (transparència, llibertat d'expressió i d'informació) això es va fer evident en el convenciment general que el desenvolupament d'una comunitat ètnica s'ha de fer en el marc d'un estat ètnic propi, la qual cosa va donar lloc al que podríem denominar *etnocràcia*.

Gairebé tots els esdeveniments esmentats sobre la *perestroika* estaven vinculats d'una manera o d'una altra, amb aquestes mateixes aspiracions, a les de crear o reforçar el seu estat ètnic (dins de l'URSS o fora dels seus límits), i de garantir el domini de la població "titular".

És interessant observar com les mateixes idees i orientacions existien també en les estructures de poder i en els cercles científics. Això es pot observar en la Llei de 1990 per a les comunitats ètniques que vivien fora de "les seves" formacions "nacionals" (etnoterritorials). Aquesta llei establia la creació de formacions etnoterritorials de dimensions diverses (districtes nacionals, llocs nacionals) en tots aquells llocs habitats per petits grups compactes amb una certa homogeneïtat ètnica. I només als llocs on aquestes mesures van ser tècnicament impossibles (per raó de l'existència de petits nombres de població que pertanyien a l'etnicitat donada, o per raó del caràcter ètnicament mixt de la població), se suposava l'organització d'associacions "nacional-culturals" (ètniques) exterritorials, d'igual manera incorporades al sistema administratiu. D'aquesta manera, el factor ètnic s'hauria de prendre com a base real de l'estructura de l'estat i de la societat (pràcticament aquesta llei no va arribar a posar-se en pràctica, però la seva aparició va ser molt simptomàtica).

Al mateix temps, molts especialistes sociòlegs, científics humanistes, homes polítics i públics, periodistes i nombrosos ciutadans socialment actius expressaven i proposaven una gran quantitat de projectes de reorganització de l'estat soviètic d'acord amb un criteri conseqüentment ètnic. Amb aquesta finalitat es pretenia la creació d'una autonomia "nacional" territorial per a cadascuna de les comunitats ètniques del país; la creació d'òrgans influents de representació ètnica, com l'anomenat Consell de Nacionalitats, al nivell suprem de governació estatal; l'"organització política" de comunitats ètniques, cadascuna de les quals havia de crear l'anomenada "junta nacio-

nal per a la direcció i la solució de problemes", determinar els fins i defensar els seus interessos (de la mateixa manera que va succeir a l'edat mitjana amb les comunitats religioses).

Es publicaven articles científics en els quals s'argumentava la naturalitat i la legitimitat dels privilegis per als pobles "titulars" en "les seves" formacions etnoterritorials. En la literatura científica es feien càlculs sobre la composició ètnica de la població dels diversos territoris i regions del país. Es comparaven i s'analitzaven activament les correlacions de quantitats de gent que vivia dins i fora de "les seves" repúbliques, regions i comarques nacionals, per a totes les comunitats ètniques. Per exemple, es calculava que l'any 1989, als límits de l'URSS (amb una població de prop de 290 milions d'habitants), hi havia 55 milions de persones que habitaven fora de "les seves" formacions etnoterritorials. En la majoria d'aquestes formacions, la població ètnicament "titular" constituïa menys de la meitat de la població total.

A totes les parts de l'URSS es discutien problemes d'etnogènesi, d'història ètnica. La recerca d'avantpassats ètnics suscitava un interès immens. Sovint hi havia comunitats ètniques diferents que pretenien tenir els mateixos avantpassats genètics, sobretot si aquests darrers s'havien cobert de glòria en un passat llunyà. En molts casos, entre els científics de certes comunitats ètniques s'obrien discussions que arrossegaven una gran quantitat de gent més o menys instruïda. Un dels molts exemples d'aquest tipus, el constitueix la disputa entre els tàtars i els txuvaixos per l'"herència" dels antics búlgars del Volga. En general, tota la població de l'URSS es va veure absorbida per aquest gran interès per l'etnicitat, i va tenir lloc una cosa semblant a un estat d'"eufòria ètnica" generalitzada. Aquesta eufòria es desenvolupava amb el rerefons en el qual tenien lloc els esdeveniments esmentats abans, i representava, a més a més, una de les manifestacions de realització del "potencial ètnic" acumulat durant diversos decennis de poder soviètic.

La descomposició de l'URSS i l'aparició, al seu lloc, de 15 nous estats, dels quals el més gran era Rússia, es pot considerar, en certa mesura, com un triomf del "paradigma ètnic" i una victòria de l'ideal d'estat ètnic al nivell suprem de la jerarquia etnoterritorial creada al país, al nivell de les repúbliques federades.

En el procés mateix de "divorci" es va revelar clarament la influència del factor ètnic. Hem de recordar que la primera reacció espontània de la societat russa a la declaració de la independència estatal per part d'Ucraïna, l'agost de 1991, contenia, d'una banda, una reserva poderosa de desaprovació, per raó de l'estreta afinitat ètnica i cultural entre els russos i els ucraïnesos. I, d'altra banda, les reivindicacions de privar a la Ucraïna independent de les seves terres del sud i de l'oest amb la seva població russòfona (primerament Crimea) significaven fer nous límits estatals, "veritables", "naturals", d'acord amb el criteri ètnic. És molt simptomàtic que les primeres passes fetes per a la reorganització de l'espai postsoviètic fossin declarades com accions conjuntes dels líders

de tres repúbliques ètnicament "eslaves". Es destacava la seva particular unitat "natural", la qual cosa les contraposava com a tals a tots els altres estats hereus de l'antic imperi soviètic.

Finalment, van tenir un gran ressò les famoses proposicions de l'escriptor Soljenitsin sobre l'arranjament postsoviètic, que establien una unió estatal o unió estreta de totes les terres poblades pels tres pobles eslaus orientals (russos, bielorussos i ucraïnesos), incloent-hi les regions de Kazakhstan del nord (amb població ètnicament eslava).
Com ja sabem, aquests projectes fins ara no s'han realitzat. Però els processos de formació estatal de caràcter ètnic, que havien començat a l'URSS amb el període de la *perestroika*, es continuaven desenvolupant a les noves repúbliques independents. I encara més, els primers anys de descomposició de l'URSS van resultar ser els de més influència del factor ètnic en els processos de desenvolupament social en aquests països. Va ser en aquest temps quan a diferents parts de l'antiga URSS es van iniciar conflictes armats de caràcter clarament interètnic.

És un període difícil de suportar per a Rússia. La problemàtica ètnica continua essent un dels components més importants de la seva vida interior, i així s'entén. La Constitució de 1993 parla d'un "poble plurinacional de Rússia", i la mateixa definició -"nosaltres, el poble plurinacional de Rússia"- es conté als missatges i les declaracions bàsiques del president. Això significa que, d'acord amb l'opinió dels poders estatals actuals (que reflecteix les inclinacions de l'esperit de la societat), la característica principal de la població del país és l'ètnica.

Molts experts creuen que Rússia, al segon i el tercer any de la seva independència postsoviètica, corria el risc de compartir la sort de l'URSS. Amb la mateixa força va tenir lloc durant aquests anys el perill de la inestabilitat política i una tendència centrífuga amb un caràcter ètnic molt expressiu. Precisament aleshores Moscou va perdre el control de Txetxènia i no va poder prevenir el xoc armat i sagnant entre ingúixos i ossets en la seva vella disputa per la terra. En general, les repúbliques "nacionals" de Rússia continuaven aconseguint més independència respecte al centre. Per això Rússia tenia una relació directa o indirecta amb elles en tant que federació de comunitats ètniques, amb dret a la sobirania veritable en les seves formacions etnoterritorials.

A diverses repúbliques s'afirmava, més o menys clarament, la prioritat del poble "titular" i dels seus interessos particulars. A la Constitució de Baixkíria s'afirmava que aquesta república "va ser creada com a resultat del dret de la nació (comunitat ètnica) baixkira a la sobirania". La mateixa norma era present a les legislacions d'Adiguèsia, Buriàtia, Txetxènia, Udmúrtia, etc. La Constitució de Buriàtia afirma que les decisions més importants sobre els canvis d'estatut jurídic i estatal de la república només poden ser aprovades amb la conformitat de més de la meitat dels buriats ètnics que hi viuen. La llei de la república de Tuvà declara els drets preferents dels "tuvinians ètnics" a l'estranger, en el cas que volguessin rebre la ciutadania de Tuvà.

En totes les legislacions republicanes hi ha una preocupació especial per les llengües i les singularitats de la cultura de les comunitats ètniques "titulars". A la república de Daguestan, on no hi ha, com a cas excepcional, un únic poble "titular", les noves lleis garanteixen als nombrosos pobles que hi conviuen la representació al parlament de totes les comunitats ètniques de la república. Al mateix temps es va instituir la regla segons la qual la Junta estatal Republicana (el poder executiu) no havia de contenir més d'un representant de cada comunitat ètnica.

En algunes legislacions postsoviètiques de les "repúbliques nacionals" de la Federació de Rússia va aparèixer una nova norma "democràtica" que permetia als ciutadans, a partir d'aquell moment, triar per ells mateixos la seva pertinença ètnica. No obstant això, la indicació del dret d'abstenir-se d'una elecció d'aquest tipus encara és absent en les lleis sobre els "subjectes de la Federació de Rússia".

Diverses comunitats ètniques van continuar els intents per tal d'aconseguir una autonomia territorial. Les més famoses d'aquestes temptatives les van fer, dins de la mateixa Rússia independent, els alemanys, que pretenien establir a les riberes del Volga la seva república, suprimida fa cinquanta anys. La part de població actual ètnicament russa de les terres de l'antiga autonomia va intervenir categòricament en contra d'aquesta pretensió. Molts alemanys russos afirmaven que la reconstitució de la seva "República ètnica" dins de Rússia significava per a ells un rebuig de l'emigració a "la pàtria històrica" (Alemanya), però els poders suprems no van gosar accedir als seus desitjos.

Les tensions en les relacions interètniques continuaven sorgint no solament a les ribes del Volga, sinó també a altres regions del país, sobretot a les terres meridionals de Rússia, on s'havien establert els refugiats i els emigrants del Caucas (armenis, turcs de Meskhètia). Molts moviments i partits polítics utilitzaven i cultivaven un estat d'ànim antisemita i anticaucàsic en la societat per als seus objectius. Les dificultats econòmiques i socials i el seu reflex en la consciència social constituïen un brou de cultiu per a aquest estat d'ànim.

També va augmentar l'element ètnic en la consciència pròpia de la comunitat ètnica russa, sobrecarregada en un grau més gran per la complexitat de l'herència d'una Unió esfondrada. Un percentatge cada cop més gran de la població declarava a les enquestes que ja no se sentien soviètics, sinó només russos. D'altra banda augmentava el nivell d'autoapreciació ètnica de la població russa d'acord amb paràmetres culturals i psicològics. El paper de la defensa dels compatriotes a l'estranger anava adquirint cada cop més importància. També s'entenia ètnicament. Així, es denominava d'aquesta manera pràcticament només els habitants russos i russòfons de l'antiga URSS que es trobaven fora dels límits de Rússia en condicions desfavorables i en situació de "minoria nacional". L'any 1996, prop de 2,5 milions d'aquesta minoria (d'un total de 25 milions) havien emigrat a Rússia. La sort dels representants d'altres comunitats ètniques de Rússia que també es trobaven fora de la Federació no despertava gaire interès a la societat, tot i que

la seva situació era molt complicada. Un exemple d'aquesta situació és el cas dels lesguians, una part dels quals viu a Daguestan i una altra a Azerbaidjan.

La contraposició de la població ètnicament russa a la gent d'una altra filiació ètnica es continua projectant en diversos aspectes de la vida econòmica i social del país. Això s'utilitza en la polèmica periodística i s'explota en el curs de campanyes electorals. Quan un candidat i el seu equip es declaren com a "russos autèntics", sembla que això és garantia d'una preocupació màxima envers els interessos del país. I els seus oponents sovint intenten difamar-los buscant en les seves genealogies antecedents "no russos". En general, el nacionalisme ètnic continua essent aquí un factor molt fort i eficaç.

Al mateix temps podem parlar, no obstant això, d'una altra tendència que creix davant els nostres ulls i que directament o indirecta es dirigeix contra el factor ètnic en la vida política i en el sistema actual. Fins i tot abans de la revolució d'Octubre de 1917 alguns teòrics del "problema nacional" havien dubtat que l'atorgament d'autonomia territorial a unes comunitats ètniques fos una solució òptima. Aquests autors fonamentaven la seva opinió en una experiència, aleshores molt restringida, d'opressió dels grups ètnics petits per la majoria ètnica "titular", que si hagués rebut l'autonomia hauria estat de manera molt limitada. Els seus arguments, però, aleshores no van ser escoltats. Aquestes idees van tornar a ser actuals a l'antic territori de l'imperi rus a la fi dels anys vuitanta, quan es va revelar clarament una tendència cap a la creació, d'una banda, de formacions etnoterritorials per a totes les comunitats ètniques que vivien al país i, de l'altra, cap a la transformació d'aquestes formacions etnoterritorials en etnocràcies.

En alguns estats independents postsoviètics els poders (als quals podem considerar com elits polítiques de comunitats ètniques "titulars") creien, evidentment, que les aspiracions polítiques de les comunitats ètniques "no titulars" representaven un greu perill per a la unitat de la societat i la integritat de les seves repúbliques, ja que l'exemple de l'URSS estava molt recent a la memòria. Després de l'agost de 1991, a les noves repúbliques independents fora de Rússia no va aparèixer -amb l'acord dels poders oficials- cap altra nova autonomia etnoterritorial. D'altra banda, en alguns casos hi va haver temptatives de liquidar les autonomies etnoterritorials heretades de l'URSS o proclamades sense l'autorització dels poders constituïts, com són els casos d'Azerbaidjan, Geòrgia o Moldàvia. Totes aquests intents van desembocar en conflictes armats i amb la pèrdua de control sobre una part del territori, com va succeir a Karabakh, Ossètia del Sud, Abkhàzia i la riba esquerra del Dnièster. En altres casos les accions dels governs d'alguns països postsoviètics van tenir més èxit i van aconseguir prevenir l'aparició de noves "autonomies nacionals" sense l'ús de la força (minoria polonesa de Lituània, russos a Kazakhstan, el cas de Crimea a Ucraïna, etc.).

En algunes repúbliques els poders han intentat consolidar la seva població ètnicament heterogènia en una nació estatal supraètnica, com ara a Uzbekistan, a Kazakhstan (on va ser eliminada la fixació oficial obligatòria de pertinença ètnica: és l'únic dels estats

postsoviètics que ho ha fet) i a Kirguizistan (on el president mateix va suprimir el projecte de llei que permetia la propietat agrària només als kirguisos ètnics).

A Rússia ningú no atempta directament contra les representacions dominants d'una etnicitat com a característica més important de la definició de la persona i del grup. D'aquesta manera han estat creats nous "districtes nacionals". Al mateix temps, l'eufòria ètnica ha anat disminuint clarament.

Durant els anys vuitanta i començament dels noranta -uns anys en què va augmentar bruscament l'autoconsciència ètnica i en què van sorgir els conflictes interètnics paral·lelament a la descomposició de l'URSS-, va sorgir i es va consolidar, en la consciència de la societat, la percepció del factor ètnic com a força perillosa que amenaçava l'estabilitat interior de l'estat. Alguns moviments i partits polítics van declarar la necessitat de liquidar qualsevol sistema de formacions etnoterritorials i de tornar a una divisió uniforme en *gubèrnies*, que és el que havia existit abans dels bolxevics, i en les quals no es tenia en compte la composició ètnica de la població. En les condicions actuals és evident el caràcter antidemocràtic i poc realista d'aquestes mesures.

La política dels poders de Rússia en general consistia, de manera conscient o inconscient, en la resistència a les temptatives de tractar la Federació com una unió d'etnonacions, limitant així el nombre de membres de la federació exclusivament a les "repúbliques sobiranes" etnonacionals. El Kremlin, des del començament, va insistir que la Federació Russa comprenia 89 "subjectes nacionals" (repúbliques, regions, comarques) i "subjectes ordinaris" (regions i territoris, amb població majoritàriament d'ètnia russa). Els drets i les obligacions d'aquests "subjectes de la Federació" no havien de dependre de la seva especificitat ètnica. A això es vincula l'interessant fet que un procediment de formalització dels "tractats de delimitació de competències" entre Moscou i els subjectes de les federacions va ser emprat primerament només per a les formacions "nacionals", i més endavant es va estendre a les "regions ordinàries".

Així se suposa que, al capdavall, els subjectes nacionals de la Federació perdrien privilegis com a resultat de l'elevació dels altres cap al seu nivell, tot i que conservant la seva especificitat en l'esfera etnocultural i, naturalment, en els seus noms. A aquest mateix fi correspon la variant, freqüentment esmentada, de la "dissolució" d'autonomies etnoterritorials en regions econòmiques i geogràfiques més grans, on entren també les regions i els territoris "ordinaris" (territoris ètnicament russos sense estatuts). Alguns partidaris d'aquests projectes esperen que, amb el pas del temps, a aquestes "grans regions" se'ls puguin lliurar competències importants d'administració local, i que al cap i a la fi aquestes mateixes formacions siguin subjectes únics de la Federació.

Així, en la societat russa actualment hi ha dues tendències oposades. Una tendeix a donar caràcter ètnic a tota la vida oficial i personal de la població. Aquesta tendència va ser formalitzada i acumulada durant el període del poder soviètic, però el règim polític

i social totalitari s'oposava a la seva realització total. L'altra tendència és de caràcter *desetnitzant*: proposa la renúncia del "totalitarisme ètnic" i tendeix a limitar les seves manifestacions en l'esfera política i en el domini del sistema estatal. Ambdues tendències es van desenvolupar, en bona mesura, de manera espontània. Les formes de la seva lluita varien dins uns límits molt amplis, fins als més extrems que amenacen la vida i el benestar de molta gent.

Actualment, els poders democràtics de Rússia se sotmeten als justificats retrets per l'absència d'una concepció elaborada i universal de la política "nacional" (ètnica). És evident, no obstant això, que aquests poders han de mantenir un equilibri tots aquests anys en la fina línia divisòria entre la fortíssima pressió dels partidaris del "paradigma ètnic" i els interessos de tot l'estat. Aquesta situació intermèdia, de compromís, s'ha reflectit plenament en el projecte d'"una concepció de la política nacional" (ètnica) aprovada pel govern de Rússia a mitjan 1996. En aquesta "concepció" no es posa en dubte la divisió donada de la població russa en "els pobles" (comunitats ètniques), ni el dret d'aquests "pobles" a l'"autodeterminació". Les formacions etnoterritorials existents es reconeixen com una de les formes d'aquesta autodeterminació. Però l'objectiu de la creació següent de formacions semblants per a altres comunitats ètniques no es planteja. No obstant això, s'estableix (per primer cop al nostre país) l'autonomia cultural exterritorial: rebutjada i estigmatitzada pels bolxevics fa molt temps, ara rep, en canvi, competències molt àmplies que poden arribar a la representació política i la iniciativa legislativa. A més d'això, s'afirma que les formacions "nacionals" no han de ser una propietat exclusiva dels "pobles titulars". Però sí que existeixen en nom i per a tots els ciutadans que hi viuen, independentment de la seva pertinença ètnica. En el text s'aprecia, especialment, l'important paper històric "del poble" (comunitat ètnica) rus, i el valor determinant de la llengua russa per a la població del país. Amb tot això les comunitats ètniques es proclamen com a creadores de l'estat.

Així, aquest últim document governamental -dedicat especialment al paper i al lloc del factor ètnic en la vida interior de Rússia- d'una banda manté i cultiva aquest paper, mentre que, de l'altra, intenta liquidar la seva influència negativa sobre l'estabilitat i la integritat de l'estat i de la societat. El futur mostrarà fins a quin punt s'haurà assolit aquest objectiu.

Referències bibliogràfiques

BROMLEY, Y.V. *Sovremenniye problemi etnografii*. Moscou: Nauka, 1981.
BROMLEY, Y.V. *Ocherki teorii etnosa*. Moscou: Nauka, 1983.
DROBIZHEVA, L. [*et al.*] *Demokratiya i obrazi natsionalizma v Rossiyskoy Federatsii 1990-j godov*. Moscou: Misl, 1996.
GELLNER, E. *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Mezlmatsionalniye otnosheniya v usloviyaj sotsialnoy nestabilnosti. *Sant Petersburg, 1994.*
- Natsionalniy sostav naceleniya SSSR. Po dannim vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989g. *Moscou: Finansi i Statistika, 1991.*
- Natsionalno-kulturniye avtonomii i obyedineniya. Istoriografiya. Politika. Praktika. *p. 1-3. Moscou, 1995.*
- Natsionalnoye samosoznaniye natsionalizm v Rossiyskoy Federatsii nachala 1990-j godov. *Moscou, 1994.*
- Ozhog rodnogo ochaga. *Moscou: Progress, 1990.*

SHNIRELMAN, V. *Who gets the past. Competition for ancestors among non-Russian intellectuals in Russia.* Washington: Woodrow Wilson Center Press, 1996.
STELMAKH, V. "Regions as a Russian home policy factor". *Europe 2000. Integration and disintegration*. Moscou, gener 1996.

Revistes:

Druzhba narodov [s.ll.] (1988-1991)
Etnograficheskoye obozreniye [s.ll.] (1992-1994)
Sovetskaya etnografiya [s.ll.] (1988-1991)
Vek XX i mir [s.ll.] (1989-1994)

Diaris:

Izvestiya [s.ll.] (1991-1996)
Literaturnaya gazeta [s.ll.] (1988-1996)
Moskovskiye novosti [s.ll.] (1989-1996)
Nezavisimaya gazeta [s.ll.] (1990-1993)
Segodnya [s.ll.] (1993-1996)

Traducció: Jordi Palou Massip

NOM, HISTÒRIA I IDENTITAT

La construcció de la nació i de l'estat a la Transcaucàsia

Levon Hm. Abrahamian
Acadèmia de Ciències d'Armènia

La Transcaucàsia és una bona regió per fer especulacions històriques i antropològiques de tota mena, ja que des de l'antigor ha estat un lloc on no solament s'han format les civilitzacions antigues, sinó on l'est i l'oest han xocat sempre -des dels combats de Pàrtia i Roma pel domini sobre la regió a les primeres albors de la nova era fins a les lluites de les repúbliques transcaucàsiques en el temps present per aconseguir una orientació sia asiàtica sia europea.

L'objectiu d'aquest estudi és esbossar la identitat de les tres repúbliques de la Transcaucàsia -Armènia, l'Azerbaidjan i Geòrgia- i els processos de construcció de la nació-estat en aquestes repúbliques. Aquests processos depenen enormement de la visió que cada nació té de si mateixa i de les nacions veïnes des d'una perspectiva històrica. Per tant, començarem amb la construcció de la història a cadascuna de les tres repúbliques.

La construcció de la història nacional

Ser àrbitre en la disputa amb relació a la història de la regió és molt difícil, ja que un mateix esdeveniment històric pot ser interpretat des de punts de vista força contradictoris pels respectius historiadors d'aquestes tres repúbliques. Això no obstant, la nostra tasca aquí no és reconstruir la "veritat absoluta", sinó comparar opinions i mirar d'entendre la lògica interna de les reconstruccions existents. Pot ser que la comparació tampoc no sigui sempre objectiva aquí, ja que, parlant en termes generals, qualsevol erudit nacional és sospitós de nacionalisme, encara que només sigui perquè les reconstruccions d'aquesta persona fan referència a la història nacional d'una manera o d'una altra, per exemple: Igor Diakonoff, defensor de l'origen balcànic del poble indoeuropeu (i del protoarmeni)[1], en criticar l'opinió oposada del Pròxim Orient[2] en

[1] I.M. Diakonoff, sobre la protopàtria dels portadors dels dialectes indoeuropeus, en rus: *Vestnik Drevnei Istorii*, 1982, N. 3, pp. 3-30.

una de les seves conferències públiques, l'etiquetà com a "hipòtesi centre-Tbilissi", fent al·lusió a un dels autors, Thomas Gamkrelidze, de nacionalitat georgiana.

La qüestió dels orígens és el problema número u per a totes les nacions, ja que el fet de tenir arrels antigues en un territori significa posseir-lo "en bona llei". Per això la hipòtesi suara esmentada -que la pàtria del poble indoeuropeu és al Pròxim Orient- esdevingué molt popular a Armènia a la dècada dels anys vuitanta, especialment els darrers anys vuitanta, durant el tempestuós moviment nacional que donà origen a la identitat nacional i al nacionalisme en general. Per a la població armènia aquesta hipòtesi era especialment atractiva, ja que situava la pàtria del poble indoeuropeu a les terres altes armènies, de manera que semblava que el poble armeni era l'únic que s'havia quedat en el seu territori original. Això afavoria el sentiment d'orgull nacional i alhora "demostrava" els drets territorials del poble armeni. El poble georgià -portador de les llengües kartvelianes o caucàsiques- reivindica la mateixa hipòtesi: que és l'antic veí del primer poble indoeuropeu i que, per tant, és igualment autòcton en el seu respectiu territori. Per això Igor Diakonoff donà la seva definició burleta a aquesta hipòtesi.

La hipòtesi que acabem d'esmentar dóna "drets" a Armènia i a Geòrgia sobre els seus respectius territoris, però no afegeix res als drets territorials de l'Azerbaidjan. Això no obstant, el poble azerbaidjanès té la seva pròpia hipòtesi pel que fa al seu origen i, per tant, dret a la seva pròpia terra nadiua. Aquesta hipòtesi connecta el poble Azerbaidjanès actual amb l'Abània caucàsica, un país que les antigues autoritats anomenen encara *Strabo*. Aquest país es trobava situat al territori que avui és Azerbaidjan, o abastava fins i tot un territori encara més extens, segons afirmen els erudits azerbaidjanesos[3]. D'aquesta manera totes tres nacions segueixen la seva pròpia pista fins als territoris on viuen ara. Aquesta és la primera convicció necessària per a qualsevol nació de cara a sentir-se segura i estable a casa seva.

En un cert sentit aquestes hipòtesis fan el paper de "mites dels orígens", independentment de la seva objectivitat i correcció històriques. Així, els mites dels orígens poden reflectir

Idem, *The Pre-History of the Armenian People*, traduït per L. Jennings. Delmar, NY: Caravan Books, 1984. Publicat originalment en rus per l'Acadèmia de les Ciències de la RSS d'Armènia, l'any 1968.

[2] Thomas V. Gamkrelidze i Vjacheslav V. Ivanov, en rus: *Indoevropeiskiy yazyk i indoevropeitsy* [L'indoeuropeu i els indoeuropeus: una reconstrucció i una anàlisi tipològica històrica d'una protollengua i una protocultura], parts 1 i 2; Tbilissi, editorial de la Universitat Estatal de Tbilissi, 1984.

[3] Per a la versió albanesa caucàsica de l'etnogènia azerbaidjanesa vegeu, per exemple, en rus: Dzh.B. Guliev (ed.), *Istoriya Azerbaidzhana* [La història de l'Azerbaidjan]. Bakú: Elm, 1979, pp. 34-64.

Vegeu també: Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers: National Identity and the Historiography and Politics of Armenian and Azerbaijani Ethnogenesis"; dins Donald V. Schwartz, Razmik Panossian (eds.); *Nationalism and History: The Politics of Nation Building in Post-Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia*. Toronto: Universitat de Toronto, 1994, pp. 58-61.

els esdeveniments històrics reals o ser meres fantasies. Aquests "mites" tant poden ser inconscients com conscients, creats per a un propòsit concret. La història que narraré a continuació podria ser un típic exemple del primer cas; me la va explicar Grigor Areshian, un arqueòleg armeni que havia excavat sepultures de l'edat de bronze a prop d'una aldea yazidita[4], a Armènia. Un vell nadiu, el líder espiritual de la comunitat, visità les excavacions i digué que una vella profecia s'havia fet realitat finalment. Tractava d'un jove ros (Areshian tenia els cabells rossos) que apareixeria allà algun dia per trobar els vestigis de llurs avantpassats. El vell de fet "historiava" el lloc on vivia sense ni tan sols sospitar que el poble yazidita era allà d'ençà de feia uns quants segles. El seu "mite dels orígens" era força natural i, és clar, no perseguia cap objectiu polític.

El casos de construccions històriques conscients, per contra, ben sovint persegueixen tals objectius. *La història del país d'Aluank* (el nom armeni per a l'Albània caucàsica) escrita per Movses Daskhurantsi (Kalankatuatsi) a la fi del segle X[5] és un bon exemple d'aquesta mena de casos. L'autor compilà tot el material disponible, transformant-lo lleugerament perquè s'ajustés a *La història d'Armènia* -la famosa creació de Movses Khorenatsi (segle V), el pare de la ciència històrica armènia[6]. *La història* fou creada en realitat per demostrar el dret d'Albània a ser sobirana en una època en què el regne armeni dels bagràtides provava de reunificar les províncies armènies dins una nova Gran Armènia. Aleshores Albània abastava no solament el regne d'Albània original (establert a la riba esquerra del riu Kura), que fou abolit el segle V, sinó també dues províncies armènies situades a la riba dreta del Kura. Com qualsevol poble independent de la regió, el nou poble albanès havia de tenir uns progenitors propis. Hom creia, per exemple, que el poble armeni descendia de Torgom (Togarmah), un nét de Jàfet, fill de Noè. Kalankatuatsi ha triat Kitur (kittim), un altre nét de Jàfet, com a primer albanès, malgrat que resultà que aquest avantpassat no estava vacant -tradicionalment era considerat el progenitor del poble xipriota[7]. De totes maneres, triant el germà de Torgom com a progenitor, el poble albanès emparentava automàticament amb el poble armeni com a "cosins" per mitjà d'aquesta genealogia. Això no obstant, aquestes construccions de la història medieval normalment no són classificades com a falsificacions -malgrat que formalment encaixin amb el significat modern d'aquesta

[4] Una minoria d'unes 50.000 persones que viu a Armènia. El poble yazidita és un grup ètnic i confessional kurd que ha preservat una religió dualista pròxima al zoroastrisme amb elements manllevats del cristianisme i de l'islam.

[5] *The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci*, traduïda per C.J.F. Dowsett. L.: Oxford University Press, 1961.

[6] A.H. Hakopian, P.M. Mouradian, K.N. Yuzbashian, sobre la història de l'Albània caucàsica, en rus: *Patma-Banasirakan Handes*, 1987, n.º 3, p. 170. Aquest article és una ressenya crítica del llibre en rus: F. Mamedova, *Politicheskaya Istoriya i Istoricheskaya Geografiya Kavkazskoi Albanii (III v. do n.e. VIII v. n.e.)* [Història política i geografia històrica de l'Albània caucàsica (s. III a. C. s. VIII d. C.)]. Bakú: Elm, 1987.

[7] *Ibíd.*, p. 174, nota 25.

percepció-, ja que l'actitud medieval envers les fonts difereix de la moderna[8]. *La història d'Armènia* de Movses Khorenatsi té també moltes peculiaritats que no sempre s'ajusten als criteris dels estudis històrics moderns[9].

Les revisions històriques modernes, o més aviat les construccions de la història, impliquen persones especialitzades en història que fan servir elaborades tècniques professionals, i la "falsificació" és en l'actualitat la definició d'ús més popular per al mètode dels opositors. Tal com ja hem esmentat abans, la nostra tasca aquí és esbossar els models inherents a cada ciència històrica nacional per tenir el rerefons dels processos de construcció de la nació dins la regió, i no pas desemmascarar una "falsificació" corrent. Pel que fa a l'objectiu, un historiador, o historiadora, modern d'aquesta mena no difereix gaire d'un historiador medieval com ara Kalankatuatsi; ambdós proven de demostrar els drets de la seva nació sobre un territori determinat, l'historiador modern mira a més de privar a una altra nació aquests mateixos drets. L'historiador patriòtic modern i el seu predecessor medieval poden tenir encara més en comú, ja que, deixant de banda els casos de falsificacions òbvies o aproximades, hom no pot estar absolutament segur de saber si una "falsificació" és el resultat d'una falsedat conscient i emmascarada, o el producte natural de la respectiva tradició històrica nacional. Per exemple, els historiadors, homes o dones, armenis i georgians poden interpretar molts fenòmens històrics i culturals de la regió d'una manera força diferent, ja que els dos prominents i influents prínceps feudals dels segles XII i XIII, els germans Ivane i Zakhare, eren de nacionalitats diferents, o bé georgiana o bé armènia, en els respectius llibres de text que aquests historiadors solien llegir a l'escola. En la mateixa línia un historiador azerbaidjanès format en història de l'Azerbaidjan amb llibres de text azerbaidjanesos no es posarà mai d'acord amb el seu col·lega armeni, que ha estudiat història a partir d'uns llibres de text molt diferents. I mentre la disputa entre el poble georgià i l'armeni pot ser que sovint es basi en un sentiment d'orgull nacional[10] i solament pot abastar uns quants anys[11], les disputes

[8] Cf. *ibíd*., p. 170, nota 11.

[9] Cf. el concepte històric de Khorenatsi basat en la seva actitud específica envers el passat, el present i el futur vegeu, en rus: A.A. Stepanian, *Razvitie Istoricheskoi Mysli v Drevnei Armenii: Mif, Ratsionalizm, Istoriepisanie* [Evolució del pensament històric a l'Armènia antiga: mite, racionalisme, historiografia]. Yerevan: Izd. AN Armenii, 1991, pp. 134-189.

[10] Per exemple, el poble georgià nega que l'alfabet georgià fos introduït per Mesrop Matoc, el creador de l'alfabet armeni (vegeu, per exemple, en georgià i en rus: Thomas V. Gamkrelidze, *Alfavitnoe Pis'mo i Drevnegruzinskaya Pis'mennost'* [Escriptura alfabètica i l'antiga escriptura georgiana: una tipologia i uns orígens dels sistemes d'escriptura alfabètica]; Tbilissi: editorial de la Universitat Estatal de Tbilissi, 1989, p. 303), així ho explica Koryun, deixeble de Matoc, en *Life of Mashtots* (la traducció anglesa és a càrrec de P. Norhed, Yerevan, editorial de la Universitat Estatal de Yerevan, 1981). El poble georgià considera que això és una addició posterior feta per un copista en el manuscrit de Koryun. De manera que un copista medieval, com l'editor modern, és sospitós de falsificació, quan hom tracta qüestions nacionals.

[11] Un exemple és la disputa sobre els orígens d'un estil arquitectònic únic i comú a tots dos països des del segle VII. Aquesta disputa també es basa en l'orgull nacional.

armènies -per regla general, disputes històriques azerbaidjaneses- poden abastar segles i fins i tot mil·lennis[12].

A l'antiga Unió Soviètica els opositors de diferents repúbliques nacionals solien apel·lar al "germà gran", especialistes russos de Moscou, com a àrbitre de tals disputes. La situació s'assemblava a la política, en què els bàndols en conflicte, per exemple, Armènia i Azerbaidjan o Geòrgia i Abkhàzia, cercaven justícia al Kremlin. Això no obstant, el "germà gran", per regla general, no solucionava mai el problema, ja que era principalment impossible de satisfer dos bàndols situats en extrems oposats (tampoc no resolia els conflictes nacionals). A més, sempre se sospitava que el "centre" tenia interessos en un dels bàndols oposats, com era sempre el cas en els conflictes ètnics, una opinió a vegades força justificada.

El mètode soviètic de construcció de la història, parlant en termes generals, era per si sol un elaborat sistema de falsificacions i de manipulacions lliures dels esdeveniments històrics i amb prou feines podia ser útil a l'hora de resoldre trencaclosques històrics marginals, especialment quan aquests feien referència al passat soviètic recent de les repúbliques nacionals. La ciència històrica del període *glasnot* començà les revisions fent unes senzilles inversions: tots els valors positius eren declarats automàticament negatius, i viceversa, però de seguida sorgiren seriosos problemes, ja que resultava que molts esdeveniments clau eren conscientment eliminats de la història de la Unió Soviètica i els elements constituents d'aquesta. Moltes escoles i universitats decidiren fins i tot d'interrompre temporalment l'ensenyament de la història moderna fins a la publicació dels nous llibres de text. Aquesta tradició de reescriure constantment la història es reflectia en un acudit de l'època de la *perestroika*: l'acudit caracteritzava la Unió Soviètica com un estat amb un passat imprevisible.

De fet, la construcció de la història postsoviètica continua la mateixa tradició. Avui hom pot observar com fins i tot els darrers esdeveniments senzillament experimenten transformacions d'acord amb unes interpretacions constantment canviants; per exemple: la sanguinària repressió de la revolta militar a Bakú per part de les tropes soviètiques pel gener de 1990, fou classificada per la televisió de Moscou, just després de l'acte de repressió, com la reacció governamental enfront d'un intent anticonstitucional de prendre el poder per les armes. Pel gener de 1991, la televisió d'Azerbaidjan en presentava una nova versió: els mateixos dramàtics esdeveniments s'interpretaven com la repressió de les manifestacions democràtiques que protestaven contra la connivència del govern local dels pogroms armenis -just abans de la repressió militar tingueren lloc a Bakú els

[12] Les discussions històriques armeniogeorgianes també poden recular a vegades fins a temps molt antics, per exemple: els erudits armenis consideren que el poble *mushk* del Pròxim Orient del primer mil·lenni a. de J.C. està relacionat amb el poble protoarmeni, i els erudits georgians el consideren relacionat amb el poble *meskh* (una de les tribus de Geòrgia) i, en general, amb el poble protogeorgià

darrers pogroms massius de població armènia. Finalment, pel gener de 1996, la mateixa cadena de televisió presentava la versió azerbaidjanesa més recent dels fets: aquest cop foren classificats com a "repressió del moviment per les reformes democràtiques i la unitat territorial d'Azerbaidjan", fent referència aquí a les causes inicials dels mítings a Bakú -la decisió de Nagorno-Karabakh, una província autònoma de l'antiga RSS d'Azerbaidjan amb una majoria armènia, de separar-se de l'Azerbaidjan. Així la mateixa acció repressora, que causà moltes víctimes innocents, fou interpretada com la reacció del Kremlin davant, respectivament, la part final dels mítings (intent anticonstitucional de cop armat), la part mitjana (pogroms armenis) i la part del començament (manifestacions pacífiques), movent l'accent cap a l'última.

A l'hora de parlar de les construccions de la història, també s'han de tenir en compte les construccions històriques no científiques o quasi científiques òbvies, que hom pot trobar gairebé a qualsevol país. Encara que els exemples esmentats d'història "nacional" a vegades puguin tenir un aspecte força fantàstic, poden posar millor de manifest els models de construccions d'identitat, que sols són presents implícitament en les reconstruccions científiques. Una publicació recent sobre el passat sumeri del poble baixkir de la conca del riu Volga[13] podria ser un bon exemple d'aquestes construccions fantàstiques de la història nacional. Mentre les falsificacions científiques modernes són pròximes tipològicament als models medievals de fer la història, les reconstruccions fantàstiques modernes de la història nacional es poden comparar amb els treballs dels historiadors antics com ara Heròdot[14]. De fet, el poble sumeri és un dels avantpassats més populars en les reconstruccions històriques, tant en les científiques com en les fantàstiques. També a la nostra regió la història nacional se segueix a vegades fins a Sumer, o es pensa que hi està relacionada. Els autors armenis, per exemple, busquen realitats protoarmènies en la cultura sumèria, o més aviat proven de demostrar els orígens protoarmenis d'algunes realitats sumèries[15]. També el poble georgià busca a vegades parents llunyans sumeris. Així, hi ha persones erudites que consideren que una hipotètica llengua base de les llengües caucàsiques (incloent-hi la llengua georgiana) és l'avantpassada del sumeri i d'altres llengües mortes del Pròxim Orient, com també de la llengua basca[16]. Però hom pot trobar a Azerbaidjan una tendència sumèria real en la recerca dels orígens nacionals -també en la literatura no científica o quasi científica. L'acadèmic azerbaidjanès Zia Buniatov fins i tot dedicà un article especialment crític

[13] G.P. Egorov, *Voskresenie shumerov* [La resurecció del poble sumeri]. Cheboksary: Atal, 1993 (en rus).

[14] Agraeixo al professor Sergey Arutiunov aquesta darrera correlació.

[15] Cf., e. gr., en armeni: Artak Movsisian, *Hnaguyn Petutyune Hayastanum* [L'antic estat a Armènia: *Aratta*]. Yerevan, 1992.

[16] Vegeu, e. gr., en rus: *Ocherki Istorii Gruzii v Vos'mi Tomax* [Assaigs sobre la història de Geòrgia en vuit volums]. Vol. 1. G.A. Melikishvili i O.D. Lordkipanidze (eds.). Tbilissi: Metsniereba, 1989, p. 181.

G.A. Melikishvili, que nosaltres citem, pensa que aquesta opinió no té una base científica estricta.

contra aquesta i altres tendències etnogèniques anticientífiques, que desacreditaven -afirmava l'autor- la ciència històrica azerbaidjanesa[17]. La versió azerbaidjanesa dels orígens sumeris es basa en l'afirmació que la llengua azerbaidjanesa, juntament amb altres llengües turqueses, s'originà a partir del sumeri, o, fins i tot, que el sumeri és una llengua turquesa. Aquesta hipòtesi ha estat emprada pels panturcs com a base lingüística per a llurs idees[18] per a així poder contradir la teoria autòctona albanesa de l'etnogènia azerbaidjanesa, malgrat que alguns autors proven de demostrar l'etimologia turquesa per al topònim *Albània* seguint també el poble albanès caucàsic fins a uns avantpassats turquesos[19]. Aquesta darrera hipòtesi, que és una part d'una hipòtesi més general dels orígens -caucàsics i de l'Orient Mitjà- del poble turc[20], connecta les dues versions etnogèniques contradictòries del poble azerbaidjanès, salvant així la principal ambivalència[21] entre aquestes dues versions sense privar el poble azerbaidjanès del dret a un poble autòcton.

Els tres models de consolidació de la identitat nacional

La tendència als orígens autòctons ja debatuda no és sinó un dels mitjans per consolidar la identitat nacional. En general, hi ha quatre models fonamentals de consolidació de la identitat nacional: el "selectiu", l'"històric", el "prestigiós" i l'"omnívor"[22]. El model "selectiu" correspon, per exemple, a la forma russa de consolidació de la identitat: aquest talla les branques alienes (e. gr., el poble jueu) a la part superior de l'arbre genealògic nacional, mentre que deixa les de la part inferior (e. gr., Pukin amb els seus orígens

[17] Z.M. Buniatov, "Sobre algunes tendències a l'hora de dilucidar la història medieval de l'Azerbaidjan" (en rus), dins *Khäbärläri/Izvestiya*, 1987, n.º 3, pp. 124-127. Paradoxalment, a Armènia, el mateix acadèmic Buniatov té una reputació infamant com a falsificador de la història. Fins i tot en la premsa armènia circulava a la fi de la dècada dels anys vuitanta un terme especial, *buniatovshchina* (*buniatov-ness*', en rus), fet amb el seu nom, per expressar el seu mètode de fer reconstruccions històriques.

[18] A.M. Buniatov, *ibíd*., p. 125.

[19] E. gr., escrit per S. Veliev, A. Farzali (vegeu *ibíd*., p. 124), S. Äliyarov o Mirzä Bala, l'article "Turkish Albania in Azerbaijan's History", publicat primerament a Ankara l'any 1951, es tornà a publicar en el butlletí *Azärbayjan* a la fi de 1989 (vegeu Stephan H. Astourian, "In Search of their Forefathers" [A la recerca de llurs avantpassats], pp. 65-67). El títol resumeix tal com Stephan Astourian apunta la tesi que conté.

[20] David B. Nissman, *The Soviet Union and Iranian Azerbaijan: The Use of Nationalism for Political Penetration*. Boulder i Londres: Westview Press, 1987, p. 10.

Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", p. 67.

[21] Per a la definició de Nora Dudwick sobre l'actitud de la comunitat acadèmica azerbaidjanesa envers les versions albaneses i turqueses de llur etnogènia, vegeu: Nora Dudwick, "The Case of the Caucasian Albanians: Ethnohistory and Ethnic Politics", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1990, vol. 31, n.º 2-3, pp. 337-83; cf. també Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", p. 88.

[22] L'autor debat en detall tots quatre models en un article especial en el segon volum d'*Identitat*, de pròxima publicació (Yerevan, en armeni).

africans). Aquest model es pot trobar en molts aspectes de la cultura russa; per exemple, s'ha manifestat en la llei actual introduïda per l'alcalde de Moscou, Luzhkov: tothom qui tingui residència permanent (*propiska*) a Moscou -incloent-hi les persones d'origen caucàsic i transcaucàsic- és considerat legítim ("nostre"), mentre que els representants d'aquestes mateixes nacions -que són fàcilment reconeixedors per llur aspecte- sense residència permanent, són considerats il·legítims ("forasters") i estan subjectes a multes i deportacions.

Els altres tres models -l'"històric", el "prestigiós" i l'"omnívor"- estan ben expressats a la Transcaucàsia. De fet, es poden anomenar respectivament models armeni, georgià i azerbaidjanès, malgrat que hom pot trobar els mateixos models o les combinacions d'aquests en qualsevol nació o minoria ètnica, especialment si estan immerses en els processos de construcció de la nació-estat.

El model "històric" es caracteritza per la lluita contra els forasters a la part inferior de l'arbre genealògic nacional, en aquest aspecte és el contrari del model "selectiu". El model armeni és, per tant, el contrari del model rus. En el cas del poble armeni els forasters són el poble urarti, un poble de parla hurrita, que formà l'estat anomenat Urartu en el territori històric i actual d'Armènia els segles IX-VI a. C. Per tant, el model armeni lluita, podríem dir, per una identitat armènia del poble urarti. No debatrem aquí els pros i els contres d'aquesta hipòtesi, malgrat que hi ha moltes proximitats culturals armeniourartis, com també marcades divergències, sinó que mostrarem la manera com aquest debat està connectat a la construcció i consolidació de la identitat nacional.

Mentre la hipòtesi de la terra nadiua al Pròxim Orient dels pobles indoeuropeus, que ja hem esmentat, "confirmava" les antigues arrels del poble armeni en el seu territori, el poble urarti de parla hurrita, amb la seva gran cultura, era com si formés una llacuna en la continuïtat de la cultura armènia. Així, en identificar Urartu amb Armènia, el poble armeni podia recular sense cap obstacle al llarg del seu arbre genealògic fins a la més remota antigor. En un congrés celebrat a la dècada dels anys vuitanta a Yerevan, un arqueòleg armeni patriòtic expressà fins i tot l'esperança que es pogués trobar a Armènia algun avantpassat paleoantropoide armeni, de la mateixa manera que s'havia trobat el primat paleoantropoide *Udabnopithek* a Geòrgia[23].

Urartu fou armenitzat per mitjà de mètodes científics, quasi científics i no científics. Els dos primers foren usats per Raphael Ishkhanian, el més ardent simpatitzant d'aquest

[23] *Azykhanthrop*, l'home de Neandertal de la cova Azokh a Nagorno-Karabakh, del qual es pensava de la mateixa manera que era un avantpassat "azerbaidjanès". Vegeu Grigor Areshian, Levon Abrahamian, un congrés celebrat al Departament d'Història de l'Acadèmia de les Ciències de l'URSS, *Lraber Hasarakakan Gitutyunneri*, 1988, n.º 6, pp. 95-96.

punt de vista[24]; els dos darrers, per Souren Ayvazian, un prominent representant armeni de la historiografia fantàstica. Aquest darrer fins i tot llegeix l'escriptura cuneïforme urarti en armeni. Un punt interessant en aquesta disputa és el canvi de nom d'Urartu a Regne d'Ararat, que donava a aquest antic estat un toc no solament bíblic sinó també armeni, atès que el mont Ararat és un dels símbols moderns estables d'Armènia; no és pas per atzar que en trobem elements en l'escut d'armes de cadascuna de les tres repúbliques armènies[25]. A la darreria de la dècada dels anys vuitanta, Urartu esdevingué una mena de mot tabú en la premsa popular i en la televisió i la ràdio armènies, i l'única i estreta franja que romangué permesa al mot fou dins les edicions acadèmiques[26]. L'actitud tradicional urarti era vista com una cosa antipatriòtica i era objecte de befa en les publicacions satíriques, malgrat que, de fet, aquesta actitud podia ajudar realment les reconstruccions antiarmènies de la història de la regió. Així, Igrar Aliev fa servir les evidències urartis de Nagorno-Karabakh -és a dir, l'origen urarti del seu nom armeni, *Artsakh*- per afirmar que no té res a veure amb el poble armeni, que sols aparegué en aquesta regió, segons la versió azerbaidjanesa, en el passat recent[27]. Per tant, veiem que la lluita per la identitat en el passat distant, que és característica del model "històric", pot menar a la construcció i consolidació d'identitats en el present.

El model "prestigiós" es pot definir com una manera de consolidar la identitat nacional mitjançant l'adquisició d'avantpassats prestigiosos. En moltes cultures *prestigiós* significa *únic*, *sol en el seu gènere*. Aquest sentiment d'unicitat és especialment característic del poble georgià, malgrat que, és clar, no són sols en aquest aspecte. El poble armeni, per exemple, també pateix d'aquest sentiment, especialment en llur ser els primers a l'hora adquirir una característica cultural -el ja debatut orgull nacional de ser "l'únic poble" entre els pobles indoeuropeus que han romàs a la seva terra nadiua, és senzillament un exemple d'aquest sentiment. Pel que fa al poble georgià, llur sentiment d'unicitat nacional sembla més desinteressat, la fórmula per a aquest sentiment seria més aviat "l'únic" que no pas "el primer". Hi ha anècdotes i acudits que escriuen molt bé

[24] Vegeu d'aquest autor, e. gr., *Patkerazard Patmutiun Hayots* [Història il·lustrada del poble armeni], llibre 1, Yerevan: Arevik, 1989 (en armeni), i nombrosos articles publicats a la fi de la dècada dels anys vuitanta.

[25] A Armènia el mont Ararat era considerat com la muntanya on l'arca de Noè descendí després del diluvi, tot just a l'època medieval. Aquesta muntanya (*Masis*, en armeni) duia una mitologia força diferent. Vegeu: H. Petrossian, "The Sacred Mountain", dins *So Craftsman Created the World: Essays in Armenian Traditional Culture and Folk Art*. L. Abrahamian i N. Sweezy (eds.), que publicarà Indiana University Press.

[26] El darrer intent de defensar l'actitud acadèmica tradicional envers el problema d'Urartu és el llibre següent, publicat per l'Acadèmia de Ciències d'Armènia l'any 1988, en armeni: B.N. Arakelian, G.B. Jahukian, G.Kh. Sargsian; *Urartu-Hayastan* [Urartu-Armènia]. Yeveran: HKhSH GA Hratarakchutyun.

Per a la crítica i l'anàlisi de les dues actituds oposades vegeu: Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", pp. 43-52.

[27] Igrar Aliev, *Nagornyi Karabagh: Istoriya. Fakty. Sobytiya* [Muntanyosa Karabakh: història, fets, esdeveniments]. Bakú: Elm, 1988, p. 15 (en rus).

aquesta peculiaritat de caràcter nacional[28]. El model "prestigiós" s'ocupa d'aquest mateix sentiment d'unicitat en el camp de l'etnogènia -busca un avantpassat únic. Dins la llista d'avantpassats únics (o almenys d'antics parents pròxims), hom pot trobar, com ja hem esmentat abans: sumeris, urartis i fins bascs. La hipòtesi basca és una de les més populars a Geòrgia, especialment en els cercles no erudits, i il·lustra molt bé el punt d'unicitat del model "prestigiós". Això no vol dir, és clar, que aquesta hipòtesi no tingui fonaments i que expressi només la tendència envers la unicitat, sinó que, qualssevol que siguin els arguments lingüístics i les conformitats a la base de la hipòtesi, el toc d'unicitat és força evident, aquí. Aquesta hipòtesi és de fet la versió moderna d'una altra d'antiga que prova d'explicar l'estranya coincidència de dos topònims: Ibèria (*Iveria*), l'antic nom de la Geòrgia oriental, i Ibèria, l'antic nom d'Espanya. Tots dos països reberen el nom de les tribus que els habitaven antigament. En un d'aquests casos fou el poble iber, un dels principals avantpassats del poble georgià, i en l'altre, les antigues tribus d'Espanya, que foren conquerides per Roma els segles III i II a. C. i més tard romanitzades. Ara bé, Apià, l'historiador romà del segle II, suggerí tres possibilitats per a la coincidència esmentada: o bé aquests antics pobladors d'Espanya eren avantpassats del poble georgià, o, per contra, el poble georgià era un avantpassat de les tribus espanyoles, o aquests dos noms han coincidit per casualitat[29]. Sigui com vulgui, hom pot veure que el model etnogènic georgià té el mateix toc d'unicitat des de l'antigor, cosa que el fa veritablement prestigiós. Les "arrels espanyoles" de la identitat georgiana es poden manifestar avui en una versió cinematogràfica georgiana de *El Quixot* filmada a Espanya o en un projecte proposat per a celebració del cinc-cents aniversari del descobriment d'Amèrica -la concurrència georgiana havia d'anar a Espanya per, després d'una gran festa a Madrid, marxar més enllà, cap al continent americà.

És interessant que la "gelosia etnogènica" del poble armeni contestés aquesta unicitat georgiana amb una versió fantàstica de l'esmentat Souren Aivazian (en un dels seus nombrosos llibrets), versió que fa que la prestigiosa unicitat dels avantpassats georgians esdevingui desprestigiosa. En aquesta, hom reconeix el poble georgià com a descendent del poble basc, però entenent que en temps antics les tropes armènies menaren aquests primers ibers a la Transcaucàsia com a esclaus, després d'alguna venturosa expedició militar a la península ibèrica.

[28] Una anècdota explica que un plat volador aterra en algun lloc del globus terraqui. El poble es congrega per rebre els estranys visitants. La gent veu amb gran sorpresa que del plat volador surt un pilot molt ben plantat. Li pregunten si al seu planeta nadiu tothom té tan bona planta, i reben respostes afirmatives. Després fan les mateixes preguntes sobre la seva indumentària: el bonic i ben tallat vestit, les elegants sabates, la meravellosa corbata, etc. També reben respostes afirmatives. Finalment, pregunten si al seu planeta nadiu tothom duu unes agulles de corbata amb uns diamants tan valuosos, i l'extraterrestre contesta: "No, solament en té Shaliko" [un nom ben georgià].

[29] L.M. Melikset-Bekov, *Rodstvo Gruzin s Ispantsami po Drevnim Istochnikam* [El parentiu del poble georgià amb l'espanyol segons les fonts antigues]. Tbilissi: kn. mag. Guttenberg, 1911 (en rus).

El model "prestigiós", parlant en termes generals, no persegueix cap objectiu polític, encara que la flexibilitat que dóna als processos etnogènics pot ser fàcilment emprada per a tals objectius. Això es manifesta molt bé en el tercer model, l'"omnívor".

De fet, ja ens hem familiaritzat amb aquest model: n'hem parlat en descriure la controvèrsia albanosumèria en les construccions etnogèniques azerbaidjaneses. La característica principal d'aquest model és la tendència a apropiar-se de qualsevol cultura aliena de qualsevol part, no importa quina, de l'arbre genealògic -en contrast amb els altres models, que ho fan només en la part inferior dels corresponents arbres. L'esmentada controvèrsia es resolgué, com ja hem vist, unint l'origen turquès als bàndols oposats. Una altra "identitat apropiada" és la meda. Com que la identitat albanesa està relacionada amb els drets sobre l'Albània caucàsica, és a dir, sobre el nord de l'Azerbaidjan, la identitat meda s'ocupa de la part sud, per tant, de l'Azerbaidjan iranià[30]. La teoria meda, segons un dels oponents a aquesta, Süleyman Äliyarov, d'orientació turca, fou inventada per fer que la població azerbaidjanesa oblidés les seves arrels turqueses i, com a resultat, s'allunyés de Turquia, aquest objectiu essent també l'estratègia política de Stalin. Per això l'àpex de la interpretació meda de la historiografia azerbaidjanesa cau en les dècades dels anys quaranta i cinquanta, el període de les relacions tenses entre la Unió Soviètica i Turquia[31]. Malgrat que l'actitud antimeda i proturca d'Äliyarov fou severament criticada des del punt de vista científic pels seus col·legues d'orientació meda[32], la seva argumentació política és força correcta. Sembla que Stalin planejava realment la consolidació dels dos Azerbaidjans, el soviètic i l'iranià, per a la qual cosa la teoria etnogènica meda era una bona excusa; Stalin difícilment hauria sentit gaire entusiasme per les tendències turques i fins i tot panturques, les quals eren de fet contràries a les tendències imperialistes de la Unió Soviètica.

Veiem, doncs, que versions etnogèniques diferents poden menar a conseqüències polítiques diferents, malgrat que en unes altres circumstàncies es poden consolidar fàcilment en un complex etnogènic "no contradictori". Així, en el període postsoviètic, l'orientació turca no pot fer sinó ajudar a la consolidació de les dues consciències nacionals azerbaidjaneses, l'albanesa i la meda, cadascuna de les quals es forma en els marcs de concepcions etnogèniques diferents.

[30] Un dels defensors més ferms del paper iranià en l'etnogènia azerbaidjanesa és Igrar Aliev, un historiador molt conegut, l'actitud del qual es reflecteix molt bé en el títol d'un article seu de 1990, en rus: "¿La ciència té evidències a favor de la llengua iraniana del poble de Mèdia i d'Atropatene? ¿Podem considerar que el poble mede és un dels avantpassats del poble azerbaidjanès?", part 1 i 2, dins *Khäbärlär/Izvestia*, 1990, n.º 3, pp. 50-59; n.º 4 pp. 80-88. L'autor contesta aquestes preguntes amb respostes afirmatives. Per a un debat de la versió iraniana en etnogènia azerbaidjanesa vegeu: Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", pp. 54-58.

[31] Fem referència a l'assaig sense títol de S. Äliyarov, en armeni, dins *Azärbayjan*, 1988, n.º 7, p. 175, segons Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", pp. 54-55.

[32] Igrar Aliev, *¿La ciència té evidències?*, part 2, p. 80.

El lliure principi adquiridor del model omnívor proporciona d'aquesta manera un mecanisme molt flexible per a l'adaptació cultural. El poble anglès, per exemple, ha recorregut a aquest model per comprendre els complexos processos ètnics que ha experimentat. Totes les entrades ètniques que s'incorporen al llarg de la història, fins i tot les menors i secundàries, troben el seu lloc dins la fesomia ètnica resultant de llur nació. I no hi ha res d'estrany, en això: tots els constituents ètnics -el poble celta, diverses tribus germàniques, els pobles víkings danès i noruec, i el poble normand- es consoliden finalment en una nació que és ben conscient de la pròpia etnogènia. Per a una nació que viu en una illa, aquest procés de construcció de la identitat pot donar en el pitjor dels casos una identitat nacional una mica suficient -com, per concretar, era el cas de l'exagerada imatge del poble anglès als ulls dels qui no n'eren, especialment a l'època colonial.

L'efecte "insular" és força diferent en condicions continentals. De la llista, qualsevol de les identitats adquirides necessita un territori de nova adquisició en aquest cas. El cas més típic d'aquesta identitat "inflada" es presenta en la construcció de la identitat en pobles que no fa gaire eren nòmades, els seus itineraris migratoris esdevenen "territoris històrics" i un "mapa" per a les seves identitats adquirides. Fins i tot en els casos en què el constituent nòmada d'una nació és reduït al mínim, aquest "inflament" pot fer el paper principal en el procés de construcció de la nació i de la identitat. Evidentment, aquest és el cas de la identitat, de moltes facetes, del poble azerbaidjanès -saber si els grups nòmades de parla turquesa que donaren llur llengua al poble azerbaidjanès eren petits en nombre (versió etnogènica azerbaidjanesa[33]) o si formaven la massa principal de la nació futura (versió armènia[34]).

Generalment, els tres models debatuts treballen plegats per constituir la identitat d'una nació, encara que algunes nacions n'encaixen millor un, com en el cas de les tres repúbliques transcaucàsiques. Aquí podem veure que el poble armeni i el georgià fan servir el model omnívor azerbaidjanès, que el poble armeni i l'azerbaidjanès busquen avantpassats prestigiosos, com fa també el poble georgià, i que el poble azerbaidjanès i el georgià, com també l'armeni, sostenen disputes "històriques" amb algun avantpassat llunyà, provant de canviar la identitat d'aquest a favor propi.

La denominació com a construcció de la nació

Hom pensa universalment que el nom és l'essència de l'objecte denominat. En moltes cultures un nom fals és substituït pel nom real per enganyar les forces malignes, o aquestes

[33] Cf. e. gr.: Igrar Aliev, *Nagornyi Karabagh*, p. 48; Dzh.B. Guliev (ed.), *Istoriya Azerbaidzhana*, p. 64.

[34] Cf., e. gr., en rus: *Nagornyi Karabagh. Istoricheskaya spravka* [Muntanyosa Karabakh: una informació històrica]. Yerevan: Izd. AN RSS d'Armènia, 1988, p. 13.

forces i fins i tot el Totpoderós són controlats en aconseguir-ne els noms. Els herois mitològics, i sovint els qui els succeeixen en la literatura, viuen i actuen en estricta correlació amb el significat del nom que porten. En moltes cosmogonies el Demiürg crea el món simplement per mitjà de successius actes de denominació. La gènesi bíblica també duu implícida aquesta forma de creació arcaica.

La manipulació moderna, amb la denominació en l'esfera de la política nacional, es remunta d'una manera evident a la mateixa creença arcaica en el poder del nom i de denominar. Ja hem trobat abans aquest fenomen, en parlar dels problemes relacionats amb l'Abània caucàsica. El nom *Aluank* (Albània), estenent-se després del segle V a la riba dreta del riu Kura, creava un cas molt instructiu d'embolics d'identitat.

Una bona il·lustració de construcció de la identitat de la nació i de la nació-estat per mitjà de la denominació a la regió debatuda, seria el cas de l'Azerbaidjan. Hom creu que el nom *Azerbaidjan* és una forma corrupta de *At(a)rpatakan*, que significa "pertanyent a At(a)rpat" o Atròpat (Atropatene, una satrapia aquemènida), el qual fundà aquest estat els anys vint del segle IV a. C. al territori de l'avui Azerbaidjan del sud, o Azerbaidjan iranià[35]. L'Azerbaidjan del nord obtingué el nom actual d'*Azerbaidjan* a la primeria del segle XX, durant els pocs anys de la primera república azerbaidjanesa. Aquesta denominació expressava les tendències irredemptistes de la intel·lectualitat nadiua envers l'Azerbaidjan iranià[36]. L'Azerbaidjan soviètic, de fet, continuà aquesta tendència -Stalin fins i tot esperava dur a terme la "reunificació" dels dos Azerbaidjans, el soviètic i l'iranià, just després de la Segona Guerra Mundial, al cap i a la fi no pas sense l'ajuda de tropes soviètiques, que foren temporalment acantonades a l'aliat Iran. Fet i fet, el poble azerbaidjanès de l'Azerbaidjan del nord legitimà el seu etnònim tot just l'any 1937, quan es fixà en els passaports en el punt que fa referència a la nacionalitat[37]. Abans d'això, en literatura es feia referència al poble azerbaidjanès com a "poble tàtar caucàsic" o com a "poble musulmà". És interessant que recentment tingués lloc una nova modificació de l'etnònim, aquest cop a causa principalment del periodisme de parla anglesa: "*azerbaidjanès*" ha esdevingut "*àzeri*", això és, es donà un pas més,

[35] Vegeu, e. gr., en rus: Dzh.B. Guliev (ed.), *Istoriya Azerbaijana* [La història de l'Azerbaidjan]. Bakú: Elm, 1979, p. 34. I, en anglès: Stephan H. Astourian, "In Search of Their Forefathers", pp. 56 i 82.

[36] Tadeusz Svietochowski, "Azerbaijan: Between Ethnic Conflict and Irredentism", dins *Armenian Review*, estiu/tardor de 1990, vol. 43, n.º 2-3/170-171, pp. 35-49.

[37] En els passaports soviètics (com en tot el sistema burocràtic soviètic), aquest punt significava identitat (ètnica) nacional i no pas ciutadania, és a dir, "identitat nació-estat". Això creava problemes constantment en les inspeccions duaneres, ja que la ciutadania de l'antiga Unió Soviètica, quan era a l'estranger, solia escriure l'ètnia quan hom li demanava la nacionalitat, mentre que el sistema buròcrata occidental esperava llegir "USSR" en aquest punt de l'imprès.

envers un "nom tribal"[38]. En el cas del poble azerbaidjanès, hom pot dir que s'ha fet servir un model arcaic de creació, que també és a la Bíblia: el Demiürg dóna nom a les seves creacions després de fer-les (Gn.1.5,8,10; 2.19).

Ja hem esmentat que un "avantpassat" de Neandertal podria canviar de "nacionalitat" segons les reivindicacions del poble azerbaidjanès i de l'armeni a la cova on aquest "avantpassat" havia viscut. La mateixa lluita per la "identitat de Neandertal", de la qual l'autor ha estat testimoni, prengué una curiosa forma de la lluita pel "nom nacional" d'aquest avantpassat prehumà: el seu nom *Azokhanthrop*, ortografiat en armeni (per la cova Azokh, a Nagorno-Karabakh), fou objecte d'una severa oposició per part del sector erudit azerbaidjanès, que insistia en la versió azerbaidjanesa del nom, *Azykhanthrop*[39].

L'íntima relació de "la creació de la nació" amb "la denominació" es reflectí molt bé a l'antiga USSR a la fi de la dècada dels anys vuitanta, durant el període de la *perestroika*, i immediatament després, al començament de la dècada dels anys noranta, quan es formaren noves repúbliques independents sobre la base de l'imperi soviètic[40]. La lluita per l'autonomia i la independència s'expressà primerament (i es legitimà finalment) simplement per mitjà del nou nom. Així, Baixkíria es transformà en *Bashkortostan* o Kirguizia en Kirguizistan[41]. Evidentment, aquestes són les típiques tendències centrífugues antirusses expressades en les noves formacions nacionals per mitjà de la denominació. Pobles els territoris nadius dels quals han tingut una llarga història de pseudònims, e. gr., Geòrgia o Armènia[42], no han accentuat mai la seva independència corregint o imposant el seu nom. Això no obstant, aquests també han fet servir la màgia de la denominació apel·lant al nom d'una antiga realitat com a garantia de futur de la nació. Així, pel desembre de 1989, el Sòviet Suprem de la RSS d'Armènia sentí pànic després que Levon Ter-Petrossian, el futur president d'Armènia, llegís entre les correccions que ell presentava de la Constitució soviètica armènia proposada pel Moviment Nacional Armeni Tradicional un punt sobre donar a la RSS d'Armènia el nom de República

[38] L'etnònim *àzeri* denominava un grup ètnic de parlar iraniana que visqué a l'Azerbaidjan iranià fins al segle XVI; vegeu, en rus: Hranush Arakelian; *Azer? Turok? Azerbaidzhanets!* [Àzeri? Turc? Azerbaidjanès!], *Hayreni Yezerk (Armenia)*, 1991, n.º 3, pp. 32-33. Si la interpretació tradicional del nom *Azerbaidjan* és correcta (a partir d'*Atropatene*), aquest etnònim també hauria de ser un reflex del nom del país i no pas un nom tribal.

[39] Grigor Areshian, Levon Abrahamian; un congrés celebrat al Departament d'Història, p. 96.

[40] A propòsit d'això, el nom de la nova formació, CEI (Confederació d'Estats Independents), reflecteix les pors d'aquesta a accentuar la paraula *independents*. La definició *antiga URSS* es fa servir de la mateixa manera la paraula "màgica" *antiga* accentua, potser, l'**antiga** naturalesa de la realitat soviètica (nosaltres mai no fem referència a l'antic imperi romà, per exemple).

[41] El canvi de Moldàvia en Moldova reflecteix un altre model de construcció de la nació, ja que aquest nom es dirigeix a la província històrica a Romania.

[42] Geòrgia, ja ho esmentàvem més amunt, era coneguda com a Ibèria; el poble georgià mateix l'anomena *Sakartvelo*; el poble rus el coneix per *Gruzia*; el poble armeni, per *Vrastan*, i els pobles europeus, per Geòrgia. El poble armeni s'anomena a si mateix *hay*, i anomena el seu país *Hayastan*.

d'Armènia. L'audiència comunista estava tan impacient per oposar-se a aquest punt (era una al·lusió semiòtica a la república independent d'Armènia de 1918-20), que rebutjaren totes les propostes presentades per l'oposició, quan l'audiència estava disposada a discutir-ne algunes i fins i tot era probable que n'acceptés diverses, malgrat que semblaven força més revolucionàries aleshores (e. gr.: el punt sobre la supressió del paper dirigent del Partit Comunista).

És simptomàtic que el poble georgià comencés la seva lluita contra el poble osset, que reclamava la independència, rebutjant el nom d'Ossètia Meridional[43]. El poble georgià també dugué a terme una interessant campanya de reconstrucció de la identitat basada en la redenominació, a la fi dels anys vuitanta -la campanya apel·lava al poble armeni de Geòrgia que "no recordava" que havia estat georgià en el passat perquè tornés al si de llur nació original. El títol d'un dels articles, "Recordeu el vostre nom"[44], dóna el model orientat a la denominació de l'esmentada campanya, inspirada pel nacionalisme georgià.

Una altra mena de cas de denominació oblidada és l'extracció del nom d'un altiplà a l'Àsia Menor[45], *terres altes armènies*, en els mapes i llibres escolars que es publiquen actualment a Turquia i als països occidentals -evidentment per "oblidar" el poble armeni que hi vivia abans de ser-ne expulsat en el període 1915-18. Solament la població armènia versada en geografia i en història continua fent servir l'antic nom en memòria de llur perduda terra nadiua històrica.

Ja hem esmentat un altre cas de redenominació com a mitjà de construcció nacional i de la identitat. El nacionalisme armeni ha redenominat recentment Urartu com a *Regne d'Ararat* per guanyar unes quantes identitats més en el passat remot -una cosa característica del seu model de consolidació de la identitat nacional.

Identitats nacionals i ètniques

Cadascuna de les tres repúbliques té un tipus d'estructura ètnica i, per tant, construeix la nació i la nació-estat d'una manera diferent. Armènia és gairebé mononacional, segons el cens de 1989, un 93,3% de la població és armènia. Armènia esdevingué encara més

[43] D'aquí ve el títol del fullet escrit en resposta per un erudit osset, Yu.S. Gagloiti: *Yuzhnaya Osetiya (K Istorii Nazvaniya)* [Ossètia Meridional: sobre la història del nom]. Tskhinval, 1993.

[44] "Zaria Vostoka", 13 de maig de 1990 (una entrevista feta a un etnògraf, Roland Topchishvili). Aquest havia publicat també la seva erudita recerca, en rus, que podria servir com a base científica per a la campanya: R.A. Topchishvili, "Family Lists of Tiflis Province of 1886 as Ethnographic Source". *Sovetskaya Etnografiya*, 1989, n.º 6, pp. 109-17.

[45] Aquest nom fou introduït pel geòleg Herman Abich a la darreria del segle XIX i fou àmpliament acceptat en les primeres dècades del segle XX.

monoètnica després de les deportacions massives de població armènia de l'Azerbaidjan a Armènia i de població azerbaidjanesa d'Armènia a l'Azerbaidjan en el període 1988-1990; segons el cens de 1979, la població azerbaidjanesa era un 5,3% de la població total d'Armènia.

La construcció de la nació-estat a Armènia té a favor seu també que no hi ha diferències considerables entre els subgrups ètnics de població armènia dins el país; tots aquests subgrups es posen el mateix etnònim, *hay*, des de molt antic i tenen la mateixa identitat nacional, almenys a l'època moderna. Hi ha, és clar, unes quantes adaptacions en l'escala d'avaluacions nacionalistes de la veritable armenicitat que depenen de la situació general. Per exemple, hom pensava tradicionalment que la població armènia d'origen sassànida (a Turquia, fou una regió de l'Armènia històrica) personificaven els ideals de coratge i militars de la nació heretada dels herois èpics -els temeraris sassànides. Però d'ençà de 1988 es perfilà un nou pol d'armenicitat: la població armeniokarabakhesa -com a resultat dels recents esdeveniments a Nagorno-Karabakh. Un grup marginal i sovint ridiculitzat fou transformat en un grup central i heroic.

El problema de l'origen ètnic del poble karabakhès és el punt decisiu en la disputa per Nagorno-Karabakh. De fet, en aquest punt les persones versades en història contribueixen molt al conflicte -si no el creen. El poble azerbaidjanès considera que el poble armeniokarabakhès descendeix d'un petit grup armeni que es traslladà en aquest lloc des d'Iran el segle passat. Hom pensa que el gran nombre de monuments cristians del principi i la fi de l'època medieval, foren abandonats en aquesta regió per la població albanesa caucàsica, que hom suposa l'avantpassada de l'azerbaidjanesa actual, que adoptà la llengua armènia. Hom suposa, segons aquesta versió, que el territori de Nagorno-Karabakh és una part de l'antic regne albanès i, per això, que pertany als seus avantpassats medievals després del segle V d. C., quan el regne albanès fou abolit. Per tant, hom considera que Karabakh és el territori històric de l'Azerbaidjan, i el poble armeniokarabakhès és un desagraït convidat allà -o almenys l'antic poble albanès que perdé la llengua i oblidà els orígens.

Segons el punt de vista armeni, Karabakh, situat a la riba dreta del riu Kura, mai no formà part del regne albanès, i els principats establerts en aquest lloc després del segle V, ja ho hem esmentat, solament adoptaren el nom d'Albània (*Aluank*). Així, el poble armeni considera que Karabakh és un dels centres de l'Armènia històrica i que el poble armeniokarabakhès n'és l'hereu legítim[46]. Pel que fa al poble armeniokarabakhès, aquest es considera armeni, i tots els recents i dramàtics esdeveniments -des de la decisió de

[46] Vegeu, e. gr., *Nagornyi Karabagh*, pp. 7-22, pel que fa a les actituds armènies, i Igrar Aliev, *Nagornyi Karabagh*, pp. 21-28, pel que fa a les actituds azerbaidjaneses. Cf. Nora Dudwick, *The Case of the Caucasian Albanians*, pp. 377-83, i Stephan H. Astourin, "In Search of Their Forefathers", pp. 58-61, pel que fa a la discussió de la controvèrsia albanesa en ciència històrica azerbaidjanesa i armènia.

reunificar-se amb Armènia, l'any 1988, fins a la guerra actual per la independència- tenen realment com a objectiu preservar la identitat nacional.

El terme armeni per a la nació és *azg*, que també denomina el parentiu, el clan o l'estesa familiar, típic del sistema tradicional de vida armeni[47]. Aquest nacionalisme d'"orientació familiar" podria fins i tot menar a considerar de nou el concepte científic tradicional de nació i nacionalisme[48] -almenys per al poble armeni. En tot cas, la construcció de la nació-estat en una república mononacional com aquesta, amb una identitat nacional establerta, no trobarà naturalment les dificultats que una república multinacional com ara Geòrgia pot ensopegar.

En època soviètica, hom sovint comparava Geòrgia amb un petit imperi dins un gran imperi, atès el nombre de formacions i regions autònomes amb poblacions multiètniques compactes: les dues repúbliques autònomes -Abkhàzia i Adjària, una província autònoma (*oblast*)-, Ossètia Meridional, les regions meridionals amb poblacions azerbaidjaneses compactes i *Djavakheti* (*Djavakhk*), amb una població armènia. Encara que Geòrgia s'assembla a un imperi només oficialment, i el poble georgià generalment se sent insultat quan el país és etiquetat de tal manera, evidentment perquè, al contrari que els imperis clàssics, hom pensa que les "colònies" georgianes han estat creades artificialment (en el passat o pel règim soviètic) sobre els territoris georgians seculars. Aquest és el rerefons ideològic general de la resistència georgiana als moviments nacionals per la independència a Abkhàzia i a Ossètia Meridional.

La disputa georgianoabkhaz s'assembla a l'armenioazerbaidjanesa sobre els orígens ètnics del poble armeniokarabakhès. El poble abkhaz es considera hereu directe del regne d'Abkhàzia dels segles VIII-X i, per tant, el que pot tenir dret al territori de l'Abkhàzia actual independentment de la seva reduïda població[49]. El poble georgià nega els drets del poble abkhaz sobre Abkhàzia, perquè hom creu que no tenen res en comú amb l'antic poble abkhaz. El poble abkhaz actual, segons aquesta perspectiva, descendí de les muntanyes força recentment i malversaren el gloriós nom de l'antic poble abkhaz. D'una manera d'allò més esquemàtica i popular, el futur president Gamsakhurdia presentà aquesta versió de l'etnogènia abkhaz en la seva ofesa carta oberta a l'acadèmic Sakharov, que donava suport a la lluita abkhaz per la independència i, per tant, a llur versió

[47] Vegeu, e. gr., en rus: E.T. Karapetian, *Rodstvennaya Gruppa "Azg" u Armyan* [El grup emparentat *"Azg"* del poble armeni (segona meitat del segle XIX-primeria del segle XX)]. Yerevan: Izd. AN RSS d'Armènia, 1969.

[48] Vegeu, e. gr.: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.

[49] Segons el cens de 1989, la població abkhaz, de 93.267 persones, constituïa un 17,8% de la població total. Hi havia també la població georgiana, 239.872 persones; la russa, 74.914 persones; l'armènia, 76.541 persones; la grega, 14.664 persones, i la ucraïnesa, 11.655 persones. Aquestes xifres canviaren considerablement després de la sanguinària guerra entre Geòrgia i Abkhàzia: la majoria de la població georgiana fugí del país, moltes persones gregues, armènies i russes marxaren a Rússia.

etnogènica. Durant la primera etapa del conflicte georgianoabkhaz, aquesta versió fou discutida a bastament pels mitjans de comunicació; persones versades en història i en lingüística refusaren la versió abkhaz, per exemple, apel·lant a l'absència de certs termes en la llengua abkhaz moderna, termes que els hereus de l'antiga nació marinera haurien d'haver preservat.

Així, l'actitud georgiana envers el poble abkhaz és la mateixa que la del poble azerbaidjanès envers el poble armeniokarabakhès i la del poble armeni envers el poble azerbaidjanès. Segons aquest model, tant el poble abkhaz, com l'armeniokarabakhès, com l'azerbaidjanès, són una mena d'impostors ètnics: tots aspiren a prendre algun territori estrany.

El poble georgià classifica més categòricament el poble osset meridional, la població del districte autònom d'Ossètia Meridional, com a nouvinguts i, el resultat és que, el focus dels debats en aquest lloc es traslladà, com ja hem esmentat més amunt, al punt de saber si el nom *Ossètia Meridional* (i, per tant, el poble osset meridional) existia d'alguna manera en aquesta regió en èpoques anteriors[50]. Per curta que es consideri la presència ètnica del poble osset a Geòrgia per part del poble georgià, el poble osset, que remunta la seva presència en aquest lloc als primers segles d. de J.C., reivindicà la seva independència l'any 1990 -a aquesta acció política seguí la guerra ètnica entre Geòrgia i Ossètia Meridional. La Unió Soviètica i més tard Rússia feren servir això i el conflicte a Abkhàzia com a punts dolorosos per influir sobre Geòrgia, ja que Geòrgia provava d'alliberar-se del gran imperi de la mateixa manera exactament que les seves "colònies" lluitaven per independitzar-se de Geòrgia.

Adjària no és un punt calent en el mapa polític georgià actual, malgrat que el líder adjarià Abashidze prova de dependre de Tbilissi només nominalment. El poble georgià considerà sempre la creació de la república autònoma d'Adjària, l'any 1921, com un altre intent de desmembrar artificialment Geòrgia, ja que es formà sota la pressió política de Turquia i amb l'objectiu de separar el poble georgià musulmà de la resta de la nació.

Altres regions amb poblacions minoritàries compactes no tenen estatus polític, però el poble georgià les considera, això no obstant, com una font d'intranquil·litat potencial. Hi ha altres fonts d'inestabilitat més amagades, i poden manifestar-se únicament en situacions crítiques, per exemple: durant la guerra civil a Geòrgia a la tardor de 1993, els partisans del president Gamsakhurdia de fet coincidiren amb el grup subètnic de població mingreliana, divisant, així, un altre territori, Mengrèlia, com a unitat potencial disposada a separar-se de Geòrgia. Aquest darrer exemple mostra, potser, que la nació georgiana encara no està definitivament consolidada, la seva estructura ètnica es manifesta especialment durant les situacions crítiques -de la mateixa manera que l'estructura d'una cèl·lula esdevé visible just abans del procés de fissió.

[50] Vegeu Yu. S. Gagloiti, *South Osetia*, pp. 1-6.

L'Azerbaidjan té dues unitats autònomes -la República Autònoma de Nakhitxevan[51] i el Districte Autònom de Nagorno-Karabakh (*oblast*). Aquestes dues unitats, en contrast amb les unitats autònomes georgianes, no indiquen el grup ètnic (el poble armeni) en els noms, evidentment, per no accentuar que és estrany que es formin unitats autònomes armènies al costat mateix de la RSS d'Armènia. La població armènia a Nakhitxevan davallà un 40% l'any 1914 a un 1,4% l'any 1979; actualment no hi ha població armènia a Nakhitxevan -aquesta esdevé simplement una regió de l'Azerbaidjan que té uns problemes regionals específics[52]. Tornem a veure un cop més com treballa la "màgia del nom".

El fat de la població azerbaidjanesa de Nakhitxevan era citada sovint pels autors armenis a l'hora debatre les raons per les quals el poble armeni de Nagorno-Karabakh decidí l'any 1988 de separar-se de l'Azerbaidjan i de tornar-se a unir a Armènia[53], decisió que menà a un perllongada i sanguinària guerra i a la declaració d'independència de la República de Nagorno-Karabakh, l'any 1991, que, això no obstant, no ha estat reconeguda fins ara per cap govern estranger.

Mentre la població armènia en aquestes dues unitats autònomes davallava principalment a causa de l'emigració d'aquesta, altres minories ètniques de l'Azerbaidjan davallaven clarament en nombre, evidentment, a causa de la política assimilativa de l'Azerbaidjan envers les seves minories. Els canvis democràtics de la dècada dels anys vuitanta a la Unió Soviètica ressuscitaren moltes identitats perdudes, cosa que es pot veure a partir de les xifres dels cens de 1989. Així, el poble *talysh* incrementà en nombre, de 90 persones l'any 1959, a 21.000 persones l'any 1989, i el poble kurd, en correspondència, de 1.500 a 12.000 persones[54]. El ressorgiment de la identitat ètnica del poble talish fou emprada pels oponents polítics de Geidar Aliyev, a la primavera de 1994, quan provaven d'organitzar un cop d'estat, però el ressorgiment ètnic era més aviat una pretensió que

[51] La República Autònoma de Nakhitxevan era una altra unitat autònoma dins l'estructura de l'URSS, unitat que es formà sota la pressió de Turquia l'any 1924. Més tard, durant els anys trenta, Turquia aconseguí de l'Iran un petit territori per tenir una frontera amb Nakhitxevan i, per tant, demostrà el seu interès estratègic a la república autònoma: era necessària per proporcionar un enllaç territorial amb l'Azerbaidjan ètnicament turc.

[52] El president Geidar Aliyev feu servir la seva ascendència nakhitxevanesa i l'estructura local de clan per començar la seva carrera, mentre que el president anterior, Elchibei, també d'origen nakhitxevanès, trobà refugi en aquest lloc després del seu esfondrament polític. Sobre el paper de l'estructura del clan en el sistema polític azerbaidjanès, vegeu: Sóren Theisen, *Post-Soviet Azerbaijan: Kinship-Structure or Nation State?*, un document presentat en el congrés "Culture: Unity and Diversity" (British Society for Middle Eastern Studies, Universitat de Manchester, 12-14 de juliol de 1994).

[53] Vegeu, e. gr.: Claire Mouradian, "The Mountaineous Karabagh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis?", *Armenian Review*, estiu/tardor, 1990, vol. 43, n.º 2-3/170-171, p. 7 (l'any 1914 la població armènia constituïa un 40% de la població total de la regió). Vegeu també: *Nagornyi Karabagh*, pp. 45 i 47 (la població armènia de Nagorno-Karabakh davallà un 94,4%, l'any 1923, a un 75,9%, l'any 1979, a favor de la població azerbaidjanesa).

[54] *Natsional'nyi sostov naseleniya SSSR. Po dannym vsesoyuznoi perepisi naseleniya 1989 g.* [Estructura nacional de la població de l'URSS. Segons el cens de l'any 1989]. Moscou: Finansy i Statistika, 1991, p. 15.

no pas una causa d'aquest cop d'estat fracassat. La situació a les regions septentrionals de l'Azerbaidjan fronteres amb Daguestan, és potencialment més tensa. Aquí la tercera (després de la russa) gran minoria d'origen daguestànic, el poble lesgui, viu d'una manera compacta -171.000 persones segons el cens de l'any 1989. El poble armeni fins i tot esperava, durant la lluita de Nagorno-Karabakh per la independència, que el poble lesgui seguiria el seu exemple i, per tant, els ajudarien indirectament afeblint Azerbaidjan, seguint l'exemple de Geòrgia, amb els seus dos territoris ètnics lluitant simultàniament per la independència. El poble armeni esperava també que el ressorgiment de la identitat ètnica del poble kurd els ajudaria més específicament en l'activitat militar a la regió de *Lachin* de l'Azerbaidjan, on la població kurda azerbaidjanitzada vivia d'una manera compacta. En conquerir aquesta regió l'any 1922 per trencar el blocatge de Nagorno-Karabakh, el poble armeni quedà força sorprès de no trobar-hi una població kurda desitjosa d'assolir la llibertat nacional i d'ajudar el poble "alliberador".

Naturalment, unes situacions ètniques tan diferents havien d'influir considerablement els processos de construcció de l'estat en totes tres repúbliques independents de poc de la Transcaucàsia.

La construcció de l'estat i del poder estatal

Totes tres repúbliques transcaucàsiques van obtenir la independència després del col·lapse de la Unió Soviètica, provocat pel cop d'estat fracassat a Moscou per l'agost de 1991. Això no obstant, cadascuna de les repúbliques accedí a la independència a la seva manera; això per si sol pot explicar moltes coses sobre les peculiaritats dels respectius processos de construcció de l'estat.

El poble georgià considerà sempre la incorporació de la seva república a l'URSS com una ocupació soviètica il·legítima del seu territori. La delegació georgiana provà de plantejar aquesta qüestió durant les sessions del Suprem Soviètic fins a l'any 1989, però tingueren menys èxit que les seves delegacions col·legues de les repúbliques balcàniques. El poble georgià fou el primer de la regió a celebrar un referèndum sobre la independència, pel maig de 1991, de manera que la independència no fou una conseqüència del cop d'estat d'agost (com ho va ser, e. gr., per a les repúbliques d'Àsia central o per a l'Azerbaidjan), però fou una mena de cop antisoviètic per si mateix. Nou mesos més tard, aquest model de cop d'estat es repetia un cop més, aquesta vegada per enderrocar el legítim, malgrat que autoritari, president Gamsakhurdia.

També Armènia inicià el procés per assolir la independència abans i sense tenir en compte el cop d'estat d'agost. El Parlament armeni, seguint la Constitució soviètica vigent, ja havia aprovat, pel març, una decisió per organitzar un referèndum sobre la independència pel setembre de 1991[55], i decidí de no fer cap canvi en aquesta resolució a causa del cop.

El cop d'estat, de fet, impedí que Armènia dugués a terme el procés de separació d'una manera més suau, tal com preveia la Constitució[56]. Diguem de passada que Armènia fou l'única república soviètica que decidí de separar-se de l'URSS d'una manera constitucional, malgrat que després del col·lapse de la Unió Soviètica aquesta llei d'obediència perdé simplement tot el sentit -un punt que l'oposició radical fa servir tot sovint a l'hora de criticar la política d'accentuada lleialtat d'Armènia envers Rússia. Com el "model de cop d'estat" georgià, també el "model de lleialtat" armeni funcionà més tard -en la política de la República d'Armènia, que, de fet, representava els interessos polítics de Rússia amb relació a les fronteres meridionals de l'antiga URSS.

L'Azerbaidjan fou l'única república de la Transcaucàsia que participà en el referèndum de la Unió Tradicional del 17 de març de 1991, que tenia per objectiu rebre una resposta a la qüestió de saber si la ciutadania de l'URSS volia conservar la Unió Soviètica. Un 93,3% de la ciutadania de l'Azerbaidjan que prengué part en el referèndum[57] respongué afirmativament aquesta pregunta, malgrat que després del cop d'estat el Parlament azerbaidjanès aprovà una resolució sobre la independència de l'Azerbaidjan, i el poble azerbaidjanès prengué part en un altre referèndum a la fi del mateix any i aquest cop contestava afirmativament la pregunta relacionada amb la independència de l'Azerbaidjan. És clar, la volubilitat és un tret de la política en general, i cadascuna de les tres repúbliques manifestà aquest tret en la seva política exterior i interior d'aquesta manera o d'una altra. Armènia, per exemple, provà de canviar la seva orientació política, de prorussa a proturca, immediatament després d'haver assolit la independència[58], però fou obligada aviat a tornar al costat de la seva "eterna" amiga, Rússia. Geòrgia fou obligada a canviar una mica la seva política exterior antirussa d'acord amb la situació general. Això no obstant, hom considera (especialment el poble armeni) que la política exterior azerbaidjanesa depèn més dels interessos, fins i tot dels secundaris, i que per això és essencialment voluble. Així, en prometre de signar el tractat de la Unió Tradicional projectat, Azerbaidjan obtingué un "regal" de Moscou com a resposta pel maig de 1991 -les tropes soviètiques ajudaren el poble azerbaidjanès a conquerir el poble armeni de Getashen, a prop de les fronteres de Nagorno-Karabakh, i a deportar-ne la població. El poble de Getashen, juntament amb els pobles veïns, era un punt estratègic important per guardar un passadís cap a Nagorno-Karabakh. Irònicament, a la tardor de 1996, Ayaz Mutalibov -el líder azerbaidjanès que va prometre de signar el

[55] Segons la Constitució el referèndum sobre la separació s'havia de dur a terme en el sisè mes després que el Parlament n'hagués aprovat la resolució.

[56] La Constitució únicament considerava el segon referèndum, que s'havia de celebrar al cap de cinc anys, com a decisió final del poble. Hom entenia que el període de prova es feia servir per preparar els mecanismes de separació que fossin menys perjudicials per a una part i l'altra.

[57] L'*oblast'* autònoma de Nagorno-Karabakh no prengué part en el referèndum.

[58] El nou liderat armeni, que representava el Moviment Nacional Armeni Tradicional, provava així de seguir el punt de la plataforma política del Moviment: "no hi ha res que sigui etern, ni amics ni enemics".

tractat i que fou obligat a fugir a Rússia al cap d'un any acusat de fer una política antinacional- semblà que esdevenia, ell mateix, un "regal", que Rússia anà de poc que no presentés a l'Azerbaidjan després que el mateix Azerbaidjan signés un tractat amb Rússia amb relació al petroli azerbaidjanès, entre la tardor de 1995 i l'hivern de 1996. Sigui com vulgui, anteriorment, abans d'entrar a aquest avantatjós tractat, Rússia refusà molt més definitivament d'extraditar Mutalibov a l'Azerbaidjan.

El poder estatal en aquests tres nous estats independents de la Transcaucàsia depèn apreciablement de la manera com les idees de la història nacional, el territori ètnic i l'irredemptisme són manifestades en les respectives polítiques exteriors. Per als líders armenis i azerbaidjanesos aquesta prova pel poder estatal fou i encara és el problema de Nagorno-Karabakh. La relativament estable situació política a Armènia i les fortes posicions del president Levon Ter-Petrosian (és l'únic president que no ha estat destituït encara) es basen considerablement en els èxits militars a la regió de Nagorno-Karabakh, malgrat que Armènia no pren part oficialment en la guerra entre la República de Nagorno-Karabakh i l'Azerbaidjan. La població armènia percep la guerra en si de dues maneres: com una guerra per la supervivència i l'alliberació nacional (aquesta és majoritàriament la població armènia de Karabakh), i com una guerra basada en un model d'irredemptisme (bàsicament, la població armènia d'Armènia i de la diàspora) -la lluita per Karabakh esdevé un substitut inconscient o conscient de la lluita pels territoris a Turquia, que es van perdre després del genocidi de 1915[59].

A l'Azerbaidjan la conquesta de Nagorno-Karabakh és un afer d'integritat territorial de la república, i per això ha estat el punt crucial en els programes polítics de tots els líders azerbaidjanesos des de 1988 -el president actual, Geidar Aliyev, ha d'afegir els territoris azerbaidjanesos ocupats per les tropes armènies en 1992-93 al mateix punt del seu programa. L'irredemptisme azerbaidjanès, seguint les construccions de la història azerbaidjanesa, és orientat cap a l'Azerbaidjan iranià, i en el moment present juga un paper més aviat simbòlic que no pas pràctic en la política exterior de la república[60].

A Geòrgia el poder estatal afronta moltes més dificultats a causa de molts problemes ètnics interiors, alguns dels quals amenacen de passar, o han passat ja, al reialme de la política exterior. El difunt Zviad Gamsakhurdia era ben conegut a la regió per les seves

[59] Vegeu L.H. Abrahamian, "The Nagorno-Karabagh Conflict: A Fight for Symmetry and Asymmetry", dins *Synopsis*, vol. 5, Yerevan: Eidos, 1995, pp. 107-108.

[60] Sobre l'irredemptisme azerbaidjanès, vegeu: Tadeusz Svietochowski, *Azerbaidjan: Between Ethnic Conflict and Irredentism*, pp. 35-49. A la darreria de desembre de 1989, el poble azerbaidjanès va dur a terme un acte simbòlic d'unificació dels dos Azerbaidjans aixafant les fortificacions i els filferros espinosos a la línia fronterera entre Nakhitxevan i Iran. Aquesta acció fou una resposta simbòlica a la no pas menys simbòlica resolució sobre la unificació d'Armènia i Nagorno-Karabakh, aquesta aprovada a la sessió conjunta dels Sòviets Suprems d'Armènia i de Nagorno-Karabakh a Yerevan el 4 de desembre de 1989.

idees nacionalistes basades en la fórmula "Geòrgia per al poble georgià" i per la seva inflexible actitud envers les minories ètniques, molt abans d'esdevenir el primer president georgià. Això no obstant, malgrat la seva òbvia animositat envers el poble abkhaz, durant els pocs mesos del seu govern s'establí a Abkhàzia una estructura parlamentària força constructiva. Cada elector abkhaz fou posat en equació amb tres electors georgians, de manera que un 17,8% d'abkhazos foren representats al Parlament gairebé de la mateixa manera que un 45,7% d'electors georgians (28 delegats abkhazos i 26 delegats georgians). El càrrec de cap del Parlament havia de ser per a un abkhaz; el càrrec de primer delegat del cap del Parlament, per a un georgià; un altre delegat, per a un armeni (la població armènia constituïa un 14,6% de la població total). Aquesta proporció fou invertida en l'estructura del govern. El president havia de ser georgià; el primer delegat del president, abkhaz, i un altre delegat, rus (la població russa constituïa un 14,7% de la població total)[61]. Malgrat que el Parlament afrontava els problemes propis d'aquest, com qualsevol altre Parlament, el funcionament no era ideal, però era un mecanisme que funcionava[62], i l'estructura d'aquest pot servir de model per organitzar el poder estatal en aquells països que tenen una població multiètnica. Paradoxalment, aquesta estructura parlamentària democràtica fou creada durant el govern de l'antidemòcrata Gamsakhurdia i finí quan el demòcrata Shevarnadze assolí el poder[63].

El poder sobre l'estat i al llarg del temps

La guerra a Abkhàzia, que va començar per l'agost de 1992, fou precedida de dues successives resolucions aprovades respectivament pel Parlament de Geòrgia i el Parlament de Abkhàzia. La primera declarava que la nova Constitució de Geòrgia es basaria en la Constitució de la primera república de Geòrgia, de 1917-1921. Segons aquesta Constitució, Abkhàzia era una part de Geòrgia. El Parlament abkhaz, en resposta, va apel·lar a la Constitució abkhaz de 1921-1931, segons la qual Abkhàzia tenia l'estatus de república soviètica. Això fou acceptat pel poble georgià com un acte de secessió, i les tropes georgianes van envair Abkhàzia per evitar la desintegració del país.

De fet, la guerra fou precedida de manipulacions simbòliques amb el temps i un resultat de la manca de convergència dels dos temps creats. Aquests "viatges en el temps" són una de les peculiaritats més típiques de la construcció de l'estat postsoviètic. Gairebé

[61] Agraeixo a David Petrosian aquesta informació.

[62] Els articles que critiquen la feina d'aquest Parlament negligeixen generalment la constructivitat de l'estructura cf. un article escrit per A. Mikadze i M. Shevelev, dins el n.º 31 de *Moskovskie Novosti* (1 d'agost de 1993).

[63] Shevarnadze no va controlar completament el poder estatal quan esdevingué el cap no legítim de Geòrgia, i no duu tot sol la responsabilitat per la sanguinària guerra a Abkhàzia que va començar a l'estiu de 1992. Això no obstant, a la tardor del mateix any, parlant a l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides, feu referència a l'estructura del Parlament abkhaz com una de les causes del conflicte ètnic.

tots els nous estats independents de la CEI van aprovar resolucions que provaven d'eliminar el període soviètic de la seva història. Mentre el mètode debatut en el primer paràgraf estenia la història nacional per mitjà de l'apropiació de la història aliena, aquest nou mètode, per contra, prova de reduir-la retallant-ne els períodes indesitjables. Un dels casos recents i a bastament debatuts d'aquesta mena de manipulacions fou la resolució que la Duma russa va aprovar el 15 de març de 1996, la qual restaurava la Unió Soviètica i, per tant, declarava tots els fets esdevinguts després del col·lapse d'aquesta com a inexistents. Aquestes manipulacions són especialment característiques dels conflictes regionals, en què els dos bàndols oposats generalment creen històries paral·leles que es neguen l'una a l'altra[64]. Aquestes situacions encaixen en la semàntica dels móns possibles, tal com Suren Zolian mostrà en l'exemple del conflicte karabakhès: a l'hora de descriure un conflicte; hom no tracta ni el món que existeix en el moment present ni el que ha existit en el passat, sinó un món que ha de ser[65].

Des d'una altra perspectiva, cadascun dels bàndols en litigi prova d'escapar de l'oponent traslladant-se a algun punt invulnerable en el passat; ho veiem en la fase simbòlica del conflicte entre Abkhàzia i Geòrgia, a la qual va seguir ben aviat una real i sanguinària guerra. L'estat pot fer servir a més altres mitjans simbòlics també per emprendre els "viatges en el temps". Per exemple, la manera com Armènia marcava simbòlicament la seva independència després d'assolir-la políticament dóna una bona oportunitat per mirar dins el mecanisme d'aquesta "màquina del temps". Armènia -com els seus dos veïns, Azerbaidjan i Geòrgia- percebia la seva independència com un retorn a la primera república, de 1918-1920. En aquest context, doncs, no pot sorprendre gaire que els símbols estatals de la primera república passessin a la nova república. Això no obstant, mentre la bandera i l'himne nacionals antics no van trobar cap objecció seriosa al Parlament, l'antic escut d'armes sí que en trobà, i fins i tot es va anunciar un concurs per al millor projecte. Aquest concurs no aportà una resposta final, encara que feu més definitiu que, de fet, hi havia només dues versions, l'una basada en la forma antiga i l'altra, en l'escut d'armes de l'Armènia soviètica. Els debats parlamentaris amb relació a l'escut (25 de març de 1991) mostraren que el problema principal no era el simbolisme d'aquests dos escuts (que per si sol proporciona un interessant material per a les qüestions de construcció de la identitat i la història), sinó l'aproximació a la història: aquells qui rebutjaven l'escut d'armes soviètic de fet

[64] El casos més corrents -aquells en què un bàndol (per norma general, el bàndol subordinat) aprova una resolució que apel·la a un cert període de la seva història, mentre que l'altre bàndol senzillament l'anul·la- no són de gaire interès en aquest context, ja que les resolucions són lluitant directament i no pas provant d'evitar-se l'un a l'altre, com ara en els casos debatuts. Així, el Parlament abkhaz ja havia declarat la independència per l'agost de 1990, però el Parlament georgià simplement l'anul·là. De la mateixa manera, la primera resolució de la sessió de Nagorno-Karabakh fou anul·lada pel Parlament azerbaidjanès.

[65] S.T. Zolian, (en rus) "La descripció del conflicte regional com un problema metodològic", dins *Polis*, 1994, n.º 2 pp. 131-142. Ídem, "El conflicte com a problema lògicosemàntic", dins *Synopsis*, vol. 5, Yerevan: Eidos, 1995, pp. 93-101.

rebutjaven els setanta anys d'història soviètica. El president Levon Ter-Petrosian de primer donava preferència al disseny artístic de l'escut soviètic[66], però a la fi de la sessió, quan era obvi que el problema que es debatia era la història i no pas l'estètica, el president va canviar d'opinió, i l'antic escut d'armes fou acceptat per a la nova república. Així, tots els components del simbolisme estatal que el nou estat armeni manifestava, van fer un salt enrere al llarg de l'eix del temps envers els avantpassats. La tendència a anar enrere exactament al mateix punt era tan important a Armènia, que la declaració d'independència fou llegida a la primera sessió de la nova república d'Armènia per un diputat anomenat Aram Manukian, és a dir, el mateix nom que tenia un famós fundador de la primera república. Aquest retorn simbòlic als temps presoviètics era típic, ja ho hem comentat més amunt, a cadascuna de les antigues repúbliques soviètiques de la Transcaucàsia.

Aquestes actuacions polítiques tenen molts aspectes en comú amb les cerimònies màgiques arcaiques, quan una acció ritual i un encanteri pronunciat correctament transformaven els executants en totèmics avantpassats i mentrestant tota la societat es movia temporalment al beneït període dels orígens[67]. De fet, aquestes primeres accions parlamentàries foren els darrers ecos dels mítings que van tenir lloc a cadascuna de les tres repúbliques i manifestaren moltes peculiaritats de les celebracions arcaiques, amb les quals aquests mítings tenien moltes similituds estructurals[68]. I com que les festes no duren mai gaire, de la mateixa manera les transformacions i els viatges en el temps, que els Parlaments "duien a terme", no podien durar sinó poc temps. A Armènia, per exemple, l'estructura social de la societat, que va experimentar reconstruccions festives durant els mítings, tornà després a la seva condició inicial[69]. En el sistema polític es dugueren a terme restauracions similars, substituint la institució del Partit Comunista per la institució del president[70]. A Armènia la societat civil fou creada, de fet, només a la plaça durant els mítings. Geòrgia, de conformitat amb el seu "cop d'estat", va aconseguir una guerra civil en comptes d'una societat civil. Azerbaidjan, d'acord amb el seu "model voluble", va córrer una gran varietat de situacions -violentes i pacífiques, democràtiques i

[66] Aquest escut fou creat pel famós pintor armeni Martiros Sarian.

[67] Sobre les similituds estructurals entre les actuacions rituals arcaiques i les actuacions polítiques modernes, vegeu: L. Abrahamian, "Archaic Ritual and Theater: From the Ceremonial Glade to Theater Square", *Soviet Anthropology & Archeology*, tardor de 1990, vol. 29, n.º2, pp. 45-69.

[68] L. Abrahamian. "Chaos and Cosmos in the Structure of Mass Popular Demonstrations (The Karabagh Movement in the Eyes of an Ethnographer)", *Soviet Anthropoligy & Archeology*, tardor de 1990, vol. 29, n.º 2, pp. 70-86; ídem, "The Anthropologist as Shaman: Interpreting Recent Political Events in Armenia". Dins *Beyond Boundaries: Understanding, Translation and Anthropological Discourse*. Editat per Gísli Palsson, Oxford/Providence: Berg, 1993, pp. 100-116.

[69] L. Abrahamian, "Chaos and Cosmos", pp. 82-83; ídem, "The Antropologist as Shaman", pp. 114-115.

[70] Suren Zolian, *"Velvet Restoration": The Old and the New in the Political System of Armenia*. Un document presentat en el V Congrés Mundial d'Estudis de l'Europa Central i de l'Est, Varsòvia, agost de 1995.

nacionalistes-, assemblant-se al cap de poc temps al règim autoritari soviètic[71]. Mentre totes tres repúbliques de la Transcaucàsia tendeixen a tornar simbòlicament als temps de les primeres repúbliques provant de saltar per sobre del període soviètic, en realitat sembla que siguin justament en aquest recent passat de llur història que proven d'evitar i d'oblidar.

Traducció: Esther Sala Miralles

[71] Els líders de l'Azerbaidjan fins i tot fan servir els canvis de política com una mena de fer política. Així, per l'octubre de 1992, l'ex-president Elchibei assegurava al cos de periodistes que assistien a la seva conferència de premsa a Moscou, que l'Azerbaidjan provava un rumb cap a la democràcia i la societat civil (*Nezavisimaya Gazeta*, 14 d'0ctubre de 1992), però pel novembre el portaveu del Parlament azerbaidjanès, Isa Gambarov, declarava en una altra conferència de premsa a Bakú, que l'Azerbaidjan potser faria un gir cap al fonamentalisme islàmic si els Estats Units es giraven d'esquena a l'Azerbaidjan (*Nezabaijan Gazeta*, 17 de novembre de 1992).

LES APROXIMACIONS AL NACIONALISME QUE COL·LIDEIXEN

La desintegració política i intel·lectual de Iugoslàvia

Ana Devic
Department of Sociology. University of California

En aquesta ponència m'interessa oferir principalment una crítica de les aproximacions a l'etnonacionalisme d'ús més corrent en les discussions sobre les causes de la desintegració de Iugoslàvia. A l'hora de seleccionar els autors i els treballs que s'ocupen de la ruptura de Iugoslàvia, he fet servir dos criteris: a) la freqüència amb què han aparegut en la bibliografia dels llibres i dels articles publicats recentment i b) la seva fiabilitat sobre la base d'algunes premisses "clàssiques" de la història del nacionalisme modern -per exemple, la crucial distinció entre la nació basada en el poble (*Volk-based nation*) i la nació basada en l'individu (*Citoyen-based nation*). Les aproximacions dominants es divideixen en dos grups: 1) les "primordialistes" o "psicoculturals", que se centren en aquelles característiques dels grups ètnics que fan que aquests entaulin hostilitats interètniques i conflictes, i 2) les "funcionalistes" inspirades per la teoria de la modernització en general, o pel model del colonialisme intern en particular. El tercer tipus d'explicacions se centren en una sèrie de crisis internes econòmiques, polítiques i socials a Iugoslàvia, com també en la manera com diferents estrats socials han estat afectats per aquestes crisis i hi han respost els darrers trenta anys. Aquesta perspectiva també analitza els efectes de la reestructuració política i econòmica global sobre les tries fetes per les elits polítiques iugoslaves a l'hora de resoldre la perllongada crisi econòmica. La tercera alternativa es podria anomenar "explicacions estructurals de la mobilització nacionalista", però també permet una anàlisi interpretativa de la política de formació de la identitat. Jo argumentaria que les dues aproximacions que comunament hom creu oposades ("primordialista" contra "funcionalista") comparteixen una fixació per la "memòria històrica" com a irreversible o gairebé irreversible, fonament cultural de mobilització ètnica i dels objectius polítics d'aquesta. Totes dues aproximacions dominants comporten també que la consciència pel que fa a la relació *específica* entre l'agenda de la identitat ètnica i la de la construcció de la nació-estat es distribueixi més o menys equitativament entre diverses capes socials de col·lectius ètnics. La propensió d'aquests a lliurar-se a conflictes interètnics, o a abstenir-se'n, depèn de llurs "ideologies històriques" (tenint en compte les aproximacions "primordialistes"), o de llur habilitat

per posar-se a l'altura del procés de modernització global (capitalista) i dels processos culturals relacionats amb aquesta (segons les aproximacions funcionalistes). El contrast real -argumentaria més extensament jo mateixa- el forneixen aquelles aproximacions que permeten d'analitzar la dinàmica de la *comunicació* intraestatal *pel que fa a* les qüestions d'*etnicitat* entre diferents segments de la societat, i les diferències entre els usos polítics d'aquesta comunicació.

La segona part de la ponència examina l'espai professional i social de la polititzada intel·lectualitat iugoslava (la intel·lectualitat nacionalista en particular) en el context de la desintegració del seu estat. Ha esdevingut una apercepció de sentit comú, la creença que el poder de la paraula escrita i la parlada dels mons acadèmic i literari nacionalistes va provocar (el ressorgiment de) l'odi interètnic en la memòria de llurs atentes audiències. Insistiria que la "nacionalització" del coneixement acadèmic a l'antiga Iugoslàvia és un procés que s'ha d'examinar, per dret propi, més aviat com una part de la desintegració de les institucions acadèmiques i culturals de l'estat federal que no pas com una situació difícil latent de la intel·lectualitat de l'Europa de l'est (i d'una altra de "perifèrica") encantada amb la idea de ser la constructora dels estats de *les seves* nacions ètniques. De fet, molts autors que a la darreria dels anys vuitanta van començar a argüir que la història iugoslava és la història de la dominació d'un grup ètnic sobre uns altres, han estat durant dècades força indiferents a les qüestions de les relacions ètniques a Iugoslàvia i, en substitució d'això, van buscar les causes dels problemes polítics i econòmics de Iugoslàvia en la "crisi de l'Administració socialista" (per exemple). Jo argumentaria que aquest "canvi de marxes" (que s'esdevé des de mitjan dècada dels vuitanta) es pot explicar, fins a un cert punt, per la posició *estructural* del cos acadèmic iugoslau (i d'altres professions productores de coneixement) i la seva projecció a l'arena política.

M'atreviria a suggerir, a més, que és impossible d'argumentar que la reeixida mobilització etnonacionalista de les "masses" (ex)iugoslaves té una gran correlació amb la virulenta retòrica de llur intel·lectualitat. Les repercussions de l'alto el foc entre els exèrcits serbis, croats i bosnians imposat per l'Acord de Dayton han estat precedides i seguides d'un descens en les expressions de les hostilitats ètniques entre les "masses", tal com ho donen a conèixer nombrosos informes periodístics. Els tambors de la intel·lectualitat nacionalista exiugoslava; mentrestant, encara se senten, malgrat que cada cop menys, en els mitjans de comunicació subvencionats per l'estat. Així, cal tornar a examinar l'aparentment sòlida relació entre el discurs de la intel·lectualitat i les "masses". La proposada revisió dels temes acadèmics més importants dels darrers trenta anys de la producció acadèmica i de notícies iugoslava, suggereix que la suposadament sòlida relació entre la intel·lectualitat i la mobilització de les "masses" s'ha de tornar a examinar confrontant-la amb el rerefons de l'"afinitat electiva" entre els interessos de les elits polítiques i les aspiracions d'estatus de la intel·lectualitat i d'altres productors de coneixement.

Jo suggeriria que una visió interpretativa de la cultura -com un espai de múltiples capes de memòria *i* experiències quotidianes, compartides (o no) per diferents grups socials-,

hauria d'esdevenir una eina molt útil a l'hora d'examinar el paper de l'etnicitat en els processos de construcció de la nació-estat arreu de l'Europa central i de l'est. Desitjaria que, amb l'ajuda de més estudis de camp, més erudits poguessin superar els límits de la visió de l'etnonacionalisme com una poderosa i persistent ideologia, per descobrir explicacions alternatives a les motivacions de la intel·lectualitat per participar en les agendes de construcció de la nació-estat.

Aproximacions primordialistes, psicoculturals, metasocials

«El costat emocional del fet de constituir una nació pot ser un subproducte de la socialització, però és més que això, i alguns dels seus aspectes són d'un caràcter privilegiat o sagrat que desafia l'anàlisi corrent» (I. Banac, *The National Questions in Yugoslavia* (1984), p. 24).

Hi ha dues variants de les aproximacions psicoculturals o primordialistes a la desintegració de Iugoslàvia. L'una arrenca de l'escola de pensament històric que defineix l'etnicitat (o la nacionalitat) com a essència de la identitat de l'individu o del grup, menant a diverses formes de mobilització ètnica. L'altra pertany al reialme de les ciències polítiques aplicades, en què les identitats ètniques es tracten com a explicacions per al comportament polític de les elits (als estats multiètnics). Com que la segona variant sembla que inspira la majoria dels familiars clixés acadèmics i dels mitjans de comunicació sobre les causes del nacionalisme i de la guerra a l'antiga Iugoslàvia, ens permetem d'observar-ne primer un dels millors exemples.

Hom ha de considerar seriosament les lliçons de les guerres dels Balcans (1912-1913) a l'hora d'explicar les guerres de 1991-1993 a Croàcia i a Bòsnia -escriu George F. Kennan en la *New York Review of Books* (1993). Les nacions aleshores independents de feia poc (Sèrbia, Bulgària, Montenegro) foren menades a conquerir la indefensa Macedònia, tot just alliberada de l'imperi Otomà, no pas perquè busquessin la unitat amb llurs germans eslaus del sud, sinó perquè sentien que els havia arribat el torn de continuar l'agenda d'expansió territorial (com una revenja tardana contra els gegantins imperis llavors moribunds). Als líders polítics de Sèrbia, Bulgària i Grècia -suggereix Kennan- els empenyia un desig imparable de sotmetre la major part possible dels territoris veïns, sense que tinguessin una comprensió clara dels objectius de llur conquesta. L'informe de 1913 de la Fundació Carnegie per la Pau sobre les atrocitats comeses pels exèrcits que atacaven Macedònia, segons Kennan, és pertinent per entendre els esdeveniments als Balcans l'any 1993. La similitud més colpidora és l'intent d'anihilar les "nacions estrangeres": l'any 1913, exactament com en 1993, els cacics locals destruïen totalment pobles sencers, sovint encoratjats pels comandants de l'exèrcit regular. En llur salvatge avalot, als serbis -que aleshores eren els principals agressors, de la mateixa manera que ho són avui- els empenyia un nacionalisme agressiu que «tirava traços més profunds d'un caràcter heretat, probablement, d'un passat tribal llunyà: una tendència a veure la

persona forastera, en general, amb malfiança, i l'oponent politicomilitar, en particular, com un enemic temible i implacable que hom tornarà inofensiu únicament mitjançant una destrucció total i despietada» (Kennan, *op. cit.*).

I tal com va informar la Comissió Carnegie l'any 1913, avui res no garanteix que si els enemics de Sèrbia esdevenien superiors en llur força militar no es lliurarien a les mateixes atrocitats contra "la població civil enemiga".

Kennan argumenta que les atrocitats contra la població civil a Croàcia i especialment les que els serbis van cometre a Bòsnia, no arrenquen de l'ordre polític intern de l'antiga Iugoslàvia o dels efectes de les constel·lacions polítiques internacionals damunt d'aquest, sinó dels «esdeveniments d'aquelles èpoques anteriors, no solament d'aquells esdeveniments de la dominació turca, sinó dels anteriors també, (que) van tenir l'efecte d'empènyer als confins del sud-est del continent europeu *un sortint de civilització no europea* que ha preservat fins al dia d'avui moltes de les seves característiques no europees, incloent-n'hi algunes que encara encaixen menys en el món d'avui del que ho feien en el món de fa vuitanta anys» (Kennan, *op. cit*; les cursives són de l'autora).

Cinquanta anys de govern comunista no van aconseguir que les "tribus guerreres" s'avinguin a raons: no foren capaces de modernitzar els mètodes de construcció de llur nació-estat. El comunisme dominà i reprimí les hostilitats primordials, tan sols per veure-les esclatar en una forma encara pitjor en les repercussions de 1989.

Les opinions de George Kennan sobre la causa de la desintegració de Iugoslàvia i la seva confiança en els paral·lelismes amb les guerres de 1912-1913 inspiren els clixés dels mitjans de comunicació populars perquè els donen l'oportunitat d'explotar els temes dels "costums exòtics". Encara més important, corresponen amb les opinions de molts altres influents assessors polítics estrangers als estats Units. Les contribucions de Henry Kissinger al discurs públic sobre "què cal fer sobre Bòsnia", o les opinions de Samuel Huntington sobre les implicacions estratègiques de les "diferències entre civilitzacions" són (algunes de) les conseqüències del fenomen següent: a) l'etapa actual de l'aïllacionisme nord-americà, i b) l'ús de la teoria de la modernització per explicar les (pobres) perspectives de certs països balcànics per integrar-se en l'ordre global, com també per a una coexistència pacífica amb llurs veïns (autènticament europeus). La darrera opinió, de fet, presenta una seriosa desviació en l'optimisme anterior de la teoria de la modernització, que imaginava tots els països del món capaços d'incorporar-se al tren del progrés econòmic, després d'introduir el mercat lliure i les eleccions de joc multipartit. *The Clash of Civilizations?* (1993), de Samuel Huntington, presenta el canvi més colpidor envers una fase "cultural" pessimista de la teoria de la modernització.

Les opinions d'Ivo Banac sobre la "naturalesa ideològica" de l'etnonacionalisme exemplifiquen una altra variant d'explicacions psicoculturals de la defunció de Iugoslàvia. Banac argumenta que les aparents diferències entre les ideologies nacionals de serbis,

croats, eslovens i altres nacionalitats exiugoslaves arrenquen de llurs diferents cultures lingüístiques, i de llurs institucions religioses, polítiques i culturals que mantenen viva la memòria col·lectiva dels caràcters de nació i d'estat del passat. Ideologies nacionals diferents menen a estratègies diferents en els programes de construcció de la nació-estat.

En la introducció de *The National Question in Yugoslavia* (1984), Banac fa la distinció entre el nacionalisme (lingüístic, no expansionista) benigne, exemplificat pels moviments d'alliberació nacional de mitjan segle XIX, i el nacionalisme "integral" o assimilatiu que amenaça les nacions veïnes, més ben il·lustrat per l'etnocidi de la població de llengua no francesa per part dels jacobins. També es basa en l'estructura de Miroslav Hroch dels tres estadis del nacionalisme (Hroch, 1990): 1) el despertar de la intel·lectualitat de la nació; 2) la transmissió de les idees de la intel·lectualitat a unes audiències més grans mitjançant els treballs de "patriotes nacionals" (les persones portadores de la ideologia nacional), i 3) la fase del nacionalisme com a moviment majoritari. La ponència de Banac sobre "The Nationalism in Southeastern Europe" (1992a) fa servir l'esquema de Hroch per analitzar la tempestuosa relació entre els portadors serbis i croats d'ideologies nacionals des de la primeria del segle XIX, afegint-hi la distinció entre elits nacional(iste)s "retrògrades" i "progressistes". Per contrast amb el recordatori de Kennan sobre les guerres dels Balcans, o amb el *best seller* intitulat *Balkan Ghosts* (1993), de Robert Kaplan -que lamenta la "reciprocitat" de tradicions violentes de serbis, croats, albanesos i altres pobles descontents-, Banac suggereix que hi ha diferències fonamentals entre les identitats de grup i els projectes polítics consegüents dels serbis, d'una banda, i dels croats, de l'altra. La gentilesa, la intel·lectualitat i l'Església catòlica croates del segle XIX van actuar com a protectores de la identitat cultural de *tot* croat contra els projectes d'assimilació dels Habsburg, mentre que al mateix temps disseminaven els valors cosmopolites occidentals i els ideals democràtics de la Revolució Francesa. Com a classe d'entusiastes inversors, la gentilesa (i la intel·lectualitat) croata també va afavorir la modernització capitalista i la cultura de tolerància de classe. En contrast, la formació d'una consciència etnocultural i política dels veïns serbis quedava afectada per llur economia de petita pagesia, intolerància envers les diferències de classe, i el clericat patriarcal, xenòfob i antioccidental de l'Església ortodoxa. L'economia precapitalista i el geni cultural de la població sèrbia, transmeses per diverses pràctiques de socialització, expliquen la seva admiració contínua pel liderat autoritari, com també les aspiracions expansionistes d'aquest últim (exemplificades pel projecte de la "Gran Sèrbia"). Les diferències fonamentals entre les cultures ètniques sèrbia i croata han influït decisivament en les preferències polítiques d'aquests pobles al llarg dels segles XIX i XX.

La victòria del comunisme, en les repercussions de la Segona Guerra Mundial, facilita la continuació del projecte hegemònic serbi en la forma de la construcció artificial de Iugoslàvia. Mentre atreia el seu suport a la lluita antifeixista des de tots els grups ètnics nacionals iugoslaus, el comandament comunista treia partit de llurs legítimes reivindicacions per la sobirania nacional *dins* l'estat eslau meridional. La Iugoslàvia de

després de la Segona Guerra Mundial, però, esdevingué un altre estat d'hegemonia sèrbia, a causa de la dominació sèrbia d'importants posts polítics i militars i, potser més important encara, per raó de l'"afinitat electiva" entre la cultura d'intolerància de classes i l'igualitarisme antioccidental de la ideologia comunista[1].

Tot i que Banac no nega el fet que la lluita antifeixista partisana va donar com a resultat la crida massiva del seu lideratge comunista, argumenta que l'estat iugoslau de després de la guerra «es mantenia unit per mitjà de l'hàbil ús de la por: por de la restauració de la Gran Sèrbia, por del retorn de les carnisseries del temps de la guerra i (després de 1948) por de la Unió Soviètica» (1992b, p. 168). El lideratge comunista de Iugoslàvia no tenia prou capacitat (o disposició) per resoldre el problema de les legítimes aspiracions nacionals dels seus pobles: aquest lideratge simplement va ajustar les seves polítiques de les nacionalitats a la vella matriu de pràctiques antidemòcrates i hegemòniques sèrbies. El col·lapse de 1989 del bloc soviètic i les conseqüents eleccions de joc multipartit a Iugoslàvia van revelar un cop més les profundes diferències ideològiques entre les nacions iugoslaves, com també la importància de la separació d'aquestes en estats diferents. Segons Banac, les nacions occidentals haurien d'haver entès que els projectes croat i eslovè de construcció de l'estat es basaven en una llarga tradició de moviments pro-democràcia i pels drets humans, i haurien d'haver atorgat la independència a aquestes nacions, en comptes de preocupar-se per la conservació de l'artificial federació iugoslava. Si el reconeixement de Croàcia i Eslovènia s'hagués dut a terme l'any 1990, just després de les eleccions -argumenta Banac-, les tradicionals tendències expansionistes de Sèrbia haurien estat desbaratades. "Fearful Asymmetry of War" (1992b) acaba amb un interessant argument sobre la incorporació dels progressistes estats de l'Europa central en el procés global de la fragmentació dels estats multinacionals, com una resposta desitjable al "golut mercat capitalista", necessitat de transformacions estructurals. La lluita de les nacions oprimides de l'exIugoslàvia per la independència, per tant, no solament serveix llurs pròpies aspiracions històriques, sinó que també contribueix a la trajectòria de construir «petits estats, que no han de ser necessàriament autàrtics, organitzats com a unitats de producció» (p. 169).

Mentre hi ha diverses diferències entre l'esquema orientalista (en el sentit que Edward Said dóna a l'atribut) de Kennan pel que fa al geni (agressiu) nacional completament balcànic i la insistència de Banac pel que fa a la incompatibilitat entre les ideologies

[1] En un altre lloc, Banac corregeix aquesta opinió, dividint la població sèrbia en dos grups de "mentalitat regional". Argumenta: «Malgrat l'aproximació de classe comunista a l'hegemonia "burgesa" sèrbia, la població sèrbia com a grup (per oposició a la població sèrbia de Croàcia, i Bòsnia i Hercegovina) no veia cap avantatge en el federalisme revolucionari de Tito. D'haver-hi algú, aquest seria el rei exiliat Pere II i el seu comandant de camp Draza Mihailovic, el líder dels monàrquics txètniks, no pas Tito i els partisans comunistes, que s'havien guanyat la lleialtat sèrbia en temps de guerra.» (Banac, 1992b, p. 145.) La lleialtat de la població sèrbia de Vojvodina, per exemple, on la proporció de la seva població (40%) és molt més gran que no pas a Croàcia, no es discuteix.

nacionals croata i sèrbia, les similituds següents em permeten de posar aquestes visions dins la mateixa categoria d'aproximacions psicoculturals:

1) La importància del conflicte latent entre els projectes democràtics occidentals i els autoritaris de l'est, de nació-estat, que ressorgeixen regularment en la consciència històrica *preparada* i en les identitats col·lectives emparentades de les nacions de l'exIugoslàvia.

2) La problemàtica negligència pel que fa als temes de diferenciació social i a llur impacte en la formació i la mobilització de les identitats nacionals i ètniques.

Ni Kennan ni Banac no expliquen *com* el coneixement de la pròpia identitat ètnica (o cultural) es comunica des de la classe intel·lectual a les altres capes socials més baixes, o com les darreres arriben a abraçar l'ideal de construir una nació ètnica que les diferencií necessàriament de les veïnes (exemplificat per la situació de les poblacions sèrbia i croata residents en els nombrosos racons ètnicament mixts de l'antiga Iugoslàvia). ¿La citació que obre aquest capítol -extreta de *The National Question in Yugoslavia*, de Banac- hauria de ser una resposta satisfactòria?

3) Enfocant els discursos de les elits culturals i polítiques del segle XIX del sud-est d'Europa i llur suposadament perllongada influència en les causes de la desintegració de Iugoslàvia, Banac dóna a entendre que les ideologies polítiques i les polítiques culturals del període comunista no van fer de factors integradors. En altres paraules, la dinàmica de les identitats ètniques mena gairebé inevitablement a llur mobilització (si no transformació) en circumscripcions *polítiques* nacionalistes. El comunisme, doncs, fou una perniciosa ruptura, malgrat que no pas decisiva. Les memòries de la lluita per la condició d'estat nacional, que inclouen la recordança dels *mitjans* emprats en aquesta lluita (civilitzada o democràtica contra agressiva o autoritària), han sobreviscut.

4) Finalment, quina és la situació de les minories ètniques en els projectes històrics de construcció de la nació-estat? ¿Els projectes menats per la noblesa i la burgesia protegeixen millor les minories que no pas les esglésies patriarcals i llurs comunitats pageses? Nosaltres no sabem de cap accentuada correlació semblant a les terres de l'antiga Iugoslàvia. De fet, la pluralitat lingüística i ètnica fou positivament sancionada només durant el període comunista. Kennan, d'altra banda, no prediu res millor que una contínua amenaça de genocidi ètnic, ja que l'orientalisme de l'autor té por de totes les "tribus salvatges" dels Balcans.

Aproximacions funcionalistes

El sentiment de rebuig envers el passat comunista de Iugoslàvia sembla menys prominent en els treballs que expliquen la defunció de Iugoslàvia pel que fa a les

conseqüències de l'*evolució desigual* (de la semiperifèria) i a les agendes polítiques que acompanyen la modernització econòmica. Malgrat (o precisament a causa de) llur enfocament de la finalitat de la industrialització i la urbanització, aquestes aproximacions neomarxistes creen un altre concepte no dinàmic d'etnicitat i de la mobilització política d'aquesta.

El més interessant dels casos recents quant a explicar el caràcter ètnic i el nacionalisme polític d'una classe social "retrògrada" és l'article "Nationalism and the 'idiocy' of the countryside: the Case of Serbia", de Sabrina P. Ramet (Ramet, 1996). Ramet defineix els costums socials de la població rural de la Sèrbia pròpiament dita i de Kosovo (aproximadament una quarta part de la població total) com a "idiota", reflectint la visió de Karl Marx pel que fa als valors reaccionaris de la pagesia. La "mentalitat rural", des del punt de vista de Ramet, es defineix per si sola en oposició a la de ciutat perquè la darrera en destrueix les normes patriarcals i l'orientació envers els valors comunals locals (per oposició als que són públics o polítics). Ramet veu el període comunista com l'atac per part dels valors cosmopolites occidentals a la matriu conservadora de l'autarquia comunal rural. L'entorn rural, a causa de la cultura prepolítica d'aquest, és més ètnic ("privat") que no pas el de les ciutats, en què es permet el desenvolupament d'una cultura política més oberta. Com que l'Administració autònoma iugoslava va imposar un model d'industrialització ràpida, disseminant els «esforços per afavorir la secularització, la igualtat entre sexes i la coexistència ètnica» (Ramet, *op. cit.*, pp. 72-73), la població sèrbia vilatana se sentia constantment en perill. Ramet argumenta que la victòria de la facció de Miloševic dins la Lliga de Comunistes Sèrbia, l'any 1987, no hauria estat possible sense la mobilització de la població sèrbia rural a Kosovo, que buscava un patrocinador polític en la lluita d'aquesta contra els quadres albanesos suposadament nacionalistes dins la Lliga de Comunistes Provincial. La defunció del règim de Tito a Sèrbia fou, per tant, un resultat de la mobilització popular de la pagesia (sèrbia, però no pas armènia) més retrògrada de Kosovo, dels agents oportunistes de l'aparell burocràtic comunista i de la intel·lectualitat sèrbia encantada amb els valors rurals.

El que fa que l'argument de Ramet s'assembli a la tesi de Banac sobre la impossible coexistència dels nacionalismes "alliberador" i "agressiu" (en un estat) és la insistència de la primera sobre els perills del nacionalisme rural. Per contrast amb algunes societats més diversificades i urbanitzades (Eslovènia, Croàcia), la mobilització política de Sèrbia en la dècada dels anys vuitanta, i especialment després de 1988, revela una frustració profundament arrelada en la societat els membres de la qual transformen llurs sentiments latents de marginació en intolerància i violència contra els grups ètnics veïns. «Certament, hom pot especular que com més gran sigui la proporció de població rural d'un país, més introvertida, més exclusivista i menys tolerant envers les minories nacionalistes i les minories religioses serà la societat» (Ramet, *op. cit.*, p. 80). Ella reconeix que la xenofòbia i el xovinisme inherents de la vila no són les úniques raons de la propensió d'aquesta a una violenta escenificació de les crisis polítiques: el nacionalisme de la petita pagesia tendeix a ser violent perquè, completament conscient de la seva marginalitat

econòmica, no pot fer servir cap altra forma de protesta política fora de la violència física, aprofitant la seva superioritat numèrica.

Mentre aquestes tesis sobre el paper desestabilitzador de la pagesia (com a classe "retrògrada") poden fer una mica de llum sobre el fracàs de les reformes modernitzadores tant capitalistes com dels estats socialistes al Segon Món i al Tercer Món, es fa difícil d'acceptar-les com a explicació del nacionalisme típicament serbi (i únicament un nacionalisme típicament serbi pot "legitimar" les agendes de construcció de la nació-estat de Slobodan Miloševic). La dificultat estadística més superficial ve del fet que la petita pagesia constitueix gairebé un quart de la població de Macedònia, on aquesta no va reeixir a desenvolupar cap forma agressiva d'actituds antiurbanes (antioccidentals). Hi ha, però, diversos problemes més seriosos en la diagnosi de Ramet de l'etnonacionalisme serbi:

a) El problema de no explicar l'aparent absència d'actituds antiurbanes, antioccidentals i ètnicament intolerants en la població rural albanesa a Kosovo. Fins a la darreria de la dècada dels anys vuitanta, les persones versades en economia, en ciències socials i polítiques, tant de Kosovo (albaneses) com altres de iugoslaves, van apuntar als problemes de la pobresa, la desocupació de les poblacions semiurbanes, el nepotisme, l'anafalbetisme i la desocupació latents de les dones i altres problemes típics de l'"evolució perifèrica", que aparentment afectaven encara més la població albanesa de Kosovo que no pas les poblacions sèrbia i montenegrina locals (Horvat, 1988; Agim Malja, 1988).

b) El problema de la prova que sostindria la tesi sobre l'"espontaneïtat" de la mobilització antialbanesa per part de la població sèrbia rural. S'han fet nombrosos informes periodístics i anàlisis polítiques dels esdeveniments de 1988 a Sèrbia que suggereixen que el paper crucial en l'escenificació de les manifestacions antialbaneses (com a expressions de solidaritat amb la població sèrbia de Kosovo) a Montenegro i a Vojvodina el van jugar els agents (urbans) de l'aparell burocràtic comunista de Kosovo, que havien actuat com a líders del moviment fins i tot abans que Miloševic els cooptés l'any 1987. La immensa majoria dels qui van participar en aquestes manifestacions eren aturats i treballadors industrials semiocupats pagats per viatjar en els autocars proporcionats pels quadres serbis de Kosovo[2]. Els caps del partit local romanen, fins al dia d'avui, com a únics portaveus articulats per la causa de la població sèrbia rural de Kosovo. D'altra banda, el Sindicat d'Escriptors Serbis va fingir que actuava en nom de la població sèrbia de Kosovo a la darreria dels anys vuitanta (o. Milosavljevic, 1996a; O. Zirojevic, 1996), mentre que no hi ha cap prova que la intel·lectualitat del

[2] Il·lustrat per Misha Glenny dins *The fall of Yugoslavia* (1993, pp. 33-35) i basat en els informes sovint contradictoris trobats en la premsa iugoslava del període 1987-1989 sobre els orígens socials i residencials dels participants.

món literari hagués estat mai interessada en cap mena de comunicació directa amb la seva població compatriota de la ruralia.

c) D'haver-hi algun estrat social a l'antiga Iugoslàvia que es pogués qualificar de "frustrat", aquest seria el pseudolumpenproletariat. El nombre de persones desocupades i d'"ocupadess temporalment" va créixer de 1.500.000 l'any 1961, a 6.400.000 l'any 1987; entre les quals la força laboral semiespecialitzada (en gran part d'origen rural, però resident a les ciutats industrials) constituïa la majoria. Tal com Eugen Pusic argumenta en el seu estudi de la diferenciació social a Iugoslàvia, aquests grups socials "dislocats" plantejaven la més gran de les amenaces deslegitimadores al règim iugoslau (Pusic, 1989).

d) Ramet observa correctament que la població rural sèrbia va dur a terme la major part de la lluita en la guerra a Bòsnia i Croàcia. Però això no pot ser explicat pel nacionalisme "més fort" de la població pagesa. Quan l'Exercit Popular Iugoslau enviava els avisos de reclutament l'any 1991, apuntava deliberadament a la població rural, ben conscient que defugir la crida (d'altra banda molt estesa a Sèrbia, fins i tot a la rural Sumadija) no podia esdevenir un fenomen massiu a les viles.

e) El comandament de l'organització paramilitar sèrbia que va cometre la major part de les atrocitats a Bòsnia ve de les classes "dislocades" (malgrat que no necessàriament pobres) descrites per Eugen Pusic. El mateix perfil sociològic és general entre els "ferotges combatents" dels exèrcits croat i bosni, especialment entre els nombrosos grups paramilitars de "voluntaris".

f) La identitat ètnica "provincial" i rural sovint és hostil als projectes de construcció de la nació-estat, precisament a causa de la seva vida comunal "de mirada centrípeta".

g) Malgrat que és veritat que la majoria dels matrimonis interètnics i altres formes de comunicació interètnica eren típiques per als cercles iugoslaus professionals i urbans, pot ser ben cert que les formes i el grau de comunicació interètnica entre les persones menys cultes, especialment entre les "masses" semiurbanes, fos una cosa infraestudiada. Milivoj Ilas, un periodista croat, va observar no fa gaire que, malgrat els nombrosos esforços del govern croat per forjar una cultura elevada i popular ètnicament definida, les vendes il·legals de cassets de música "turbo-folk" (*neo-country*) als mercats de coses de segona mà de Croàcia havien pujat vertiginosament *durant* les guerres serbocroates i serbocroatomusulmanes (Ilas, 1996). Si sabem que el poder adquisitiu de la població croata havia davallat dramàticament durant el mateix període i que els més "ferotges combatents" a Croàcia eren de l'estrat dels qui consumeixen turbo-folk, és clar que necessitem una visió més complexa de la relació entre la identitat ètnica (que hom suposa culturalment intolerant) i el seu ús *polític* o la mobilització d'aquesta (que no pas la que s'ofereix en la tesi de Ramet).

L'article de Tom Nairn "All Bosnians Now?" (1993) ofereix una terrífica visió de les implicacions dels desenvolupaments polítics i econòmics a l'Europa de l'est. Segons Nairn, els països occidentals "en essència" havien fet servir tradicionalment l'antiga Iugoslàvia per llurs manipulacions estratègiques, en comptes de deixar que els seus grups ètnics perseguissin els respectius programes nacionals d'acord amb aquells mateixos principis que les nacions "en essència" perseguien en una època anterior.

«La maledicció d'aquesta antiga zona fronterera és que, malgrat que destrossada per tantes guerres i revolucions, mai no ha tingut llicència per desxifrar-se a si mateixa d'acord amb el que van esdevenir les línies estàndard de l'*evolució* de les nacions-estats europees» (Nairn, p. 406; les cursives són de l'autora).

Des del punt de vista de Nairn, el grans poders del món es van estimar més fer servir Iugoslàvia com una zona de para-xocs abans de la Guerra Freda i durant aquesta, en comptes de permetre que els seus pobles ètnics miressin d'aconseguir un repoblament pacífic (!) de les comunitats per desfer l'explosiva barreja ètnica. Bòsnia i Hercegovina, en aquesta perspectiva, presenta un mosaic ètnic extremament artificial, inaugurat aquest com una república independent per la Lliga de Comunistes. Aquesta darrera va fer servir aquesta construcció multiètnica com un mecanisme legitimador propi, mostrant que els nacionalismes serbi i croat es poden contenir en una democràcia socialista, i que qualsevol repte a la darrera es castigaria com un atac a la igualtat entre les nacionalitats iugoslaves. Els desenvolupaments nacionals "obstruïts" van donar com a resultat l'absència de qualsevol forma d'identitat (postètnica?) civil (occidental) europea. Quan la fi de la Guerra Freda va fer que el "protectorat comunista" iugoslau quedés obsolet, esdevingué aparent que la prioritat latent de les poblacions sèrbia, croata, musulmana, eslovena, et al., era la reivindicació de les respectives identitats ètniques.

«La democràcia és el poder del poble. I en aquesta regió el poble és constituït primordialment per comunitats» (Nairn, p. 407).

Hi havia, en la visió de Nairn, una alternativa al nacionalisme "demoníac" que va convertir Bòsnia en runes. Les organitzacions polítiques i d'ajuda internacionals haurien d'haver reconegut el fet que a la població de Bòsnia li era negada una oportunitat col·lectiva fonamental per desenvolupar les seves separades nacions-estats, i li haurien d'haver atorgat aquesta oportunitat donant assistència a les repoblacions pacífiques de les comunitats i persuadint els "obstinats" partits que la partició era inevitable.

El problema més gran de l'argumentació de Nairn és la manca d'una prova que sostingui la tesi sobre la incapacitat dels grups ètnics bosnians per coexistir plegats. Les entrevistes televisades amb Radovan Karadzic, el líder del partit nacionalista serbobosnià, mostren clarament, segons Nairn, que la democràcia a Bòsnia significa l'establiment d'estats ètnics independents, que (a tots els racons del món) precedeix necessàriament la reivindicació i la institucionalització dels drets humans i els drets civils.

Nairn òbviament està menys impressionat pels estudis que suggereixen que algunes identitats cíviques es van desenvolupar a Iugoslàvia en diversos entorns privats, culturals i professionals durant gairebé cinc dècades, omplint i esborrant línies ètniques (Denich, 1993; Glenny, 1993). Segons una de les primeres enquestes d'opinió pública general duta a terme a Iugoslàvia a mitjan dècada dels anys seixanta, el funcionariat de la Lliga de Comunistes (LC) era el segment més inclinat a considerar les "diferències històrico-culturals" entre els pobles iugoslaus com la principal causa de les actituds nacionalistes i xovinistes, més que no pas la majoria de la població enquestada de tots els estrats socials de totes les religions (exceptuant Eslovènia). Aquesta darrera considerava normalment que el subdesenvolupament econòmic era la principal causa de les actituds xovinistes (Burg, 1983). El que hauria pogut contribuir a augmentar la "consciència" de les diferències etnonacionals en els quadres de la LC era el fet que totes les posicions importants dins la jerarquia de la Lliga de Comunistes estaven subjectes al principi de la "quota ètnica", imposada des de la darreria dels anys seixanta. Com que el sistema de les quotes ètniques no afectava la majoria de la gent "corrent", «l'origen ètnic apareixia cada cop més com una característica personal i no pas com un marcador significatiu d'identitat o de distància social» (Denich, 1993, p. 45). La Lliga de Comunistes Federal, amb el reforç de les Lligues regionals, va perpetuar el sistema de competició entre els "representants ètnics" i els "representants territorials". Aquestes polítiques sobre etnicitat i nacionalitat van ser el peculiar resultat de la resposta donada per la Lliga de Comunistes a les pressions per la reforma econòmica i política, i no estaven relacionades amb els esforços dels grans poders per mantenir Iugoslàvia com una zona de para-xocs.

En comptes d'observar l'enorme espai entre la influència de les burocràcies "nacionalitzades" de la LC i la impotència política i econòmica de la gent "corrent" ètnicament barrejada a la darreria de la dècada dels anys vuitanta, Nairn dóna a entendre que la retòrica de Karadzic reflecteix algunes aspiracions "normals" d'autodeterminació. D'aquí es desprèn, doncs, que els grups ètnics bosnians van crear els seus partits monoètnics abans de les eleccions de 1990 amb vista a tornar al camí de la construcció de la nació-estat. Nairn no veu que les eleccions de 1990 anaren precedides de la usurpació de les oficines, l'equip tècnic, els parcs mòbils (i el personal), que va acompanyar el desmantellament de la Lliga de Comunistes Bòsnia, i que, d'una manera diabòlica, les eleccions van reforçar el principi de la quota ètnica del moribund partit.

Tant Ramet com Nairn modifiquen les visions marxistes del nacionalisme com una ideologia "burgesa". En els seus treballs trobem una combinació del paradigma de nacionalisme com un acompanyament natural de la lluita per l'alliberament polític i econòmic, i les distincions entre nacionalisme progressiu i nacionalisme retrògrad (per exemple, de la pagesia, numèricament superior). Malgrat que Sabrina Ramet va passar molts anys estudiant l'emergència, a Iugoslàvia, de moviments alternatius populars i que s'adonà ben bé de la complexitat de les jerarquies socials de la Lliga de Comunistes (Ramet, 1992 i 1995), ella també va sucumbir a les visions de l'etnonacionalisme com un projecte polític de les masses cercadores de justícia.

Entre estructura i cultura, o la tercera aproximació

El principal problema de les dues primeres aproximacions a la desintegració i la guerra de l'antiga Iugoslàvia és que veuen l'etnonacionalisme com un "estat mental" ideològic latent i una frontera cultural i territorial de la majoria d'un poble que comparteix el mateix origen ètnic. La diferència entre el nacionalisme agressiu (serbi) i el nacionalisme protector (croat, eslovè, bosnià, musulmà) s'explica per les diferències en llurs tradicions polítiques i històriques supervivents de l'època dels imperis, l'hegemonia de la dinastia sèrbia i el més recent període comunista.

Ara ha arribat l'hora de donar una mirada a les aproximacions que analitzen el nacionalisme ètnic com una resposta ideològica dels segments *autoritzats* de la societat a diverses amenaces que cauen sobre llur legitimitat i estabilitat política. Aquestes aproximacions es trien perquè fan problemàtiques les visions no dinàmiques de l'etnicitat, mostrant com aquesta es mou des del seu contingut cultural (individual o de grup) al seu contingut polititzat, i com aquest darrer arribà a dominar totes les regions de l'antiga Iugoslàvia des dels darrers anys vuitanta.

L'estudi *Yugoslavia: the Process of Disintegration* (1993), de Laslo Sekelj, distingeix entre tres etapes de nacionalisme *oficial* que corresponen a les dues agendes fallides de reforma econòmica a la Iugoslàvia de després de la Segona Guerra Mundial. La primera etapa es caracteritzava per la influència decisiva per part dels ministeris federals, controlats pel partit, en els afers econòmics i ideològics. Després de la ruptura amb Stalin, l'any 1948, la Lliga de Comunistes Iugoslava va provar, per primera vegada, d'introduir el sistema de consells de treballadors a les empreses industrials. Malgrat que llur treball va mostrar alguns resultats positius, pel que fa a retroacció de baix a dalt en els problemes de producció i direcció, el posterior desenvolupament dels consells de treballadors fou obstruït tant pels rangs del capdamunt de la Lliga de Comunistes com pels directors generals designats pel partit. Més o menys a mitjan anys seixanta, el govern iugoslau va anunciar la necessitat d'una reforma econòmica que institucionalitzaria l'autonomia de les empreses industrials, els serveis socials, també les institucions culturals i educatives, i reduiria el poder de les agències de planificació federals. El desmantellament del model soviètic, denunciat pel seu allunyament de la gent treballadora, havia de ser institucionalitzat.

Després de 1965, l'etapa de control estatal federal (i la ideologia del nacionalisme federal que l'acompanyava) va donar pas a la fase de la "descentralització". Sekelj argumenta que encara que l'empenta per la reforma econòmica va venir inicialment dels quadres liberals del partit de totes les repúbliques de Iugoslàvia, que van lligar llurs propostes d'autonomia regional a la decreixent influència del partit en els afers econòmics, dur-la a terme dins un sistema d'un sol partit estava condemnat al fracàs. El que va tenir lloc, en comptes de la descentralització mateixa, fou una devolució vertical de poder polític: es va transferir, multiplicar i "arrodonir" dins les sis repúbliques i les dues províncies.

En comptes del monopoli d'una Lliga de Comunistes Federal, ara es dotaven vuit institucions del partit amb el poder de controlar les polítiques econòmiques, de govern i culturals de les respectives regions. Malgrat que hi havia persones expertes i capdavanteres nord-americanes, que aleshores van interpretar aquesta reforma com un resultat del conflicte entre els quadres conservadors i els liberals (els darrers eren també prodemocràcia), Sekelj argumenta que la pràctica del poder polític no va canviar: «la reforma de 1965 no fou *de facto* igual a pluralisme i descentralització del poder polític [...], malgrat que indubtablement donà com a resultat un nou *consens anticentralista*» (Sekelj, p. 28, la cursiva és de l'autora).

Les purgues de líders comunistes liberals croats i serbis de 1971-1972 van ser els símptomes de les estratègies d'instint de conservació de la Lliga de Comunistes. La Constitució de 1974 -en atorgar plena autonomia administrativa i política a totes sis repúbliques i a ambdues províncies (Kosovo i Vojvodina), a més de la introducció d'un sistema extremament complex de delegacions polítiques- va crear un govern que, en paraules d'una persona d'Eslovènia, experta i capdavantera en relacions laborals, no era ni representatiu ni participatiu (Rus, 1985)[3].

«Des del punt de vista de qui vota, en cap nivell de la jerarquia assembleària (municipi, república, federació) no podria identificar clarament el seu delegat per mitjà de cap dels tres criteris interessants de representar: la població treballadora, l'interès territorial o la pertinença a organitzacions sociopolítiques» (Sekelj, pp. 456-47).

Exactament com la descentralització del govern iugoslau; el mercat, les polítiques educatives i culturals al llarg de les línies territorials, feien, des dels nivells de les repúbliques i les províncies, tot el camí de baixada fins als municipis, «va emergir una nova classe dirigent que convertí el sistema de delegació existent en el seu propi instrument: el fet que la pertinença a la LCI fos el requisit previ per qualsevol funció política (incloent-hi la de director general), fins i tot la de delegat municipal, ho demostra suficientment» (Sekelj, p. 50).

Com que la transferència de poder polític des de la federació a les repúbliques (i avall) fou l'únic resultat de la reforma (sense democratització) de descentralització de l'autogestió,

[3] Les persones delegades s'elegien primerament als nivells de les comunitats més petites (barris) i de les unitats de treball (empreses). Aleshores aquestes delegacions n'elegien una altra que hauria de representat-les a l'assemblea municipal, mentre que per a la base electoral inicial el procediment s'acabava en introduir la papereta per a les persones en qui es delegava del barri. Les persones en qui es delegava a nivell municipal aleshores elegien les que serien membres de les assemblees de les cambres de llur república (província); aquestes darreres, finalment, elegien les persones que serien membres del Consell de les Repúbliques i les Províncies de l'Assemblea Federal, i les que serien membres del Consell Federal. Les persones que esdevenien membres dels dos consells federals elegien aleshores entre elles mateixes les que serien membres de les assemblees de les repúbliques i de les províncies. A la pràctica, els oficials designats de grau més alt elegien els de grau més baix; les comissions del quadre de la LC, que operaven en cada nivell, jugaven un paper decisiu en les eleccions de les persones en qui es delegava.

seria una ximpleria discutir que el nou sistema va permetre una major expressió (incrementada objectivament) dels greuges socials i econòmics. Segons les enquestes de 1987, el poder i els privilegis materials dels oficials de grau superior federals i republicans iugoslaus i del funcionariat de la LC s'havien incrementat entre 1975 i 1985, mentre que el poder de prendre decisions per part dels cossos d'autogestió de les empreses, les delegacions i les persones delegades (cossos de participació), com també la (im)potència de la gent treballadora i la pagesia, havia davallat substancialment (Azenek, 1986).

En la situació en què la participació democràtica era *de facto* políticament irrellevant, i en què els "interessos de la gent treballadora" rellevants (almenys nominalment) anteriors havien estat esborrats de les lleis constitucionals i d'altres documents vinculants legalment, la Lliga de Comunistes va trobar un instrument legitimador que proporcionaria un substitut ideològic per als interessos del "poble": la idea de les *ciutadanies provincial i republicana*. Des de la primeria dels anys setanta, durant les reformes de descentralització, els interessos de grup de cada ciutadà o ciutadana individual de Iugoslàvia es formulaven com a interessos de la seva república o província, d'acord amb tots dos (!) criteris, territorial i de nacionalitat. Com que no es posava en pràctica cap dret o interès de grup o individual, el potencial per la manipulació d'aquestes disposicions constitucionals era relativament limitat. A la darreria dels anys setanta, però, quan el creixent exèrcit de persones desocupades i semiocupades començà a posar en perill la legitimitat de la LC, les oligarquies del partit començaren a definir la intensificant crisi econòmica com el problema de respostes inadequades per part de les unitats regionals (republicanes o provincials) a les pressions del desenvolupament. Segons Sekelj, la devolució territorial del monopoli de la LC, acompanyada per la intensificant crisi econòmica, donà com a resultat la creixent autarquia de les repúbliques i les províncies, i obrí l'etapa dels *nacionalismes republicans/provincials oficials*. La lluita pels subsidis econòmics nacionals i estrangers, especialment a les regions menys desenvolupades econòmicament (i multiètniques) -Kosovo, diverses regions a Bòsnia i Hercegovina i a Cròacia-, va adquirir la forma d'una lluita per la promoció política dels representants (de la LC) de les nacionalitats de la regió (seleccionades d'acord amb el principi de les "quotes ètniques"). Al mateix temps, malgrat els inacabables debats sobre la desitjable reducció dels "quadres administratius", la multiplicació dels centres regionals de poder i l'aplicació del principi de les "quotes ètniques" van facilitar la proliferació de càrrecs polítics. Vladimir Goati especula que a mitjan anys vuitanta el funcionariat municipal de la LC va assolir la xifra de 8.000 persones; alhora hom trobava una xifra addicional de 6.000 membres de la "politocràcia" en els nivells de la ciutat, la regió, la província, la república i la federació (Goati, 1989).

«Des de la perspectiva de la guerra i el conflicte etnonacional pels drets territorials a l'autodeterminació en el període 1991-94, les persones estranyes tendeixen a veure la nacionalitat pel que fa a la identitat individual únicament i a donar a aquella una importància primordial en les vides de la població iugoslava. Això no obstant, en el període iugoslau, les idees d'etnicitat i de drets nacionals estaven molt més lligades a les

certeses governamentals d'igualtat entre grups nacionals i al govern econòmic en un sistema progressivament descentralitzador de reforma del comunisme. El principi administratiu divisor era aquell que a Europa hom anomena comunament subsidiarietat: les decisions directorials i operacionals haurien de ser preses tan a prop de terra com fos possible. El governs locals i republicans no havien tingut mai tanta autonomia quant als seus afers econòmics, pressupostos i taxes, compartint la propietat i els drets administratius amb empreses autònomes. Les agències independents es van multiplicar per proporcionar serveis socials. Les funcions, el poder i el pressupost del govern federal van disminuir amb corresponència» (Susan Woodward, 1995, p. 38).

El llibre *Balkan Tragedy* (1995), de Susan Woodward, se centra en l'impacte de la reestructuració política i econòmica global sobre les polítiques econòmiques iugoslaves i la ideologia nacional des de mitjan dècada dels anys setanta. L'autora mostra com la fallida de l'economia controlada per les oligarquies de la LC per seguir les canviants condicions del comerç internacional, el notori ús d'inversions industrials per les necessitats administratives de les burocràcies regionals i la creixent desocupació es van equilibrar amb una generosa entrada d'emprèstits estrangers a què Iugoslàvia tenia dret a causa de l'espectacular ruptura del mariscal Tito amb Stalin, l'any 1948.

Quan les condicions internacionals del comerç van canviar, un cop més, a la primeria dels anys vuitanta, el govern iugoslau va introduir una sèrie de mesures d'austeritat per fer que les exportacions industrials del país fossin més competitives en el mercat global. Això esdevenia cada vegada més difícil, especialment a les repúbliques orientades envers la producció agrícola (Sèrbia, Macedònia, regions pobres de Bòsnia i Hercegovina, i de Croàcia). Sota la pressió del cos assessor del Fons Monetari Internacional, els subsidis d'exportació i els incentius tributaris van anar a qui produïa exportacions de productes manufacturats (a Eslovènia, a Croàcia i, en un grau menor, a Sèrbia) a costa de qui produïa primeres matèries i matèries semielaborades. Com que el cos assessor internacional també feia pressió sobre el govern federal per integrar els seus perfectament descentralitzats mercat i sistema bancari, les elits polítiques iugoslaves van desenvolupar dues estratègies de reestructuració econòmica i política contraposades: a) la solució "federalista" (keinesiana) mirava de tornar a unificar el mercat iugoslau i de deixar un marge per la lliure circulació de capital i de mà d'obra a través de les fronteres de les repúbliques; b) la solució "antifederalista" (neoliberal) exigia la protecció de les formes rendibles i de les repúbliques més riques (nord-occidentals) en general, atès que les canviants condicions del mercat afavorien clarament llur orientació econòmica. Com que el Fons Monetari Internacional i el govern federal miraven de restablir el mercat iugoslau tradicional i feien pressió sobre les oligarquies políticoadministratives per canviar llur comportament autàrtic de temps (per abolir el vast mosaic de "comunitats interessades a autogestionar-se", per exemple), el conflicte entre les regions nord-accidentals (amb suport dels líders de la LC de Kosovo i Vojvodina) i el lideratge serbi era inevitable.

L'arribada al poder de Slobodan Milosevic -com a líder de la Lliga de Comunistes Sèrbia, l'any 1987- i els seus ràpids moviments per abolir l'autonomia constitucional de Kosovo i Vojvodina, es podrien considerar, per tant, com una resposta a l'agenda "federalista" de tornar a unir el mercat i el govern desintegrats *de Sèrbia*, mentre que, d'altra banda, sembla una afirmació del monopoli d'una camarilla de la LC damunt el territori de la república sencera. Susan Woodward suggereix que l'arribada d'una demagògia de partit populista no era sorprenent, en vista de la davallada en la demanda per les exportacions agrícoles sèrbies, l'ansietat de les privilegiades oligarquies per l'anticipat encongiment dels seus rangs (agudament experimentat en llurs nivells mitjans) i la creixent dificultat econòmica de la gent "corrent" a les regions que havien estat perjudicades per les noves polítiques governamentals. El paradigma de la "modernització avortada", de Sekelj, complementa i modifica aquest quadre amb l'argument sobre la inevitable transformació de la Lliga de Comunistes a partir d'un mosaic d'oligarquies regionals fins a elits polítiques rivals, en què llur creixent retòrica etnonacionalista arriba com a conseqüència de llur vella negació que calguessin unes reformes polítiques i econòmiques substancials i el desenvolupament d'una democràcia participativa o basada en la ciutadania (Sekelj, pp. 198-230 i 245-252).

El creixent conflicte polític entre les elits sèrbia i eslovena va aparèixer com un punt del discurs públic típic durant els debats de 1988-1989 sobre les esmenes en les constitucions de les repúbliques. Per primera vegada en el període posterior a la Segona Guerra Mundial, les elits de les repúbliques van decidir de dur llurs conflictes als ulls i a les orelles d'unes audiències nacionals més grans, desviant mestrestant llur discurs des de l'èmfasi en l'hegemonia (contra l'autonomia) regional fins als temes de l'explotació i la discriminació *etno*nacionals. Susan Woodward argumenta que si les organitzacions polítiques i econòmiques internacionals haguessin reconegut la naturalesa del conflicte entre les visions de les dues faccions sobre la redistribució de les creixents dificultats econòmiques i els costs de la reforma econòmica, la transformació dels no comprometedors nacionalismes republicans en la guerra per tornar a dibuixar les fronteres territorials s'hauria pogut evitar. Sekelj, per comparació, és menys optimista: en la seva visió, el futur del conflicte, és a dir, la inhabilitat de les parts per arribar a un acord, fou decidit per l'evolució de les estructures de poder monopolitzadores d'un únic partit de les repúbliques, hostils cadascuna d'aquestes envers les altres i envers el centre federal.

Malgrat que tant Sekelj com Woodward apunten a la "crisi de modernització" com la causa subjacent de la ruptura de les forces d'integració social i política a Iugoslàvia, també mostren que la modernització deixa de ser una prioritat per un cert tipus de lideratge polític interessat a perpetuar el monopoli d'un únic partit. No és sorprenent, doncs, veure que les pressions per desmantellar la Lliga de Comunistes Iugoslava l'any 1990 vinguessin de les parts rivals mateixes, donant com a resultat la victòria d'aquells grups que més es podien beneficiar del material, de les fonts d'informació i d'altres recursos de la part que s'autodesintegrava. El nacionalisme ètnic i territorial, com a

tercera fase del nacionalisme oficial iugoslau, va arribar més aviat com a resultat de la vella tendència autàrquica de les institucions culturals, econòmiques i polítiques iugoslaves que no pas a l'inrevés. La mobilització ètnica de les "masses" va arrencar de la reeixida orquestració de legítims descontentaments socials, no pas d'un nacionalisme "alliberador" o "patriarcal" popular. La veritat és que les "masses" (urbanes o rurals, i de totes les regions de l'antiga Iugoslàvia) no tenien mitjans per imaginar-se a si mateixes com a *subjectes polítics individuals* abans de les primeres eleccions de joc multipartit, l'any 1990 -i es podria defensar que ni tan sols després de les eleccions.

El paradigma de la mobilització ètnica "espontània" dels pobles de Iugoslàvia ha estat sotmès sols recentment a un seriós atac per part de les persones versades en ciències socials. Anthony Oberschall (1996) observa que la polarització etnonacionalista del país no arrencava ni de les hostilitats primordials reprimides ni d'una consciència subjectiva racional de l'hegemonia etnopolítica (d'"altri") i de les conseqüents reivindicacions de l'autodeterminació, tal com argumenta una bona part del món acadèmic i de la intel·lectualitat partisana a l'interior i a l'exterior de les fronteres iugoslaves. Els escrutinis de 1990 mostren que tan sols un petit percentatge de la població esperava la ruptura del seu país (Oberschall, p. 13)[4]. L'anàlisi de Laslo Sekelj dels sondeigs de 1991 duts a terme entre la població sèrbia refugiada de Krajina (Croàcia) mostra que la població serbocroata començà a sentir-se insegura *com a pertanyent a un grup ètnic* només després de la victòria, l'any 1990, de Franjo Tudjman (Sekelj, 1991). Anthony Oberschall lamenta el fet que els mitjans de comunicació occidentals se centressin en els aspectes diplomàtics internacionals del conflicte (com també en l'escala d'atrocitats comeses pels paramilitars serbis amb el suport de l'exèrcit iugoslau), mentre que negligien una multitud de processos paral·lels de la "micromobilització" de milícies locals apropiant-se els arsenals de les unitats de Defensa Territorial de les repúbliques -les darreres foren organitzades a la primeria dels anys setanta com a unitats autònomes (només a nivell de república) sota una relaxada supervisió de l'exèrcit iugoslau. Les agendes de "micromobilització" també incloïen la usurpació de material i de fonts d'informació dels òrgans de la LC regional per part de llurs funcionaris de rang mitjà-alt que van esdevenir ràpidament els líders dels victoriosos partits nacionalistes. Els mitjans de comunicació occidentals van negligir la dolorosa transformació de la població iugoslava en "ètnies polititzades", alhora que la ràpidament creixent comunitat de "persones versades en Iugoslàvia" no es molestava a fer atenció a la premsa iugoslava local entre 1987 i 1991, i especialment a alguns mitjans de comunicació independents (per exemple, els ara difunts estudis de televisió Yutel).

[4] Warren Zimmerman, el darrer ambaixador dels Estats Units a Belgrad, observa (desgraciadament, només en el seu llibre de 1995) que fins a la darreria dels anys vuitanta: «Malgrat tots els pecats comesos, els líders comunistes iugoslaus rarament van incitar llur captivada audiència a odiar altres poblacions iugoslaves pels orígens ètnics d'aquestes; invocaven uns mals més abstractes, com ara els "enemics de classe" i el "capitalisme"» (Oberschall, p. 30).

L'estudi del declivi de la ideologia comunista a Iugoslàvia, de Kjell Magnusson, mostra que la liberalització de la premsa des de la primeria dels anys vuitanta, com també la vella llibertat de viatjar a l'estranger i l'exposició als estils de vida occidentals i a la cultura consumista, van donar com a resultat, d'una banda, l'emergència d'una desideologitzada consciència de la gent "corrent" i, de l'altra, l'emergència de diversos fòrums ambientals, feministes i de llibertat d'expressió (Magnusson, 1987; també Ramet, 1995). Moltes de les persones més joves que van participar en els novells fòrums cívics treballaven d'una manera independent en el camp de la recerca i el periodisme, amb poques esperances d'aconseguir una feina més ben pagada o d'estatus més elevat. El que va impedir que aquestes identitats cíviques esdevinguessin moviments socials completament desenvolupats fou, d'una banda, llur pròpia identificació més aviat "cultural" (que no pas políticodissident) i, de l'altra, la creixent dificultat per organitzar i finançar qualsevol intercanvi acadèmic o cultural d'un costat a l'altre de les fronteres de les autàrquiques regions iugoslaves[5]. L'autarquia intraestatal es va compensar, paradoxalment, amb la comunicació relativament fàcil amb els cercles acadèmics estrangers (occidentals) i amb moviments alternatius.

El fet que les emergents identitats cíviques i iniciatives alternatives estiguessin mancades de càrrega política es devia a l'actitud desdenyosa (i elitista, es podria dir) general envers les institucions i els participants de l'escenari polític oficial de l'antiga Iugoslàvia. Aquesta actitud era típica dels cercles cosmopolites urbans, en què qualsevol associació amb les organitzacions de la LC (incloent-hi els intents d'establir un diàleg crític i seriós amb el partit) era considerada una degradació de la pròpia reputació. La població cosmopolita urbana es ressentia de la població nouvinguda de les regions rurals pobres, que suposadament perseguia títols universitaris i carreres professionals per mitjà de connexions familiars a la Lliga de Comunistes i que sovint es beneficiava del sistema de "quotes ètniques" (o, alternativament, de les quotes per les "regions subdesenvolupades") (Woodward, p. 56). A la darreria dels anys vuitanta fins i tot aquest ressentit funcionariat del partit de les regions "endarrerides", especialment el funcionariat més jove que treballava dins l'*establishment* cultural, va començar a sentir-se desil·lusionat. Les esperances posades en els grans sous i en els privilegis semblaven cada cop més una utopia, i contrastaven notablement amb la memòria dels prestigiosos estils de vida dels buròcrates de la LC i de llurs protegits de l'època que va dels primers anys seixanta a mitjan anys setanta. Aquesta frustració professional dels quadres més joves pot explicar llur participació en l'escenificació de la mobilització etnonacionalista.

[5] Com a empleada de l'Administració Provincial per a la Cooperació Científica Internacional de la Província de Vojvodina (encarregada d'administrar els projectes finançats pels Estats Units), sovint vaig ser testimoni de situacions en què alguna persona de la meva província versada en ciències tècniques o naturals es queixava de la manca d'informació sobre la recerca duta a terme en altres regions iugoslaves. En molts casos, els contrariats científics, o científiques, de Vojvodina trucaven a l'oficina de ciències dels Estats Units agregada a Belgrad per saber si es duria a terme una línia similar de recerca en altres regions iugoslaves.

Però a mitjan anys noranta, malgrat la propaganda d'homogeneïtzació ètnica al llarg de tres anys (1987-1990) i el sentiment general d'inseguretat i de passivitat política, un 62% de la població iugoslava creia que la seva afiliació "iugoslava" era molt important personalment, mentre que un 6% descrivia les relacions comunals com a "bones" i un altre 28% deia que eren "satisfactòries" (essent Kosovo l'única insignificant excepció) (Oberschall, p. 13). Una mirada més atenta a les eleccions de 1990 a Croàcia mostren que la victòria de la Comunitat Democràtica Croata (HDZ) (amb un 41% dels vots) fou possible gràcies a la Lliga de Comunistes Croata, la qual, creient que guanyaria, va introduir la llei de "la majoria s'ho emporta tot" abans de les eleccions (en calcular malament molts vots perduts de la *kraj* sèrbia i nombroses desersions d'última hora).

Estic d'acord amb Oberschall que hi ha pocs informes periodístics fiables sobre els processos de "micromobilització", especialment pel que fa a descriure la situació a la ruralia croata i bosniana, on els procediments pre electorals de 1990 semblaven, segons molta gent, el cens de la població (sovint acompanyat de la distribució d'armes procedents dels arsenals de Defensa Territorial)[6]. Una cosa és segura: les explicacions essencialistes de l'ascensió del nacionalisme ètnic a Iugoslàvia negligeixen sistemàticament els processos de la desintegració estructural i l'anomia social en les darreres tres dècades, mentre que eclipsen el fet que, fins a la darreria dels anys vuitanta, la identitat ètnica, com un aspecte de l'afiliació *política*, era virtualment absent entre la població iugoslava.

La intel·lectualitat en l'agenda de la polititzaciò de les identitats ètniques

Els capítols anteriors examinaven els interessos de les elits polítiques iugoslaves en la mobilització de les identitats ètniques. Els mitjans i els objectius de les velles rivalitats entre elits van donar com a resultat projectes paral·lels de construcció de la nació-estat. La Federació Iugoslava va passar per tres etapes de nacionalisme oficial: federal, republicana i etnopopulista. Durant la darrera etapa, un gran nombre de persones versades en ciències polítiques, en ciències socials, en història i altres del món literari, van començar a publicar les seves visions sobre les causes de la crisi iugoslava, sovint com a contribucions regulars en la premsa popular i en programes de televisió. L'aclaparadora majoria de llurs arguments se centraven en el temes de l'explotació i la dominació d'un grup ètnic per part d'altres col·lectivitats ètniques de Iugoslàvia i en l'atractiu popular, suposadament intemporal, de les idees d'unitat ètnica i de nacions-estats ètnicament i culturalment homogènies.

[6] Quan vaig anar de Banja Luka a Bijeljina a la primeria de setembre de 1991, em va colpir el contrast entre les ciutats i la ruralia (malgrat que no pas de la manera que Ramet suggereix). Les ciutats mantenien els seus ritmes culturals no ètnics, mentre que a les aldees el contrast entre la tardor suaument daurada i l'hostilitat de la població era punyent (i nou). En les manifestacions de Banja Luka contra la guerra i, explícitament, contra l'etnonacionalisme hi van participar gairebé quinze mil persones, mentre els paramilitars serbo bosnians, situats als turons del voltant de la ciutat, miraven d'ofegar disparant enlaire els altaveus de les bandes de rock que s'havien unit a la protesta contra la guerra. A les zones rurals que nosaltres vam travessar de camí a Bijeljina hi havia dotzenes d'homes vestits amb roba militar rondant pels afores de llurs aldees.

El món acadèmic i periodístic occidental, que es va sentir intrigat per aquest revisionisme històric, sovint interpretà l'"etnicització" dels mitjans de comunicació i de l'acadèmia iugoslaus com un signe de liberalització de la cultura (oblidant que el món acadèmic iugoslau ja era considerat com a "liberal" des dels processos dels grups de la "Praxi", entre els darrers anys seixanta i els primers anys setanta). Per inadvertència, molts observadors estrangers assimilaren i disseminaren els temes de les "irreconciliables" diferències ètniques. De segur que ignorar la passió i l'atractiu literari de la "intel·lectualitat nadiua" era difícil.

«Les històries del meu avi sobre la guerra no eren sorprenents sinó intrigants, no eren traumatitzants sinó reveladores d'un coneixement històric. Vaig començar a aprendre (aleshores) sobre el passat i volia conèixer la "història del futur". Vaig sentir parlar per primera vegada sobre alemanys, hongaresos i croats; l'avi explicava: "són els qui ens van atacar plegats amb els alemanys i els hongaresos, però parlen serbi; no pots fugir-ne, ni els pots enganyar». Un d'ells va aparèixer mort a l'hort de més amunt de casa. La mare de l'avi i l'àvia el van enterrar: «perquè els gossos no voltessin amb els ossos, és un pecat, era jove i tenia ànima, i la mare del xicot no sap on són els ossos d'aquest fill...", solia explicar l'avi. L'avi sempre se senyava quan explicava aquesta història; em deia que no trepitgés el lloc on el croat era enterrat i que em senyés mentre escolta la història, com si jo fos culpable d'alguna cosa... I el mal no era amagat. Vaig sentir la història d'un pagès serbi, un refugiat de Gorade, sobre els detalls que atreien l'atenció de la gent corrent, massa banals per les persones intel·lectuals (i les versades en sociologia). Aquest pagès serbi va reconèixer el mal, malgrat que no va ser capaç d'evitar-lo, observant un simple fet. Durant la presentació televisiva dels partits polítics de Bòsnia i Hercegovina, l'home va sentir com un alt càrrec del Partit d'Acció Democràtica deia que no es permetria de tenir porcs com a animals domèstics a la futura Bòsnia "islàmica". El pagès va comentar: "Ni els turcs no van prohibir els porcs. Vaig saber que en un estat d'aquesta mena no hi havia cap racó per als serbis. Rumiava com era possible que els qui són savis entre els serbis no diguessin res, ¿que no veien la mena de futur que s'acostava, a Bòsnia? ¿Com és que no van trobar ningú que mirés pels porcs, si no ho feien els serbis?"»

Milovan Mitrovic, *Una proposta per un mètode fenomenològic en sociologia*, dins *Sociologija* (1995), Belgrad, vol. XXIX, n.º 3 (citació i títol traduïts al català a partir de la traducció anglesa de l'autora).

«On cerquem els orígens i l'essència de la mentalitat sèrbia? Una diluïda i estimulant tradició hel·lènica fou reduïda en la mentalitat sèrbia al seu contingut primitiu; va esdevenir una religió humiliada pel culte a Sant Saba ("svetosavlje"), transformada en un costum emocional i farcida amb una consciència mística. És comprensible que la religió ortodoxa, transformada en "svetosavlje", esdevingués una rígida ideologia no articulada i totalment distanciada de la definició de religió com a amor (envers Déu), i expressada en odi ... Dividit entre el desig de posseir la fe original i la consciència que la seva història li impedeix d'assolir aquest objectiu, el poble del culte a Sant Saba va esdevenir presoner del seu

egoisme, de la seva resistència a prendre part en els processos de civilització i cultura modernes, i del seu insaciable desig d'eixamplar l'existència per mitjà de l'assassinat, la conquesta i la violació. El serbi és l'unic poble que no podia perdonar les conseqüències de la conversió (religiosa) ... Aquí rau la font del seu permanent odi envers el poble bosnià, que no podia -ara ens n'hem convençut finalment- ser eradicat.»

Esad Cimic, *Pitjor que l'execusió. Un esbós per una reflexió sociològica sobre la violació*, dins *Drustvena istrazivanja* (Recerca Social) (1995), Zagreb, vol. 4, n.º 4-5 (citació i títol traduïts al català a partir de la traducció anglesa de l'autora).

«Eslovènia, fa uns quants anys, va fer atenció a la necessitat funcional i institucional de Iugoslàvia d'adherir-se als processos d'integració europea i fins i tot emprengué iniciatives concretes a aquest fi. Iugoslàvia va respondre massa a poc a poc a les iniciatives d'Eslovènia i als canvis a Europa ... Pel que fa a les seves experiències i tradició històrica, en el sentit cultural i de civilització, Eslovènia pertany a l'espai centreuropeu. En el passat no pogué prendre part en la creació de les tradicions democràtiques de l'Europa occidental, i ara tampoc no pren part en el procés d'integració europea, cosa que considera una injustícia històrica.»

Dimitrij Rupel, *Slovenia and the World*, dins *Review of Internacional Affairs: Federation of Yugoslav Journalists*, Belgrad, 1991, 5 de febrer.

Dimitrij Rupel, un científic polític eslovè de la Universitat de Ljubljana, és també un prolífic escriptor literari, els primers treballs del qual foren publicats els anys seixanta dins *Tribuna*, la revista de les Joventuts Socialistes Eslovenes; la seva prosa ha estat traduïda a altres llengües iugoslaves i distribuïda per diverses editorials a l'època de l'antiga Iugoslàvia. Seguint la seva contribució a les "Propostes per al Programa Nacional Eslovè" (*Nova Revija*, 1987), Rupel va participar en l'organització d'un dels primers nous partits polítics d'Eslovènia, i més tard esdevingué ministre d'Afers Exteriors d'Eslovènia. Tant Milovan Mitrovic com Esad Cimic -sociòlegs, que viuen respectivament a Belgrad i Zagreb- van experimentar la "dissidència", malgrat que per unes raons diferents de les que els continguts dels paràgrafs citats poden suggerir. Durant una conferència universitària celebrada l'any 1974, Milovan Mitrovic defensà els membres del grup de la "Praxi", constituït pel professorat de Belgrad que havia estat expulsat de la universitat. També declarà que llurs treballs comprometien molt menys la reputació de la Lliga de Comunistes Iugoslava que els nombrosos professors d'Albània que ensenyaven a la Universitat de Pritina, a Kosovo (Albània i Iugoslàvia havien mantingut relacions diplomàtiques des de la darreria dels anys quaranta). Mitrovic fou interrogat per la policia, que li va retenir el passaport durant cinc anys. Abans d'interessar-se per la narrativa dels seus avantpassats com a pauta per la "història futura", Mitrovic va escriure, l'any 1989, la seva primera valoració explícitament crítica de la ideologia marxista, analitzant la perjudicial influència dels dogmes del partit comunista damunt la sociologia iugoslava.

Esad Cimic, el pare de la sociologia iugoslava de la religió, fou expulsat de la Lliga de Comunistes de Bòsnia i Hercegovina a la primeria dels anys setanta, després d'un debat amb Atif Purivatra, un alt càrrec de la LC de Bòsnia, en què van discrepar sobre el tema d'atorgar a la població musulmanobosniana l'estatus de "nacionalitat". Esad Cimic va argumentar que la població musulmana s'hauria de definir com un grup religiós d'origen nacional "híbrid" (serbi o croat). Deixà la Universitat de Sarajevo l'any 1976 i ensenyà sociologia de la religió a Zagreb i a Belgrad. Cimid va passar pel cicle sencer d'encantament i de desil·lusionament amb la ideologia comunista. En els seus primers treballs argumentava que la Lliga de Comunistes hauria de ser tolerant envers la religió com "un fenomen espiritual", esperant que les necessitats individuals i socials de creences religioses desapareixerien una vegada es resolgués el problema de l'alienació. El seus darrers treballs se centren en els problemes de socialització de les persones religioses. Els seus llibres *Politics as a Destiny* (1982) i *Dogma and Freedom* (1985) criticaven la burocràcia autònoma iugoslava i analitzava les tries filosòfiques de la població iugoslava: ambdues obres van esdevenir *best sellers* nacionals.

Aquests esbossos biogràfics presenten un esforç per animar els retrats unidimensionals de les persones intel·lectuals, que són identificades comunament amb un moment de la seva "fama" cultural o política i amb els seus millors treballs o accions. Per contra, jo miro d'analitzar, d'una banda, la relació entre els entorns polítics o culturals d'aquestes persones intel·lectuals i, de l'altra, les seves "obsessions temàtiques" o principals àrees de recerca. De primer, en començar a pensar en una recerca sobre les "conversions" de la intel·lectualitat (ex)iugoslava, tenia la intenció d'il·lustrar el seu "estatus servidor" amb relació a l'estat, per exemple: la Lliga de Comunistes, en mostrar com les mateixes persones del món acadèmic i literari que havien estat durant dècades ocupades a glorificar les fites aconseguides pel govern autònom iugoslau esdevenien més tard les persones que disseminaven les hostilitats etnonacionals. Mentre això va resultar que no era dels tot fals, la relació entre la ideologia del partit i les "obsessions" de la intel·lectualitat començava a tenir un aspecte més complicat i menys dramàtic del que era previst.

L'anàlisi de les publicacions literàries i cientificopoliticosociològiques de circulació més àmplia, com també els setmanaris polítics publicats a Iugoslàvia des de la darreria dels anys seixanta, van revelar, primer de tot, que les obsessions amb els "traumes ètnics" dels pobles iugoslaus entre les persones del món acadèmic iugoslau començaren l'any 1987, durant les polèmiques entre els lideratges serbi i eslovè sobre els objectius de les esmenes constitucionals (encara que algunes publicacions literàries sèrbies ja es van centrar en el "drama de Kosovo" els anys 1985-1986). Contrastant amb la tesi de la intel·lectualitat actuant com una "consciència històrica" o una "avantguarda" de les seves audiències (nacionals), la recerca va mostrar que els temes de la "injustícia ètnica" havien proliferat en els escrits acadèmics *després* que les polèmiques entre polítics es comencessin a publicar en la premsa diària i setmanal.

Principals temes de la premsa acadèmica i popular
Darrers anys seixanta-1991

1. Publicacions de ciències polítiques i socials	Darrers anys seixanta - primers anys vuitanta		
	Tema I	Tema II	Tema III
1a	Esmenes a la Constitució; Constitució de 1974; autonomia nacional i territorial	Descentralització de l'economia (reforma autonòmica); regionalització del desenvolupament	Lluita contra el nacionalisme i el liberalisme (com a amenaces al socialisme i a l'estat iugoslau)
1b	Crítica del socialisme burocràric; retorn a l'autogestió "genuïna"	Drets humans; alienació en el socialisme	El nacionalisme com a negació dels interessos de classe, o la lluita per l'alliberament
2. Publicacions literàries	Treballs literaris de tradició iugoslava	Traduccions i ressenyes de literatura estrangera	Literatura de les nacions i les nacionalitats
3. Premsa diària i setmanal	Constitució de 1974 (autonomia nacional i regional com a pinacle del socialisme)	Descentralització de l'economia (reforma autonòmica)	Lluita contra el nacionalisme i el liberalisme (purgues 1971-1972)

1. Publicacions de ciències polítiques i socials	Primers anys vuitanta - mitjan anys vuitanta		
	Tema I	Tema II	Tema III
1a	Els triomfs de Tito	Estabilització econòmica i programes d'austeritat	Lluita contra l'"oposició no comunista"; Kosovo com a "contrarevolució"
1b	Drets civils, humans i de les dones (la teoria i les experiències occidentals)	Defensa de les persones perseguides del món literari i d'activistes pels drets humans	L'impacte de la crisi econòmica: enquestes a l'interior de les regions
2. Publicacions literàries	Literatura de les nacions i les nacionalitats	Debats sobre l'espai cultural iugoslau	Defensa de les persones perseguides del món literari i d'activistes pels drets humans
3. Premsa diària i setmanal	Afirmació de la legalitat de Tito; persecució d'activistes pels drets humans	Fracàs de les reformes; escàndols de corrupció; el desigual desenvolupament iugoslau; explotació interregional	Kosovo com a "contrarevolució"; respostes a les pressions internacionals: integradores contra autonomistes

1. Publicacions de ciències polítiques i socials	Mitjan anys vuitanta - 1991		
	Tema I	Tema II	Tema III
1a	Què és el postsocialisme; mètodes de pluralització de l'escena política: teoria i límits legals	Esmenes de la nova Constitució; federació o confederació	Nous partits polítics (llista i plataformes)
1b	Drets civils, humans i de les dones; teorització de noves formes d'organitzacions polítiques	Anàlisi de "tradicions" prohibides, històriques, ètniques i lingüístiques	Nacionalisme ètnic com a amenaça a la democràcia, o com a reivindicació legítima
2. Publicacions literàries	Restauració de "tradicions" prohibides (injustícies històriques col.lectives)	La literatura com a ajuda a la pluralització de la política	Crítica de la mentalitat localista de l'espai cultural tradicionalment iugoslau
3. Premsa diària i setmanal	Kosovo com a problema ètnic; estatus de les regions = estatus de les nacions	Noves esmenes constitucionals: confederació o federació (propostes eslovenes contra propostes sèrbies); explotació interètnica	Postsocialisme i reforma política; el paper de l'exèrcit iugoslau; l'etnicitat en els nous partits polítics

1a. Finançats pels òrgans de la Lliga de Comunistes.

1b. Finançats per comunitats amb interessos d'autogestió sobre propostes de departaments universitaris o d'associacions professionals.

2. Finançats per comunitats amb interessos d'autogestió sobre propostes d'associacions professionals.

Mirem ara els "Principals temes de la premsa acadèmica i popular" en el període entre els darrers anys seixanta i 1991[7].

Entre els darrers anys seixanta i mitjan anys setanta els debats acadèmics tot sovint definien la població iugoslava quant a llur qualitat de membres de l'estat federal, desplaçant gradualment la definició envers la de ciutadania dins una república (província). Una excepció significativa en aquesta "categorització" de la població iugoslava fou l'estructura conceptual perseguida pel grup de la "Praxi" del professorat de les universitats de Zagreb i Belgrad, que van contribuir al moviment "humanista marxista".

[7] Les publicacions periòdiques següents foren incloses en l'enquesta: *Nase teme* (Zagreb), *Marksisticka misao* (Belgrad), *Sociologija sela* (Zagreb), *Praxis* (Zagreb & Belgrad), *Filosofija* (Belgrad), *Teorija in praksa* (Ljubljana), *Problemi* (Ljubljana), Gledita (Sarajevo), *Pregled* (Sarajevo), *Zadarska revija* (Zadar), *Encyclopaedia moderna* (Zagreb) i *Knjizevne novine* (Belgrad). També vaig mirar la premsa diària: *Vjesnik* (Zagreb), *Politika* (Belgrad) i *Slobodna Dalmacija* (Split). I també hi vaig incloure les revistes polítiques setmanals: NIN (Belgrad), Danas (Zagreb) i Mladina (Ljubljana).

Aquest grup va analitzar els problemes que estaven estesos aparentment pertot arreu de l'univers iugoslau: l'alienació de la classe treballadora sota el socialisme, la burocratització del lloc de treball i la desigual distribució de subsidis socials garantits entre els estrats socials iugoslaus.

Les discussions dels anys setanta sobre les qüestions de la descentralització econòmica i política (reflectint la reestructuració de l'econòmia iugoslava i la redistribució del poder polític) foren publicades en les revistes finançades per les organitzacions patrocinades per la LC, com ara els Centres Marxistes per al Treball Ideològico-Teòric, establerts a totes les repúbliques i províncies en els primers anys setanta. En la primera meitat de la dècada dels anys vuitanta, aquestes revistes van dedicar llurs publicacions temàtiques a la legalitat dels esforços de Tito per construir un únic sistema de socialisme autogestor iugoslau.

Mentre que la inestabilitat política de Kosovo augmentava des dels primers anys vuitanta, la majoria de periòdics acadèmics (tant els finançats pels Centres Marxistes com els finançats per les associacions acadèmiques) van guardar silenci sobre el tema fins a mitjan anys vuitanta. Quan els diaris i les revistes polítiques setmanals es van ocupar finalment del problema de Kosovo, aquest va ser definit com una "contrarevolució antiiugoslava". Els consegüents debats en les publicacions acadèmiques compartien la definició, feta per la premsa popular, del problema com una crisi "política i social" d'una regió endarrerida susceptible a la corrupció política i al nepotisme. La darrera etapa de l'existència de les publicacions patrocinades per la LC (totes van desaparèixer els anys 1990-1991) es va caracteritzar pels debats sobre les esmenes constitucionals a les repúbliques i els mètodes de transició a un sistema polític de joc multipartit.

Les publicacions editades per associacions academicoprofessionals (de persones versades en sociologia, ciències polítiques, història) foren finançades per les comunitats amb interessos d'autogestió de les repúbliques i les províncies per al treball científic, sense cossos coordinadors que poguessin encoratjar la cooperació entre repúbliques. El complicat procediment de finançament, acompanyat de les pressions per la igualtat regional, de fet, va descoratjar qualsevol mena de cooperació paniugoslava.

Entre els darrers anys seixanta i el primers anys vuitanta la premsa professional es preocupava per les qüestions de l'estratificació social de Iugoslàvia. Un nombre d'enquestes es va centrar en les qüestions de les migracions econòmiques de les regions menys desenvolupades cap a les àrees urbanes, l'augment de la desocupació dels estrats semiurbans, etc. Des de mitjan anys setanta, després que la nova Constitució hagués introduït un punt d'equació, d'una banda, entre territori i "nacionalitat titular" i, de l'altra, entre els drets etnonacionals i socials, els temes de l'estratificació social es van estendre per incloure categories etnonacionals, amb un èmfasi especial en les migracions ètniques i els matrimonis interètnics. Des dels primers anys vuitanta, durant el període

d'"estabilització" (reformes d'austeritat), els temes de les inversions perdudes i els efectes de les retallades de pressupost sobre la desocupació i l'escassetat van començar a relacionar-se cada cop més amb els problemes de la regió on vivien les persones que contribuïen a la publicació, per exemple: la premsa amb seu a Belgrad escrivia majoritàriament sobre els problemes socials i econòmics de Sèrbia, mentre que la premsa amb seu a Zagreb se centrava en les regions croates només, etc.

Durant el mateix període, els primer anys vuitanta, molts diaris antics i especialment diversos de nous van esdevenir preocupats pels temes de la "societat civil". Al mateix temps que el creixent interès acadèmic per les qüestions dels drets de les dones en el socialisme, la protecció ambiental i la llibertat d'expressió, van emergir les noves formes d'*activisme* cultural en els centres urbans més grans. A causa de la facilitat per accedir a la literatura estrangera i del creixent interès de les editorials iugoslaves per oferir traduccions de les publicacions acadèmiques i literàries occidentals; els treballs sobre feminisme, desenvolupament del Tercer Món, cultura juvenil, música rock, i drets civils i humans, van esdevenir els camps d'especialització de creixement més ràpid entre les cohorts més joves de les persones versades en ciències socials o en filosofia.

Finalment, els darrers anys vuitanta, deixant enrere les tendències tant de la premsa diària com de les revistes literàries, les publicacions dedicades a les ciències polítiques i socials van començar a moure's envers l'explotació econòmica i la discriminació ètnica suposadament dirigides contra el benestar de les *seves* regions i les seves nacions titulars[8].

La lectura de les taules

Hi ha una correspondència òbvia entre els principals temes de la premsa i els períodes concrets de la descentralització de Iugoslàvia. A més, hi ha una similitud en la *interpretació* dels temes discutits en els debats acadèmics i oficials, per exemple: el que jo anomeno "autarquització" de les regions és descrit d'una manera d'allò més general, tant en la retòrica oficial de la LC com en la premsa, com la "regionalització" i "descentralització" de l'esfera política i econòmica (fins a mitjan anys vuitanta). Els temes més sensibles dels anys setanta, com ara les purgues de 1971-1972 de la Lliga de Comunistes croata i sèrbia (que van contribuir significativament a l'autarquització del govern iugoslau), foren abordats per part de la suposadament més liberal premsa professional encara amb menys freqüència que no pas per part de les publicacions dels Centres Marxistes. Aquestes darreres no van dubtar a definir les purgues de 1971-1972 com una lluita majoritària contra els "fenòmens nacionalistes", mentre emfasitzaven més aviat llur caràcter "contrarevolucionari", antiiugoslau, que no pas llurs intencions de qüestionar les relacions entre els grups etnonacionals iugoslaus.

[8] Val la pena d'observar aquí que l'"etnicització" de la premsa diària i setmanal bosniana i macedònia, com també de llurs publicacions acadèmiques, va tenir lloc més tard que no pas a Sèrbia, Croàcia i Eslovènia.

És obvi que la desintegració de les institucions econòmiques i polítiques s'estén a l'esfera de la producció cultural i acadèmica. Des de els darrers anys seixanta, les comunitats amb interessos d'autogestió per la ciència i la cultura foren responsables del finançament de totes les activitats culturals i acadèmiques a les respectives regions, incloent-hi programes d'intercanvi cultural internacional. Gairebé no es van distribuir fons a nivell federal. La producció artística i literària ètnica fou encoratjada, sovint donant com a resultat la competència entre regions i municipalitats a l'interior d'una república o província. L'anomenat Consell Federal de les Comunitats amb Interessos d'Autogestió de les Repúbliques i les Províncies funcionava com a reunions informals de les burocràcies autònomes de les repúbliques: llur existència era justificada per les polítiques de moltes fundacions internacionals que s'estimaven més assignar llurs donacions al país *sencer*, o a institucions específiques o a individus, que no pas dividir-les en vuit quantitats totals. La creixent desgana per part de les burocràcies autònomes regionals per contribuir amb els fons propis a manifestacions culturals tradicionalment iugoslaves va menar a llur decadència gradual. Dragan Klaic -antic professor del Departament de Drama de la Universitat de Belgrad i director del Theater Instituut Nederland d'Amsterdam- descriu la situació:

«A la Iugoslàvia de preguerra, la política cultural era responsabilitat exclusiva de les diverses repúbliques. Cadascuna d'aquestes tenia una infraestructura cultural completa, amb editorials, productores cinematogràfiques, teatres, festivals, associacions d'artistes, institucions d'ensenyament, emissores de ràdio i estudis de televisió, i *tota l'ornamentació de l'estat*. La política era comuna, l'única diferència radicava en el grau de zel amb què els oficials locals del partit l'aplicaven ... Artistes i intel·lectuals podien treure profit de la rivalitat entre repúbliques, regions i ciutats per part de la burocràcia del partit més ansiosa per consolidar el seu propi poder cultural local que no pas per unir forces en activitats culturals paniugoslaves, per exemple: un llibre prohibit en un lloc trobava una editorial en un altre...»

I això no obstant:

«Els intents de cadascuna de les repúbliques per traçar les seves fronteres culturals nacionals separades no van poder impedir un flux constant de gent, idees i projectes conjunts arreu de Iugoslàvia. Al llarg dels darrers vint anys almenys, la *identitat iugoslava va ser*, sobretot, *una definició cultural*, caracteritzada per la franquesa, la diversitat i la mútua curiositat de la intel·lectualitat» (Klaic, *End of a Multicultural World*, dins *Index on Censorship*, 7/1993, la cursiva és de l'autora).

Ara bé, ¿com podem explicar el fet que tants membres d'una generació més gran de persones iugoslaves versades en ciències socials, en història, i altres del món literari, esdevinguessin les "víctimes" de l'autarquia territorial (i ètnica) de llurs regions? ¿Com és possible que l'enfocament tradicionalment iugoslau sobre les qüestions d'economia, polí-

tica i cultura esdevingués un camp en el qual solament s'interessava una minoria d'intel·lectuals, o -en paraules de Klai- esdevingués relegat a un nivell de comunicacions i d'entusiasme cooperatiu extraoficials? Jo argumentaria que la propensió de les generacions més grans a definir els propis interessos professionals (i, discutiblement, la pròpia identitat personal) dins les fronteres del territori de les respectives repúbliques (i ètnies) fou el resultat de llur encastament professional dins les fronteres (gradualment encongides) de les institucions culturals i professionals iugoslaves (com també de les corresponents agències de concessió de fons) en les quals havien construït un estatus i una reputació propis. Mentre, d'una banda, el context estructural d'aquestes generacions les menava a definir la pròpia identitat professional dins els límits de les regions respectives, de l'altra, les tries que feien de temes culturals i de recerca eren estimulades per l'encoratjament polititzat d'uns temes locals centrats en la regió.

En els darrers anys vuitanta l'austeritat del Govern Federal Iugoslau va donar com a resultat l'abolició de les comunitats amb interessos d'autogestió de les repúbliques i les províncies. El govern d'Ante Markovi va insistir en la integració funcional dels mercats econòmic i cultural: mentre les subvencions per la recerca cultural i científica es reduïen inevitablement, es feien promeses de prioritats futures a les institucions que cooperessin amb altres regions iugoslaves i atraguessin fons internacionals. Això va representar una amenaça per nombrosos enclavaments acadèmics i culturals que, fins poc abans, depenien únicament de les subvencions de llurs agències regionals de concessió de fons i que s'havien acostumat a l'absència de cooperació entre repúbliques.

Fins ara he mirat d'explicar com "etnonacionalització" del discurs acadèmic a Iugoslàvia fou, de fet, un fenomen encoratjat per l'entorn professional i polític del cos acadèmic. L'etapa d'"etnicització" següent fa referència a unes formes més explícites de politització dels cossos iugoslaus acadèmic i literari (per no esmentar el periodístic). Aquesta fase és marcada per llur activa participació en el discurs públic sobre les "diferències de civilització" entre les repúbliques iugoslaves, i sobre les correccions de les injustícies ètniques per mitjà d'un nou ordre constitucional, o d'un canvi en les fronteres administratives de l'estat federal, o d'ambdues coses alhora. En la pràctica, això significava que gairebé tota la intel·lectualitat que havia guanyat accés als mitjans de comunicació eren persones que feien servir aquesta mena de retòrica, mentre que les que insistien en la pluralització de la vida política per mitjà de la construcció (o la reforma) de les institucions de drets civils, humans i socials esdevenien cada cop més marginades. Mentre en molts casos els líders de la comunitat intel·lectual "etnicitzada" eren els antics dissidents nacionalistes (processats en les dècades dels anys seixanta i setanta), els "nounats" defensors dels drets etnonacionals eren clarament en majoria. La polarització d'aquesta majoria es podria interpretar com una defensa dels *establishments* culturals i professionals *parroquials* contra les pressions per la reintegració en l'espai polític, econòmic i cultural iugoslau.

Per contrast, les generacions més joves del món de les ciències socials, del literari i del periodístic (que Klai retrata com a portadores de la cultura iugoslava tradicional) no van

desenvolupar lleialtats envers les xarxes acadèmiques, culturals i d'autogestió establertes, i, per tant, no tenien interessos en la defensa de l'autarquia de les institucions parroquials locals. Al contrari, llur ocupació independent (*freelance*), acompanyada de llur major exposició a les tendències culturals occidentals que evolucionaven en l'atmosfera de la "secularització" de la ideologia comunista (Magnusson, 1987), van donar com a resultat llurs actituds negatives envers la classe treballadora cultural i acadèmica establerta, especialment envers els qui tenien estrets lligams amb les burocràcies autònomes i de la LC. El fet que les persones més joves del món de les ciències socials, de la filosofia i de les lletres participessin en els moviments de protesta contra la guerra els anys 1991-1992 il·lumina les diferències de geni cultural, professional i polític entre la intel·lectualitat establerta i la de "flotació lliure".

L'explicació generacional de les diferències entre les actituds envers el futur postcomunista de Iugoslàvia pot fornir una mica de llum damunt la diversitat de cultures que hi havia en l'ara difunta Iugoslàvia. Algunes d'aquestes actituds van produir les despietades i rivalitzadores elits polítiques; l'espai de comunicació tradicionalment iugoslau -habitat pel creixent exèrcit de persones (intel·lectuals) molt cultes, semiocupades i independents (*freelance*) que es beneficiaven de l'igualitarisme del sistema polític i econòmic iugoslau però que no tenia interès a defensar-ne l'elit-evolucionava al costat.

En comptes de les conclusions

Abans de començar a resumir els problemes d'estudiar les formes de nacionalisme actuals, i les posicions de la intel·lectualitat amb relació al nacionalisme, m'agradaria prendre uns quants punts de partida des de la valoració crítica per part de Craig Calhoun dels estudis de la identitat col·lectiva.

És obvi que algunes aproximacions constructivistes a les identitats nacionals, de gènere, sexuals, etc. (que són normalment crítiques de qualsevol forma de primordialisme o essencialisme), poden caure en una trampa d'essencialitzar (o de sobregeneralitzar) la noció d'estructura social i de "societat", perquè a vegades fracassen a l'hora de distingir entre algunes identitats "més fortes" i clarament construïdes (Calhoun, 1994a, pp. 14-16). També és cert que en el context de la desintegració de Iugoslàvia, el rebuig incondicional de la força de la identitat etnonacionalista ("forta") tendeix a enfosquir la peculiar relació d'aquesta amb algunes reivindicacions aparentment legítimes de cara a la diversitat política i cultural. D'altra banda, els moviments nacionalistes de després de 1989 a l'Europa central i de l'est, segons Calhoun, reconeixen el fet que la incorporació al sistema capitalista global ha d'evolucionar via els canals d'integració de les nacions-estats. El nacionalisme podria fins i tot revalorar les tradicions de la lluita per una societat civil (pel que fa als valors i a les institucions d'aquesta): «... la creació de petits estats a l'est, de fet, podria restaurar una part de la primerenca importància moderna de les

ciutats en la vida pública ... Els lligams entre ciutats o regions, o entre les unes i les altres, podria substituir pràcticament els lligams entre estats» (Calhoun, 1994b, p. 328).

Calhoun té raó quan demana més estudis detallats de l'etapa contemporània dels nacionalismes de l'Europa central i de l'est. És possible d'imaginar formes supranacionals de comunicació i d'identitat que evolucionarien en substitució de l'etapa actual de nacionalisme. El que és absent, encara, de la seva crítica dels atacs mancats de sentit crític sobre identitats essencials ("fortes"), és la consciència d'una distribució inquietantment desigual del poder en l'arena en què les identitat són formades, denominades, reivindicades i mobilitzades. És inevitable, en efecte, que "nosaltres" (la "comunitat" investigadora) fem les preguntes següents (abordant el context de l'antiga Iugoslàvia): «¿parlem de la població macedònia, croata i sèrbia, de la iugoslava, de l'eslava, de la cristiana i la musulmana, o de l'europea?» Nosaltres no tenim «una teoria de la constitució de les personalitats socials que doni un fonament descriptiu a la noció preceptiva de l'autodeterminació» (Calhoun, 1994b, p. 312). El que *hem de* fer encara és comprendre *qui* reivindica la identitat *de qui*, saber si és una identitat "forta" (ètnica, nacional) o una identitat cívica, *com* i *per què*. No ens enganyem: les persones sèrbies no s'essencialitzen a si mateixes entre elles mateixes, són essencialitzades (o autoessencialitzades) solament quan hom invoca els orígens d'"altri". Llurs identitats sèrbies són menys interessants -tant als seus propis ulls com certament als ulls d'aquells qui miren d'explicar les causes de llurs atrocitats a Bòsnia- quan celebren els sants de les famílies que no pas quan parlen dels "genocides" croats. ¿Ens prendríem la molèstia d'estudiar aquestes persones *com a sèrbies* si no haguessin triat d'actuar sobre la *segona* manifestació de llur "jo" col·lectiu "essencial"? Quina relació hi ha entre aquelles celebracions familiars i el desig de viure en una nació-estat ètnicament homogènia?

En comptes de reconèixer simplement el fet que el «nacionalisme (ètnic) és una important font d'inspiració» (Calhoun, 1994b, p. 325), o definir-lo o bé "benigne" (alliberador) o "maligne" (expansionista), segons els mitjans i les conseqüències d'un "projecte nacional", nosaltres hem de mirar d'establir els lligams entre els interessos i les motivacions dels actors socials que tenen el poder de definir i mobilitzar (d'una manera concreta) col·lectivitats més petites i més grans, i la manera com els membres individuals d'aquestes col·lectivitats responen, o són privats de respondre, a les reivindicacions per llur identificació de grup.

La victòria de les identitats etnonacionalistes a l'antiga Iugoslàvia es manifesta, en part, en l'ús polític del "genocidi ètnic" que va tenir lloc a Croàcia i a Bòsnia durant la Segona Guerra Mundial. Encara que sabem que aquesta memòria pertany al reialme de les identitats "fortes" (malgrat que nosaltres, l'audiència crítica i informada, vam tenir consciència d'aquestes identitats fa només sis anys), hem de fer la pregunta següent: com és possible que en la ment de la població exiugoslava viva les memòries de llurs pròpies experiències *recents* esdevinguessin eclipsades per les memòries de llurs avantpassats? Per què són aquestes darreres "més fortes" que les anteriors? Encara més important, com esdevé aquesta

identitat "traumàtica" la ideologia de la "democratització" postcomunista? L'essencialització de certes manifestacions de les identitats ètniques, en aquest cas, no mostra sinó la desgana per veure i analitzar els processos de "micromobilització", observats per Oberschall, que potser són crucials per comprendre d'on poden venir els *aspectes seleccionats* de les identitats "fortes".

Un dels problemes principals de les aproximacions psicoculturals i funcionalistes a Iugoslàvia és llur manca d'atenció per les qüestions de la *successió del poder*, i la redistribució dels recursos polítics i culturals, incloent-hi aquells que permeten diverses interpretacions de la identitat. Tal com Laslo Sekelj i Susan Woodward han suggerit, l'impuls crucial per la lluita posterior a 1989 per l'autodeterminació va arribar de la inhabilitat crònica de l'estat de partit únic en crisi (en realitat, sis estats de partit únic) per resoldre els conflictes interns (per exemple, la desigual distribució dels [des]avantatges) per cap altre mitjà sinó l'exacerbació del conflicte i la desintegració dels lligams econòmics, socials i culturals. La veritable tragèdia de l'espai cultural tradicionalment iugoslau, liberal, no polititzat, que corria paral·lel a l'existència de les elits polítiques rivalitzants, era que una gran part del repertori cultural d'aquest espai fou cooptat per les darreres durant la última etapa, etnopopulista, del nacionalisme oficial iugoslau.

És el moment de posar en guàrdia contra l'acceptació sense sentit crític de la imatge de la intel·lectualitat com a "servidora" de les elits polítiques, o com a "avantguarda" de les respectives nacions. Hi havia diferències significatives entre els interessos i les aspiracions de les elits i la intel·lectualitat iugoslaves, i entre la intel·lectualitat i les "masses".

Tal com Susan Woodward argumenta, les pressions per la reintegració del mercat iugoslau va crear diferents respostes a Sèrbia i a Eslovènia. El lideratge eslovè no va veure cap raó per continuar la seva afiliació amb unes regions econòmicament perjudicades, el lideratge serbi també va respondre a les pressions d'una manera "territorial", esclafant l'autonomia constitucional de Vojvodina i Kosovo i culpant altres repúbliques dels desavantatges econòmics de Sèrbia. La intel·lectualitat iugoslava tenia els seus propis problemes amb les pressions per la reintegració. Després d'un període de construcció de la pròpia reputació en una multitud de paradisos segurs de les *institucions* acadèmiques *parroquials* i les dedicades a la concessió de fons, la idea i la realitat de perdre'ls, juntament amb la pressió per haver d'abandonar els temes de *recerca parroquial* (i per moltes persones, aquestes van esdevenir les preocupacions principals), semblaven prou desesperades. Això no obstant, la politització de la intel·lectualitat no s'hauria donat si les elits polítiques republicanes no haguessin repartit les invitacions per la participació d'aquella en el discurs públic. Una mena d'"afinitat electiva" es va desenvolupar entre les elits polítiques que exercien pressió per la desintegració territorial i la frustrada intel·lectualitat que de sobte veia un nou "mercat", obert al seu coneixement parroquial que floriria posteriorment, aquest cop amb un gir ètnic més fort. Aquesta reacció estructural ideològica de la intel·lectualitat era, per tant, preparada per una antiga

parroquialització de la vida acadèmica i cultural, i pel fracàs del sistema autònom iugoslau per crear un marc institucional que bastís un pont damunt les fronteres de les repúbliques i les províncies, complementant la marca etnoterritorial de l'estatus que una gran part de la intel·lectualitat havia assimilat.

La formulació simultània de dues agendes nacional(istes) de la intel·lectualitat -el Memoràndum de l'Acadèmia Sèrbia de les Ciències i les Arts (tardor de 1986) i les Propostes per al Programa Nacional Eslovè (*Nova Revija*, gener de 1997)- suggereix, d'una banda, la culminació de les visions parroquials dels problemes de l'estat iugoslau (on la intel·lectualitat local ha de preocupar-se de la seva pròpia gent primer) i, de l'altra, indica la ruptura final dels ponts entre les *institucions* culturals de les repúbliques. S'hauria d'emfatitzar, però, que el contingut d'aquests dos programes no hauria arribat mai al discurs popular si les persones portadores del poder polític a Sèrbia i a Eslovènia no haguessin perseguit llurs agendes de conflictiva mobilització ètnica. També és important d'observar que la majoria de les persones sèrbies i eslovenes que van contribuir a aquests documents nacionals, de fet, van culpar dels desavantatges de llurs repúbliques (i de llur gent) llur Lliga de Comunistes local (i les estructures federals), en comptes d'assenyalar amb el dit "altra gent ètnica"[9]. Les elits regionals iugoslaves van cooptar només aquells aspectes d'aquesta producció de coneixement que esqueia a llurs agendes de construcció de les nacions-estats separades, com també a llur tria d'estratègies per aconseguir aquests objectius. Per tant, no hi havia cap possibilitat de construir una aliança duradora entre les persones que eren missatgeres d'agendes polítiques i intel·lectuals. La gradual retirada dels missatgers del discurs etnonacional de l'arena política i dels mitjans de comunicació (evident a Sèrbia, a Eslovènia i, en un grau menor, a Croàcia des de 1993) és contrastada per la perllongada legitimitat de les elits polítiques que, fins no fa gaire, es beneficiaven de la retòrica etnonacionalista. Així acaba una altra partida de l'efímera significació política de la intel·lectualitat.

«Lluny de confirmar la resiliència de l'odi ètnic i la força de les identitats ètniques a l'antiga Iugoslàvia, el nivell de violència suggereix el contrari. Únicament perquè Iugoslàvia havia esdevingut un gresol ètnic, la lluita per separar el que creixé junt havia de ser tan ferotge» (F. Kupferberg, 1993, p. 15).

Hi hagué un món en què la intel·lectualitat exercí els seus interessos en la preservació dels seus enclavaments culturals (esdevingut ètnics), i en el qual reivindicaren les identitats dels seus compatriotes. Però això fou en un altre món -on la població va ser "micromobilitzada" en els "paraigües protectors" dels emergents partits monoètnics, on les armes eren distribuïdes per una multitud d'unitats de la Defensa Territorial i on

[9] Dobrica Cosic, per exemple, va elogiar inicialment la lluita per l'autodeterminació de totes les nacions iugoslaves. L'any 1991, però, va canviar d'opinió, i acusà la població croata i eslovena pels intents deliberats de destruir Iugoslàvia (O. Milosavljevic, 1996b, p. 64).

l'Exèrcit Popular Iugoslau, després de perdre el seu estat, va prendre partit pel liderat serbi-, que la guerra "ètnica" va ser orquestrada en la seva forma més brutal. Per què aquest "altre" món és negligit en els estudis de "polítiques d'identitat", és una pregunta que en provoca una altra sobre l'autonomia i la curiositat del món acadèmic en general.

Referències bibliogràfiques

ARZENSEK, V. "Radnicki pokret i samoupravni socijalizam". *Medjunarodni radnicki pokret*. vol 29, núms. 1-2 [s.ll.], 1986.

BANAC, I. *The national question in Yugoslavia*. Ithaca: Cornell University Press, 1984.

- "*Nationalism in southeastern Europe*". Annual colloquium series: nationalism, nation-states, and violence. *UCLA, Los Angeles: Center for Social Theory and Comparative History, febrer 1992a.*
- "*The fearful asymmetry of war: the causes and consequences of Yugoslavia*' *Demise.*" Daedalus *v. 121, núm. 2 [s.ll.], primavera 1992b.*

BURG, S.L. *Conflict and cohesion in socialist Yugoslavia*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1983.

CALHOUN, C. *Social theory and the politics of identity*. Oxford & Cambridge: Blackwell, 1994a.

- "*Nationalism and civil society*". Social theory. *[s.ll.], 1994b.*

DENICH, B. "Unmaking multi-ethnicity in Yugoslavia: metamorphosis observed". *The anthropology of East Europe review*. v. 11, núms. 1 i 2 [s.ll.], primavera i tardor 1993.

GLENNY, M. *The fall of Yugoslavia: the third Balkan war*. Nova York: Penguin Books, 1994.

GOATI, V. *Politicka anatomija jugoslovenskog drustva*. Zagreb: Naprijed, 1989.

HORVAT, B. *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus, 1988.

HROCH, M. "How much does nation-formation depend on nationalism?" *East european politics and societies*. v. 4, núm. 1 [s.ll.], 1990.

HUNTINGTON, S.P. "The clash of civilizations?" *Foreign affairs*. v. 72, núm. 3 [s.ll.], 1993.

ILAS, M. "Pirati izmedju Hrvata i Srba". *AIM*. Zagreb, setembre 1996.

KAPLAN, R. *The Balkan ghosts: a journey through history*. Nova York: St. Martin's Press, 1993.

KENNAN, G. "The Balkan crisis: 1913 and 1993". *The New York review of books*, núm. 15 [s.ll.], 1993.

KUPFERBERG, F. "A hotbed of hatred: ethnic conflicts in Eastern Europe". *European peace research association conference*. Budapest, novembre 1993.

MAGNUSSON, K. "Secularization of ideology: the Yugoslav case." A: ARVIDSSON, C.; BLOMQVIST, L.E. *Symbols of power. The aesthetics of political legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe.* Estocolm: Alenqvist and Wiksell Int'l, 1987.

MALJA, A. "Na Kosovu nema genocida". *Knjizevne novine*, núm. 753. Belgrad, 1988.

MILOSAVLJEVIC, O. "Jugoslavija kao zabluda". *Srpska strana rata*. Belgrad: Republika, 1996b.

- "*Zloupotreba autoriteta nauke*". Srpska strana rata. *Belgrad: Republika, 1996a.*

NAIRN, T. "All bosnians now?" *Dissent* [s.ll.], tardor 1993.

OBERSCHALL, A. "The breakup of Yugoslavia". *Annual meeting of the american sociological association*. Nova York, agost 1996.

PUSIC, E. "Buducnost je vec pocela, ali se proslost jos nije zavrsila." *Quo vadis, Jugoslavijo?* Zagreb: Naprijed, 1989.

RAMET, S.P. *Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962-1991*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.

- Social currents in Eastern Europe: the sources and consequences of the great transformation. *Durham: Duke University Press, 1995.*
- "*Nationalism and the 'Idiocy' of the countryside: the case of Serbia.*" Ethnic and racial studies. *v. 19, núm. 1 [s.ll.], gener 1996.*

RUS, V. "Jugoslavensko samoupravljanje-trideset godina kasnije". *Revija za sociologiju*. v. 15, núms. 1-2 [s.ll.], 1985.

SKELJ, L. "Yugoslavia: the proces of disintegration". *The Social Science Monographs*. Boulder, Colorado: Columbia University Press, 1993.

- "*Rezerve u porastu/Poverenje u medije/Zasto beze*". Borba, *núm. 29. Belgrad, desembre 1991.*

WOODWARD, S.L. *Balkan tragedy: chaos and dissolution after the cold war*. Washington, D.C.: Brooking Institution, 1995.

ZIROJEVIC, O. "Kosovo y kolektivnom pamcenju Srba". *Srpska strana rata*. Belgrad: Republika, 1996.

Traducció: Esther Sala Miralles

DEBAT

Després de la presentació de les ponències internacionals

Montserrat Guibernau
Moderadora

Josep Llobera
University of London

«M'agradaria reclamar atenció sobre un punt que adreça no pas totes les ponències però sí unes quantes, i que també Andrés Barrera ha comentat força extensament. Diguem que té a veure amb la distinció que s'ha desenvolupat en la literatura entre nacionalisme cívic i nacionalisme ètnic, distinció que trobo més aviat desafortunada. Es tracta d'una evolució que ha començar força recentment. En anglès, si més no, un dels primers autors que se n'ha servit ha estat Michael Ignatieff, però ben segur que hi ha altres persones que l'han emprada anteriorment. En ciències socials ha calgut molt de temps per arribar a algun tipus d'acord terminològic pel que fa a allò que anomenarem "nacions sense estat", ¿us sembla que les anomenem "subnacions", o nacions minoritzades, o...? Nosaltres mirem de trobar un terme neutral. Connor ha suggerit "etnonacionalismes", "etnonacions". Ara bé, en la majoria de les ponències que s'han presentat aquí, la paraula etnonacionalisme ha estat marcada tan negativament que fer-la servir com a terme neutral ja és del tot impossible. He de dir, però, que aquests termes s'han usat políticament per bandejar, potser amb encert, alguns tipus de nacionalisme molt conflictius, violents, agressius. Aquesta distinció entre allò que tradicionalment s'anomenava nacionalisme polític i nacionalisme cultural, que ve de la primeria d'aquest segle i d'alguns historiadors alemanys, ha romàs en la literatura. Sempre tenim el problema -tal com Tom Nairn ha dit- d'haver d'abastar les dues cares de la moneda, el nacionalisme amb la cara de Janus. Això vol dir que hem d'ocupar-nos d'ambdós tipus de nacionalismes. Des del meu punt de vista, maleir un d'aquests termes i mirar d'etiquetar tots els nacionalismes que vulguem com a "nacionalismes cívics" no serveix de res. Vull dir que el nacionalisme català no és estrictament un nacionalisme cívic, té molts elements del nacionalisme ètnic. Aquí hem d'aclarir la terminologia, de manera que sapiguem de què parlem. Jo he fet servir sempre la paraula etnonacionalisme -i continuo fent-ho- simplement com una abreviació de "nacionalisme contra l'estat", o de "nacionalisme subestatal".»

Peter A. Kraus
Humbold Universität zu Berlin

«Diria que estic força d'acord amb Josep Llobera. Miraré també de ser breu, fent un parell de preguntes, que em semblen importants, a les persones que presenten ponències. Des del meu punt de vista, mirant els casos de les antigues Unió Soviètica i Iugoslàvia es troba a faltar una peça, allò que Roger Brubaker anomena el "plantejament institucionalista". En el sentit que -si he entès bé la ponència de Kozhanovsky- el col·lapse de la Unió Soviètica no és el triomf de la mobilització ètnica sinó de les maniobres institucionals de les elits fent servir les estructures ofertes per l'anterior estat per assolir el poder que volien. A més, em sembla que hi falta un altre punt, en general, això és la comparació entre l'est i l'oest. En aquest sentit hi ha una cosa que no hauríem de passar per alt: les diverses estructures institucionals, la manera com els diferents tipus de nacionalisme s'articulen a l'est i a l'oest. Aquí tenim un problema que no ha estat tractat directament en les ponències, però que és implícit en cadascuna d'aquestes presentacions. A l'Europa central de l'est i l'Europa occidental hi ha una marcada tendència -que em sembla una tendència predominant-, que el conflicte ètnic esdevingui un conflicte entre estats, és a dir, que les minories d'un estat acabat de fundar, un país que ha esdevingut independent, es veuen com a majories externes, per exemple: la població russa a Estònia, la població hongaresa a Eslovàquia, la població armènia a Azerbaidjan, etc. També Iugoslàvia n'és un exemple, d'ençà de la independència de Croàcia. Les minories internes són majories externes. I un cop més, això no és el mateix, per exemple, a l'Europa occidental i al Canadà, on únicament conec un cas, el Tirol, en què això es pugui aplicar.»

Liah Greenfeld
Boston University

«M'agradaria dir quatre paraules pel que fa a les observacions del senyor Llobera sobre la distinció entre nacionalisme cívic i nacionalisme ètnic. Jo mateixa em considero responsable, fins a cert punt, d'introduir recentment aquests termes en els estudis sobre nacionalisme, malgrat que ni jo ni cap autor dels qui participem en aquesta trobada els hàgim inventat. Aquest termes s'han fet servir en altres contextos d'ençà de fa molt temps. En general, qualsevol dicotomia és probable que faci més nosa que servei. Per aquesta raó, l'ús d'aquesta dicotomia en particular, cívic *contra* ètnic, fa tan poc servei com qualsevol altra dicotomia. Però això no té res a veure amb la naturalesa d'aquesta mateixa tipologia. Si s'usés com a part d'una tipologia més ramificada i general seria força útil. I jo entenc que s'hauria d'usar com a part d'una tipologia més ramificada. És clar que no s'hauria de confondre amb una actitud avaluativa simple. En aquest cas anomenaríem qualsevol nacionalisme que ens agradés *cívic*, i aquell nacionalisme que no fos del nostre grat, *ètnic*. És probable que hi hagi diversos nacionalismes cívics, pot ser que alguns no ens agradin i pot ser que n'hi hagi que sí, etc. Ara bé, en general, quina utilitat tenen les tipologies en les ciències socials, pel que fa al nacionalisme o a qualsevol altre fenomen

important? A primera vista, organitzen la realitat que ens envolta i la fan de més fàcil accés. Però si només fan això, aleshores no són unes tipologies gaire útils. La funció més importat que tenen és explicar diversos esdeveniments al voltant d'aquells fenòmens sobre els quals provem de teoritzar, és a dir, explicar les diverses implicacions d'aquests fenòmens, per exemple: el nacionalisme. Què necessitem explicar quan parlem de nacionalisme? Per començar, que uns nacionalismes específics donen resultats molt diversos en les esferes social, econòmica, cultural, política, i que es reflecteixen en uns registres històrics molt diferents. Seria bo explicar aquests registres històrics. Ara bé, un terme com ara etnonacionalisme, que fa referència al "nacionalisme contra l'estat" -i fins i tot si no fem servir el terme etnonacionalisme, sinó que classifiquem el "nacionalisme contra l'estat" com una categoria separada-, ¿les pot explicar gaire, les implicacions de tals nacionalismes, aquest terme? Des del meu punt de vist, no ho pot fer.

»D'altra banda, la classificació dels nacionalismes en cívics i ètnics, entre altres coses, té un gran poder explicatiu, de fet. Podem associar d'una manera sistemàtica nombroses implicacions econòmiques, polítiques, culturals i socials d'uns nacionalismes específics que són cívics, enfront d'aquells que són ètnics, entre altres coses. Produeixen unes estructures polítiques, socials i econòmiques veritablement diferents. Per tant, com que els termes esmentats són útils, no ens hauríem de limitar a aquests, però tampoc no hauríem de barrejar una cosa bona amb les dolentes. Així, per exemple, pel que fa a algunes ponències específiques presentades aquí, el fet que el nacionalisme rus pertanyi a la varietat ètnica del nacionalisme ajuda moltíssim a explica els registres històrics de l'estat rus, començant amb el fet, per exemple, que la Revolució Russa, la revolució bolxevic, té un lloc en la història. La Revolució Russa pot ser molt ben explicada per la naturalesa ètnica del nacionalisme rus, i de fet hi ha ben poca cosa més que necessitem explicar. Encara més, el doctor Barrera ha fet una pregunta molt interessant: si el nacionalisme ètnic, o els nacionalismes de la Unió Soviètica, podien ser d'alguna manera responsables de la dissolució d'aquesta. I aquí s'han donat diverses respostes que són possibles. D'una banda, no!, l'estructura de l'estat soviètic va menar a la dissolució i el nacionalisme simplement va accelerar-ne el procés. Bé, doncs, l'estructura de l'estat soviètic pot ser relacionada molt directament amb la naturalesa ètnica del nacionalisme rus. A Rússia el pensament dels líders polítics, com ara Gorbatxov -i aquest se'n despreocupa molt, del nacionalisme-, es pot relacionar molt directament amb la naturalesa ètnica del nacionalisme rus. I així, és clar, sembla que si es donava la situació oportuna el resultat no podria ser cap altre. I això és així perquè aquest és el tipus al qual el nacionalisme rus pertany.»

Michael Keating
University of Western Ontario

«Afegint-me al que acaba de dir Liah Greenfeld sobre la distinció entre nacionalisme cívic i nacionalisme ètnic, que he manllevat en la meva ponència, potser valdrà més que justifiqui l'ús que faig d'aquesta terminologia. No l'he introduïda ni en la meva ponència ni en el llibre

que he escrit, en el qual es basa la primera, com un principi taxonòmic o manera en què hom pot encasellar el nacionalisme. Per tant, em sembla que preguntar si el nacionalisme català és ètnic o cívic no té sentit. Aquest és un enfocament taxonòmic que no ens duu enlloc. És un principi que ens permet de comprendre la dinàmica d'un moviment social. També és un principi normatiu; però no és un principi normatiu en un sentit taxonòmic en què això és bo i allò és dolent, perquè hi ha alguns tipus de nacionalisme cívic extremament opressius, com ara el que desenvolupar-se a França en el segle XIX, malgrat que aquest és un nacionalisme cívic. Per tant, el suggeriment que hi ha un bo i un dolent és una grotesca simplificació d'allò que provava d'abastar. L'argument seria que hom pot veure el principi cívic *contra* l'ètnic en la construcció de la nació i que hom en pot discutir la funcionalitat o, altrament, invocar uns tipus particulars o principis en els projectes de construcció d'una nació. Si hom ho tracta d'aquesta manera, sens dubte hi ha un eix fonamental de debat dins els moviments nacionalistes que observo, i també dins altres nacionalismes. I si havia de fer una categorització, aleshores diria -hom podria dir- que el nacionalisme de Quebec està més aviat en el costat ètnic i l'escocès, en el costat cívic; però fins i tot pel que fa a això, seria refractari. M'estimaria més dir que això es debat dins aquests moviments. Quant a la procedència, m'he fet a la idea que el nacionalisme cívic és una forma d'acció col·lectiva que parteix de Wittofield, probablement cent cinquanta anys abans no arribés Ignatieff. Per tant, ja fa temps que corre. És poc afortunat que hàgim de fer servir termes que són una aproximació a allò que volem abastar. No podem inventar-nos termes per cada cas o fenomen. Hem d'usar termes que són útils comparativament, i així sempre hi haurà un element d'imprecisió. No m'agrada l'ús d'etnonacionalisme com a terme, perquè confon massa fenòmens diferents. Sabem que hi ha un tipus de fenomen que estudiem que és territorial, hi ha un tipus de política ètnica que no és territorial, i etnonacionalisme també ho confon. Em sembla que Walker Connor cau en aquesta trampa. Hi ha un valor afegit, tal com dèieu no fa gaire; però, bé, tots els nostres termes adquireixen necessàriament un valor afegit, perquè aquí parlem d'un tema que duu una gran càrrega política i emotiva. Això és una conseqüència ben poc afortunada de la naturalesa del tema que observem.»

Levon Abrahamian
Acadèmia de Ciències d'Armènia

«M'agradaria parlar sobre un punt molt interessant de la ponència d'Ana Devic: el concepte dels processos de "micromobilització" a Iugoslàvia. Em sembla que aquí hi ha un veritable problema de comparació entre l'est i l'oest, tal com Alfred P. Kraus acaba de dir. Per Armènia, per exemple, Iugoslàvia és l'oest. Per cert, en començar el conflicte a Iugoslàvia, a Armènia es discutia si aquest tenia res a veure amb el conflicte de Nagorno-Karabakh entre Armènia i l'Azerbaidjan. De primer observaven Croàcia com si fos Karabakh a l'Azerbaidjan. Després van pensar que la població sèrbia a Croàcia tenia el mateix problema que a Karabakh. Per tant, no sabien què pensar dels esdeveniments de la guerra a Iugoslàvia. Total que, en els esdeveniments a Iugoslàvia, hom veia uns punts de similitud amb els conflictes autòctons. He de dir, però, i és ben trist, que únicament la població musulmana era considerada

dolenta, sempre! Això és perquè el nostre conflicte conté una dimensió cultural musulmana.

»Tornem, però, a la ponència d'Ana Devic i al punt sobre micromobilització. Puc dir que a la nostra regió no hi havia tals processos de micromobilització. La veritat és que es va produir un esclat molt sobtat d'identitat ètnica. Ben bé de cop i volta es va recuperar una estranya memòria dels avantpassats que la gent no tenia, de manera que era com una memòria inventada. Hom pot conjecturar com és que la gent pot tenir aquesta memòria dels avantpassats en comptes d'una memòria més recent. Però tot d'un plegat arriba un moment en què els mecanismes que creen aquesta memòria dels avantpassats s'activen. Em sembla que la comparació entre aquests dos tipus de processos és important. Per cert, això mateix val per al col·lapse de la Unió Soviètica. El cos d'especialistes en la Unió Soviètica occidentals no es va adonar d'aquests processos de micromobilització allà, no els va veure. Pel que fa al paper de la intel·lectualitat, també comparant les dades en la ponència d'Ana Devic, observo que a Iugoslàvia els líders eren polítics. A la nostra regió, per estrany que sembli, eren intel·lectuals i persones versades en història. Ara mateix, el nostre president és un doctor en filologia. L'anterior president de l'Azerbaidjan era també un especialista en llengües antigues, oi? L'expresident de Geòrgia no era un científic, però era ben conegut com a més que mer científic, perquè coneixia també moltes llengües, i era considerat un dels intel·lectuals més brillants de Geòrgia i de la regió. El president d'Abjazia és un dels millors especialistes -i ho puc dir perquè és un col·lega meu- en antropologia abjaziana, i va escriure un extraordinari llibre sobre història hittita. Així, doncs, el que el cos científic fa no és solament per raó del conflicte, sinó que també pren l'ensenya del nacionalisme, i les armes, a vegades! A més, aquestes dues regions es poden comparar en la manera com la intel·lectualitat i els polítics cooperen, i en la manera com aquestes concepcions són intercanviables.

»Per acabar, una petita observació sobre la nota d'Andrés Barrera que fa referència als moviments nacionalistes a la perifèria de la Unió Soviètica i com van contribuir al col·lapse d'aquesta. Considero que té raó en part, perquè en els grans imperis aquests processos comencen normalment a la perifèria. Per això Lenin va inventar la revolució a la perifèria del món capitalista, amb l'esperança que el menaria a la fi. Afortunadament no ho va encertar. Ara hem vist que a la Unió Soviètica els moviments nacionalistes van començar a la perifèria, eren moviments molt poderosos. La gran paradoxa fou que de fet aquests moviments a les perifèries van despertar el nacionalisme rus. Sobtadament, el problema va ser qui prendria el relleu a l'URSS. De cop i volta el problema era que Rússia succeiria a l'URSS; però, per la perifèria, Rússia era la mateixa URSS. Per tant, era una situació molt absurda, que fins ara ha estat un drama. Em sembla que el meu col·lega Alexandr Kozhanovsky ho comentarà. Per al pensament rus, per al nacionalisme rus..., què és el nacionalisme rus?, què és el nacionalisme imperial?, són iguals o no? Bé, el nacionalisme rus esdevé ara un nou nacionalisme imperial en relació a les noves nacionalitats que viuen a les fronteres del nou imperi rus. Ara bé, potser aquesta és la meva opinió com a membre de l'antiga perifèria de Rússia. Gràcies!»

Montserrat Guibernau
University of Warwick

«M'agradaria contribuir al debat amb tres breus observacions. No sóc experta en l'antiga Unió Soviètica, però un dels punts que destaquen quan en parlem és aquest sobtat ressorgiment del nacionalisme en l'antic estat soviètic. Em sembla que el fet que l'etnicitat o la nacionalitat no fos reprimida pel règim soviètic, si més no, completament, és un dels factors que aleshores, durant l'era de l'obertura (*Glasnost*), va permetre el desenvolupament de les especificitats nacionals d'aquestes àrees. Però també em sembla que una de les principals raons d'aquesta importància del nacionalisme és l'absència d'ideologies polítiques alternatives. Com que el comunisme va ser l'única ideologia política que va dominar l'URSS durant gairebé setanta anys, no hi havia una formació en l'exercici de la democràcia, ni en la política de partits. Per tant, diria que era més fàcil girar-se envers el nacionalisme que no pas començar a invocar altres ideologies, ideologies que aleshores no existien. L'opció durant molt de temps semblava que era o bé el comunisme o bé alguna mena de democràcia liberal lligada al capitalisme, i aquesta darrera era absent.

»El segon comentari que voldria exposar fa referència a la ponència presentada per Ranko Bugarski, en la qual hi ha un punt que m'amoïna. M'ha semblat que dèieu que la llengua i la cultura, el desenvolupament de la llengua i la cultura en les diverses parts de l'antiga Iugoslàvia fou un preludi de la desintegració. ¿Voleu dir que fomentar una llengua i cultura en particular dins un estat únic en preludia la desintegració, o això és aplicable només a Iugoslàvia?

»I per acabar, una altra observació, tornant al debat sobre nacionalisme cívic *contra* nacionalisme ètnic. Jo diria que els termes són força útils, perquè fins ara l'únic tipus de nacionalisme que no ha estat considerat un problema és el nacionalisme estatal: quan diem això és ètnic, o això altre és cívic, no parlem mai del nacionalisme espanyol, o del britànic, o del francès. Sembla com si les "nacions sense estat" -que és com m'estimo més d'anomenar-les- necessitessin algun tipus de tipologia per dir: "Bé, doncs, no són cap mena de dimoni!" Perquè, fins a cert punt, els bons eren els nacionalismes que emergien a l'antiga URSS, que contribuïen a la desintegració del principal oponent del poder capitalista occidental. Per tant, tots els nacionalismes en aquell costat del mapa eren bons i els altres eren tots dolents. Així, nacionalismes ètnic-cívic és una cosa que podem fer servir per observar diferents tipus de nacionalismes de les "nacions sense estat". No és perfecte!, no és un tipus ideal!, però de totes maneres diria que fins a cert punt funciona.»

Andrés Barrera
Universidad Complutense de Madrid

«El comentari que volia fer ja no cal segurament, perquè el vostre primer comentari ja l'ha exposat. Però permeteu-me que el desenvolupi d'una manera una mica diferent, es tracta d'una reacció a l'observació feta per Levon Abrahamian sobre la

sobtada explosió de nacionalisme en el cas d'Armènia, per contrast amb casos com ara el de Iugoslàvia, en l'anàlisi duta a terme per Ara Devic. ¿Podríem retre compte d'aquest fet si consideràvem la total destrucció de qualsevol traça de les cultures polítiques i cíviques a l'àrea de l'antiga Unió Soviètica com la causa que explicaria aquesta sobtada explosió en comptes d'una altra de més gradual? A més, hi ha el fet -ja exposat per Montserrat Guibernau- que ens ocupem d'un tipus molt específic d'ideologies o sistemes -és a dir, el comunisme- que abasten projectes econòmics, ideològics i organitzatius molt ben definits -ideologies que no deixen gaire espai a altres opcions i que fa molt temps que ocupen aquest lloc.»

Antoni Estradé
Universitat Autònoma de Barcelona

«Seré molt breu. Es tracta només de fer unes quantes preguntes sobre una qüestió que no tinc gaire clara. S'ha dit, quant a Rússia i l'URSS, que l'etnicitat va emergir sobtadament amb la revolució bolxevic, almenys com a categoria oficial. També s'ha dit que el nacionalisme ha emergit sobtadament coincidint amb el col·lapse de la Unió Soviètica. Jo no estic tan segur que aquests siguin uns fenòmens tan sobtats, perquè, pel que fa a l'etnicitat, em fa l'efecte que molts esdeveniments, principalment després de 1861 -després del decret d'emancipació, a Rússia-, tenen a veure, d'una banda, amb el procés de modernització i, de l'altra, amb les actituds de la *intel·lectualitat*, per exemple: la controvèrsia entre els occidentalitzadors i els patriotes eslaus, entre, d'una banda, Turgenev i, de l'altra, escriptors com ara Dostojevskij. Hi ha un llibre esplèndid, publicat l'any passat per Cambridge University Press sota el títol *Russian Literature and Empire*, que analitza l'obra de Pushkin, Lermontov i Tolstoi amb relació a Txetxènia i, en general, al Caucas. No sé si aquestes imatges, impulsades pel món literari i intel·lectual, van tenir incidència en la comprensió de l'etnicitat dins les fronteres de l'imperi rus. Pel que fa a la sobtada emergència del nacionalisme, recordo un llibre que duu per títol *L'Empire éclate*, publicat força abans de la reforma (*perestroika*) i l'obertura (*glasnost*), que era una mena de profecia del que s'esdevindria més tard. Això és tot.»

Ranko Bugarski
Universitat de Belgrad

«Amb referència a les observacions de Montserrat Guibernau, no sé ben bé què era allò que trobàveu contradictori en la meva ponència. Bé, doncs, permeteu que parli d'una manera general, i després, si això no us satisfà, podrem tornar a les vostres observacions. Em sembla que l'experiència iugoslava ensenya dues coses: en primer lloc, que la diversitat lingüística per si sola no mena necessàriament a la dissolució d'un estat, altrament, estable, i, en segon lloc, que l'homogeneïtat lingüística per si sola no garanteix que un estat no es dissolgui. Això no ho he dit en la meva ponència, però em sembla que se'n podria desprendre una conclusió general com aquesta.»

Ana Devic
University of California

«Solament volia reclamar la nostra atenció sobre uns quants conceptes que desencaminen, o que probablement encaminen bé. A mi sempre em preocupa la manera com la gent enfoca el tema del seu treball de camp. I algunes idees s'han esmentat amb freqüència, com ara l'emergència sobtada *contra* la gradual del nacionalisme. Em sembla que és molt important dir sempre quin és el nivell que sotmetem a observació. Si ho he entès bé, el doctor Abrahamian ha dit que hi va haver una mena de sobtat despertament d'una memòria ancestral. Al meu entendre, això, definitivament, no és una peculiaritat de la regió transcaucàsica. Volia dir, a més, que en el cas de l'antiga Iugoslàvia el despertament de la memòria ancestral també es va esdevenir d'una manera sobtada. La micromobilització -tal com jo faig servir aquest terme- fa referència en realitat a unes accions més institucionals, com ara l'aparició de formacions paramilitars. I és que, com tothom pot imaginar molt bé, la gent no s'arma per si sola! Per tant, em sembla important dir que tenim aquesta sobtada mobilització, per exemple, de memòria popular, però alhora tenim una mobilització gradual de nacionalisme oficial. I aquest també és el cas que la doctora Greenfeld ha exposat: l'existència latent de certs tipus de nacionalisme oficial a l'antiga Unió Soviètica, a l'antiga Iugoslàvia i a altres llocs. Per això de vegades la situació, com ara la de l'antiga Iugoslàvia, té un aspecte tan atordidor i provoca tanta compassió -no necessàriament bones intencions de recerca acadèmica, però compassió, per descomptat!-, perquè sotmetem a observació àrees on hi ha un grau altíssim de matrimonis interètnics i tota mena d'expressions de la coexistència popular. Alhora, en aquestes àrees esclaten els conflictes més sanguinaris. Això és precisament perquè tenim aquesta mena d'existència paral·lela: una absència de nacionalisme ètnic popular i, al mateix temps, un actiu foment del nacionalisme oficial. I entre l'una i altre es donen diversos tipus de processos de mobilització, alguns són sobtats i altres no. Considero només que hauríem de tenir molt en compte quines circumscripcions sotmetem a observació.»

Gurutz Jáuregui
Universidad del País Vasco

«Una resposta molt breu a la pregunta formulada per Enric Fossas. Em sembla que no hi ha cap contradicció entre la posició de Michael Keating i la meva, perquè, al meu entendre, el més important per al pensament nacionalista, almenys fins ara, era la construcció de la nació, per tant, l'assoliment d'un poder polític, més específicament, la consecució d'un estat nacional independent. Això és important, però crear una societat civil, una estructura social, és tan important com aconseguir poder polític.

»Pel que fa al poder polític, de cara al segle XXI, em sembla que no cal, almenys a l'Europa occidental, identificar el poder polític amb la creació d'una nació-estat, atès que en la situació actual hi ha diverses fórmules per obtenir el poder polític, almenys a l'Europa occidental, però l'Europa central de l'est és una altra cosa.»

Peter A. Kraus
Humbold Universität zu Berlin

«No voldria ser repetitiu, però m'agradaria que tornéssim al debat sobre la qüestió de nacionalisme cívic *contra* nacionalisme ètnic. Encara no estic totalment d'acord amb algunes de les contribucions que s'han fet aquí, perquè em sembla que també és factible i útil parlar de nacionalisme, i punt, i després provar de mostrar com les diverses polítiques nacionalistes es relacionen, per exemple, amb les societats civils. Un punt que considero molt important a l'hora de sotmetre a observació les polítiques nacionalistes a l'Europa occidental és la feblesa o fins i tot la inexistència de societats civils amb les corresponents divisions de tall transversal, amb els altres tipus d'identitats..., i l'escala de conflictes ètnics. Això no és ni cívic ni ètnic, és només nacionalisme, però sense una societat civil.

»El segon punt al qual voldria tornar és la qüestió de les elits, les institucions, la instrumentalitat..., en el procés de mobilització nacionalista. Preneu el cas d'Espanya l'any 1978. Hi ha una estructura institucional i aleshores s'obté un munt d'efectes no intencionats, en el sentit que la generalització del model autonòmic fora de Catalunya i el País Basc, i el repartiment de poder local a les elits regionals genera una munió d'identitats ètniques -no sé si genuïnes o falses- a l'Aragó i a altres regions autònomes -però no les esmentaré totes!- que òbviament representen invencions institucionals. Aquest cas és comparable als altres esmentats? És una pregunta que he de deixar oberta.»

METODOLOGIES EN L'ESTUDI DEL NACIONALISME

PRESENTACIÓ

Metodologies en l'estudi del nacionalisme

Andrés Barrera-González
Universidad Complutense de Madrid

Moderador
Luis de Guezala
Fundación Sabino Arana

Aquesta presentació tractarà dels conceptes i les consideracions metodològiques bàsics, entenent que primer de tot volem les reflexions i les reaccions d'aquesta distingida concurrència de casa nostra i de l'estranger. Així, tinc la sort de comptar amb l'activa col·laboració d'algunes de les persones aquí presents: Ana Devic, Ranko Bugarski, Levon Abrahamian, Alexandr Kozhanovsky, Michael Keating i Liah Greenfeld. Concretament, la doctora Greenfeld s'ha ofert generosament a fer una contribució més substancial sobre el tema de debat d'aquesta tarda, cosa per la qual voldria regraciar-la d'antuvi.

La meva pròpia contribució és força fragmentària, i no pas totalment original, ja que hi ha moltes citacions de diferents autors. La presentació es dividirà en tres parts: conceptes, mètodes i teoria. Tinc la impressió que ho trobareu massa elemental, potser trivial i tot. Això no obstant, espero que almenys ho trobeu útil per al debat. A més, compto que més tard hi haurà molts més pensaments originals i inspirats per part de la concurrència.

Sobre conceptes

Per començar, parlaré del concepte d'identitat col·lectiva.

Una *identitat col·lectiva* és un estat de consciència compartit o coincident, un sentiment més o menys explícit de pertànyer a una categoria específica de gent, a un grup ben definit o a una *communitas* de contorn més imprecís però d'una crida emocional més forta. Les identitats són realçades per un moviment reflexiu a partir de *jo* cap a *altri* (singular), contraposant un *nosaltres* a un *altri* (plural). Així, una identitat col·lectiva es construeix per mitjà de manipulacions ideològiques, simbòliques o rituals. Ara bé, sens dubte tals ideologies, sistemes simbòlics i mites graviten damunt unes realitats sociològiques, culturals i històriques preexistents, les quals en el procés manipulador tendeixen a ser més o menys augmentades, recreades i reafirmades segons les circumstàncies.

Aquí hi treballen dos impulsos alternatius. Des de dins de la camarilla s'accentua allò que les persones que en són membres tenen en comú, o el que creuen que tenen en comú, amb l'objectiu que no és necessàriament explícit d'incrementar-ne l'homogeneïtat i d'assolir alguna mena de vulgar. Això és el que jo anomeno una estratègia d'homologia. El segon tipus d'impuls aniria dirigit a l'exterior, envers la gent que hom percep com a membres d'una categoria o grup diferent. Ara el que opera és un esforç de singularitat, emfatitzant allò que creiem que ens diferencia d'altri. Això ho anomeno una estratègia de diversificació.

Alguna cosa més sobre el tema, extreta d'un estudi meu (BARRERA-GONZALEZ, 1995) ja publicat:

Totes aquestes estratègies de diferenciació i d'afirmació de la identitat de la camarilla serveixen per dibuixar unes línies divisòries ben definides en el nivell simbolico-polític, especialment allà on gairebé no hi ha realment una línia divisòria objectiva. Indirectament, també serveixen per incrementar a l'interior un sentiment de "solidaritat ètnica" i de compactació, en el supòsit que les persones de la categoria sociocultural afectada tenen tantes coses en comú. Per resumir, hi ha en moviment un esforç dirigit a donar una imatge d'homogeneïtat de la camarilla i a establir unes línies divisòries ben definides que la diferenciïn dels grups externs. Això pot servir per justificar allunyaments, actituds hostils i finalment la violència contra les persones considerades com a *altri* en oposició a *nosaltres*. En darrer terme, la solidaritat a cegues de camarilla es mostra d'alguna manera com una necessitat ineludible, un imperatiu moral i polític imposat damunt l'individu, encara més en el context en què la integritat de la camarilla es percep amenaçada, cosa que en arribar a una etapa determinada ja no importa si és real o imaginària.

»Com a fenòmens generalitzats les identitats col·lectives, les identitats nacionals i les ètniques serien formes específiques d'identitat col·lectiva no es poden reduir ni confinar als elements, econòmics o sociològics, constituents d'aquestes, sigui el que sigui el que nosaltres creguem que són. La consciència de pertinença deriva parcialment d'un fet històric objectiu redefinit o recreat en cada circumstància , de visions del món i idiosincràsies compartides, i d'especificitats culturals. Això és, hi ha d'haver un grau substancial de contingut "ètnic". Ara bé, per esdevenir una identitat col·lectiva eficaç, tot això s'hauria de moure per voluntat política en unes circumstàncies històriques específiques. Més enllà d'això, perquè un moviment etnonacionalista enèrgic esdevingui un actor polític, s'ha d'articular una ideologia consistent i una agenda política. Encara més, perquè tal moviment reïxi, ha de sorgir l'oportunitat de prendre el poder del centre que l'ha monopolitzat fins aquest moment. Podríem dir que això és anàleg a la distinció conceptual marxista entre *classe en si mateixa* i *classe per si sola*.

Però permetem-nos de continuar l'anàlisi amb altres conceptes.

Identitat ètnica

Hi ha una gran confusió en l'ús dels conceptes "ètnic" i "etnicitat", tal com unes quantes persones ja han assenyalat en el debat; però sembla que, com amb "nació" i "nacionalisme", no podem passar sense els conceptes esmentats! Això no obstant, aquí cal fer un aclariment bàsic. A fi de contribuir a aquest aclariment recordaré les definicions fetes fa algun temps per tres persones versades en antropologia (MICHAUD, 1978). La primera és una definició minimista, feta per l'africanista Sigfried Nadel, que diu: «Un grup ètnic és un grup tancat els membres del qual consideren que són descendents d'un avantpassat comú, de manera que tenen els mateixos orígens i parlen la mateixa llengua.» La segona és una definició maximalista, feta per Paul Mercier, que diu: «Un grup ètnic és una realitat relativament arbitrària i eventual, la qual es construeix i des-construeix en el decurs de migracions, contactes, processos de fusió i fissió.» Hi ha una tercera definició que es trobaria en una zona intermèdia , feta per Meyer Fortes, el qual emfatitza la identificació dels individus; aquesta diu: «El grup ètnic és un cercle de grups de persones localitzats que afirmen que tenen més coses en comú del que podrien compartir amb els grups veïns. De manera que gaudeixen d'una densitat més alta de vincles socials i culturals.» A fi de completar aquest conjunt de definicions, permeteu-me que recordi les paraules de Max Weber sobre aquesta qüestió: «Anomenarem "grups ètnics" aquells grups humans que alimenten una creença subjectiva sobre llur estirp comuna per similituds físiques, o de costums, o ambdues coses alhora, o per uns records de colonització i migració» (WEBER, 1993).

En el procés d'aclarir una mica aquests conceptes, sóc del parer que hauríem de diferenciar entre categories i grups, com els dos pols del que podríem concebre com una sèrie contínua. Les *categories* són en darrera instància mers agregats o subpoblacions circumscrits per l'aplicació d'algun cens neutral o de criteris econòmics. Aquestes categories gairebé no tenen cap contingut sociològic específic, mentre que els *grups* han de tenir un mínim d'articulació efectiva, i hom hauria de poder veure que les persones que en són membres es comporten d'una manera corporativa en un cert moment. Un llinatge, un clan, una colla de joves o un partit polític són exemples dels grups esmentats, definits d'una manera estricta.

Així, doncs, on se situen els grups ètnics al llarg d'aquesta sèrie contínua? Sóc del parer que no hauríem de situar els "grups ètnics" al llarg d'aquesta sèrie contínua, sinó sobre unes coordenades diferents, perquè els grups ètnics tal com jo els entenc estan en una zona a mig camí entre les categories i els grups, però en un nivell diferent. Els grups ètnics ni tenen unes fronteres ben definides, com és el cas de les categories, ni les persones que en són membres es comportem com un grup, en el sentit estricte del terme, si no és en circumstàncies molt excepcionals. En primer lloc, perquè no hi ha uns criteris inequívocs que estableixin qui ha de pertànyer a un "grup ètnic" i qui no hi ha de pertànyer. En segon lloc, perquè els "grups ètnics" són de fet agregats força heterogenis en molts aspectes excepte en societats tribals, potser. En tercer lloc, perquè els "grups ètnics" generalment mostren estructures estratificades i polinuclears.

I, en quart lloc, perquè les persones manifesten llur pertinença al grup ètnic en uns graus d'intensitat i de continuïtat extremament diferents.

La nació

Segurament encara m'abstindré del tot d'obsequiar-vos amb una altra definició de nació, però deixeu-me fer dues observacions molt breus amb relació a aquest concepte. Nosaltres distingim el tipus d'agrupació que anomenem "nacions" en trobar-hi un mínim d'articulació política i ideològica, com també perquè mostren una dimensió territorial, afegida a un caràcter ètnic força comú. La segona observació no és meva, és de Gellner, que sempre és enginyós, i fins té sentit de l'humor: allò que engendra les nacions és el nacionalisme (com a doctrina i com a ideologia), i no pas (ben bé) a l'inrevés. Així, per resumir l'argumentació, una nació és una mena d'identitat col·lectiva que es caracteritza pels seus atributs ètnics usuals (però no pas universals), per l'existència d'una dimensió territorial i per l'articulació d'una agenda política.

Nacionalisme

És obvi que aquesta paraula abasta diverses coses, que té diverses capes de significació i realitat social. Primer de tot, és una ideologia. Podem fins i tot veure-hi una mena de cultura, o més aviat subcultura. Consisteix també en una sèrie d'emocions i memòries profundes, i, finalment, desenvolupa un programa o agenda polític. Podem considerar aquesta darrera dimensió com un element definidor n'hem pres nota més amunt, en fer referència al concepte de nació. També consisteix en una pràctica política específica i identificable (que es diferencia d'un programa escrit, per dir-ho així).

Aquí voldria suggerir que, amb finalitats analítiques, mantinguem tots aquests aspectes d'un fenomen multifacètic, o sèrie de fenòmens, clarament separats. L'estudi de cadascuna de les dimensions enumerades que el nacionalisme mostra, requereix una aproximació completament diferent. Pot ser que unes consideracions medotològiques tan bàsiques siguin força innecessàries. Això no obstant, hi ha tanta confusió en aquest camp que hom pot fàcilment perdre de vista allò que provem de fer.

Sobre metodologia

De cara a provocar una reflexió sobre els aspectes metodològics en l'estudi del nacionalisme, permeteu-me que, un cop més, torni a servir-me de Max Weber. Weber fa referència a la qüestió de les nacions i el nacionalisme, més aviat d'una manera circumstancial, en el seu llibre *Economy and Society*. Això no obstant, el que diu, a parer meu, és molt apropiat. Max Weber demana una certa complexitat sociològica

en l'anàlisi dels fenòmens, que sens dubte són complexos! Suggereix que els hauríem de veure com un espectre d'experiències i pràctiques. També podríem recordar els comentaris d'Ana Devic pel que fa a la desigual distribució dels trets sociològics en el cos social; però permeteu-me que citi Weber: «Davant la idea de "nació", entre l'emfàtica afirmació, l'emfàtica negació i, finalment, la completa indiferència, hi ha una sèrie ininterrompuda d'actituds molt diverses i variables, dins les capes socials, fins i tot dins els grups particulars, als quals la terminologia usual atribueix la qualitat de "nacions". Davant la "nació" (els sectors socials) adopten actituds que no són ni uniformes ni històricament constants. No solament són qualitativament molt diferents, els motius en els quals es fonamenta la creença que hi ha una "nació" pròpia, sinó també la conducta empírica que resulta, de fet, de la pertinença a la "nació" [1]».

Una de les coses que he demanat a les persones que ens acompanyen, en preparar la sessió d'aquesta tarda, és de reflexionar sobre una agenda provisional per a una recerca més extensa sobre nacionalisme. Bé, doncs, sobre aquesta qüestió he trobat les observacions d'Edward Tiryakian, fetes en un recent article seu, molt interessants. Provant de confeccionar una agenda de recerca sobre nacionalisme, Tiryakian fa la proposta següent, que sintonitza molt amb els comentaris de Weber, i cito: «Una quarta línia d'aproximació seria el que jo anomeno l'aproximació fenomenològica. En un mateix territori els actors tenen múltiples perspectives sobre la nació i la relació d'aquesta amb l'estat (...) Quins actors advoquen per quines idees, on són en l'estructura social i en termes de participació política, i quines variables demogràfiques els diferencien, són la mena de preguntes que cal respondre en la recerca empírica.» (TIRYAKIAN, 1994). Tiryakian acaba les seves reflexions amb una proposta que al seu torn es basa en les observacions de Rogowski , proposta que voldria recordar perquè és molt pertinent: «Per tractar realment el nacionalisme hem d'anar més enllà d'aquest. La nostra teorització i comprovació es beneficiarà més d'una eventual dissolució en una ben fundada, elegant i parsimoniosa teoria general de tall polític (...) Hauríem de tractar (el nacionalisme) com un fenomen recurrent de la societat moderna, i per tractar-lo amb justícia cal, a més, que interrelacionem la periodicitat del nacionalisme en la societat moderna amb la periodicitat tant dels cicles religiosos com dels polítics, ja que aquests cicles tenen una convocació persistent en la mobilització social, molt més enllà del que els models liberal i marxista suggeririen.» (TIRYAKIAN, 1994).

Després de totes aquestes observacions ens podríem preguntar quina utilitat té el concepte de nacionalisme. ¿És un concepte manejable, o és massa abstracte?, i, ¿en abastar tal polifacètic espectre de fenòmens, esdevé una closca buida? ¿Hauríem, doncs, de mirar-nos allò que hom etiqueta com a fenòmens "nacionalistes": ideologies en joc, moviments socials, etc., un per un com un cas particular desplegat en un context històric específic? En aquest cas, el nacionalisme equivaldria a un conjunt de fenòmens varis

[1] Text traduït a partir de la traducció castellana (WEBER, 1993).

que tindrien una "fisonomia familiar", i nosaltres hauríem d'estudiar processos històrics específics com a tals, en què el nacionalisme seria un important factor entre altres. Per contra, podríem considerar la possibilitat que hi hagi elements transculturals, transespacials i transtemporals comuns a aquests fenòmens que admeten la possibilitat de formular lleis científiques i la construcció d'una teoria general que faci referència a aquestes lleis.

Ara, per acabar aquesta presentació, unes quantes observacions addicionals. Primerament, sobre la qüestió de les elits (minories) *contra* les majories, Walker Connor afirma: «Ara bé, el nacionalisme és una majoria, no pas un fenomen minoritari. Una nació existeix només quan les crides a la consciència nacional, les crides en nom de la nació poden provocar efectivament una resposta majoritària.» (CONNOR, 1994). Si no és així, no podem parlar de l'existència d'un moviment nacionalista. Aquí hauríem de considerar en quines circumstàncies s'obté aquesta potencial resposta de les majories. Suggereixo que pensem en la possibilitat que en alguns casos aquesta resposta s'obté mitjançant la violència, de resultes de la qual tot el procés esdevé una mena de profecia d'autorealització.

Per contrast amb les accions de la ciutadania corrent, doncs, ¿fins a quin punt determinen els esdeveniments, les elits? ¿El nacionalisme és un fenomen de l'elit, o de la majoria? A partir de la meva més aviat curta experiència en aquest camp, tinc la impressió que ni tan sols les persones més prominents i poderoses tenen realment un poder efectiu per determinar els esdeveniments d'acord amb una planificació feta amb antelació. Els esdeveniments i l'evolució diària tendeixen a seguir uns camins més aviat imprevistos, i, això no obstant, analitzats retrospectivament, els esdeveniments històrics mostren unes pautes. És clar que la història no és un procés completament inconsistent o excèntric. D'altra banda, les decisions que prenen les persones poderoses, o les corporacions de qualsevol mena, tenen certament conseqüències, i ben segur que afecten l'evolució dels esdeveniments! (Però no pas en aquesta qüestió en particular, hauríem de tornar a aquells comentaris i dades tan suggeridors d'Ana Devic sobre el cas de Iugoslàvia.) Si el que ara mateix s'ha dit és cert, ¿com hem de tractar aquests fenòmens, parlant de metodologia? Una societat no és una entitat plana, té textures, i tota mena de disposicions jeràrquiques de classe, d'estirp, territorials, i tota mena de disposicions organitzatives funcionals. Així, hem d'aplicar els preceptes metodològics de rigorosa anàlisi sociològica de Weber per fer que esdeveniments i fenòmens com el nacionalisme tinguin sentit.

A més dels temes metodològics i teòrics, hi ha moltes altres qüestions d'importància política, filosòfica i ètica que es podrien tractar amb relació al nacionalisme. Salvador Cardús ja n'ha assenyalat unes quantes en la presentació d'aquest matí. Hi ha una qüestió, que es deriva precisament de la presentació suara esmentada, a la qual voldria fer esment abans d'acabar la meva presentació. Em refereixo a les implicacions de la diversitat cultural i a com hem d'aproximar-nos a la gestió política de la diversitat. Aquí necessitem una veritable intel·lectualitat, en el sentit més noble de la paraula, per establir unes sòlides referències

morals i polítiques. El tema és per a persones versades en filosofia, en constitucionalisme; el doctor Jáuregui potser tindrà alguna cosa a dir-nos pel que fa a això.

Una de les dimensions que voldria abordar pel que fa a la gestió de la diversitat cultural és si els valors universals existeixen. De cara a dissipar probables malentesos quant a la disputa entre universalisme i particularisme, permeteu-me que aclareixi la meva pròpia posició. Tot plegat, des del meu punt de vista, és més aviat una qüestió de mètode que no pas de principis; és clar que, en parlar sobre la possibilitat que els valors universals existeixin, no penso pas en uns valors que al capdavall serien definits i circumscrits d'una vegada i per sempre, esdevenint així una guia de comportament definitiva. És més aviat una cosa concebuda com un procés, un procés guiat per un objectiu mòbil. Això és, el principi bàsic si és que n'hem d'acceptar un és que els valors universals (entesos com a consens provisional, assolit en algun moment) es poden elaborar, i que val la pena mesurar el comportament, la legislació o el que sigui mitjançant tal mesura universalista. Des del meu punt de vista, hauríem de veure el valors com si fossin regits per certes prioritats, en comptes de concebre'ls com si tinguessin la mateixa importància. Hauríem de pensar en els valors almenys amb propòsits funcionals, sense cap implicació d'absoluta superioritat moral com si es trobessin situats en una estructura jeràrquica. En aquesta mena d'estructura, els valors universals seurien finalment al capdamunt de la piràmide. Altres valors, que no tenen aquest caràcter universal, seurien en altres nivells de la piràmide.

Això és, doncs, el final d'aquesta presentació, més aviat fragmentària, que espero que ens ajudarà a provocar més discussió, continuant el debat que ja teníem encetat. Al llarg de la segona part d'aquesta tarda tindrem les contribucions "encarregades" a algunes de les persones aquí presents, sobre les quatre qüestions següents:

a) L'"estat de l'art" pel que fa a l'estudi del nacionalisme.
b) Temes teòrics i metodològics addicionals en l'estudi del nacionalisme.
c) Temes en una agenda provisional per a aprofundir en la recerca sobre nacionalisme.
d) Passos que cal fer envers un estudi del nacionalisme veritablement interdisciplinari i comparatiu.

Per la meva part, això és tot. Gràcies.

Refèrencies bibliografiques

BARRERA-GONZÁLEZ, A. "Language, Collective Identities and Nationalism in Catalonia, and in Spain in General". *EUI Working Paper EUF*, núm. 95/6. [s.ll.] 1995.

CONNOR, W. "Elites and Ethnonationalism: The Case of Western Europe". A: BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R; NÚÑEZ, X.M. (Eds.) *Nationalism in Europe. Past and Present.* vol. II, pp. 349-362. Universidad de Santiago de Compostela, 1994.

MICHAUD, G. *Identités Collectives et Relations Inter-culturelles*. Brussel.les: Complexe, 1978.

WEBER, M. "Economía y sociedad". *Fondo de Cultura Económica*. pp. 678-682. Mèxic DF: 1993.

TIRYAKIAN, E. "Nationalism Movements in Advanced Societies: Some Methodological Reflections"; A: BERAMENDI, J.G.; MÁIZ, R; NÚÑEZ, X.M. (Eds.) *Nationalism in Europe. Past and Present.* vol. II, pp. 349-362. Universidad de Santiago de Compostela, 1994.

TIRYAKIAN, E. 1994: 346-347.

METODOLOGIES EN L'ESTUDI DEL NACIONALISME
II

Liah Greenfeld
Boston University

He quedat molt impressionada per la franquesa i la manca de dogmatisme dels nostres debats, i encara més per la vostra gairebé completa manca d'atenció al que hom considera els dos paradigmes dominants en els debats sobre nacionalisme, almenys als Estats Units, però també a la resta del món de parla anglesa.

La distinció convencional en les teories del nacionalisme ha estat una distinció entre les posicions modernista i primordialista. He estat encantada de no sentir-ne parlar gairebé gens aquí, d'aquesta distinció, ni de la controvèrsia sobre quina és correcta i quina no ho és, atès que aquesta distinció és fora de lloc. Aquestes posicions representen, de fet, la diversitat de l'estructuralisme. Encara més, coincideixen en gairebé tots els punts essencials i discrepen solament quant a l'èmfasi.

A tall solament de recordatori del que ja sabeu prou bé per rebutjar totes dues posicions: la *posició modernista* veu el nacionalisme i les nacions com a productes del procés de modernització, els quals, en realitat, representen els efectes de la modernització damunt el material ètnic existent; mentre que la *posició primordialista* veu les nacions i el nacionalisme com a productes de la modernització, però emfatitza el material ètnic. Això és, mentre la primera posició emfasitza el factor forjador, la segona posició emfasitza el factor pel qual aquestes són forjades, pel qual són fetes. I un cop més, repetim-ho, la primera posició emfasitzaria, vull dir que les persones partidàries de la posició modernista emfasitzarien, sobretot, el desenvolupament de les estructures econòmiques, especialment el capitalisme i la industrialització, i també uns productes del capitalisme i la industrialització com ara la burocratització i la modernització de l'estat i, fins a cert punt, la propagació de l'alfabetització i la secularització; mentre que la posició primordialista emfasitzaria el llenguatge, el territori, el físic humà, a vegades les identitats preexistents, com ara la religió. Però, en realitat, totes dues posicions són estructurals, és a dir, desatenen la intervenció humana i donen la intervenció històrica a les forces socials que romanen darrere els individus, i aquestes són en realitat individus

independents. La distinció real, la distinció important en els estudis de nacionalisme no hauria de ser entre aquestes dues formes d'estructuralisme, totes aquestes formes d'estructuralisme, sinó entre una perspectiva estructuralista i una perspectiva constructivista. Això és, una perspectiva que veu el nacionalisme com una construcció cultural a la manera de Peter Burger.

Ara bé, volia esmentar això només, si hom veu el nacionalisme com la construcció cultural, això suposa que les persones que construeixen símbols culturals i funcionalment les podeu anomenar intel·lectuals fan uns papers molt importants. Que aquestes persones siguin intel·lectuals professionals, acadèmiques o no, o simplement persones que fan aquesta mena de coses, suscita una pregunta addicional, suscita necessàriament la pregunta que té a veure amb les relacions entre les masses i les elits, en aquest cas, les elits intel·lectuals. I encara que necessàriament aquesta donaria un important paper la intel·lectualitat, hi ha una vasta possibilitat de donar també un paper molt important a les masses, això és, de manera que pensin que no queden excloses.

El debat entre aquestes dues posicions, és a dir, la posició estructuralista, amb les dues variants d'aquesta, i la posició constructivista arriba a l'essència mateixa de la teoria social (de la teoria sociològica, en particular) i té a veure amb les visions de base de la naturalesa de la realitat social com a tal. L'estructuralisme segueix les tradicions de Marx i Durkheim i, en una part molt important, els nacionalismes alemany i francès. En això, l'estructuralisme hi veu tant si emfatitza el llenguatge com la modernització de l'estat, això és, tant si és modernista com primordialista, deia, doncs, que hi veu les forces socials de la societat com una entitat real, un ésser més enllà de l'individu i independent, en realitat, dels individus; mentre que la posició constructivista és una posició weberiana; la base metodològica d'aquesta és necessàriament l'individualisme metodològic, i no admet la materialització.

Ara bé, la tradició weberiana és l'única tradició empírica en ciències socials, és a dir, solament és possible de fer ciències socials empíriques en una tradició weberiana, ja que és l'única que no perd mai de vista els únics fets accessibles per nosaltres, els éssers humans. Recordem que Durkheim també va admetre dins *Les regles dels mètode sociològic*: que els individus i el que els individus produeixen són els únics fets a l'abast de les persones dedicades a la sociologia, o a les ciències polítiques, o a l'economia... és igual! I encara més, els individus són els únics elements actius de la societat, això és, els resultats d'allò que produeixen, però això ja no és actiu, un cop produït. Això no obstant, en aquest punt va reconèixer això, ho va abandonar i va passar a la metafísica parlant de la societat com a Déu. Ara bé, l'èmfasi empíric de la tradició weberiana la necessària dependència que aquesta té dels fets, dependència que no es dóna en altres tradicions, en sociologia exigeix una perspectiva de la cultura, perquè aquesta mateixa naturalesa empírica de les ciències socials weberianes reconeix que la societat, la societat humana, és un corol·lari necessari de la vida d'una certa espècie biològica. I que aquesta espècie biològica, com a éssers humans, es distingeix, a diferència d'altres especies, per dues

característiques extremament importants: l'una és que som éssers pensants, produïm símbols, i l'altra, que som considerablement privats d'uns instints de què la majoria dels altres animals són proveïts en néixer; bé, això és així per definició.

Ara bé, per poder donar continuïtat a la nostra existència, hem de constituir una societat, com fan les formigues i els llops i totes les altres criatures vives. Hem de constituir una societat, malgrat que, en néixer, no sabem com fer-ho, no sabem com cooperar. Per tant, hi ha d'haver alguna cosa, hi ha d'haver un equivalent funcional al projecte genètic d'ordre amb el qual són proveïts els altres animals en néixer. I aquest equivalent funcional, per als éssers humans, és la cultura. Això, és clar, és una definició molt àmplia de cultura, però n'explica la universalitat. Per això existeix a tot arreu. També n'explica la immensa variabilitat. Nosaltres creem els nostres propis projectes, mentre que les altres espècies són bàsicament les criatures dels projectes amb què han nascut.

En aquesta tradició weberiana, cadascuna de les societats s'explicaria fonamentalment per mitjà dels respectius projectes culturals, qualsevulla que sigui la cultura que desenvolupa, o, en els paral·lels weberians, per mitjà de l'orientació significativa de cada societat. Aquest projecte cultural, aquest equivalent funcional a l'ADN, aquestes orientacions significatives subratllades, representen, en tots els casos, l'esquelet de la consciència social d'una societat. La medul·la de la consciència social, de qualsevol societat, és la imatge de l'ordre social. Sobre la base d'aquesta imatge d'ordre social es creen diverses realitats socials. Aquesta consciència social i aquesta imatge d'ordre es tradueixen a micronivell és a dir, a nivell d'individus en identitats populars. Les identitats populars representen la consciència social de les societats a les quals pertanyen, de les subsocietats d'un macrocosmos. Ara bé, al llarg de la història, hi ha hagut moltes identitats, perquè ni els éssers humans ni els grups humans de qualsevulla durada no poden existir sense una identitat. Han de tenir necessàriament una identitat, llevat que siguin, en els cas dels éssers humans, bebès i criatures que encara no s'han desenvolupat mentalment, i que, per tant, no tenen identitat. Hi ha hagut moltes identitats, hi ha hagut molts tipus de consciència social, moltes imatges d'ordre social. La identitat en essència, avui, és la identitat nacional. El nacionalisme és el marc d'aquesta identitat nacional, per definició i per implicació. Per tant, el nacionalisme és el marc de la consciència social moderna. El nacionalisme comporta la imatge de l'ordre social que caracteritza la societat moderna. En aquest sentit, el que el professor Cardús ha dit aquest matí és exacte: tothom és nacionalista, necessàriament! Aquesta és la presó a través de la qual mirem el món. No cal ni tan sols que siguem nacionalistes en particular: espanyols, o catalans, o americans; som, però, nacionalistes. Podem ser nacionalistes en general. El problema és que, en realitat, no podem ser gairebé res més, perquè aquest és el mitjà, el mitjà cristal·lí, a través del qual veiem el món. Podríem dir que és com l'aigua per als peixos: nosaltres vivim dins aquest element.

Ara bé, havent dit això, hem definit ja el nacionalisme a un cert nivell, a un nivell extremament important, i l'hem col·locat en una perspectiva comparativa. L'hem definit

com un mitjà cristal·lí, com un sistema cultural creador-generador d'un ordre general, i l'hem col·locat en una perspectiva comparativa amb altres sistemes creadors-generadors d'ordre. I aquell és diferent d'aquests, aquest sistema és un equivalent funcional d'aquells altres sistemes. És important que ho recordem.

Bé, doncs, malgrat la provocadora pregunta del professor Estradé, cal definir *nacionalisme*. Fer-ho és difícil, però és que, senzillament, no podem eludir-ho. Hem de definir *nacionalisme*, sobretot si debatem això com a persones especialitzades en ciències socials. Al cap i a la fi, això és un congrés dedicat al nacionalisme i a les ciències socials. En ciències socials formulem les proposicions en forma d'afirmacions quant a les relacions entre certs fenòmens A i B. Per tal de poder comprovar aquestes proposicions, cal que definim aquests fenòmens. Parlaríem en el buit, i per sempre més, i per res en absolut, si no ho fèiem. És extremament important, per més difícil que pugui ser. I continuar la discussió sense una definició de *nacionalisme* és en va. Ara bé, no cal necessàriament que estiguem d'acord, i no ens hem de desil·lusionar; en el cas que sí que ens posem d'acord, això és una bona cosa, perquè això no és sinó el començament. No cal pensar pas que ens n'anirem a casa i saltarem des d'un cinquè pis perquè de cop i volta no tenim res per fer a la vida. No, el que se'n pot extreure és tan vast! En realitat és un fenomen inexhaurible, potser per desgràcia!

El nacionalisme és un sistema cultural molt distintiu; com a tal és un marc d'ideologies polítiques, un marc d'ideologies econòmiques, un marc d'ideologies de gènere... de la nostra organització familiar... perquè és el marc de la nostra consciència social. Així distingim... el col·loquem entre els altres. Per distingir cal mirar a l'interior: què és característic d'aquest marc en particular? I hi ha molts nacionalismes diferents. Però, què ens permet de caracteritzar vetes o sistemes de pensament, sistemes tancats de pensament, que tenen tantes característiques diferents com varietats de nacionalisme? El fet que comparteixen diversos principis substancials. En el marc del nacionalisme el principi substancial de la consciència política és el principi de la solidaritat popular. En el marc del nacionalisme el principi substancial de la consciència social és el principi de la igualtat de les persones definides com a membres de la nació. Ara bé, recordem que això no pressuposa que tothom qui viu en un estat en particular rebi tal definició, i que hi hagi la igualtat esmentada. El principi d'igualtat és només per les persones definides com a membres de la nació, cosa que, en realitat, pot ser que comporti una absoluta desigualtat de tracte respecte a les persones que no reben tal definició. I sembla que hi ha una altra característica molt important del nacionalisme, això és, la naturalesa secular d'aquest, l'enfocament secular d'aquest, el fet que enfoca *aquest* món, i veu les relacions socials humanes, entre els homes, en comptes de veure, per exemple, les relacions entre cada home i el seu faedor com allò que dóna significat a la vida, com a font de significat.

Bé, doncs, la comparació amb la religió és en realitat un tema molt important per aprofundir en el debat, perquè, entre altres sistemes culturals generadors d'ordre, els sistemes religiosos han estat entre nosaltres durant molt de temps, i defineixen la nostra

existència, l'existència de la humanitat, al llarg de molt temps. I, això no obstant, sembla que la consciència religiosa és la competència més important per la consciència social nacional, fins i tot avui dia. En realitat el nacionalisme sovint és "comparat" amb la religió, definint-lo potser com una cosa que, de fet, és més que una religió o molt més que una religió. I, en efecte, el nacionalisme comparteix amb la religió diverses característiques extremament importants, fins i tot més enllà del fet que n'és l'equivalent funcional, que és la cosa més important.

El nacionalisme és l'equivalent funcional de la religió. Aquell comparteix amb aquesta diverses característiques fenomenològiques molt importants, per exemple: sovint provoca ben bé la mateixa resposta emocional. El nacionalisme inspira els homes, i sovint els inspira, com sabem prou bé, desgraciadament, a matar i a morir per llur nació, de la mateixa manera que ho farien per llur religió. Per tant, té algunes qualitats molt importants, que són semblants a aquelles de les grans religions transcendentals. Però és un error, prendre aquesta comparació al peu de la lletra. El nacionalisme no és una religió, a causa de l'enfocament secular és una cosa molt diferent. El nacionalisme és un sistema secular de pensament fonamentalista. Encara més, comparar el nacionalisme amb *una* religió és una equivocació, i mena a l'error. És molt millor comparar-lo amb una *mena* de religió, com ara, per posar un exemple, el monoteisme dins el qual podem veure religions monoteistes específiques molt diferents: l'islamisme, d'una banda, i el cristianisme, de l'altra. I, per tant, dins el nacionalisme, dins aquesta fenomenal perspectiva secular, hi pot haver varietats molt diverses de nacionalismes, que tindran, doncs, un impacte molt directe i poderós damunt les estructures polítiques, socials i culturals de les societats dins les quals es desenvolupen.

Ara, abans no passi a aquelles diferents llistes, m'agradaria abordar un punt molt important, un que el professor Barrera ha introduït en la sessió d'aquest matí, però que no hem pogut desenrotllar prou. Un problema que suscita la mateixa naturalesa secular del nacionalisme. El problema és la legitimitat del nacionalisme, el relativisme moral, la possibilitat dels valors universals, la possibilitat del minimalisme moral. Ho exposo en els termes en què el professor Barrera ha proposat aquesta qüestió.

Quan la nostra consciència social era fonamentalment religiosa vivíem en un món molt còmode. Sovint ens fuig del cap fins a quin punt era còmode. Aquell, però, era el món en què els individus no eren agents morals, i no tenien responsabilitats morals, perquè hi havia, suposadament, una força transcendental que ens donava els valors morals, i el seny per conèixer el bé i el mal, i la resposta a la pregunta, com hem de viure?, i què hem de fer?, i què és legítim i què és il·legítim? I l'única opció que teníem no era en absolut una opció, optàvem pel paradís i per l'infern. Quina mena d'opció és aquesta?

Bé, doncs, quan assumim que la font de la vida i la font dels valors és en aquest món, perquè no hi ha res més, res més sinó aquest món , d'on traiem els nostres valors? Com sabem què és legítim i què no ho és? La majoria recorrem a la ciència i pensem que la

ciència, a la qual conferim la funció de la teologia, ens descobrirà aquelles fonts de significació i de valors amagades, però aquestes no hi són, i la ciència no pot fer-ne el lliurament, i per això la ciència ens treu tan sovint de polleguera. En realitat, ens hem d'inventar els nostres valors i, això, ningú no ho sap millor que les persones versades en ciències socials, especialment aquelles que es dediquen a la sociologia i a l'antropologia, perquè sabem com a cosa provada que allò que en una societat és bona pot ser horrorosa en una altra. En algunes societats la igualtat és un valor, en altres de segur que no: la desigualtat és, de fet, un valor. En algunes societats és bo d'enterrar la vídua juntament amb el difunt marit. en unes altres societats això és inacceptable. En algunes societats les dones creuen que han de tenir carreres professionals, però en unes altres les dones i els respectius marits pensen que això és una absoluta idiotesa, i he de dir que no van del tot errats. Per tant, què fem? Què és legítim i què no ho és?

Com a persones versades en sociologia i en ciències socials hem d'admetre que el relativisme cultural és un fet. Els valors són relatius. Això no obstant, molt sovint hom confon el relativisme cultural amb el relativisme moral, malgrat que no hi ha cap connexió entre l'un i l'altre. El relativisme cultural no ha de conduir, en absolut, al relativisme moral. Per la senzilla raó que no hi ha cap connexió directa entre cap fet i cap esdeveniment. Aquesta és una senzilla bé, no pas tan senzilla, però sí que és clàssica afirmació weberiana. No podem donar a entendre... no podem extrapolar els valors dels fets. I per aquesta raó tenim la possibilitat en realitat, l'obligació, en aquesta societat moderna, en aquesta societat moderna i secular, de creure que els valors que hem triat, que tenim finalment la possibilitat de triar, són absoluts per nosaltres. Malgrat que sabem que en realitat són relatius, per nosaltres esdevenen absoluts.

Aquesta naturalesa secular de la nostra societat, a causa del marc secular de consciència que comporta, ens dóna finalment la possibilitat molt desafiant, i estimulant, de ser veritables agents morals. Podem prendre una posició que, en realitat, no podríem prendre en un altre marc cultural i després mantenir els nostres valors. I, si ho creiem, tots aquells problemes esdevenen solubles. D'una banda sabem que, des d'un punt de vista sociològic, tots els nacionalismes existents són, de fet, legítims. No hi ha cap nacionalisme que sigui més o menys legítim que un altre. Un nacionalisme que persegueixi una afinitat ètnica, des d'un punt de vista sociològic, és tan legítim com un nacionalisme que rebutgi aquesta afinitat, per principis, perquè la legitimitat és definida com un substancial percentatge d'individus que consideraria una actitud o un costum legítim. Si hi ha un nacionalisme semblant, si té alguna durada, és legítim per definició.

Però, com a agents morals, no hem de prendre aquesta dada com a base per als nostres valors, i podem continuar creient i tenint la certesa que hi ha coses que no volem acceptar, que les nacions no es creen en la igualtat, perquè a nosaltres no ens agraden els valors d'algunes d'aquestes nacions... perquè a *nosaltres* no ens agraden els valors d'algunes d'aquestes societats. I com a agents morals tenim tot el dret de lluitar contra tals nacionalismes i d'esperar que els nostres valors esdevindran valors universals. En realitat, diria que, com a

agents morals, aquesta és la nostra obligació: creure que els nostres valors sabem que no són sentències, però sí que són nostres, hem pres una posició, hem fet la tria que els nostres valors són absoluts i, per aquesta raó... haurien d'esdevenir universals. Això no obstant, hi ha qui no hi creu; bé, doncs, haurem de convèncer els altres.

Ara, deixant de banda aquesta qüestió ètica, que jo trobo realment fascinant, i molt i molt magnífica, realment el fet de viure en un món secular, que respirem com a agents morals, és una de les coses que fa que ser una persona moderna sigui tan extraordinari.

L'agent moral de cada societat depèn de la particular naturalesa de cada nacionalisme. Tota societat moderna accepta els principis del nacionalisme. Però la modernització específica d'una societat depèn del caràcter del nacionalisme propi de cada societat en particular. Ara bé, tots els nacionalismes, com ja ha explicat el professor Keating, són únics per definició i, per tant, és important que estudiem tipus de nacionalismes, que trobem grups de variables que tinguin un poder explicatiu. Doncs, bé, això és un projecte necessàriament comparatiu i, per tant, fa que l'estudi del nacionalisme sigui, contestant una de les preguntes del professor Barrera, una qüestió necessàriament comparativa. Aquests tipus de nacionalisme, fins ara faig la distinció entre tres tipus de nacionalisme, i, un cop més, el tipus més comú és mixt; i tan sols fem servir aquestes característiques com a fets ideals, com un instrument jurídic; deia que aquests tipus són: els nacionalismes individualistes i cívics, els nacionalismes col·lectius i cívics, i els nacionalismes col·lectius i ètnics.

La distinció entre aquests tipus de nacionalismes que es reflecteixen en les disposicions socials, polítiques i fins i tot econòmiques remarcablement diferents de les societats en què es desenvolupen, depèn, en primer lloc, de la manera com es defineix la col·lectivitat nacional, que o bé es pot definir com una entitat composta, és a dir, com una associació d'individus lliures i iguals, o es pot definir en termes unitaris o d'individu col·lectiu, que aleshores inclou tots els membres individuals, solament en el sentit en què les cèl·lules del nostre cos són membres del nostre cos. Això és, la pertinença, en aquest darrer cas, esdevé més aviat biològica que no pas sociològica, i l'ésser humà individual és privat bàsicament de llibertat, del dret de triar lliurement, perquè l'individu col·lectiu, que és la manera com el nació és definida, com un individu té una voluntat pròpia, interessos propis, drets propis, i aquests: voluntat, interessos i drets, sotmeten, i són primer que la voluntat, els interessos i els drets dels individus humans. I l'altra base per la distinció entre els tipus esmentats són els criteris de pertinença a la nació, que poden ser o bé cívics, és a dir, la ciutadania fonamentalment idèntica o ètnics, és a dir, uns criteris que hom creu fonamentalment genètics (és clar que mai no són genètics, però allà hom creu que ho són).

Bé, els principis del nacionalisme específicament individualista, que no pot ser sinó cívic a causa de l'èmfasi, tant lògic com moral, sobre la prioritat de l'individu en la constitució de la comunitat mateixa, són allò que entenem en parlar de liberalisme o d'individualisme liberal.

Avui, diverses persones han dit, en aquesta taula, que d'alguna manera l'individualisme actual, aquest individualisme liberal, ja no funciona, i que sorgeixen unes noves necessitats pel que fa a la comunitat, i que aquesta és la raó per la qual hi ha un ressorgiment del nacionalisme arreu del món. És clar que simplifico molt... però és això, més o menys... Doncs, aquesta és una aproximació molt equivocada. Per començar, el nacionalisme emergeix en una societat tradicional col·lectivista. És a dir, que l'individualisme no podria ser, de cap de les maneres, una raó per l'emergència del nacionalisme. El nacionalisme ha emergit en unes societats que eren societats d'ordres, on l'individu no existia fonamentalment com a actor independent en la història, o, com ja sabem, la mediació humana no existia realment. I, d'altra banda, l'individualisme, en aquest cas, no s'hauria d'entendre com un egoisme que corre trepitjant-ho tot, que és la manera com tot sovint és entès, sinó com un ideal moral, tal com Durkheim entenia l'individualisme quan deia que la consciència col·lectiva de la solidaritat orgànica és l'individu... és l'individualisme... i això és la societat que és Déu. Segons Durkheim, la societat s'ha buidat en l'individu, en aquestes societat modernes. I, per aquesta raó, Durkheim va dir també que les societats han existit durant tant de temps com la raça humana, mentre que l'individu és una creació de la modernitat, cosa que és una visió remarcable. Les societats són primer. Històricament, l'individu és segon.

Si s'entén, si l'individualisme s'entén com una idea moral, és una cosa remarcable. L'individualisme és necessàriament una forma d'ètica social i, com a tal, pot ser una base tan bona per la solidaritat social com una ideologia comunitària. Fet i fet, les referències històriques demostren que les nacions individualistes, com ara la Gran Bretanya o els Estats Units, són les societats modernes més estables. Hi ha un conflicte constantment que es manté a un nivell baix, encara que sigui constant. Aquestes són societats conflictives que, en comparació amb la resta del que ens envolta, són remarcablement estables. I això no pot ser sinó que aquest tipus d'ideologia individualista és una base molt bona per la solidaritat social.

Ara bé i ja m'acosto a la fi de la intervenció , la realitat social, que és la realitat humana, per la seva pròpia naturalesa, és interdisciplinària: fem ús del llenguatge en una part molt important de les nostres vides, vivim necessàriament a través de la història, prenem part en els processos polítics i en els processos econòmics, acomplim necessàriament nombrosos papers socials. I, per tot això, la recerca sobre nacionalisme, que és l'essència d'una espècie social en particular, d'un tipus de societat en particular, la societat moderna... per tot això, doncs, la recerca sobre nacionalisme és també necessàriament interdisciplinària. Aquesta recerca ha de tenir en compte tots aquests aspectes de la realitat humana, si és que volem que tingui alguna consistència. Per tant, entre els temes que hom pot suggerir per futures recerques i que són realment infinits, hi ha totes les facetes inexplorades d'aquesta complexíssima realitat, deixant de banda el fet que cada dia veiem el sorgiment del nacionalisme en una altra societat, en un altre punt del planeta, i que, així, tenim un altre camp per la nostra recerca.

Per començar, és molt important d'estudiar els orígens, la funció i, per tant, la naturalesa del nacionalisme com a tal; el nacionalisme en general, com un fenomen històric mundial, i també els nacionalismes en particular. Per entendre la naturalesa dels nacionalismes en particular, particulars per exemple, la naturalesa i fins i tot les perspectives d'un nacionalisme en particular, com ara el nacionalisme espanyol o el català, és molt importat d'entendre exactament quan i com emergeix, i qui hi té un paper específic, qui construeix aquesta consciència nacional, i quina funció donen a aquesta consciència les persones que la creen. Això per començar, perquè les persones que construeixen aquesta consciència nacional sempre deixen una empremta extraordinària en la resta de la societat, si la societat accepta la consciència que creen. Si no l'accepten, aleshores no existeix, i, per tant, no hi ha cap qüestió.

De manera que ara hem de tractar aquest problema de la manca d'afilitat: per què hi ha certes classes de consciència que hom accepta en les societats on es proposen i unes altres que desapareixen?

L'altra qüestió, que és molt importat, és considerar el paper de les altres identitats, les identitats prèvies, perquè la majoria de les societats que són nacions en l'actualitat, o que són identitats nacionals desenvolupades, tenien necessàriament una altra identitat abans, i això simplement perquè les societats no existeixen sense una identitat , i després veure quin paper hi fan, l'element d'aquestes identitats prèvies en la nova identitat, per exemple: he quedat realment impressionada, venint dels Estats Units, de trobar una manca total de debat pel que fa a la religió aquí, en aquest país, que era el país de la suprema "majestat catòlica". La funció religiosa, com a símbol, no té cap paper dins la identitat d'avui de les persones espanyoles i les catalanes. Pot ser que vagi ben errada, però aquesta ha estat la meva impressió general. Però també les coses com ara la llengua, perquè la llengua ens ajuda a traçar el mapa de la situació i, per tant, té impacte necessàriament en les classes de consciència i d'ideals que desenvolupem d'una manera general.

La connexió entre territori i nació sovint suposem simplement que és natural i problemàtica. És molt problemàtica, i no parlo únicament de l'impacte del territori sobre el nacionalisme, sinó també de l'impacte del nacionalisme sobre el territori; i no tan sols de l'impacte de la llengua sobre el nacionalisme, sinó de l'impacte del nacionalisme sobre la llengua; de l'estructura social, i de la implicació de determinats actors i de la història en la formació del nacionalisme.

També seria molt interessant de considerar les implicacions del nacionalisme, les implicacions del nacionalisme en la política, per exemple, i específicament en la democràcia, en el comunisme; d'una manera més general també, el problema del nacionalisme i la violència, perquè els diferents tipus de nacionalisme tenen clarament inclinacions molt diferents pel que fa a la guerra; l'impacte del nacionalisme sobre les relacions socials, sobre les institucions socials. Una de les implicacions estructurals més

importants del nacionalisme és la implicació d'aquest pel que fa al sistema d'estratificació de la societat moderna. Avui tenim classes a causa del nacionalisme. No parlo pas de classes universitàries, sinó dels sistema de classes socials. Aquí Marx és va equivocar de ple, com gairebé sempre, però al mateix temps va reconèixer el fenomen pel que era: el sistema de classes socials, ben cert. Però també era una creació de la nostra cultura i no pas a l'inrevés.

També hauríem de considerar i aquest és el problema, però no el podem treballar ara mateix, l'impacte del nacionalisme sobre el desenvolupament de la comunitat. Em sembla, a partir de la poca feina que he pogut fer fins ara, que el nacionalisme és de fet responsable de l'emergència de l'economia moderna; això és, de l'immens compromís de les societats modernes pel que fa al concepte de creixement i a valors tals com ara competitivitat, i de l'habilitat de la societat moderna per sostenir els papers (els *rols*). Però això sol ja és una vasta àrea, i explorar-la seria remarcablement interessant.

També podem explorar la implicació del nacionalisme en l'educació, això és, com transmetem el nacionalisme, la tradició nacionalista, en realitat. I únicament si examinem totes aquestes implicacions, i moltes altres, podrem entendre la total repercussió de tals tendències, com ara les mobilitzacions pel que fa a la integració regional que es donen al nostre voltant.

Per tant, diré un cop més al professor Estradé, que és un tema inexhaurible. Hi ha un camp tan extens obert per nosaltres! Exactament, si el definim i entenem com és de vast; perquè si no el definim, no en podem entendre tota la significació, podem començar a construir les nostres carreres professionals a partir d'aquest punt i no tindran una fi.

Us agraeixo la vostra paciència.

Traducció: Esther Sala Miralles

DEBAT

Metodologies en l'estudi del nacionalisme

Moderador
Andrés Barrera
Universidad Complutense de Madrid

Ranko Bugarski
Universitat de Belgrad

«No sóc cap expert en nacionalisme, de manera que parlaré principalment com a lingüista. Això no obstant, com a lingüista, és clar, m'ha interessat el debat que s'ha dut a terme sobre els conceptes de *nacionalisme* i *nacionalismes*. Hi ha una certa vacil·lació en els materials distribuïts per aquesta conferència i per altres projectes que s'hi relacionen. En el títol, a vegades trobem la paraula *nacionalisme* en singular, a vegades en plural; ambdues formes tenen unes implicacions que òbviament són diferents. Si fem servir la paraula *nacionalisme* suposo que reconeixem l'existència de tal concepte cobertor i, aleshores, els *nacionalismes* són diferents realitzacions del nacionalisme. D'altra banda, si insistim a fer servir la forma en plural, ¿no suggerim que en realitat no hi ha una cosa anomenada nacionalisme, que hi ha només nacionalismes contextualitzats? Fins i tot s'ha dit, potser en la calor de la disputa, que el nacionalisme per si sol és un concepte buit o una conquilla buida, tal com heu dit fa un minut. Això em sembla una mica exagerat. Jo diria que *nacionalisme* és un concepte difícil, un concepte ambigu, etc. Però si aquest concepte fos literalment buit, aleshores no hi podria haver tampoc nacionalismes, si no és que també fossin buits! Per tant, dit d'una altra manera, em sembla que té sentit parlar tant de nacionalisme com de nacionalismes. Aquest matí també s'ha formulat la pregunta de si podríem arribar a una entesa o a un acord pel que fa a una única definició de *nacionalisme*. A parer meu, això no és possible i tampoc no em sembla necessari. Això no obstant, potser sí que ens podríem posar d'acord en una definició en particular. Si això fos possible, aleshores la pregunta "què és el nacionalisme?" hauria estat contestada, però de fet no ho ha estat, al meu entendre, d'una manera universalment acceptable. Em sembla que hauríem de compartir el coneixement que tothom prova, des de tots els diferents bàndols i punts de vista, d'entendre aquest difícil i ambigu concepte tal com l'he descrit abans.

»Pel que fa als tipus de nacionalisme hem esmentat les diverses oposicions: massa *contra* elit, cívic *contra* ètnic, etc. I s'ha suggerit que aquests conceptes funcionen només com a formes ideals, i hi estaria d'acord, observant que aquests sovint no són pols oposats, sinó que hi ha una continuïtat: l'un pot esdevenir l'altre, o es poden alternar, per exemple: pel que fa als nacionalismes majoritari-minoritari. Aquestes són també unes nocions relatives. Em ve al cap, per exemple, el cas de Sèrbia. Si prenem Sèrbia com a totalitat, hi ha certament un nacionalisme serbi, i aquest és un nacionalisme majoritari. Ara bé, si prenem el que encara és una part de Sèrbia, Kosovo, amb un noranta per cent de població albanesa, hi ha, és clar, un nacionalisme albanès, i aquest nacionalisme albanès és majoritari dins Sèrbia; però el deu per cent restant, a Kosovo, de població sèrbia i montenegrina, també té nacionalismes propis. Per tant, això és un nacionalisme minoritari serbi dins un nacionalisme majoritari albanès, dins un nacionalisme serbi que pren Sèrbia com a totalitat!

»Una dimensió que m'ha colpit com a interessant és el que descriuríem com a "oficialitat del nacionalisme". Aquí un cop més jo postularia una continuïtat, començant pel menys oficial fins al més oficial; població de base a populista, a oficial *oficial* és, em sembla, un concepte que Ana Devic fa servir, a institucional. A l'altre extrem tindré el "nacionalisme constitucional". Això no ha estat esmentat aquí, i com que no sóc un expert, no sé com donar-ne compte. Jo mateix vaig trobar aquesta noció no fa pas gaire en un document de l'erudit americà Robert Hayden, escrit específicament sobre el context iugoslau. Per ell, el "nacionalisme constitucional" és el tipus de nacionalisme que es construeix dins les constitucions dels respectius països. Que què és? Bé, cada vegada que hom defineix en la seva constitució un país en particular com l'estat nacional de la nació corresponent, això és una mena de nacionalisme constitucional, perquè en gairebé cap cas tota la ciutadania del país és nacional de la nació majoritària.

»Quina forma pren en el context de la postIugoslàvia? Si hom mirava les constitucions diguem que començant els anys 1989 i 1990, i endavant a partir d'aquí dels nous estats (abans, repúbliques de Iugoslàvia) trobaria variacions sobre un únic tema. I el tema, generalment, és una cosa com ara això: «L'estat "X" és l'estat nacional del poble "X" i de tots els seus ciutadans.» Ara bé, si hom es mirava més atentament aquest tipus de formulació veuria que de fet hi ha dues classes de ciutadania, en aquest estat. Això no es diu explícitament, però em sembla que té una clara implicació. "Tots els seus ciutadans" en realitat significa minories, perquè "estat nacional" de la nació en particular no us cobreix, tant se val que sigui Eslovènia, Croàcia, Sèrbia, com qualsevol altre. Per tant, l'afegitó "tots els seus ciutadans" en realitat fa referència a les persones que no pertanyen a la nació majoritària, és a dir, a alguns tipus de minories. Ara bé, si hom fa servir aquest tipus d'enfocament en la seva constitució, i considerant el fet que la composició ètnica de pràcticament tots aquests estats i d'altres és més o menys mixta, i mixta en una proporció molt alta en la majoria dels casos, aleshores, a quina conclusió arriba? Hom busca problemes, si es pren la constitució seriosament, i em sembla que és la raó per la qual Hayden argumenta que hom no pot parlar tal com algunes persones han reaccionat, a occident especialment, dient que les guerres iugoslaves són "irracionals". Hom sap

que té aquests salvatges dels Balcans que no saben sinó combatre, o parlar de l'odi ètnic covat durant segles i d'altres coses per l'estil. Hayden argumenta que els conflictes han estat formats dins les constitucions. I jo afegiria que hom podia haver predit a partir d'aquestes constitucions que la guerra seria inevitable. Potser en faig un gra massa, de totes maneres us dóna coses a considerar.

»Ahir vaig suggerir que trobava a faltar que es fessin més referències a la llengua en els debats sobre nacionalisme, perquè la llengua és un terreny tan obvi per exercir els sentiments nacionals, i no us he d'explicar pas, a vosaltres, les persones que veniu de les diverses parts d'Espanya, com és d'important la llengua en totes aquestes qüestions. Això no obstant, d'alguna manera sembla que no hi és prou representada, i demanaria, si parleu d'una agenda provisional per l'estudi del nacionalisme, que s'hi inclogués el tema del nacionalisme expressat en la llengua. Això no vol dir necessàriament, però, tal com es va suggerir ahir, que hi hagi d'haver un equip de persones versades en sociolingüística. No parlo pas des d'un punt de vista disciplinari, sinó d'orientació temàtica. En altres paraules, hi podria haver, per exemple, persones versades en antropologia cultural, en història, en psicologia social i, també, en sociolingüística, és clar, que estudiïn les actituds lingüístiques, un camp extensíssim i molt actiu en algunes parts del món, però des de les diverses perspectives. El que compta és el tema. També, des del punt de vista de la llei, caldria recordar els drets minoritaris, incloent-hi els drets lingüístics minoritaris, que són molt importants.

»Pel que fa a allò que hom percep com a nacionalisme lingüístic, bé, això és tota una altra cosa. Hom pot estimar la seva llengua nadiua, preocupar-se pel desenvolupament d'aquesta, etc. Això és força natural, però no és nacionalisme lingüístic per si sol, malgrat que pot esdevenir-ne, si es dóna un cert conjunt de circumstàncies. ¿En quin moment aquesta preocupació natural i l'estima i l'afecte, etc. esdevenen allò que jo anomenaria nacionalisme lingüístic? Quan es manipula amb propòsits polítics, quan esdevé exclusiu i agressiu, quan l'estima envers la pròpia llengua esdevé odi envers la d'altri. Mentre hom digui aquí, per exemple, que el català hauria de gaudir òbviament de tots els drets en l'ús públic i oficial, etc., tot és correcte. Però si hom deia, hipotèticament, que l'única manera de fer que el català prosperi és arrencar de soca-rel el castellà, eradicar-lo de l'ús públic i oficial, l'educació i la resta, en altres paraules, invertir la política de Franco , aleshores parlaríem de nacionalisme lingüístic. La mesura val també per als crits de "fora l'anglès!", tant se val si se senten a Irlanda, a Gal·les, al Quebec... A tall d'exemple: per mi, el projecte de llei 101 del Quebec és un bon exponent de nacionalisme lingüístic. Podria oferir més exemples del meu propi país, però ja hi ha una part d'això en la meva ponència, per tant, ho deixaré aquí. Gràcies.»

Ana Devic
University of California

«La meva pròpia recerca enfoca el tema de qui produeix cert tipus d'identitats i, específicament, de qui està polititzat en l'arena política oficial. I com que vaig començar

qüestionant la identitat, primerament, de qui produeix coneixement etnonacionalista, vaig pensar que era imprescindible comprendre la meva pròpia experiència, pel que fa a què confiar a aquest camp en particular. En altres paraules, vaig decidir deliberadament que seria diferent dels meus pacients, les persones de la intel·lectualitat que jo estudiava, les quals no volien reivindicar mai per si mateixes aquelles identitats que imputaven a altri. Després vaig haver d'adonar-me de la meva pròpia experiència, i adonar-me, primer de tot, del meu propi interès per l'etnonacionalisme. Havent crescut en la dècada dels anys vuitanta a l'antiga Iugoslàvia i sentint-me orgullosa de participar en alguna mena de moviments culturals alternatius, tenia les meves pròpies expectatives a partir d'allò que ingènuament anomenàvem la pluralització de l'arena política. De fet, esperava que hom lluitaria per certs drets en un futur pròxim. En aquesta esperada lluita, anticipava que hi hauria una major reivindicació dels drets de la dona i, si una cosa així havia de passar amb certs grups ètnics, esperava també que hi hauria un major èmfasi en l'emancipació de la població gitana, especialment a la meva província. Doncs, bé, això ha estat totalment diferent. No hi va haver res que s'acostés a una reivindicació pels drets d'aquests grups que acabo d'esmentar. De fet, únicament les nacions titulars van reivindicar que estaven oprimides en l'antic estat. De manera que aleshores aquesta perspectiva va influenciar definitivament les meves aspiracions teòriques. Per tant, vull suggerir que, fem el que fem, és molt important que entenguem què volem dir amb la "construcció" de segons quines identitats ètniques i drets ètnics i què fem quan imputem algunes necessitats a determinat poble. Em sembla que entendre què fem en la nostra recerca quan assumim que algun poble té determinades necessitats de pertànyer a alguna cosa, és extremament important, i que també hem d'entendre que construïm alguna cosa per aquest poble i que, de fet, construïm "el poble".

»També volia dir que en la meva recerca he descobert que algunes identitats em van semblar inicialment, és clar, crítiques en la lluita pel reconeixement polític, però m'equivocava; i de fet el més important en el procés que vaig començar a observar fou el desenvolupament de la construcció de la nació-estat, més que no pas el procés de reconeixement de determinats grups. I diria que en el context de l'Europa central de l'est, aquest procés, el de la construcció de la nació-estat, és en realitat un dels focus crucials que hem de tenir en compte. És impossible d'ntendre cap mena d'identitat ètnica sense comprendre aquest tipus d'agenda. No fa gaire vaig ensopegar amb dos articles escrits per Craig Calhoun sobre nacionalisme i identitats cíviques en els quals ataca la crítica constructivista de l'essencialisme, argumentant que és molt important que nosaltres, com a comunitat investigadora, entenguem que hi ha identitats més fortes i identitats més febles. Si determinades identitats esdevenen prominents en l'arena política, això vol dir que són realment importants per la població que les abraça. I aleshores, és clar, perquè també s'ha posat molt de moda, Calhoun diu immediatament que els moviments feministes, per exemple, arrosseguen realment aquesta mena d'agenda essencialista que tothom ha de reconèixer. És obvi que Calhoun no ha format mai part del moviment feminista, d'una altra manera no podria reivindicar aquest essencialisme. Volia acabar dient només que és importantíssim entendre que aquesta mena de

neoessencialisme sovint serveix d'excusa per fer treballs de camp molt mediocres. I aquesta és la meva darrera paraula.»

Michael Keating
University Western Ontario

«Volia dir només un parell de coses des de la perspectiva de la meva pròpia disciplina, és a dir, les ciències polítiques. Els enfocaments comparatius, tothom hi ha estat d'acord en les respectives dissertacions, són importantíssims per entendre aquest fenomen. Això no obstant, necessitem establir alguna cosa comuna, i necessitem establir variables. Això és important, que especifiquem en el cas de cada estudi quin és el factor comú i quin el factor de variació. No cal que tinguem un vocabulari comú i un conjunt comú de conceptes i definicions per cada projecte que cadascú dugui a terme. És només que dins cada projecte concret necessitem especificar els nostres termes. Perquè, al cap i a la fi, els diferents projectes exploren també diferents facetes dels fenòmens i tenen, a més, diferents propòsits.

»En els estudis comparatius hi ha dues maneres de treballar. L'una és comparar els casos sencers, això solia ser força popular a l'hora d'estudiar els nacionalismes en ciències polítiques. Recordo la lectura d'aquelles extraordinàries taxonomies amb tots els moviments nacionalistes del món sencer, encabits en petites caselles. És més fructífer prendre un enfocament diferent: la comparació temàtica; això és, observar aspectes del nacionalisme, o prendre variables i observar-les en un text comparatiu, amb la intenció de comprendre la dinàmica del nacionalisme. I després, en un fase més avançada, podem tornar als estudis de cada cas, per estudiar-los una altra vegada dins el context, un cop n'hem adquirit una comprensió més àmplia.

»La meva segona observació també té a veure amb la manera de tractar el subjecte en ciències polítiques, i com aquesta manera canvia actualment. En ciències polítiques la tendència ha estat el domini per part de l'estat, i de la noció de l'estat, i del paradigma de la construcció de l'estat, que també es relaciona en la majoria de ciències polítiques amb la construcció de la nació, a vegades en una forma extremament teleològica, en la qual l'estat i la nació, tant és quina vagi primer, això es disputa són essencialment part del mateix procés. Això es considera un procés d'una sola via, un procés necessari històricament per produir l'esdeveniment de la nació-estat. Com a resultat d'això, els nacionalismes sense estat mirant de fer servir un terme tan neutre com sigui possible són considerats una anomalia, una mena de patologia en el cos polític. Per això ens posem a fer servir paraules com ara *perifèria;* la perifèria és només perifèrica amb relació al centre o *nacionalismes minoritaris*; i accepto les crítiques que s'han fet a algunes de les nostres ponències per l'ús d'aquests termes. El que ve a continuació d'això és la suposició en una gran part de les ciències polítiques que el nacionalisme sense estat és necessàriament particularista, perquè és una desviació que parteix de la regla habitual

que construeix les polítiques democràtiques liberals, i, per tant, aquests nacionalismes sense estat no proporcionen un camí d'accés a la modernitat o als valors universalistes. Aquest és un prejudici que he provat de superar d'ençà de fa un bon grapat d'anys. L'enfocament esmentat, afortunadament, ha començat a esmicolar-se per un bon nombre de raons. Una d'aquestes raons és la desmitificació de l'estat, com a resultat de la qual les persones versades en ciències polítiques ja no s'obsessionen tant amb l'estat com a objecte d'anàlisi. Una altra és el nou context de l'estat, a causa de tot el ventall de processos que posem sota la categoria molt general de *globalització*; o a Europa, més específicament, la construcció de règims internacionals com ara la Unió Europea, però també el Consell d'Europa, l'OTAN, etc. Això relativitza l'estat, i no solament ens ensenya que l'estat no és l'única estructura dins la qual es construeixen sistemes d'acció col·lectiva, sinó que també obliga el cos científic de les ciències polítiques a tornar enrere en la història i a veure l'estat com una forma històricament contingent. Per tant, hi ha un gran interès ara, en el món de les ciències polítiques, per redescobrir la història. Ara descobrim formes preestatals d'acció política, i mirem de veure què ens poden explicar de l'era contemporània.»

Levon Abrahamian
Acadèmia de Ciències d'Armènia

«Els temes que m'interessen i que d'alguna manera es reflecteixen en la meva ponència i en la recerca que desenvolupo són els següents. Primerament, els mecanismes de construcció de la nació en les diverses societats, especialment les maneres d'interpretar, revalorar o inventar la història nacional, enfocant especialment els nous nacionalismes que es desenvolupen. El segon tema és els models de consolidació de la identitat nacional. Això pot proporcionar una clau per l'anàlisi comparativa dels nacionalismes. El tercer tema es podria descriure així: etnicitat i nacionalisme, això és, factors ètnics amagats que es revelen en períodes crítics de la història de les nostres societats. Després, l'estat i els processos de construcció del poder estatal, enfocant les manipulacions simbòliques del temps i l'espai. Això seria com a punt *A* i, després, com a punt *B*, hi ha el temes de la meva recerca actual, que potser són una continuació de l'anterior i que no es reflecteixen en la meva ponència presentada aquí; aquests són els següents: en primer lloc, transformacions de les identitats nacionals, especialment durant períodes crítics en la història de la nostra societat; en segon lloc, els moviments nacionals des d'una perspectiva antropològica parlo particularment dels moviments nacionals a l'antiga URSS, com ara les festes, i trobo de derivar-ne conseqüències; encara més, trobo de fer una anàlisi estructural d'aquestes festes i miro la manera que puguin donar-nos algunes claus per predir els canvis socials d'una societat determinada ; en tercer lloc, hi ha els moviments nacionals i la construcció de la societat civil. Pel que fa al punt *C* m'uneixo al meu col·lega i amic Alexandr Kozhanovsky en el suggeriment que caldria crear un banc de dades sobre nacionalisme, amb correlacions que ens ajudin a fer comparacions reals entre cultures, cosa que permetria l'estudi transcultural del nacionalisme. Això és tot. Gràcies!»

Alexandr Kozhanovsky
Institut d'Etnologia i Antropologia. Moscou

«Em sembla que el debat d'ahir ha confirmat l'opinió, ja ben coneguda, que per mitjà d'una observació des de l'exterior les coses i els problemes es poden veure millor, d'una manera més clara que no pas des de l'interior. Ara vull posar només un exemple, la idea esmentada ahir diverses vegades: l'absència a l'URSS de la societat civil, amb els mecanismes i estructures de la vida social i intel·lectual, com a obstacle per la ràpida difusió i el reforçament del nacionalisme en aquell país al llarg dels anys de la reforma (*perestroika*). No és una idea gaire inesperada ni original, a la gent occidental potser l'hi deu semblar força natural, però cal saber que a Rússia, en el discurs polític, científic, periodístic, etc., hi ha un buit gairebé absolut pel que fa a la problemàtica etnonacionalista. A Rússia la gent, la majoria de la gent, i d'acord amb la tradició, no veu res d'important en aquesta absència.

»Aquí hi ha, al meu entendre, un problema en la comparació dels models de recerca, d'una banda hi ha les persones que participen d'una situació etnonacional determinada i de l'altra, la gent que investiga aquestes mateixes situacions però que participa d'altres situacions etnonacionals, cosa que he observat avui en la ponència del senyor Cardús. Em sembla que la conducta dels mateixos científics socials en les situacions d'autodeterminació ètnica-nacional és també molt significativa. Per mi, ha estat molt interessant també d'observar la reacció del professor Andrés Barrera a l'hora de contestar les preguntes sobre la seva pertinença ètnica-nacional.

»Bé, volia afegir també a les converses sobre l'etnicitat, que el cas soviètic ens ensenya els límits i les conseqüències del desenvolupament reeixit de l'etnicitat en una forma extrema, genètica, o genealògica, gairebé racial, molt rígida, en les condicions molt favorables, per l'etnicitat, del règim totalitari i de l'època posterior de desorganització politi cosocial. En aquesta relació no és inútil de tenir en compte el contingut i el caràcter de l'etnicitat en cada cas, perquè hi ha diferències molt marcades, amb importants conseqüències per les formes concretes del nacionalisme. La població rep el paradigma ètnic d'una manera molt fàcil, i aquest es fixa amb força i per sempre. Podem veure com després que acabés l'era oficial de la hiperetnicització no hi havia un retorn a les formes d'organització antigues, en les quals l'esmentat paradigma no havia fet cap paper: la gent continuava pensant i actuant en les coordenades del paradigma ètnic. Es pot veure, i s'ha d'estudiar, com el mateix cos social es resisteix a les formes extremes de l'activitat etnonacionalista i etnocràtica que contradiuen el desenvolupament natural de la societat. Que el triomf de les tendències etnocràtiques sigui possible només en els períodes d'absència d'estabilitat sociopolítica, els moments crítics de la història, queda clar amb el règim totalitari, però és molt interessant d'observar com en l'espai postsoviètic neixen i es proven, en els diversos nivells de la societat incloent-hi l'administració, diferents mecanismes, formes, estructures, destinats a reduir, o fins i tot a eliminar, el paper de l'etnicitat en la vida política, en el sistema estatal, etc. Em sembla que una de les nostres

tasques podria ser no solament fixar sinó descriure i potser proposar models que suavitzin la hiperetnicització en aquelles situacions en què engendra dificultats perilloses per la societat. També seria molt interessant d'entendre per què en alguns casos concrets és possible la consociació, la divisió del poder i de la representació pública, etc. entre comunitats ètniques, i en altres no. Gràcies.»

ÍNDEX

Presentació 7

Introducció: Sobre algunes dificultats en l'anàlisi teòrica del nacionalisme. Salvador Cardús 9

Els nacionalismes català, gallec i basc 15

El tractament del nacionalisme català en les ciències socials. Una avaluació de la producció escrita. 1976-1996. Antoni Estradé 17

- Introducció 17
- Els precedents: principals tradicions d'estudi abans de la fi de la dictadura 18
- Els Països Catalans: un camp d'observació diferent 23
- La producció dels últims quinze anys: disciplines, debats i principals corrents interpretatius 24
- La història 25
- La ciència política i la sociologia 31
- Les altres ciències socials 36

Els estudis sobre el nacionalisme gallec. Estat de la qüestió. Julio Cabrera i Ramón Máiz 41

- Estudis sobre la mobilització, les organitzacions i els partits nacionalistes 42
- Anàlisi de la ideologia (o de les ideologies) del nacionalisme gallec 44
- Institucions i models d'autogovern 46
- Referències bibliogràfiques 47

Experiència viscuda i investigació social. El cas del nacionalisme basc. Ander Gurrutxaga i Alfonso Unceta 51

Introducció 51

L'obscura claredat: les cauteles del nacionalisme 52

Atzar i destí del nacionalisme basc 55

Les condicions del coneixement del nacionalisme basc 60

El temps de la investigació: problemes i perspectives 61

Les fonts bibliogràfiques per a l'estudi del nacionalisme espanyol fins al 1936. Andrés de Blas 69

Les aproximacions generals 69

El precedent de la Il·lustració 71

De la guerra de la Independència a la crisi del sexenni democràtic 71

De la Restauració a la crisi de la fi del segle 72

El primer terç del segle XX 73

Altres aproximacions a la qüestió 74

Referències bibliogràfiques 75

Quebec, Catalunya, Escòcia, Iugoslàvia i l'URSS 83

Presentació. Andrés Barrera-González 85

Nacions minoritàries en el nou ordre mundial. Quebec, Catalunya i Escòcia. Michael Keating 95

Nacions, etnicitats i estats 95

L'estat-nació 98

Els nacionalismes al Quebec, a Catalunya i a Escòcia 102

La doctrina nacionalista 102

La construcció de la identitat nacional 103

Opinió pública i autonomia 108

La construcció de la nació: cultura i política lingüística 110

La societat civil i l'estat 113

L' economia 115
La dimensió internacional 117
Conclusió 119
L'agenda per a la recerca futura 120
Referències bibliogràfiques 122

Llengua, nacionalisme i la desintegració de Iugoslàvia. Ranko Bugarski 127
Introducció 127
Rerefons 128
El paper del nacionalisme 131
El nacionalisme en la llengua 132
Les paraules com a armes 135
Evolucions postiugoslaves 136
Referències bibliogràfiques 139

El factor ètnic en el procés dels canvis nacionals i estatals a l'URSS. Alexandr Kozhanovski 141
Referències bibliogràfiques 156

Nom, història i identitat. La construcció de la nació i de l'estat a la Transcaucàsia. Levon Hm. Abrahamian 157
La construcció de la història nacional 157
Els tres models de consolidació de la identitat nacional 163
La denominació com a construcció de la nació 168
Identitats nacionals i ètniques 171
La construcció de l'estat i del poder estatal 176
El poder sobre l'estat i al llarg del temps 179

Les aproximacions al nacionalisme que col·lideixen. La desintegració política i intel·lectual de Iugoslàvia. Ana Devic 183
Aproximacions primordialistes, psicoculturals, metasocials 185

Aproximacions funcionalistes 189
Entre estructura i cultura, o la tercera aproximació 195
La intel·lectualitat en l'agenda de la polititzaciò de les identitats ètniques 202
Principals temes de la premsa acadèmica i popular. Darrers anys seixanta-1991 206
La lectura de les taules 209
En comptes de les conclusions 212
Referències bibliogràfiques 217

Debat. Després de la presentació de les ponències internacionals 219
Josep Llobera 219
Peter A. Kraus 220
Liah Greenfeld 220
Michael Keating 221
Levon Abrahamian 222
Montserrat Guibernau 224
Andrés Barrera 224
Antoni Estradé 225
Ranko Bugarski 225
Ana Devic 226
Peter A. Kraus 227

Metodologies en l'estudi del nacionalisme 229
Presentació: Metodologies en l'estudi del nacionalisme. Andrés Barrera-González 231
Sobre conceptes 231
Identitat ètnica 233
La nació 234
Nacionalisme 234
Sobre metodologia 234
Referències bibliogràfiques 238

Metodologies en l'estudi del nacionalisme II. Liah Greenfeld 239
Debat: Metodologies en l'estudi del nacionalisme. Moderador: A. Barrera 249
Ranko Bugarski 249
Ana Devic 251
Michael Keating 253
Levon Abrahamian 254
Alexandr Kozhanovsky 255

EDITORIAL MEDITERRÀNIA